

Дороги і долі

Василь Кубів

Від автора: Це історична, автобіографічна повість. Спроба описати те, що сам бачив, що інші робили. Описати життя краю бодай із вікна свого обмеженого "я", залишити для нащадків спогади про історію рідного села, де був очевидцем розмов, незабутніх подій, звідки виніс багато дитячих і юнацьких вражень.

ВАСИЛЬ КУБІВ
ДОРОГИ І ДОЛІ

Присвячую своїм внукам
Олені та Ромкові

Моє село, моя країна, мій світ, моя батьківщина – скільки нез'ясованих понять і які почуття огортають людину, коли на самоті роздумує вона над сенсом життя і тими одвічними поняттями – "моє", "наше", "чуже".

Роздумую і я над тими короткими за формою й широченними за змістом поняттями, що ятрають мою душу. Особливо тепер, коли відчуваю, що життя моє смеркає, і, оглянувшись назад, сам себе запитую:

– Що за свій вік доброго зробив, кого захистив? Ой, як потрібно щось зробити! А що?..

Ну, хоч би описати те, що сам бачив, що інші робили. Описати життя краю бодай із вікна свого обмеженого "я", залишити для нащадків спогади про історію рідного села, де був очевидцем розмов, незабутніх подій, звідки виніс багато дитячих і юнацьких вражень.

Моє село Деренівка не подібне на інші села, де був очевидцем, і не тому, що воно моє, а тому, що завше було активне, бойове, що його молодь була, як тепер прийнято казати, з державним розумом. Втручалася до всяких громадських справ. Брала на себе відповідальність за все: долю села, повіту, народу. Не декларативні заяви, а її практичні дії говорили самі за себе. Наші села зберегли не тільки національну культуру, зберегли націю від зникнення. Село вистояло і не зломилося. Ми всі в боргу перед селом.

Молодь часів моєї юності навічно залишилася для мене нетлінним взірцем українського патріотизму. І я не можу, як писав поет Василь Симоненко, піти із цього світу, не залишивши про тих кристально чистих дорослих дітей села доброї пам'яті, живого сліду, бо кожний із них спалахнув палаючою зіркою на небосхилі української весняної ночі першої половини двадцятого століття.

Випурхнули всі ми зі своїх сіл і розлетілись по світах і все, що там побачили й почули несемо на старість до свого гнізда.

100 років до народження
1910-1911 рр.

47

ВОНИ БОРОЛИСЯ ЗА ВОЛЮ УКРАЇНИ

МОРОЗ ІВАН
"ВАСИЛЬКО"
1912 - 1946

ВОВЧОК ВАСИЛЬ
"ДОНЕЦЬ"
1916 - 1946

ПОЗДИК ЙОСИП
"ЄВГЕН"
1921 - 1951

СЕРАФІН СТЕПАН
1911 - 1941

ЧИГРИН ІВАН
"ЛЕВ"
1921 - 1947

БУЗДЕЛЯК СТЕПАН
1922 - 1945

ШКУРА ГРИГОРІЙ
СИН СТЕПАНА
1921 - 1944

ШКУРА ГРИГОРІЙ
СИН ВАСИЛЯ
1921 - 1944

ГУМЕНЮК ІВАН
"ПІДКОВА"
1923 - 1945

ЩЕРБАТИЙ ФЕДІР
"ЛОГІН"
1921 - 1947

ЛЕТНЯК ДМИТРО
1921 - 1944

ЛЕТНЯК МИХАЙЛО
1924 - 1944

ТИХОЛАЗ ТЕКЛА
1920 - 1947

ТАЛАС ІВАН
"ТИГР"
1922 - 1945

ТАЛАС ВАСИЛЬ
"ОСТАП"
1924 - 1945

ЛУЧКА ЙОСИП
1909 - 1998

ЛУЧКА МИКОЛА
1916 - 2001

ДЕКАЛАЙО ПИЛИП
1918 - 1941

ГРИЦИШИН ВАСИЛЬ
с.Залів'с

ЩЕРБАТИЙ СТЕПАН
1928 - 1961

КОЗИЦЬКИЙ ГРИГОРІЙ
1920 - 1945

ЛУЧКА СТЕПАН
"ЦУЙ"
1916 - 1946

МАРЦІВІВ ГРИГОРІЙ
1921 - 1945

ПОЗДИК ГРИГОРІЙ
1910 - 1941

ПОЗДИК СТЕПАН
1915 - 1941

ЛЕВИЦЬКИЙ ІВАН
1920 - 1945

ГРИЦИК МИХАЙЛО
1928 - 1945

ПОЛЬОВИЙ ДМИТРО
1927 - 1945

СПОНСОРИ: ГРИЦИШИН МИРОСЛАВА,
ГРИЦИШИН ЮРІЙ,
КРАВЧУК СТЕПАН

ГІДЛУТУВАВ ВАСИЛЬ КУБІВ

ОФОРМЛЕННЯ ВІКТОР КУЛИКОВЕЦЬ
ДЕРЕВІВКА - ЛЬВІВ 2005р.

Село очима юнака

Мама засвітила лампу, обрізала кравецькими ножицями гніт, пілкою витерла шкельце, поправила ковпачок над гнотом і посадила шкельце в гніздо.

– Добрий вечір, Марино! – з порога привітався Туркулів Луць. Зняв шапку й, не діждавшись від Марини відповіді чи запрошення до хати, попрямував до стола. Поклав на бамбетель свого вилинялого кашкета і перш, ніж сісти, пошкрябав штанами крижі. Він завжди так робив. Луцеві здавалося, що тих "рухів" сусіди не помічають, бо він тримав руки в кишенях штанів і час від часу їх підтягав. З першого погляду виглядало, що штани без паска й сповзають, а він, тримаючи руки в кишенях, підтягає їх догори. Можливо б, і справді так було, але Луць завжди робив один рух догори і кілька рухів горизонтальних кругових, наче чухав сверблячі крижі. Це увійшло йому у звичку, так як і Горобцевій Франці – обкусувати зубами нігті на руках при розмові з сусідами.

– Гринько що, дає коням їсти? – чи то спитав, чи то сам собі пояснив Луць.

– Ая, – буркнула Марина і заходилася розпалювати в печі, щоб приготувати вечерю.

Луць не робив собі нічого з непривітної поведінки Марини. Він звик і до нього звикли, як до члена родини. Потупцював трохи біля стола, потім став біля вікна і задивився у вечірню темінь. Дивився у вікно, немовби щось там бачив. Бо ж кудись очі треба було подіти. Не дивитись весь час на набурмосену Марину, чи на її грубі литки.

Рипнули двері, і на порозі появився господар.

– Добрий вечір сусіде, привітався Гринько, взяв з лавки кварту, набрав у сінях з цебра води і вийшов на двір помити свої порепані, спрацьовані руки. Відтак у хаті знайшов відносної чистоти домоткану веретку, що нею користувались всі домашні, і старанно витер долоні.

– А де Яків, Марино? – запитав нарешті?

– Або я знаю, напевно в Дацика, – байдужим голосом відповіла Марина.

– Казала м я йому туди не ходити, а він на зло мені.

– А що, Луцю, Гунькове радіо говорить про війну в Абісинії? – Гринько кинув шапку на швейну машинку і присів біля неї на крісло. Луць потряс за звичкою штанами, всівся вигідно на бамбетлі, погладив неголену щоку і з гідністю добре проінформованої людини почав:

– Абісинці – то такий напівдикий нарід. Їх італійці годували, одягали, вчили культури, а вони невдячні.

– Луць засміявся – о, які вони невдячні! Так з Варшави передають.

До хати зайшла Явдоха. В руках тримала відерко свіжо надоєного молока. Піна на молоці легенько потріскувала. Хату наповнював своєрідний молочний запах.

– А де Яків? – запитала Явдоха.

– І казав я йому туди не ходити, – відповів замість Марини Гринько, більше до себе, ніж до тещі, яку не любив за її командирські настанови у всіх сімейних справах.

Гринько забороняв синові ходити до Дациків, бо через них два тижні просидів у тюрмі. І все за ту клятву межу. Скільки людей пішло передчасно з цього світу з-за межі. І чого дивуватися, що Гринько боронив межі свого городу? Он держави – сусіди – і ті теж воюють за прикордонні території, значить за межі.

Дацикова рідня складалась з п'ятьох братів і трьох сестер. Після бійки за межу, два брати – Гринько і Іван – виїхали до Канади. Це Пилипові діти від першої жінки. Семко, з дитинства був горбатий, оженився з Настею, жив разом з батьком у другій половині хати і мав одну доньку Марусю. Сестра Явдоха вийшла заміж за односельця Івана, стала невісткою, а потім улюбленою мамою свого одинака Дем'яна.

Від другої жінки Пилип мав четверо дітей – Федька, Ганку, Степана і Зоньку. Різниця в роках між дітьми була невелика, всі разом бавилися, билися, пасли корів, а зимовими довгими вечорами разом з батьком співали. Всі були голосисті, здорові, веселі, то як сусідський Яків міг втриматися, щоб не побігти до Дацика, навіть проти заборони свого тата. Тим більше, що сьогодні в Дацика таке робилося, таке творилося!

Пилип у церкві був старшим братом і завжди після закінчення польових робіт організовував вдома лиття воскових свічок. Для сусідських дітей, та й не тільки для них, це була дивина. В крамниці продавали свічки, але привозили їх з Теробовлі, а робили десь далеко, і були вони маленькі, а тут робили величезні, завдовжки з Дацикового Степана. Хоч Пилип та його помічники виганяли дітей з хати, щоб не заважали роботі, але вони знову і знову появлялися то в одному, то в другому хатньому куті. Цікавість була більшою, ніж погрози і докори старших. Побачити, а декому поталанило вкрасти кусочок воску, щоб на пасовиську похвалитися. Помічники й Пилип нагадували дітям, що красти віск є великим гріхом, бо це для святої церкви, а куплений віск є на зібрані громадою гроші. Більшість дітей, якщо вже опинились в хаті, стояли мовчки, облизували пересохлі губи, переступали з ноги на ногу, мнули в руках шапки і ждали, ждали – а може хтось із старших змилується і зробить хоч одному з них маленьку, малесеньку свічку.

Пилип ставився до Гринькового Якова якось особливо, на нього не кричав, не виганяв, а так-ні добре, ні зле. Коли одне коло свічок було відлите, то з долівки збирали куски воску, щоб кинути в баняк і перетопити на нове коло. Пилип не збирав воску, тільки переглядав відлиті свічки і відрізав з деяких не формові соплі. Якось лагідніше глянув на притулених в кутку дітей, долонями зсукав маленьку свічку і без слів дав Якові.

Яків, теж без слів, взяв свічку і стрімголов помчав через дорогу додому. Витер задубілі босі ноги в онучку, відчинив хатні двері і показав всім ту маленьку свічку. Тато грізно зиркнув на нього (а може тільки так здалося):

– Ну що, заробив свічку?

– Ага, – витиснув малий з себе.

– Помий ноги, випий молока і йди спати, – наказав тато.

Бабуся витягла з-під лавки чисту онучку, якою Яків мав витирати помиті ноги, і продовжувала цідити молоко в глечики. Набравши горня води, слухняний син мив на

камінних плитах перед хатою порепані ноги і сам до себе усміхався.

Ага, і свічку має, і тато не сварився, а найліпше те, що своїми очима бачив великий секрет, як роблять свічки. Може, колись підросте і собі спробує, адже колись Дациків Пилип помре, а він буде старшим братом у церкві.

- А чому б, ні! - немов би комусь заперечував, - Ну, чому ні?

Йому привезуть такі самі великі, як точило, кільця воску. Він почепить в порожній хаті велике колесо, на кухні в банях розтопить віск. На колесо зачепить, як бачив у Дацика, тонкі шнурочки на гніт і буде лити квартою на них розтоплений віск.

Ні, не так, він буде тільки керувати, так, як Пилип, і кричати буде на сусідських дітей так само:

- Чого став, витріщив очі, ану, шмаркачу, забирайся додому!

Ага, а до кого кричати - ті вуйки, що помагають Пилипові, не захочуть слухати його наказів. Та й жінку треба мати, щоб варила віск. І ще, де таке велике колесо взяти? Добре Стефанові - колесо вже в них є, але жінки нема, - голосно, самозадоволено засміявся.

- Та де ти так довго миєш ноги? - з сіней запитала бабуса.

Яків стрепенувся, взяв до рук приготувану онучку, але вчасно помітив, що одна нога ще непомита. Тут він догадався, що лив воду на одну ногу, як лили віск на гніт у Дацика. Бабуса принесла теплої води і допомогла йому помитися. Він на п'ятах повернувся до хати, вмовився на лавку біля печі і притулився до теплої грубки. Пив ще тепле молоко від корови і слухав цікаву розповідь Луця:

Старий Тихоліз спав літом на возі під грушею. Пильнував, аби вночі хлопці грушок не крали. Та хлопці одної ночі залізли на грушу, нарвали грушок, а старого витягли з возом на дорогу. Тягли віз в село аж до Поздика, а там, переконавшись, що старий міцно спить, пустили віз згори до криниці.

Луць так смішно розказував, що малому і самому захотілося щось подібне придумати, коли виросте. А надто йому сподобалася історія, розказана Луцем про Капотові сани, які хлопці на святого Андрія витягли на вершечок стодоли. Господар рано зібрався їхати до Теробовлі на ярмарок, виніс упряж, а саней нема. Цілий день шукав господар у селі свої сани, а під вечір прийшов до нього сусіда. Він співчував Капоті і висловлювався так:

Конокради крадуть коней, а, щоб крали сани без коней, такого ще не було. Прощаючись сусіда заговорив про погоду і показав пальцем на повний місяць, що саме викотився з-за стодоли. Капота враз зацікавився, відкривши рота. Коло місяця підпирало дишель його саней: "Та ж то мої сани!".

Яків любив слухати Луцеві розповіді про сільські новини, а як приходив до хати Гумінецький, то це було справжнє свято. З батьком вони згадували випадки Першої світової війни, сперечалися про політику. Найбільше малому хлопцеві подобались довгі зимові вечори. Закінчивши домашні роботи коло худоби, птиці та коней, сусіди сходилися до хати. Батько шив чи, як мама казала, "ліпив" сусідам кому штани, кому блузку. Штани шив за один раз, а блузку перешивав по кілька разів, бо важко було

йому добре пришити рукави. На поміч приходила мама, і батько у неї на плечах фастригував ті рукави. Вона часто сердилася, і малому ставало жаль тата, бо хіба він винен, що рукав зле лежить на маминому плечі. Якщо мама така мудра, то нехай сама його пришеє. Добре, що вона сварить тата, коли нема сусідів, бо при чужих людях було б соромно за тата і за свою родину.

Крім Луця і Гумінецького, до хати часто приходили Петро Джурба і Туркулова Текля. Та завжди нарікала на свого сина Стефана:

- Зібралася йти на поле копати бараболю і кличу свого сина, а його нема. Шукаю по подвір'ї - нема, на городі, за стодолю - нема. Питаю брата Луця, чи не бачив Стефана? Не бачив. І де ж, думаю, він подівся? Ага, згадала! Підкрадаюся до виходку, заглядаю через дірку, а він (щоб ви думали?) зняв штани і читає книжку. Ну, думаю, я тобі почитаю! Беру хутенько відро води, підходжу ближче і враз виливаю через незакриту частину виходку (За браком дошок селяни тоді не робили дашків над туалетами). Яків слухав смішну історію і дивувався: невже то мова про того самого Степана Серафима, котрий навчає його грати на мандоліні. Невже це той самий Степан, який, замість копати в полі бараболю, читає у виходку книжку, вчить у неділі і свята хлопців та дівчат співати. Невже це той самий Степан, що диригує в церкві хором разом із зятем священника Глинського. За учителя Степана стало малому Якову боляче. Не раз він бачив, як до похилої глиняної Серафимової хати, де білі стіни ледве виглядали з-під великої шапки солом'яної стріхи, заходили старші хлопці і дівчата на репетицію. Спочатку всі дівчата сиділи на призьбі і тоді, здавалось, що нема хати, а є тільки великий солом'яний дах і під ним гама вишитих сорочок. З-поміж вишитих сорочок та завітчаних дівочих голівок дивилося на дорогу маленьке віконце, розділене двома горбильками навхрест. Хата мала тільки два таких віконця.

У тій хатині, подібній до Шевченкової, родився і виріс напівсиротою великий диригент цілого села. Батько, ще маленького покинув його і виїхав до Канади на заробітки, та так і не повернувся додому. Текля сама давала раду на господарці, сама, як могла, виховувала сина, свою єдину надію. Ким він міг би стати, якби закінчив консерваторію! Та ба, звідки було взяти солом'яній вдові гроші на школу. Чотири класи освіти тоді були обов'язкові для дітей села. Та ще в третьому класі всі вчилися по два роки - незалежно від успішності, а в четвертому - три роки. Ось таку семирічку закінчив Степан. Разом з мамою господарював на двох чи трьох моргах поля. Старенька хата, старенькі хлівці і така стодола. Пас, як і всі діти, спершу гуси, потім корови - і не тільки свої, а й сусідські. Мамин брат, вуйко Луць, господарював навпроти через дорогу, мав двох синів - Зенка і Миронка, трохи молодших від Степана.

Через межу від них проживала багатодітна родина Гуменюків. Старші сини: Ярослав, Дмитро, Павло, Іван, Гринько мали прізвище Семків, молодші сини: Міхал, Степан, Іван - мали другого батька - Гуменюка.

На пасовиську хлопці зазвичай говорили про війну, особливо про козаків. Це стало майже традицією. Книжок про козацькі часи в сільській бібліотеці не бракувало. Історичне минуле України, перелите в романи Куліша, Чайковського, Лепкого,

Юрченка, в поезію Шевченка, Франка, Лесі Українки, Олеса, Грінченка, Грабовського, Шкрумеляка, проникало в юнацькі серця солодкими мріями.

Періодичні журнали "Золотий колос", "Дзвіночок" та книжки з бібліотеки бентежили дитячу уяву, кликали стати подібними до героїв прочитаних романів, боротися, як вони боролися, чи вмерти, як вони вмирали. Так чи не так, але сіра буденщина біля батькового господарства у здоровому тілі викликала душевний бунт. І коли ці вчорашні пастухи в святковому одязі – вишиваних сорочках, з гладко заструганими палицями для спортивних вправ у руках демонстрували, переважно на майдані коло церкви, стрілецькі вправи, то кожен уявляв собі це, як генеральну репетицію перед походом на ворога. Міцно стиснута в правиці палиця ставала уявною шаблею, чи рушницею. Краще патріотичне виховання годі уявити.

Вправи з палицею, з якою майбутній герой стане до бою, започаткував студент Львівської теології, Іван Збаращук – сусід Серафима. На літні канікули він, як і всі студенти, приїжджав до батьків, але повадився вже по-панськи. Корів не пас, в поле косити чи жати не ходив. Босим його вже не бачили. Однолітки дивилися на нього скося, а молодші – з повагою. На початках навчання стрілецьких вправ відбувалися за річкою, біля Туркули. Хлопці й дівчата ходили на ці імпрези переважно босі. Хлопці робили вправи з палицями, дівчата – з хустками. В організації сільської молоді Іванові охоче допомагали дочки священика: Дарка і Ольга – учениці гімназії. Той же Збаращук започаткував у селі волейбольну гру – сітківку. Яків не раз згадував добрим словом отця Збаращука, особливо першу зустріч з ним у третьому класі.

Тільки-но Яків вийшов з подвір'я на дорогу, як побачив Івана – студента теології. Йшов він повільно, з панською гідністю, до Якова усміхнувся, коли той чемно привітався:

– Слава Ісусу Христу.

– Слава навіки, – відповів і злегка торкнувся він правицею капелюха.

Яків стояв на містку проти свого подвір'я і чекав, поки Збаращук пройде, але той поманив його до себе і лагідно спитав:

– А як тебе звати?

Яків, – тихо відповів хлопець.

О, це гарне християнське ім'я. Коли виростеш, будеш гордитися своїм покровителем. Можливо, він передасть тобі свої благородні риси характеру і своє благословення.

Відтак узяв Якова за плече, полою довгого плаща прикрив його і спитав:

– Якщо ти українець, то повинен знати, хто і коли охрестив Русь – Україну.

Яків підняв на Збаращука очі і не зовсім впевнено сказав:

Володимир Великий, у 983 році.

– Дуже гарно хлопче, тільки з цифри три треба зробити вісім.

Вийняв з кишені цукерок "Наша марка", вклав Якові в руку.

Тепер біжи до школи і ніколи не забувай, коли хрестили Україну.

Враження від першої зустрічі з молоденьким шляхетним студентом теології проніс

Яків через усе своє життя. Минуло відтоді 50 років. Аж у 1988 році в колишній сільській читальні "Просвіти" села Яків організував зустріч односельців, котрі мали вищу освіту. На зустріч приїхав і отець Збаращук.

А чи пригадуєте, отче, хлопчину, якого ви спитали про дату хрещення України? – запитав сивий Яків старенького отця?

– Цю дату запам'ятав я на все життя. Дякую вам за науку. І вгостив отця цукерками "Наша марка".

Для культурного розвитку села чимало зусиль доклав священник Петро Глинський. На місці старої корчми він організував будівництво читальні з бібліотекою і крамницею. Збирати кошти на це діло він доручив поважним сільським господарям. Ще 400 злотих позичив з церковної скарбниці. Церковні гроші збирали в неділі і свята під час відправи Богослужіння старший брат і старша сестра з церковного комітету. Кожен селянин – (ходили до церкви всі, за винятком хворих і пастухів) вважав своїм обов'язком кинути на тачу не менше п'яти грошів, багатші жертвували більше. Були й пожертви великі, після одужання чи пережитого лиха. Рушники, ікони, срібні хрести, дзвони були куплені віруючими у важку хвилину їх фізичного чи духовного випробування. Були випадки, коли самотні люди у своєму передсмертному заповіті передавали на відбудову церкви всі свої зароблені тяжкою працею достатки – поле, господарку, гроші. Нащадки зобов'язані відшукати в архівах їхні імена і золотими буквами викарбувати їх біля вхідних дверей старої церкви і читальні "Просвіти".

Петро Глинський разом з сім'єю мешкав біля церкви на так званій плебанії. Це одноповерховий будинок з 4-ма чи 5-ма кімнатами, покритий червоною черепицею. На великому подвір'ї – стайня на дві пари коней, 4 корови, свині, індики, качки, гуси, кури. За хлівом стояла окремо під солом'яною стріхою стодола. Між цвинтарем, межа якого закінчувалася на стежці, що вела від дуба – теперішньої могили повстанцям з ОУН – аж до лісу, і забудованим подвір'ям ріс непоганий сад. Тепер сад вирубаний і забраний під новий цвинтар. Подвір'я, сад і город були загороджені парканом, а подекуди – штахетником. Вся плебанія – проборство було збудовано силами і за кошти села. Крім того, в розпорядження священника громада виділила двадцять гектарів поля. Сім'я Глинського складалась з шести чоловік: дружини – Аліції, її матері – Ольги Кмицикевич, двох дочок – старшої Ольги, молодшої Дарки і наймолодшого сина Богдана. Родину обслуговували наймичка і наймит Пилип.

Глинський був непоганим господарем, організатором, просвітителем. Сам фізично не працював, але дітей примушував працювати в саду, дівчат – опановувати куховарську справу.

У жнива двома возами возили з поля додому снопи. Наймит Пилип возив з Даркою, а Петро Турула, наречений Ольги, возив другим возом. Їх приклад захоплював сільську молодь. Всі хлопці і дівчата хотіли наслідувати священникових дітей. У сорочках з закованими рукавами, дівчата із зав'язаними назад хустинами з неабиякою гордістю возили свої снопи з полів.

Культурне життя в селі набирало сили після "копання барабольш". Центром цього

життя була читальня. Його активності сприяла родина Глинських. Кожен її член відповідав за певну ділянку роботи. Дочки вчили танцювати сільську молодь, організовували збір грошей для сиріт, на рідну школу, для бідних студентів. До речі, багато студентів приїжджало до Глинських на канікули, чи на ферії як тоді називалось.

Студенти тих часів склали собі пісню:

На фонд студентський не щадіть ви грошей ,

На фонд студентський всі несіть,

Бо студент наш - це жовнір у запіллі...

-"- "- це воїн у цивіллю.

Дружина Глинського Аліція організовувала куховарські курси для сільських молодиць. Там вона вчила як варити і пекти смачні страви, печиво і торти. Наречений Ольги - інженер Турула, студент Львівської політехніки - "сидів на шиї" Глинських, не маючи відповідної державної чи приватної роботи, як і більшість українських інженерів. В читальні він організував хор сільської молоді. Пробирав створити струнний оркестр, вчив бажаючих нотної грамоти. Турула систематично проводив репетиції в читальні. З концертами їздив по селах району, до Теребовлі. Кожну неділю і святкові дні хор під диригуванням Турули співав на Богослужінні. Кожний хорист дорожив своєю участю, гордився нею, підтримував порядок і дисципліну. Ні хористи, ні диригент за концерти, за спів у церкві плати не отримували. Це не був громадянський обов'язок, це була традиція, захоплення, мода. Кожен відчував гордість за себе, за своє село. Всі хористи, від найбіднішого до найбагатшого, як дівчата, так і хлопці, мали вишиті сорочки. Між ними були й жонаті.

Між хористами Турула помітив неабиякий хист в селянського хлопця Степана Серафима. Навчив його хорової грамоти, допоміг стати диригентом сільського хору.

Щоб зробити церкву привабливим місцем для молоді, о. Глинський запропонував розрівняти частину території біля церкви, щоб зробити майданчик для волейболу і спортивних вправ "ЛУГу" чи проведення фестивалів (як тоді називалося - фестин). Молодь зважила на незручність розміщення старого майданчика за річкою біля Туркули, згодилася на пропозицію і взялася до роботи. Територія церкви була оточена кам'яним муром товщиною більше одного метра і висотою до двох метрів. По периметру муру з внутрішньої сторони росли старі липи (деякі ростуть і дотепер). Площа біля церкви мала значний нахил з північної сторони на південну, на вищій північній стороні стояло кілька кам'яних хрестів над старими могилами. Отож під керівництвом о.Глинського молодь розібрала весь мур. Найняті за церковні гроші мулярі звели новий мур тільки з південного і східного боку, піднісши його по висоті до рівня горизонтальної площини. Більше 200 кубометрів землі молодь перевезла тачками, перекинула лопатами з північної сторони церкви на південну. Викопані кістки старих поховань (можливо то були фундатори і будівничі церкви) зібрано і переховано в дві могили. Над ними і тепер стоять ті самі хрести (напис потрібно відновити і розшифрувати) навпроти входу до церкви. При перенесенні знайдено монети і кам'яну

сокиру та інші речі. Правдоподібно, що все це о.Глинський передав Теребовлянському музеєві.

Вся плебанія була огорожена високим парканом. По середині стояв будинок священика, покритий червоною черепицею. Південна частина території була відведена під господарські будівлі (стодола, стайні для коней, корів, свиней і птиці). На північній були грядки під городину, квітники і сад, по якому бігали без прив'язі дві породисті собаки. За парканом, з західної сторони, були запалі могили з кам'яними хрестами 18-го століття (до 1860 р.). За парканом північну частину цвинтаря можна розділити на верхню – старішого поховання приблизно до 1914 р. і нижню – поховання до 1950 р. Цвинтар не був огорожений. На краю нижньої частини містилася маленька трупарня. Перед 1939 роком вона занепала і розвалилася.

Вхід на цвинтар зі сторони церкви був перегороджений дощаною брамою на рівні паркану північної частини саду. Між брамою і північним муром церковної огорожі стояла дяківка. Будинок для дяка не використовувався в 20-му столітті за призначенням. Там жив багатодітний, дуже бідний Василь Бойко, що наймитував у о. Глинського. Дяком після Першої світової війни працював Стефан Кравчук. Грабарями були Хомів Степан і Бойко Василь. (Хронологія з пам'яті є умовною).

О.Глинський не тільки справлявся з церковними обов'язками, але й займався просвітницькою діяльністю. В читальні він організував драматичний гурток, сам вчив як виконувати деякі ролі вистави. Маючи немало знайомих серед духовенства та серед кіл львівської інтелігенції, він запрошував до себе в гості студентів не без того, щоб дочки мали можливість вибрати собі женихів. Серед них частим гостем був студент теології, Іван Збаращук. На забавах Глинський навчав дівчат і хлопців правил поведінки. А щоб їм легше було засвоїти "панські" манери, деколи організовував поїздки на забави до Теребовлі. Збирав найбільш активних хлопців і дівчат (Кищикова Катерину, Збаращуків Теклю, Шкугру Стефку, Туркулу Емілію, Лучку Миколу, Литняка Дмитра, Чигрина Івана та інших на зміну), свою родину і гайда саньми чи возами до Теребовлі. Такі поїздки багато давали для культурного виховання молоді.

До Глинських приїжджали не тільки студенти. Славу доброзичливої гостинності та гарних попадянок з багатим посагом зробив попередник Глинського – священик Ганкевич, родом із Сороцького. Діти Ганкевича – Zenko, Йосип, Микола, Ніна, Валерія вчилися у Львові. До Глинських прямим поїздом приїжджали студенти і професори, депутати Австрійського сейму (Січинський, Голубович), можливо і Франко, та інші видатні люди. Львівська традиція відвідин Деренівки була можлива і бажана. Можлива, бо поїзд зі Львова проходив і обов'язково зупинявся в Деренівці. До станції Глинський висилав по гостей бричку чи сани.

Запрошення гостей зі Львова давало Глинському особисту користь. Широкі знайомства з передовою інтелігенцією підносили його авторитет серед духовенства, що в майбутньому проторувало б дорогу не тільки йому, а й його дітям. Односельці добре пам'ятають приїзд до Деренівки Р. Шапаровича – співпрацівника Центросоюзу. Для села це було свято. Вперше за всю його історію було продемонстровано кінофільм

агрономічного напрямку про вирощування цукрових буряків. Фільм пояснював у доступній формі як обробляти землю, як вести господарство. Вхід був вільним.

До села приїжджали театральні трупи. Театр Стадника поставив п'єсу "Голгофа". Чоловічий хор під керівництвом диригента Котка дав концерт. Чи могли такі свята забути сільські діти? Ніколи! Кожного року біля церкви в одну з неділь проводили фестини. На фестинах молодь показувала різні спортивні та циркові номери. Наприклад, з вершка липи звисав шнур. Сміливим хлопцям пропонувалося з допомогою самих рук добратись до його вершини і зняти причеплений там приз – винагороду, або з зав'язаними очима розбити палицею звисаючий з липи горщик, пройтись на ходулях чи на руках навколо волейбольного майданчика. Продавались фанти на добровільно зібрані у селян хатні речі. Були хореографічні номери, спортивні вправи хлопців та дівчат із секції "ЛУГу", народні пісні під керівництвом Петра Турули або Степана Серафима. Часто свято закінчувалося змаганням волейбольної команди села з командою сіл Мшанця чи Залав'я або навіть самої Тереховлі. Заняття волейболом було настільки захоплюючим, що вивело Деренівську команду на одне з перших місць в Тереховлянському повіті. З нею могла конкурувати тільки Залавська команда. Волейболом захоплювались Василь Вовчок, Степан Поздик, Zenko Туркула, Федько Щербатий, Іван Чигрин, Микола Лучка, Йосип Лучка, Григорій Шкугра, Йосип Поздик, Стефан Савків. Волейбольні баталії відбувались переважно в неділі і свята після Богослужіння до вечірні. На вечірню спортсмени разом з уболівальниками йшли до церкви. Після вечірні молодь і частина старших йшли до читальні.

Книжки читали переважно з жовтня до березня, в час, коли не велися польові роботи. Читали при лампі, часто проти волі батьків, яким шкода було гасу, бо він був дорогий. Читали найбільше діти, коли пасли корів у полі, а також увечері при лампі. Читали гуртом на пасовиську. Читали і плакали, коли герої – козаки гинули в нерівній боротьбі або потрапляли в ясир. Читали і раділи, коли ті ж козаки, стрільці, опришки чи гайдамаки Сірка, Залізняка, Довбуша, розбивали ворогів, визволяли побратимів з неволі. Важко передати ті почуття, якими при цьому наповнювались серця дітей. Вони гордились героями, вважали себе безпосередніми спадкоємцями їх слави і їх кривди. Та слава і чужа сваволя звала до невідомої ще, але бажаної діяльності – помсти.

Безоплатним бібліотекарем при читальні був Іван Мороз – один з найбідніших хлопців села. Він не мав батька, лише бідну маму, але зумів самоосвітою здобути серед ровесників неабиякий авторитет. В одязі між хлопцями не було помітної різниці, чи це був син багатії сім'ї, як, наприклад, Туркулів Zenko, або ще багатший Дмитро Гнатів, чи з найбідніших, як Каролькові діти (Кароль, Анна, Степан, Петро, Михайло, Володимир, Зоня). Та навіть наймит отця Глинського, Пилип, часом одягався краще, ніж багатські сини. Йому не було де так витратити зароблені гроші, як багатським синам. Цензом багатства на селі не були побутові умови життя. Хата могла бути глиняна, під стріхою, жодних дорогих меблів, ні огорожі, ні садка, а кількість моргів поля вважалася показником багатства сім'ї. Таким найбагатшим господарем був Гнатів.

Ця родина не бачила від роботи ні дня, ні ночі, ні свята, а побутові умови життя навряд чи були ліпшими, ніж у найбіднішої родини. Та була своя перевага, коли хлопець "багатоморгової" сім'ї хотів женитися, то за сільською традицією міг вибрати собі наречену, яку тільки захотів. Отже кількість поля була основним фактором при створенні нової сім'ї. Хоч багатий хлопець міг бути немилим, небажаним, бридким, але дівчина під впливом настирливих наполягань батьків погоджувалась вийти за нього заміж.

І, навпаки, – бідний хлопець проти своєї волі одружувався з немолою багачкою, бо та мала багато поля. Так трапилася досить таки повчальна подія з весіллям Міхала Шандрака.

У селі була дуже гарна дівчина Стефка Шкугра. Весела, бойова, гарно виконувала головні ролі в драматичному гуртку, ефектно одягалася, давала собі раду з кіньми на польових роботах (рано залишилася без батька). Була дівка, як казали, "і до плуга, і до рала, і до хлопців гоцадрала". Господарка була так собі – середньою, та в хаті їх було четверо сестер: Явдоха, Настя, Анна, Стефка і один брат Петро. Всім було зрозуміло, що поле треба ділити на п'ять частин. Кохалася Стефка з Міхалом – власником приблизно такого, як і в неї, господарства. Пара з них була вибрана. Коли вони йшли дорогою, і діти, і старші оглядалися за ними, ними милувались, як квітами в чужому городі. Не один хлопець заздрив Міхалові. Від кохання Стефка ще більш розцвіла. На танцях в читальні забирала всі призи. В неї закохувалися приїжджі до Глинського студенти. Крім Міхала, нікого не хотіла знати. Була певна, що в селі не знайдеться для неї суперниці. Чорні довгі коси, чорні брови на її смаглявому, ледь видовженому лиці, завжди усміхнені карі очі, стрункий стан, самовпевнена, виклична постава, граціозна хода, про яку хлопці казали: "Не йде, а пише!" – все це робило їй славу улюблениці села. Не здогадувалася Стефа, що не тільки любов, а й заздрість ходить слідом за нею. Не так заздрість, як недоля.

По сусідству з багатодітною родиною Шандраків проживала бездітна сім'я Гаврила Костюка, що була родиною Шандракам. Гаврило якось ненароком запропонував Ількові – Міхаловому батькові, що хоче усиновити Міхала. Спокуса була велика. Костюк вважався багачем, власником десь біля шести гектарів орної землі, та й господарство було впорядковане. Хата під оцинкованою бляхою, мурована червоною цеглою, нова стодола, хліви. Господарство одне з кращих у селі. Пропозиція була заманливою для Шандракових батьків і дітей. Прийнявши пропозицію, Міхал став би найбагатшим женихом у селі. Та перш ніж усиновити Міхала, Гаврило поставив дві умови: Міхал повинен поміняти своє прізвище на прізвище його – Гаврила, а друга приголомшила не тільки родину, але і все село. Гаврилові не подобалася Стефка, і він вибрав для Міхала іншу наречену – дочку свого брата Андрія Грицика. Потоптав Міхал велике кохання, переступив через себе і прийняв пропозицію Гаврила. Змінив прізвище і оженився з родичкою прибраного батька. Судило й гомоніло все село: "Та як він смів знехтувати такою дівчиною?!". А Стефа стиснула зранене серце в кулак і, щоб більше не бачити милого, згодилася вийти заміж в інше село за багача Вавришина. Ким вона могла б

бути, якби мала освіту? Та хіба тільки одна Стефа? Скільки в нашому народі таких нерозкритих та втрачених талантів? Часу в селян було мало, особливо в жнива, коли ранесенько вдосвіта треба йти в поле чи то гречку косити, чи покоси перекидати, ячмінь в'язати, снопи возити від ранку до пізнього вечора. А коли ж спати? До читальні кортить піти, а потім поспівати. До опівночі над селом лунала пісня. Переспівано всі відомі людям пісні. І ні одної з них чужою мовою!

Наша школа

Дзвонив дзвінок з перерви. Дівчата доїдали печений біб, продовжували пошепки звіряти одна одній свої таємниці і йшли до класу. Йшли, бо мусили йти. Хлопці догравали свої ігри. І вже не йшли, а бігли до дверей школи. На сходах перед входом у коридор стояв Томків. Він самовдоволено мружить очі, усміхається чи то від своєї безмежної влади над сотнею дітей, чи від разючого проміння сонця, що зазірало з-за рогу дзвіниці. Томків розважним кроком заходить до третього класу, піднімається на підвищення (тепер це називається кафедра) і чекає, поки клас заспокоюється. "Тераз бендземи читаць по – польску", – виразно вимовляє кожне слово директор. – Читай, Стасишин, – звернувся до одного з другорічників. – Читай за родзину Пілсуцкего.

Микола стояв згорблений за останньою лавкою і безпорадно шелестів сторінками польської книжки, ніяк не міг віднайти оповідання про родину Пілсудського. Йому почали допомагати і справа, і зліва, та ще й спереду. Кожен крутив книжку в свій бік. Нарешті показали пальцями звідки читати. Микола не читав, а вистогнував кожен склад, немовби ніс на плечах мішок трави, на чоло виступили краплі поту. На третьому реченні застряг надовше: "...цала рро... – дзі.. на Пі.. – піл.. – суц...– ке... – го лю...– бі.. – ла шче...–шче...– кав...– кавке".

Досьць, Стасишин, повець мі, цо то єст щекавка? – спитав по-польськи Томків. Микола питання зрозумів, але що то за звір та шчекавка ні він, ні товариші по лавці не знали. Микола вже третій раз повторив: "Щекавка, то єст..., то єст ..., то єст... Найдотепніший з хлопчиків Роман догадався і почав підказувати:" То єст цурка Пілсуцкего". Микола всім єством вслухався в підказку Романа, але не розумів слова "цурка", він такого ще не чув. Поки Микола мізкував, зі всіх боків шепотіли: "Цурка, цурка" Нарешті Микола випалив: "Щекавка, то єст цурка Пілсуцкего!" Томків зблід: "Пся крев! Я вам покажу, хамські виродки! – перейшов на українську пан професор, – я вам покажу!" – кричав як навіжений. Клас не міг зрозуміти, що сталося. Переважно, коли один учень не знав, або неправильно відповідав, Томків піднімав другого, третього і всім по черзі ставив "недостатечне", але таким, як зараз, професора ще не бачили. Він аж сам настрашився. Портрет Пілсудського висів на стіні в кожному класі, як свята ікона, а ті шмаркачі плетуть, що сучка – це його дочка. Та як керівництво про це довідається, то скаже, що то він їх так виховує, що це підбив основ польської держави. Тоді кінець його кар'єри. Директора охопила страшенна лють, він відчував як хитається під ним кафедра. "Марш по батьків ти, ти і ти" – Томків добре бачив, хто підказував

Миколі . І чому він тоді не зупинив тої відповіді? Що ж тепер буде? – свердлила розум думка.

Микола, Ромко і Павло позапихали в торби книжки, пера, гумки, взяли в руки каламарі і рушили до дверей. "Без батьків не приходити!" – кричав їм услід професор. В класі стояла гнітюча тиша, школярі ніколи не бачили директора таким злим.

У малих голівках крутилося запитання: що то означає – щекавка ? Та ніхто тоді пояснити не міг.

Під час перерви хлопці бігали попід мурами церкви, бавилися лапанки. Дівчата розглядали нову хустину Василяни, а вона, як завжди, пригощала їх печеним бобом. І де вона стільки його брала ? Здається, була серед школярів найбільшньою.

Тут до гурту дівчат підбігла Маринка Полібрикова й, ледве перевівши дух, промовила: "Сказав директор, сказав директор, щоб ми йшли додому." – "Що? По батьків?" – перепитав хтось. "Та ні! – Пані директорівій стало недобре".

Коли директор на перерві розказав своїй пасербиці, яка разом з ним учителювала в деренівській чотири класній школі, про випадок на уроці польської мови, Камілька знепритомніла, до глибини душі обурена хлопським цинізмом до "сьвентей ойчизни".

Зі свистом і радісними вигуками кинулися хлопці по свої торби, безладно згортаючи в них зошити, книжки, пера. Нарешті школа скінчилася, а завтра неділя! І нічого не задано додому! Хай живе щекавка!

Сонце сміялося своїм осіннім промінням в дитячих очах школярів. Вдома чекала господарська робота, але та робота була забавою супроти ненависної школи. Тільки вигляд Камільки викликав сум на дитячих личках. Не приховуючи свого презирства до хлопських дітей та їх батьків, вона щоденно демонструвала своє "вище" польське походження. Хоч вітчизном Томків був українцем, Камілька розмовляла з ним тільки польською мовою. З дітьми розмовляла ламаною українською. Учителка і діти ненавиділи одне одного.

Останній урок завжди стомлює дітей, але сьогодні він був навіть цікавий. Камілька розповідала історію краю! "В давні часи, коли людей на світі було мало, жили собі три брати: Рус, Чех і Лях. Жили вони мирно і мали свої сім'ї. Коли народились внуки, а потім правнуки, щоб діти між собою не сварились, брати порадилися і вирішили розійтись. Ранесенько, як тільки зійшло сонце, Рус зібрав свою родину і пішов на схід. Коли сонце піднялось височенько, зібрав свою родину Чех і пішов в напрямку сонця, тобто на південь. Останнім пішов Лях теж в напрямку сонця, яке вже заходило. І так утворились три народи: русини, чехи і поляки". З бокових дверей до класу тихенько зайшла мати Камільки і чекала, коли та закінчить основну думку. На стіл, що спеціально стояв біля бічних дверей, поклала піднос з обідом і тихо вийшла. Камілька сказала школярам відкрити книжки і потихеньку читати про допомогу батькам при копанні бараболі. Сама розставила тарілки: одну для себе, другу для кота, що муркав, занюхавши куряче м'ясо. Собі налила бульйону з макаронами, а котіві в тарілку поклала курячу лапку.

Хоч діти звикли до щоденних обідів Камільки, але поїдання котом м'яса викликало у них заздрість, бо хто ж в будні їв куряче м'ясо. Діти брали з собою до школи байдугу пісного хліба, восени два-три яблука.

Яків, щоб не бачити панських недоїдків, задивився на пучок сонячного проміння, в якому плавали маленькі пилинки, і водив пальцем за найбільшою з них. Пилінка піднімалась все вище і вище, а він піднімав палець за нею.

Дивись, Яків лапає муху Камільці на обід, – шепнув Павло своєму сусідові з передньої лавки.

Петро повернув голову і побачив, що Яків справді підняв руку догори і немовби щось ловить. Це його так розсмішило, що він не витримав і пирснув сміхом.

Камілька перестала жувати і перепитала: "Петре, встати, чого ти смієшся?" – "Та це ..., – Петро ще раз засміявся, – а це Яків ловить муху".

"Яків, встати!" – Камілька акуратно витерла серветкою руки, поклала тарілки на тацю і думала, як покарати хлопців.

– За кару будете обидва сидіти між дівчатами! Яків буде сидіти біля Марусі Стасишин на першій лавці, а Петро на другій – біля Ольги Кравчукової.

Сидіти між дівчатами вважалося великою карою. Хоч – не-хоч, хлопці взяли торби і пішли на новопризначені місця.

Камілька читала вголос казку. Читала без інтонації, без чуття, перериваючи читання розмовою з котом, якого весь час гладила. Кіт терся об її лікоть і задоволено муркотів. Ще більше часу вона тратила на розмову з мамою, яка прибирала посуд з бокового столика.

Дзвінок перервав те вимучене читання, діти заметушились. Камілька обвела гострим поглядом клас і знову чомусь зупинилася на Якові. Він уже тримав торбу в руках і тільки чекав тої хвилини, аби кулею вилетіти з класу.

"Ану, Яків, покажи свої вуха", – і рвучко потягла хлопця за ліве вухо до себе ... "Коли це ти вмивався востаннє?!" – спитала грізно. Яків, не подумавши, випалив: "В суботу!"

"Чуєте, діти, Яків мився ще минулого тижня! – переконливо твердила вчителька. – Марусю, – звернулася вона до Якової сусідки по лавці, – ти йдеш попри його хату, зайти до мами Якова і покажи, які брудні вуха в її сина".

Смутний та невеселий йшов Яків додому і намагався пригадати, коли ж то він вмивався. Таки сьогодні, а ось чи мив вуха, не пам'ятав.

Маруся йшла поряд і глумила над ним :

"Вуйно, подивіться, які брудні вуха у вашого Якова, – кричала з дороги до його мами. – Так пані вчителька казала передати".

Мама у відповідь голосно засміялася, погладила сина по голові. Аж тепер Якову відлягло від серця. Мама не сварила, а своїм сміхом захистила сина від дівочих насмішок. Він, з вдячністю притулився до мами: – "Дякую, мамо".

Неділя завжди була бажаним святом. Зранку господині готували сніданок, обід, а разом з ним і вечерю, точніше, їжу на цілий день. В кухні палахкотів вогонь, в печі –

великий вогонь. На бамбетлі мама місила в макітрі тісто на балабушки і пироги. Балабушки робили з маком, какао, сиром, бараболею з шкварками, а ще з яблуками, вишнями, горохом. Пироги робили великі, овальної форми, довжиною до сорока сантиметрів. Тісто місили на квасному молоці з пшеничного петльованого борошна. Балабушки і пироги складали в бляшки (бляшанки прямокутної форми) й квачиком з гусячого пір'я мазали зверху всі вироби яечним жовтком. І коли тісто вже трошки підросло, сажали бляшки дерев'яною лопатою в добре напалену піч. Перед тим коцюбою вигортали розжарені вуглики на припічок. Піч закривали бляхою овальної форми (форма отвору печі). Через визначений час бляшки витягали, накривали їх чистими веретками з самотканого полотна. А на столі вже був готовий борщ або макарони з курячим бульйоном. Усе це готувалось в недільні та святкові дні. Приготувавши страви господині хутенько збиралися до церкви на Службу Божу. Більшість жінок йшла молитися натще.

Недільного ранку діти женуть корів на пасовище. Від початку жнив аж до пізньої осені в поле, на Панасову долину, на Лису гору, майдани, на Пріску, Четверті Гони.

Від Зелених свят до жнив – тільки на Лису гору. Правда, коли в жнива задощить, аби не затоптувати людського поля, гнали корів на Пріску. Після обіду дітей звільняли від обов'язків пастуха. Цю роботу виконував хтось зі старших членів сім'ї. А дітям радість! Ганяти м'яча, бавитися у війну, бігати до пізньої ночі по лісу. В будні дні на дітей перекладалися обов'язки не тільки пастуха, а й інші господарські турботи: видоїти корів, нагодувати курей, качок, свиней, підмести подвір'я, зібрати яйця з різних курячих гнізд.

За яйця можна було купити цукерків у найближчого жида – міняйла. В Деренівці їх було немало. На межі з селом Довгим мешкав найбагатший жид Райзберг. Це його син організував у Деренівці комуністичну організацію, а перед арештом члена КПЗУ М. Панаса він виїхав до Америки. У тій хаті тепер мешкає Качорова Катерина. Між Чигринами та Федчишином мешкав Йосько Шерцер. У Кляпітуровій хаті мешкав Габа, він займав половину хати. Біля Вовків, де проживали Марина і Олена Стасишин, мешкав Шойла. Всі євреї тримали крамниці з розмаїтими речами – від сірників, оселедців до мануфактури. Старші з них носили бороди. Між собою розмовляли єврейською мовою. З селянами – мішаною українсько-польською. В суботу дотримувались релігійних настанов. Чоловіки ходили до синагоги в Янів (тепер Долина). На одвірку власної хати прибивали Десять заповідей Мойсея, які обов'язково цілували при вході і виході з помешкання.

Побратимство

Якось недільного дня до Якова несподівано зайшов шкільний товариш Володимир і поманив його піти з ним до гаю за село, щоб разом перечитати новий примірник "Дзвіночка". Якову було приємно спілкуватися з Володимиром, його всі поважали за розум, дівчата – за прихильне ставлення до них. Яків пам'ятав, як Володимир на

перерві в школі розділив грушку навпіл і віддав половинку йому. Той незначний дарунок подружив їх на довгі роки. Хлопці залюбки побігли в гай до потічка, сіли на великий камінь, що слугував за місток, відкрили "Дзвіночок" і читали.

Вони мріяли про козаків, про їх битви, перемоги, про козацьких дітей. Раптом Володимир запропонував другові стати йому побратимом і заприсягнути на вірність. Про побратимство Яків читав у книжках, але не приміряв те поняття до себе.

Не дочекавшись відповіді, Володимир потис йому руку, широко засміявся і стежкою понад потічком побіг додому. Були канікули і Володимир чимраз частіше приходив до Якова. Вони читали книжки про козацьку вірність і побратимство. Одного разу, сидячи на цьому ж камені, Володимир замріяно признався, що закохався.

Що таке кохання Яків ще не розумів. Дивно це було чути від розважного Володимира, він ще малий, а вже хоче..., але ж тим займаються дорослі хлопці і дівчата, а ти...?

- Може, тобі це почуття ще не знане, а я вже ним захворів, - серйозним тоном він повчав Якова.

- Ну... - ну, то хто ж вона ця...?, - хотів сказати "цяця", але стримався, аби не розсердити Володимира. - Хто ж вона?

- Не можу сказати, бо це таємниця.

- Як - таємниця? Ми ж побратими! - настав Яків.

- Колись скажу..., - зітхнув Влодко. - Ось бачиш: вода в потічку прозора, чиста, видно всі камінці на дні. А тепер, - взяв паличку і скаламутив воду, розмішав її з піщаним намулом, - бачиш, вода брудна і дна вже не видно. Так і любов. Вона чиста, прозора тільки для двох, а коли тобі про неї розкажу, вона перестане бути нашою, бо ти будеш тією паличкою, що скаламутить наші почуття...

Яків з відкритим ротом дивився на побратима. Він такий мудрий... Доки Володимир розмірковував про чистоту любові, а Яків про його розум, вода в потічку очистилася, посвітліла, знову було видно камінці на дні потічка.

- Бачиш, - зрадив Яків, показавши пальцем на прозору воду. Добрий побратим не може бути поганою паличкою.

Друзі споглядали, як чиста вода плила і плила, обмиваючи малі і великі камінці на своєму шляху. На долю секунди вода біля них призупинялася, утворюючи шумок. Вода сварилася з камінчиками, бо вони заважали їй плисти - чим більший камінець, тим більше сварки, тим більший шум. І звідки та вода береться, що цілими днями і роками тече й не витікає. Яків замислився над тим вічним, що оточувало його. Вічна вода, вічне голубе небо й вічні посохлі стовбури верб з розкішними зеленими кронами, які гіллям п'ють воду з потічка. А хто викопав ті глибокі дебрі, хто приніс сюди камінь, на якому вони сидять. За час роздумів Володимир щось креслив на сторінках "Дзвіночка". Нарешті закрив його.

- Я вірю, що ти збережеш мою таємницю. Я підкреслив літери. Склади їх і знатимеш, хто вона - сказав Володимир, передаючи другові журнал. - Тільки не зрадь мене...

Ось перед Яковом лежить перша в житті таємниця, яку мусить берегти, інакше на його голову впаде страшне слово – зрада. Та цікавість перемогла, і він почав складати з підкреслених літер ім'я загадкової дівчини. Склав одну до одної і прочитав... Але ж вона старша від Влодка! Та й не така вже гарна. Чому вибрав саме її? І навіщо йому ця таємниця?

Сільські події перед війною

Перед війною кооператори Галичини кинули клич: "Свій до свого по своє". Кооперативна крамниця в Деренівці була відкрита при читальні. Першим крамарем був Іван Стасишин. Цей клич став заслоною торгівлі в єврейських крамницях. За цей клич євреї помстилися в 1940 році, перейшовши на співпрацю в НКВД і були причетні до масових катувань української інтелегенції Щоб блокувати крамницю і Шойли і Габи, кооперативний комітет організував в кінці села свою філію. Вона розміщувалася в другій половині селянської хати перемінно – то в Попадинових, то в Вовкових, а під час війни – у старій Палашки. Продавцями були: Луць Пружеляк, Текля Тихоліз, Текля Збаращук. На філії продавцями були Попадинова (Грицишин) Ганка, Марцінів Денис.

У тих незабутніх дитячих спогадах особливе місце займають церковні свята. Різдвяні – 6-9 січня, Новий Рік – 14 січня, Йордан – 18 – 20 січня, Великодні і Зелені свята, Івана та Петра, 7 та 12-го липня, Спаса – 19 серпня.

Додайте до цього празники в сусідніх селах, в яких люди мали родинні зв'язки. У Залав'ю – Зелені свята, у Довгому – Різдво Пресвятої Богородиці, в Деренівці – Покрови, у Мшанці – Дмитра. В дитячій пам'яті залишились і церковні пости: Пилипівка, Великий піст.

Різдвяні свята. Перед святою вечерею батько вносив до хати дідуха. В кутку на бамбетлі ставив великий сніп пшениці колоссям аж до стелі. На долівці (підлоги були далеко не у всіх хатах) розстеляв велику в'язанку соломи. На стіл тонким шаром стелив сіно. Мати застеляла поверх сіна випрасуваний магільницею білий обрус, на нього клала великий калач, макітру куті з маком, медом та горіхами. Перед вечерею вся родина милася, переодягалася в нову білизну, святковий одяг і спільно на колінах мовила "Отче наш". Всі сідали до вечері. Дерев'яними ложками діставали з поливаної макітри кутю. Потім мати чи бабця подавали пісний борщ з грибами, заливну рибу, вареники з картоплею та капустою, голубці з гречки, мариновані оселедці й узвар.

Тітка Марина з Довгого передавала до свят живу рибу, а на Миколая обов'язково ще й подарунок для Якова.

При вечері завжди світилася свічка. Тато мама добрим словом згадували своїх померлих батьків і дідів. Після вечері діти йшли колядувати поодиночі, або з вертепом. Йшли тільки до тих хат, де світилося. За коляду господарі давали дітям гроші. Найбільше колядували на Різдво. На другий і третій день Різдвяних свят колядували старші хлопці і дівчата на церкву, на читальню або й на інші народні цілі. Ходили переважно вдень, не минаючи жодної хати. Гроші збирали в скарбонку. Колядувати

починали ще від воріт, попереду йшов хлопець і видзвонював малим дзвінком. Цей дзвін лунав на все село і доповнював мелодію колядки. У завершальні дні свят родина традиційно відвідувала близьких і рідних.

Ходили на свята й до знайомих поляків. Були в селі змішані сім'ї, коли дівчата виходили заміж за поляків з сусідніх сіл, як, наприклад, одна з сестер Поздиків, що вийшла заміж за поляка і святкувала з ним католицькі свята, а до Деренівки приїжджала на українські свята. Поляк з Янова одружився з Ганкою Басістовою і став українцем, визнавав свята українські, а до родичів до Янова ходив на польські. В Деренівці, правда, ніхто не дотримувався католицьких свят. Але треба відзначити, що в дні католицьких свят ніхто фізично не працював – січки худобі не різав, дров не рубав.

У Залав'є Яків з батьками їздив на католицькі свята до тітки Марини і вуйка Яська. Тато називав його зневажливо – Ясько поляк. Свята не відрізнялися від батьківських, хіба тим, що чужі діти не приходили колядувати, а вуйко після вечері виводив кілька польських колядок і батько йому помагав. Мама і тітка Марина посміювалися з нього як затятого "мазура". А він все повторяв: вчу, вчу і ніяк не можу навчитися колядувати по-польськи. Всі добродушно сміялися. Маринка, донька, дорікала татові: "Мені неприємно це чути. Живеш між українцями, то будь таким, як ми з мамою". Ясько на це обурювався, і мама переводила бесіду на іншу тему.

У кінці свят палили дідуха. Палили ту солому, що була на долівці в кожній хаті на Різдвяні свята. Переважно ходили хлопці до господаря, де була дівчина на виданні.

Приходили біля опівночі, питали господаря, чи дозволить він спалити дідуха. Господар відчиняв хату, хлопці несли солому на город і там її підпалювали. Господар красенько дякував (немовби він сам не міг цього зробити) і запрошував хлопців до хати. Там уже був накритий стіл, починалася гостина, що тривала часом і до ранку.

Новий рік. Це свято, як і Різдво, особливо пам'ятають діти. В одній торбі зерно пшениці, а в другій – балабушки. Від хати до хати по одному або по два ходили тільки хлопці.

"Сійся, родися жито, пшениця і всяка пашниця, а льон попід стелю, горох по коліна, щоб вас, хрещених, голова не боліла".

Кожен школяр приносив додому велику торбу балабушків і був дуже задоволений своїм заробітком. Грошей за сіяння не давали.

Йордан. Другий святвечір з кутею, чимось подібний до першого. Під час вечері дівчата починали щедрувати тільки під вікном. Спочатку завжди питали, чи можна щедрувати. За щедрування господар, якщо в хаті був молодий хлопець, виносив гроші. Того ж дня старші хлопці вирізали з льоду хрест висотою до двох метрів.

Хрест обливали водою, а відтак фарбували червоним буряковим соком для гарного кольору. Все це робилось на криниці біля Поздика. Хреста закріплювали на скованій льодом річці на відстані кількох метрів від берега, з дощок збивали надійний трап до берега. По боках хреста і трапа закріплювали по дві молоді смереки. Їх таємно вирубували в лісі. В ті роки на Йордан завжди були міцні морози, тому закріплений хрест та смереки, облиті звечора водою навколо основи, стояли надійно при урочистій

відправі. Селяни сходилися до церкви раненько. Один з членів сім'ї йшов до криниці, набирав у збанок, ведро чи інший посуд води і ставив її біля хреста або трапа. З церкви процесія з хоругвами йшла до хреста. Ставили стіл, біля якого священник Глинський відправляв Богослуження.

Сільський хор під керівництвом Турули або Серафима своїм співом створювали піднесену святкову атмосферу. Коли священник співав: "Святий духу, вознесися ...", – хтось з присутніх на водохрещенні випускав білих голубів. Голуби кілька разів кружляли над криницею і відлітали на свої гнізда. Це видовище справляло на дітей глибоке враження. В кінці священник кропилом освячував воду, розставлену в збанках довкола саморобного престолу. Процесія з хоругвами верталась до церкви, і всі розходились по домівках. Вдома перед сніданком всі пили свячену воду. Решту наливали у фляшки, щоб зберігати її цілий рік.

Великодні свята. Перед святами – Великий піст. В піст забави, весілля, розваги заборонені. Харчування було пісне. Люди обмежували споживання їжі до такої міри, що в останній тиждень посту дехто зі старших діставав хворобу, що називалась куряча сліпота. Хворобу підсилювало недостатнє вживання вітамінної їжі. Деякі жінки та дівчата в останні три дні посту зовсім нічого не їли. Для дітей піст не був строгий – їм не дозволяли їсти в середу і п'ятницю м'яса, якого діти, по-перше не люблять, по-друге, в селі весною його і не було. Найбільшою мукою, особливо для дітей, був останній тиждень посту. Тоді селяни кололи (били) свиней, робили ковбаси, вудили шинки, робили кишки (кров'янку), пекли паски, бабки, палянички. Все це розходилося пахощами не тільки по хатах, а й по цілому селі. Очі все це бачили, пахощі лоскотали ніздрі й текла слина, а їсти не можна було. Це було випробування сили волі, особливо для молоді і дітей. Ранішні і вечірні молитви в піст супроводжувались биттям поклонів. Жінки вечорами збирались спільно мовити корунку. Деякі діти та старші таємно порушували традиції і заборону. В піст, особливо в останній тиждень, дзвонити не можна було.

У великодню п'ятницю всі школярі від ранку до ночі калатали на дзвіниці. Кожен саморобним дерев'яним молотком бив несамовито калаталкою по дерев'яних брусах та дошках дзвіниці. Часто директор школи Томків не витримував і приходив до дзвіниці, просив дітей "трохи відпочити". Перерва була дуже короткою. Калатання одного села лягало луною до окраїн сусідніх сіл – Довгого і Мшанця. Діти йшли додому лише, щоб відремонтувати молоток, щось перекусити і знову поверталися на дзвіницю. У великодню п'ятницю священник виставляв плащаницю. Біля неї товариство "Луг" організовувало варту. Два луговики навтяжку стояли по півгодини по сторонах плащаниці. Свої спортивні палиці вони тримали на плечі, як рушниці у похідному марші. Малі діти і старші дівчата – милувалися виправкою луговиків. Воленчин (Лучка) Йосиф формував перед входом чергову варту. Діти завмирили від його команди: "Струнко!", "На плече!", "Кроком руш!". Два чергові луговики, не знімаючи мазепинок входили марширувальним кроком до церкви і по команді підмінювали тих, що вже відстояли. Матері на колінах просувалися до плащаниці і не відривали очей від своїх

змужнілих синів. Вони стояли, як вкопані, ніхто і бровою не повів, і повікою не кліпнув". І ми такі будемо", – запевняли підлітки і бігли на дзвіницю.

Такі патріотичні настрої панували весь Великдень. Скуштувавши вдома свяченого яйця, підлітки йшли до церкви, вибиралися на дзвіницю і дзвонили, дзвонили ...

Змагалися між собою хто це зробить краще, хто зможе дзвоном виконати якусь мелодію. Кожен дзвін мав свій голос.

Хто не дзвонив, той стріляв. Стріляли корками, купленими у янівських чи тербовельських євреїв, стріляли сіркою, злущеною з сірників. Старші хлопці стріляли в лісі, можливо, з обрізів.

Тоді ж господині акуратно вкладали в кошики паску, яйця, ковбасу, м'ясо, масло, часник, хрін, накривали вишитим рушником і несли святити. В Деренівці святити паску переважно в суботу. Місце освячення визначав о.Глинський в п'ятницю на Службі Божій. У понеділок за традицією обливалися водою. Тому й називався він – "обливаний понеділок". Упродовж Великодних свят ніхто фізичних робіт не виконував. Три дні коло церкви тривали гаївки. Молодь обмінювалася крашанками і писанками. "Терном, терном там доріжка іде, том доріжком пан капітан іде, за собою своє військо веде. Його військо позамаюване, ще й квітками позатикуване..." Виводила гаївку Ганка Чигрин.

Великодній піст у Дацикового Пилипа

Мама витягла з печі великий баняк печеної картоплі. Федько вже другий раз з порога кликав тата: "Та вже ходіть до хати, бараболя стигне! "Сердився: всі чекають на нього, а він не йде. Відчував, що всі хочуть їсти: і сестри Зонька і Ганка, і Степан тупцювали біля печі, підганяли маму, щоб скоріш витягала баняк. Нарешті Пилип ступив на поріг, у сінях обтріпав шапку від порохів рукою, а потім шапкою побив по штанах, блюзці. Повитягав остюки і стебла зі швів, з-за халяв чобіт. Пилип, скільки його в селі пам'ятали, завжди був худий, хоч при тому завжди моторний. У селі називали його "канадником", бо кілька років побував на заробітках у Канаді. Заробив трохи грошей, вернувся до села, оженився, поправив трохи свою господарку. Знав ціну грошам, ціну праці. В хаті тримав дисципліну. І тепер, хоч всі були голодні, а бараболя парувала на припічку, але ніхто не посмів взяти хоч би одну на пробу, доки тато не сів за стіл.

Пилип великим кроком переступив поріг, діти позадкували, хто до печі, хто до стіни, щоб зробити татові прохід до столу. Марина розстелила стару веретку і висипала на неї бараболю з баняка. Запашна пара вмиль заповнила хату, з такою ж швидкістю діти обсіли веретку, кожне тримало в руці дерев'яну ложку.

Марина трохи розсунула з середини бараболю і на вільне місце поставила глечик з кислим молоком і сільничку. В окрему миску наклала кращих картоплин, в горня налила квасного молока і мовчки поклала перед Пилипом. Пилип розмашисто перехрестився і ... побачив, що Степан не втерпів і тягне руку до найсмачніших куснів картоплі.

Грізно глянув на нього та гаркнув: "Ох, вишкварку! А хреститись хто буде?!" Степан перелякано перехрестився, витримав паузу і лише тоді взяв одну картоплину. Діти запрацювали коло столу, аж їм, як кажуть, за вухами лящало. Бараболя обпікала пальці, було гаряче в роті, але зате смачно.

Сусідський хлопчина, Яків, що прийшов бавитись до Степана, терпляче сидів на бамбетлі й собі ковтав слину. Марина це скоріше відчула, ніж побачила, порушила хатню тишину:

Може з нами пообідаєш? – звернулася до хлопця і подала йому дерев'яну ложку.

Ганка трошки відсунулась і показала місце, де він зможе присісти. Такої смачної бараболі Яків ще не їв. Ніколи так смиренно не хрестився перед трапезою, як тепер у Дацика. Бабця вдома хрестилася, але його не примушували. Дитяче цямкання додавало всім ще більшого апетиту. Бараболя на очах зникала в бараболяних животиках Дацикових дітей. Кожне облизувало свою ложку, дозбирувало крихти. Обід закінчився, діти ще раз перехрестилися, оглядаючись на тата, чи він те побачив.

Пилип доїдав свою порцію при столі. Марина позбирала на веретку все лушпиння, висипала в баняк і понесла його в курник. Зоня щось шепнула Ганці, пирснула сміхом і полізла на піч. Пилип сказав:

– Господи, слава тобі! Пішли тепер, Федю, до стодоли ... йдуть свята, треба січки врізати. Ганка підмітала хату. В хаті хоча й палилось і загата була, а вікна не розмерзлись. Надворі стояла зима. Степан моргнув до Якова, взяв шапку, на босу ногу взув Ганчині старі шкраби і вислизнув надвір. За ним без "дякую" чи "до побачення" вискочив Яків. Хлопці мружили очі від сніжної білизни, льодяні кришталіки виблискували дорогоцінними діамантами. На загаті цвірінькали горобчики. Гусак сичав на сполоханого когута.

Степан виламав шматок льодяної бурульки, що звисала з даху, і смоктав її як велику цукерку. Примружив очі, дивився на сонце, що ледве показувало свої контури із-за сірих хмар.

Хочеш, – зненацька запитав, – я босий побіжу...до Кляпітурових. Ні, аж до студні .

Та де там. То неправда! – заперечив Яків.

Побіжу! Давай закладемося.

Давай, – Яків простяг руку. За що?

За 50 грошів.

Вийшли на вулицю. Степан швиденько роззувся і щосили побіг по санній дорозі до студні, тільки сині п'яти замиготіли по білому снігу. Біля студні Степан зупинився. Не тому, що Кляпітурова Франка хрестилась і сварила :

"Свят, свят ! Ото дурне! хоче здохнути від буркульозу!". Степан не дивився на неї, а на Якова, аби той не втік, бо пропадуть 50 грошів. Яків тримав у руках Степанові чоботи і захоплено спостерігав, як він легко біг назад до нього, лице розчервоніле, маленькі очі сяють радістю. Прибіг, ускочив у свої шкраби і потягнув Якова через дорогу до його хати. Бабця спересердя спитала:

- Де ти ходиш, хлопче?! Ти ж нічого ще не їв!

- Бабцю, але ми поліземо на піч.

Яків став на стілець, щоб услід за Степаном вилізти на піч, але побачив біля кухні відро варених для свиней барабоць в лущинні. Їх варили кожен день, та він тільки сьогодні звернув на них увагу. Заки бабця принесла з сіней макогін, щоб пом'яти бараболю, він вхопив з вершка по дві в руки і шугонув на піч до Степана.

Рипнули двері, до хати увійшов тато Якова. З кімнати і до кімнати весь час ходили бабця або мама, і двері рипали кожен раз, але, коли зайшов батько, вони рипнули голосніше, немовби хотіли підкреслити, хто тут господар. Батько стомлено сів коло столу. Мама без слів налила борщу в миску і поставила перед ним. Хлопці на печі прикинули, чекаючи, коли домашні почнуть розмову.

- А з ким ти там, Якове? - спитав зненацька тато.

- З Дациковим Степаном, - замість Якова відповіла бабця. Тато перестав сьорбати гарячий борщ.

Е, козаки, чи не гріх вам на печі сидіти, коли така гарна погода. На санки пішли б. На печі вдень тільки слабші сидять. Та краще вже "Дзвіночок" перегляньте, - докоряв хлопцям батько.

Хлопці мовчки зішли з печі. Яків нишком, щоб тато не бачив, витрясав зі скарбонки кілька монет. Порахував, сховав до кишені і разом зі Степаном вийшов на подвір'я. Степан задоволено перерахував гроші.

Бачиш, що я можу ..., а ти не вірив. Я ще далше можу бігти босим.

Не знав тоді Степан, що колись доведеться йому ще не раз бігти босим по снігу, ризикуючи життям ...

Усі свята мали релігійний зміст і національне забарвлення. В колядках були вставлені цілі куплети про Україну і її дітей. А що вже говорити про вертепи. Українські князі: Володимир, Ярослав, козаки вбивають Ірода і різні сцени, насичені українським духом.

Довгі зимові вечори для дітей в будні дні були гнітючими. Веселіше ставало, коли до хати приходив Степан Серафим, брав у руки мандоліну, роботи найкращого деренівського столяра, майстра на всі руки - Степана Стасишина, і починав грати. Яків зачаровано слухав музику. "Думи мої, думи мої..." Сумно звучали ці пісні. Ходив Серафим по хаті, грав і наспівував: "Взяв би я бандуру та й заграв, що знав", "Стоїть явір над водою".

А, тепер покажи, Якове, що ти вивчив?

Яків взяв до рук мандоліну, присів на стілець, ноти поклав на крісло і раптом заволав:

- Я на бочці сиджу, а під нею качка, мій муж більшовик, а я гайдамачка.

О, та ти, хлопче, ще будеш музикантом! - сміявся Степан.

На Великодні свята почесна варта біля гробу Господнього була одягнута в однострої січових стрільців.

Зелені свята були ще бентежнішими. Напередодні свят на частині цвинтаря з

найдавнішими похованнями хлопці щороку висипали могилку, ставили високий березовий хрест, прикрашали його барвінком і синьо-жовтими стрічками. До перекладин хреста прибивали дві перехрещені шаблі. А між ними прикріплювали тризуб. Весь цей захід справляв на молодь незабутнє враження. На противагу сільським патріотам перевертні – комуністи поблизу церковного майдану розвішували червоні прапори. Націоналісти робили могилу надвечір, комуністи вдосвіта. Найцікавіше було попереду, коли того ж дня з Янова прибували жандарми і зривали червоні прапори, скидали хрест з могили, ламали шаблі і тризуб. Сільські діти задалегідь займали в лісових хащах пункти для спостереження і палали ненавистю до жандармів, що презентували ненависну владу. Якось жандармам на очі навернувся Іван Чигирин. Жандарми хотіли його затримати і допитати, але він виривається від них, біжить стрімголов по вулиці і кричить: "Слава Україні! Смерть ворогам!" Це був сміливий виклик владі. Хто раз побачив таке, не забуде до кінця життя.

Чутка про цей вчинок Івана Чигрина облетіла все село, він став героєм не тільки в очах своїх однолітків, про нього з захопленням говорили й старші статечні господарі. Українці раділи і навіть такій маленькій сенсації.

У всіх селах прибирали на могилах такі хрести. У деяких селах були поховані січові стрільці. Такі могили жандарми не розкидали, тільки ламали шаблі і тризуби. В Деренівці не було поховання, тому жандарми розкидали могилу.

На другий день Зелених свят сусіднє село Залав'є святкувало празник своєї новозбудованої церкви. Споріднені родини з ближніх сіл традиційно їхали возами на празник, а хто не мав коней, йшли пішки. Хоч це був переднівок, та на столах після Служби Божої господині розставляли і печене і смажене. Господар ставив горілку і обходив гостей з келишком довкола стола. Закусували холодцем. Ну, зрозуміло, чоловіки політикували досхочу. Діти набирали в руки паляничок і бігли на вулицю знайомитися з сусідськими. Яків на Залав'ї мав одного двоюрідного брата Михайла і чотири двоюрідні сестри – Стефу, Марусю, Геню і Маринку. Михайло і Стефа від найстаршого батькового брата Миколи, Маруся і Геня від середущого Івана, Маринка від батькової сестри Теклі.

У зелений понеділок вранці Яків з батьком і мамою їхали фірою на празник. Їхали вулицею біля Збаращука, попри ліс Креголець, потім через поле Козіброцького. Батько показував пальцем на мазурів, що почали влаштовувати свої господарства на полі Козіброцького. "Це струп на нашому тілі, – казав він. – Мине час і цей струп пропаде. Шкода тих людей, що набідується тут". Польова дорога між Крегольцем і Березиною пролягала серед пшеничних ланів.

Жовте море пшениці хвилю переливалося то в одну, то вдругу сторону. Де-не-де з пшениці виглядали головки блавату. Проміння сонця пестило золотисте колосся. Яків був зачарований цією красою. Виставив руку за полудрабок, щоб відчутти на долоні лоскотання пшеничних колосків. Їхали мовчки, кожен думав свою думу. Ось Березина, ось нарешті залавський цвинтар, церква, маленький потічок і відчинена брама стрія Миколи. На порозі стояла усміхнена тітка Ганка. Мати хутенько зсунулася з воза і

пішла цілуватися з нею. Батько під'їхав впритул до стодоли, відчепив по одному посторонку з орчика, підвісив тайстру з січкою на дишло, погладив кобилу по шиї і разом з Яковим пішов до хати. Брати привіталися, а Яків підійшов до тітки поцілувати руку, потім до стрія. "Не треба мої руки цілювати", то панські вигадки, – засміявся стрій і, щоб Яків не дістав його руки, погладив нею хлопця по голові.

– Рости великий, добре вчися і пам'ятай, що хлопам не треба цілувати рук.

Яків розглянувся по кімнаті й зупинив очі на колисці, в якій сидів малий хлопчик – його брат. Поряд з ним лежала кінська вуздечка і віжки. Михайлик поглянув здивовано на брата: Погойдай мене, – попросив. Гойдав брата, а тітка бідкалася: "Дивіться, людоньки, що за дитина! Пропадає за кіньми. В колисці спить з віжками і вуздечкою. І ким воно буде, як виросте?" – "Добрим господарем!" – заспокоював братову Гринько.

Михайлик залишився з мамою вдома, всі решта пішли до церкви. Церква нова, блищить від свічок і позолочених хрестів. Людей багато. Більшість з них стоїть на площі біля входу. В церкві правлять три священики, співає хор. Діти не витримують довгої відправи, йдуть додому або бавляться оддалік біля огорожі. Закінчується відправа і до приїжджих гостей підходять місцеві парафіяни, гречно запрошують до себе в гості. Яків з батьками йдуть до стрія Миколи. У покої накритий стіл. По хаті шириться запах підсмаженої ковбаси. Різними кольорами розкладене на двох кльошах печиво, біля них – холодець. Яків нишком тягне зі столу кусок медівника. Стрій виймає з колиски Михайлика і садить біля себе. Починається гостина. У маленький келишок стрій наливає горілки і до всіх каже: "Дай, Боже, здоров'я". Потім наливає братові, братовій і дружині. Закусивши холодцем, старші політикують, а діти біжать на вулицю й знайомляться з сусідськими однолітками. Яків уперше побачив на вулиці біля школи помпу. Йому дозволили самому помпувати і його здивуванню не було меж: з труби потекла вода! Такого дива в Деренівці не було. Була в селі студня але там, зрозуміло, корбою накручували на вал ланцюг, на якому було прикріплене відро. Нема тут ні відра, ні ланцюга, а вода сама тече зпід землі по трубі. Він не міг ніяк зрозуміти цього.

По обіді Яків з батьками перейшов через луг до стрія Івана. І знову те саме. Сідають за стіл, п'ють горілку і закусують холодцем. Діти набирають паляничок і біжать в сад дивитися на бджоли, що носять мед. Між двома яблунями прив'язана гойдалка. О, як добре гойдатися! Та з порога вже гукає тітка Настя і кличе до хати, каже, що буде концерт. Ой, як цікаво...

До гостей вийшла сестра Геня, одягнена у вишиту сорочку з коралями, на голові вінок зі стрічками, шаленова спідничка, підперезана кольоровою крайкою. Геня піднялася на крісло, старші заплескали в долоні.

Геня відкашлялася і дитячим жалібним тоном почала декламувати вірш Тараса Шевченка "Думи мої, думи мої". Яків дивився на дівчат і разом з ними заплакав. Гості плескали в долоні. "Щось веселіше розкажи", – попросив донечку тато. Геня немовби чекала такого прохання. "Од села до села танці та музики: курку, яйця продала – маю черевики", – весело співала дівчинка і притупувала ногою. Її мама гордо поглядала на

родичів, котрі плескали в долоні. Вона пишалася своєю донечкою і гадки не мала, що не хто інший, а вона сама своїм національним вихованням торує Гені важку дорогу випробувань у підпільному житті і таборах ГУЛАГу, що цей солодкий "гріх" знищить її господарку, а вся родина спокутуватиме його в далекому Сибіру.

І ось, коли минуло багато років, на Донецькому цвинтарі над могилою сестри Гені промовляв її посивілий двоюрідний брат Яків. Згадав про захоплення маленької Гені поезією Шевченка, про її долю і життєвий шлях, подібний до Шевченкового і героїв його поезій. Чужі люди на чужій землі ховали патріотів Залав'я: Геню (підпільний псевдонім "Зірка"), її маму Анастасію, батька Івана, чоловіка Максима і сина Мирослава. Як виклик чужинцям на їх хрестах Яків прикріпив таблички українською мовою. Могили засипав татарин з прицвинтарного барака.

Здесь захоронени бандеровци, – пояснює екскурсовод місцевим перевертням.

Така їх доля

Яків завжди прислухався до розмов, що їх вели сусіди з батьком. І коли до хати прийшов Степан Сташишин з Майданів, його цікавості не було меж. Зелена військова форма польського кавалериста зачаровувала, а коли Степан (чомусь він був для малого не вуйком, а просто Степаном), витяг шаблю з піхви і дозволив потримати її у своїх руках, хлопець аж зашарівся від задоволення. В одну мить уявив собі картину з книжки про козацькі часи "На уходах". Перший раз у житті тримав у руках справжню шаблю зі срібним руків'ям! Трохи заважка для його тоненької руки, то тримав її обома. Лезо шаблі блищало, як зеркало. Він навіть побачив там себе з перекинутим видом. Степан доброзичливо усміхнувся, погладив малого по голові:

– Виростеш, – і тобі дадуть таку шаблю. Але пам'ятай: хто мечем воює, той від меча гине ... У хаті точилася тепла родинна розмова, між іншим, і про польську армію та її дисципліну, про несправедливість гонористих офіцерів, особливо до українських жовнірів. Яків розглядав військову шапку і йому хотілось відкрутити з неї орла, немовби той був причиною всіх несправедливостей до українців, про які читав батько в книжках, взятих із сільської бібліотеки. Степан розповідав, що польське військо – не козацьке, і сотників в шароварах серед старшин нема. І що найгірше – українці мусять слухати накази чужою мовою, і він ще не навчився добре говорити польською мовою і над ним насміхаються.

Степан був призваний в діючу польську армію в полк кавалерії до Познані. Відслужив рік, отримав законну відпустку і, як усім жовнірам, йому дозволили взяти з собою холодну зброю. Кавалеристи носили шаблі, тому він і приїхав у відпустку з шаблею. Кавалерія мала дуже гарних коней. Степан багато розказував про свого коня і шкодував, що його не направили на службу до Тербовельського кавалерійського полку. Бояться поляки розміщувати в Галичині українських жовнірів, щоб не підняли бунту. Турбувало Степана і його особисте майбутнє життя. Він і прийшов порадитися до швагра, з ким йому одружуватись. На маминій хаті лишався за традицією старший

брат Міхал. Вдома було ще дві сестри – Олена і Марина. Місця там для нього не вистачало. Та й поля обіцяли йому небагато. А без поля яку дівку він може взяти?

Йому порадили і він послухав. Одружився після демобілізації з Гануською Мальчички. Вона не була така гарна, як її сестра Стефка, та ще й говорили, що вона трохи хвороблива. Мати її – Мальчичка рахувалась в селі багачкою, мала четверо дітей, була доброю господинею, тримала пасіку. За всім треба було доглянути. Нікому не довіряла. Сама на пасіці біля бджіл, сама разом з наймитом у полі. Всюди давала лад, до порядку, до дисципліни привчила і дочок, і наймолодшого сина Петра. Любила і гордилась своєю середушою дочкою, Стефою. Бувало, коли до хати прийде сусідська дівчина Мілька Туркулова, теж статна, гарно збудована, Мальчичка не може налюбуватися ними, порівнює, прикидає: "А таки моя файніша, що не говори – в селі кращої від моєї Стефки нема..."

Розцвітала Стефка у своїй дівочій красі. Кохання з Михайлом Шандраковим подвоїло її сили і витривалість. Усюди встигала – і жати, і орати, і сад доглядати, і у виставах в читальні грати, і в хорі співати, і з хлопцями жартувати, – всюди її було повно. І як було матері не радіти.

Коли Міхал її покинув, і вона вийшла заміж за нелюба, мати постаріла, господарку занедбала. І байдуже їй стало за кого вийде заміж наймолодша дочка Гануська. Коли сватався Степан, вона так затялась з виділенням поля для неї, що свати ледь не розійшлися. Фактично і весілля не було, бо коли постало питання де молодята проведуть першу шлюбну ніч, де разом жити будуть, то в свідоцтві отець Глинський записав: мешкають у читальні "Просвіти" під № 102.

Після весілля Ганна і Степан почали будувати на Майданах свою хату.

Першого року збудували підвал, накрили його соломкою і в ньому перезимували. В тому підвалі Степан зробив собі столярний верстат. Робив собі і людям вікна, двері, драбини, магільниці, коцюби. Через кілька років сам вимурував з цегли невелику хату. Ганна народила сина і назвали його іменем Степанового брата Михайла. Старший брат Михайло за традицією лишився на батьківській хаті, мав двох синів – Богдана і Гриня. Був, як і Степан, працьовитий, щоб заробити гроші, ходив на залізничну станцію розвантажувати вагони. І одного дня привезли його додому мертвого. При розвантаженні дерев'яних колод Міхал впав з вагона і від струсу мозку помер.

На плечі Степана, крім власних домашніх клопотів, лягли турботи про сім'ю Міхала та сестер. Старшу сестру влаштував наймичкою в Теробовлі. І так Олена, замість дівувати в рідному селі, пішла до пана Яцківа опікуватися його дітьми – сином та дочкою. Яцків працював заступником директора райсоюзу. Родина Яцкових добре ставилася до Олени. Там вона навчилась куховарства, поведінки між інтелігентними людьми. Стала більш свідомою, як її ровесники в селі, та все ж таки це життя не біля рідної мами. Малий докір, найменша образа від дітей глибоко ранили вразливе дівоче серце. Олена, як ніхто з сільських дітей, відчула на собі ту соціальну несправедливість, що панувала в містах Галичини.

Читаючи Шевченкову поезію, натрапляла на слова, немовби про неї написані:

*А сестри! Сестри! Горе вам
Ви в наймах вирости чужії,
Мої голубки молодії!
У наймах коси побіліють,
Для кого в світі живете?
У наймах, сестри, й умрете!
Читала, плакала і питала себе
- хто тому винен? Хто?!*

Луць ходив по хаті, схвилювано говорив: "Я сам чув на власні вуха, коли виступав Гітлер по радіо і казав: "Фафлюктер польніш!" Це так просто не говориться. Щоб керівник держави дозволив собі образити керівника іншої держави. Я думаю, - Луць зробив паузу, притишивши голос, - я думаю - війна ось-ось почнеться. Німці хочуть забрати Шльонськ. Хоч Гданськ зробили "вільним" містом, та вони там тільки самі господарюють, а поляків мають, - підняв ногу і показав на підошву черевика. Що таке "фафлюктер" - не знав ні Гринько, ні Марина, але догадувались, що то щось дуже погане. (vervluchter - проклятий. "Проклятий поляк").

Луцеві вірили, бо він ходив до Гунькового Гринька вечорами слухати радіо. На ціле село тільки в Гуньків було радіо. Туди сходились сусіди. Луць був родичем, рідним братом Гуньчихи і часто приходив до них. Гунькова хата стала якоюсь мірою протывагою читальні, бо там Іван Шкугра, Іван Поздиків, Степан Храпків, Василь Кищаків, Микола Кравчуків - найближчі сусіди з так званого "кінця" села групувались навколо Гунька. А особливо коли Гринька вибрали солтисом. До нього солтисом був Стефан Литняк. За громадські гроші Литняк керував ремонтом школи, зробив надбудову другого поверху, але при ревізії виявили недостачу. Щоб покрити її, йому довелося продати поле. Такої ганьби солтис не міг витримати і зійшов з розуму. Ось тоді односельці вибрали собі Гринька, бо вважали його розумним. По-перше, тому, що він мало працював на полі, тримав наймитів, хоч поля мав не так багато, всім пояснював, що він "слабий". По-друге, завжди купував собі в кооперативі пиво та ковбасу і, коли приходили сусіди слухати радіо, то часом міг їх пригостити. По-третє, як знавець політики, він коментував своїм хлопським розумом політичну ситуацію в Польщі, Україні та в світі. По-четверте, його дочка Геня закінчила Янівську школу і вступила до першого класу Теребовлянської гімназії. А це щось таки означало. З Деренівки ніхто з дівчат ніколи в гімназії не вчився. Хлопці так, а з дівчат не було нікого. Сусідські дівчата і їх матері з подвійною заздрістю дивилися на Геню, коли вона в гімназійній формі йшла селом. Вона багачка, та ще й вчена - гімназистка. Що багачка, то ще півбідн, бо таких було більше. Ось війтова Ганка - дочка колишнього війта Лучки, що керував селом ще до солтиса Литняка - теж багачка. Або Костюкова Ганка, чи Шаркові дівки. Але ті, як усі сільські дівчата, пасли босоніж корів, жали в полі жито, в'язали снопи, сапали, прали, носили воду, ходили до церкви. А Гунькова краля не прала, не сапала, не пасла корів, ходила в такому одязі, якого ніхто не мав, бо якби навіть хотів купити, то не мав права носити.

І коли Луць розказував Гринькові Шкутрі про політику, то все додавав, що то його швагер – Гунько так казав.

Кожна пора року для дітей мала свої переваги. Зимою не треба було пасти корів, то ж вільні від навчання дні, особливо неділі і свята, були раєм для дітей. Саморобні санки і такі ж лижі здавалися тоді предметом розкоші. Найкраще було з'їжджати з горбка вниз або по похилих вулицях: біля Збаращука, біля Бабія, а надто найкраще біля Маловського.

Гринько любив свого одинака Якова, тому хотів його якось виділити. Замовив у Степана Качорового гарні санки легкої форми, зі спинкою і такі ж лижі. Це все приніс Якову святий Миколай. Щоб продемонструвати свою новинку, Яків потягнув санки дорогою до читальні і там почав возитися вулицею, що вела вниз аж до потічка і криниці. Була гарна морозна погода, падав легкий сніг, та він не заважав дітям возитися, хоча прикривав лижню. Припорошена лижня таїла небезпеку для сусідів, котрі носили з криниці воду. Поковзнувшись на прикритій снігом лижні, вони падали під загальний регіт дівчорі. Сусід Кравець не стерпів насмішки дітей, відклав на бік путні і коромисло. В той час Яків тягнув з низу свої санчата догори. Кравець накинувся з криком на нього, відібрав санки і поламав їх: "Щоб твоєї ноги тут не було!" – кричав розгніваний. Яків стояв над своїми поламаними санками і вислуховував докори господаря. І тільки тоді, коли розгніваний чоловік підняв свої путні і пішов далі, хлопець зібрав поламані санчата і зі сльозами попрямував додому. Всі домашні розраджували його, а батько обіцяв поговорити з Кравцем і полагодити санки, та Яків не міг заспокоїтися: "Ну, навіщо було ламати. Можна було тільки сказати, що там возитися не можна, і я пішов би додому. Та й чому він не сварив свого сина, який теж там возився? І чому інших санок не ламав тільки мої". Та кривда переслідувала Якова ще довго. Пізніше він випадково довідався, що це була помста Кравця за сварку з ним батька. У Панасовій долині вони мали межа в межу поле і, як часто в селі бувало, за межу заходила сварка, через яку сусіди ворогували аж до смерті, а нерідко свою взаємну ненависть передавали дітям і внукам. В роки Другої світової війни ця успадкована ненависть приводила до трагічних випадків, завуальованих під патріотизм.

Початок II-світової війни

Урок у шостому класі Янівської повшешної школи починався, як і кожного дня, з молитви. Черговий в класі Сливка з Янова починав:

"Отче наш". Українці повторювали пошепки слова молитви. Учні польської і єврейської національностей в цей час мовчки стояли. На початку і в кінці молитви всі, крім євреїв, хрестились. Поляки хрестились цілою долонею, українці – трьома пальцями, складеними в пучку, а ліва долоня обов'язково була притиснута до грудей. Коли чергував хтось з поляків і виголошував молитву, тоді мовчки стояли українці. Після молитви всі сідали, починали витягати з торбів зошити, ручки. Мендифікова – класний керівник, що вела майже всі предмети, крім релігії, стала перед класом в

темно-коричневій суконці і урочистим зворушливо – трагічним голосом промовила:

"Моє дрого дзеці, напевне веці же немецкі варвари зачевлі войне". Мендифікова була красивою жінкою, її струнка фігура, професійна осанка, такт і зворушлива відозва до дітей на фоні двох портретів Ігнаци Мосьціцького і Юзефа Пілсуньського, а зверху над ними розп'яття Христа, створювала мальовничу урочистість для сполошених її словами учнів про початок Другої світової війни. Мендифікова говорила про патріотичний обов'язок всіх громадян Польщі щодо оборони "Ойчизни" від німецьких бандитів та їх гайдамацького ватажка – Гітлера. Час від часу показувала рукою на портрети, немовби благала їхнього благословення. Возвеличувала заслуги Пілсуньського у створенні самостійної Польщі, говорила про геніальність новоспеченого полководця Ридза Сьміглого.

Урочиста промова викликала сльози на очах янівських дітей. Деренівські хлопці та й довженські спочатку були заворожені красномовством вчительки, а потім звикли до пафосу слів Мендифікової і з насмішкуватим виглядом слухали її патріотичну промову.

В душах маленьких українських школярів бриніла радість...

Ага ... страшно вам стало, нас то ви не жаліли, насміхались над нами, ссали, – як тато казав, – нашу кров, панами ходили по наших головах.

Як то кров ссати і ходити по головах хлопці не розуміли, але вловили своїм дитячим розумом, що пани – погані, а вже від янівських однокласників натерпілись словесних знущань типу – "кабане", "пся крив", "муф по польску, бидло". Мендифікова говорила довго, навіть сказала, що русини і жиди жили в Польщі як рівні, в добрих відносинах з поляками, жили як одна родина, любилися взаємно, як брати, і – зараз, – сказала вона, – настав час боронити Польщу від ворогів. "А teraz фшисци пуйдзєці на маніфєстаціє". Що таке маніфєстація, діти вже приблизно знали, бо весною 3-го травня всі учні з учителями янівської школи їздили на маніфєстацію до Теребовлі. Діти добре запам'ятали, коли у святковому одязі йшли через "плянта", тримаючи в руках, приготовані ще в Янові, червоно-білі паперові прапорці. Коли проходили біля трибуни, на якій стояли пани й офіцери, що по черзі викрикували: "Нех жие Польска! Нех жие Ридз Сьмігли", – діти теж щось повинні були кричати. Військовий оркестр грав військовий марш. Потім співали польський гімн: "Єще Польска не згіневла". Після закінчення маніфєстації дітей запровадили у військові казарми. Кожен дістав велику байду чорного житнього хліба і склянку кави. Кава й особливо хліб були дуже смачні. Такого мама ніколи не пекла. І тепер, коли Мендифікова сказала, що йдемо на маніфєстацію, дітям пахло хлібом, чорним житнім солдатським хлібом. Всі класи янівської школи зібрались на подвір'ї. На дорозі перед школою стояла напіввійськова організація "Стжельци". За ними зібрались, та ще підходили мешканці Янова.

З будинку школи вийшов директор. Він був одягнений у військовий мундир з рогатівкою на голові. Став на місток перед школою. Крикнув до стжельців: "Бачност". Почав промову, що зовсім нагадувала за змістом те, що говорила його жінка Мендифікова в класі. Промову закінчив словами: "Не дами ні гудзіка! За наше звицєнжство".

Дітей відпустили додому. До моста, що над Серетом, хлопці йшли мовчки. За мостом почувались вільніше, немовби на своїй території. Яків оглянувся і порушив мовчанку: "Казав Луць, що війна може бути довгою, бо на поміч Польщі прийде Франція, Англія, а може й Америка".

Дмитро Муравка на хвилинку зупинився і, коли Грицько та Яків підійшли до нього, покашляв, тим немовби хотів натякнути, що він щось знає, і замість сказати спитав: – Що ви думали, коли співали "Єще Польска не згіневла?"..., бо я, я співав тихо – але згіневць мусі, єще поляк русінові чисціць бути мусі". – А я, а я, – враз оживились Грицько і Яків, перебиваючи один одного: – І я про це думав, але не співав, бо на мене Ліля Яворська пильно дивилась, – весело розказав Яків. – Ліля теж знає ті слова, що співають українці, тому хотіла прочитати в моїх очах, що ж я співаю? Мені стало весело, тому я, коли співали: "пукі ми жиєми", підморгнув їй, а вона відвела очі.

О, як би то було файно, коли б Яворська вишкребла з моїх чобіт болото, – голосно засміявся Грицько.

А мої, – притишив Яків голос, – щоб почистив Мендефік. Я і не знав, що він не тільки директор школи, але ще й начальник стжельців.

Всі щиро сміялись, кожен хотів щось додати.

Тихо, чого, дурні, розсміялись? – наздогнав їх Дубівка, що трохи чув, а трохи догадувався про що мовилось і зразу настрашився тих слів. – Тихо, сказав, – нас поляки можуть підслухати і донести Мендифікови, а тоді ...

Що тоді? – заіндичився Яків, – він вже нестрашний. Він ще нині виїде боронити свою "Ойчизну", а чи верне ... хто знає?

– А може в нас Польщі вже не буде, – додав Грицько.

– В нас і тепер її нема, – знову перебив Яків, – То тільки ви в Довгому боїтесь своїх полячків, а в нас, здається, крім Каролькових, нікого нема, та й вони польською мовою говорити не вміють. Знаєте, хлопці, коли я ще маленьким гонив корів пасти на Майдани біля їхньої хати, то думав, що їх поляками називають тому, що живуть вони під горою біля поля .

За розмовою минали село Довге, вже не було ні Крупецького, ні Дубівки. Проходячи в Довгому мимо фігури Матері Божої, хлопці, як вчили на уроці релігії, зняли кашкети і перехрестились. В долині за фігурою гудів млин. Деренівка починалась від Грицикової і Лейзорової хат. Вгорі, десь аж під лісом, жив однокласник Якова Фриз Степан. День був сонячний, хлопцям стало душно, ледве тягнули свої торби, та й мова вже не клеїлась.

Згори від хреста, що поруч з Бацом (Вовчком) почувся гуркіт коліс брички і цокання кінських копит. Пани їздили бричкою, запряженою двома кіньми, а це їхав пан одним конем. "Слава Ісусу Христу" – привітались хлопці до пана, коли бричка проїжджала мимо, знявши за виробленою звичкою кашкети. Що відповів пан і чи взагалі відповів, хлопці не знали, бо він був без шапки, а гуркіт коліс заглушив би відповідь, якби він навіть і відповів.

За паном потяглась курява і запах парфумів.

- Та це ж Павло Білий поїхав! - гукнув Яків вслід за бричкою. - Пан з хлопа,- так тато казав. Продавав татове поле і пропивав його з панами. Родом він був з Залав'я. Ми є родина, бо його тато і моя баба, то стриєшні.

- А мені тато розказував, - перебив Дмитро,- що він колись не був паном, бо ще як хлопцем оженився до Барана, то мусив працювати, як всі чоловіки. На жаль був дуже лінивий, а старий Баран був добрий господар в селі, хотів привчити зятя до роботи. Давав йому їсти стільки, скільки роботи він виконав. Ось пішов Павло до стодоли молотити, бо так Баран хотів. На тік поклав два снопи пшениці, помахав кілька разів ціпом і стало йому огидно. Кинув ціп на снопи, а сам поліз на запашну конюшину й заснув. Баран кілька разів виходив з хати, щоб переконатись чи зять молотить, постояв - не чути. Не втерпів, відхилив двері стодоли і аж затрясся від здорового хропу зятя. На тоці лежали надмолочені два снопи пшениці, а над ними розпростерся ціп. Баран вернувся до хати, довго ходив вперед назад, придумуючи для зятя кару. Донька Марина варила обід. Нарешті Баран придумав щось, зупинився перед донькою та й каже: "Йди, Марино, до чоловіка, клич на обід, але я буду подавати їсти сам". Коли Павло, разом з Мариною, прийшов до хати, Баран з милою посмішкою поклав в миску перед Павлом дві ранішні задубілі бараболі в лушпинні і сказав: "Оце, дорогий зятю, твій обід: - дві бараболі за два недомолочені снопи". Павло сів біля стола. Помаленьку зняв ножом лушпину з одної барабалі, а з другої тільки половину. На очищеній бараболі почав щось вирізати. Баран скося поглядав на Павла. Павло поклав ножа, витер руки в штани, обвів поглядом хату і зупинився на Марині. Марина поралась біля печі, чула серцем, що твориться в хаті щось погане, та заперечувати татові не сміла. Наступила переломна хвилина, під час якої вирішувалась доля родини. Павло піднявся з-за столу, взяв шапку, ще раз глянув на жінку і вийшов з хати. Баран підійшов до вікна, щоб пересвідчитись, чи зять пішов до стодоли молотити пшеницю. Та, на жаль, Павло пішов з подвір'я. Покинув хату, покинув жінку назавжди. Подався на Залав'я і почав продавати батьківське поле. Заводив собі товариство серед теребовельських панів, а може тільки підпанків, що були ласі на чужі гроші, аби за чужий кошт повечеряти смачно в ресторації.

Павло купив собі коня, бричку, кілька костюмів і став паном на всю губу. А коли мама вийшла другий раз заміж за Шандракового Ілька і перейшла жити до Деренівки, то Павло продав всю батьківську господарку.

В Залав'ї та Деренівці селяни кивали головою, мовляв, - пропиває батьківську кровавицю, де голову на старість притулить? Хоча при зустрічі першими знімали шапки перед Павлом, вітаючись: "Добрий день, пане Білий"! Та й жінки ласо усміхались, бо Павло на вид таки був подібний на пана та й манери не були такі хлопські, як у більшості селян. Святковий одяг в будні дні, а капелюх і краватка в святкові робили свою справу. А, коли по халявах потріскував фабричною тростинкою, що було необхідним атрибутом справжнього пана, то і сумнів зникав. - А чому Білий не пан. То ж недивно, що школярі, котрі стояли рядочком на узбіччі дороги, зняли

кашкети як перед священиком, віддаючи шану Білому.

Хоч десь там на заході йшла війна, робота в селі не припинялась. Треба ж було зібрати урожай з поля, викосити гречку, зорати стерню, посіяти озимину і братись до копання бараболі. А жінкам скільки роботи: вимочити в Сереті коноплі, витіпати їх на прядиво, виломати кукурудзу, наквасити огірків і яблук на зиму. Та й дітям лишалось немало, хоч навчання в школі почалось, та корови ще зранку чекали в хліві на пастухів. Яків не здивувався, коли ще від Бабія побачив, як біля фіртки чекала на нього бабуся. Це означало, що корови вже ждуть за воротами.

Мурованкою їхали безперервно автобуси, легкові автомашини. Через Чортків на Румунію тікали польські пани "Уцікінери". Пасажирські поїзди були теж переповнені втікачами.

- Чого це пани тікають? - думали пастухи, спостерігаючи за потоком утікачів. - Та ж Мендефік говорив, що не дадуть ні "гудзіка". А хто ж ті "гудзікі" буде боронити, коли оборонці тікають.

Пастухи сьогодні не гнали корів далеко в Кіпці, Панасову долину чи за Сцінку. Не тому, що хмарилось на дощ, а тому, що було цікаво стати свідком початку війни.

Цілу ніч падав дощ. О, як вранці не хотілось вставати. Мама вже третій раз підходила до ліжка: "Вставай, вставай, бо спізнишся до школи". Урок розпочався, як завжди, з молитви. Учням було цікаво чи Мендефік поїхав на фронт. Цікаво було й те, що в класі появилася новий учень по імені Гжегож. На перерві новачок багато розповідав про місто Познань в Польщі, де він вчився. А переїхав з батьками до Янова тому, що тата перевели на посаду начальника поліції. Новачок знав все, крім уроків.

- Байки, новини, віци. Хлопці розкривали роти, коли він смакував віцями про царицю Катерину, про її любовні витівки з вибором коханців серед молодих хлопців у лазні. Та патологічне захоплення огирами. Говорив він тільки польською, а української зовсім не розумів, мова була не така, як у янівських поляків. Зневажливо говорив Гжегож про вчителів, ксьондзів, жінок, з іронією ставився навіть до польського патріотизму.

У четвертому класі вчилася дочка священика Цигельського - Мартуся. Вдягнута вона була завжди зі смаком, як у нас говорили, по-панськи. Мартуся зразу впала в око новачкові. Він безцеремонно нав'язувався до неї, чим викликав до себе антипатію в деренівських хлопців, які, з поваги до отця Цигельського, поважали його доньку.

Якось на перерві Гжегож підійшов до Цигельської і звернувся до неї з питанням:

- Я бардзо пшепрашам, Мартуся, поведз мі, чи ойцец в дому розмав'я по-руські, чи по-польску? Якби не таке провокаційне питання, то Марта мабуть пішла б геть від нахаби. Але на це мусила відповісти.

- По-перше, не по-руськи, а українською мовою.

- Та хіба це не все одно? - перебив її по-польськи Гжегож.

- Як ви, русини, легко відмовляєтесь від своєї назви. Татусь мені розказав, що була колись Київська Русь, а не Київська Україна. Москалі у вас вкрали назву, а ви замість того, щоб захищати свою назву, ображаєтесь на поляків, що ті називають вас русинами.

Щоб розколоти русинів, вам придумали назву Україна і ви вчепились за неї ...

- То неправда, то неправда, - майже кричала Марта і швиденько пішла коридором. Від обурення їй потемніло в очах, лице пашіло, у скронях у такт стукало: "Вам придумали, вам придумали, вам при.... думали ... Але я програла, бо не відповіла так, як вчив мене тато. Але ж татко про це не говорив, - крутилось в голові. - Боже мій! Хто ж ми є? Виходить, що у свідоцтві про закінчення 3-го класу мені правильно написали - ензик рускі". Так і залишилась дівчина на одинці зі своїми сумнівами.

Вчителька Наталія Гжицька увійшла до класу й почала урок руської мови. Діти відкрили читанки.

- Еля Фішер, що було задано додому - спитала вчителька єврейську дівчинку. Грос, однокласниця Елі, потихеньку підповіла: "Ходить сон..."

- Нам було задано,- типовим єврейським акцентом відповіла Еля, - вивчити напам'ять вірш "Ходить сон коло вікон."

- А ти вивчила його? - запитала вчителька - О, так: "Ходить сон коло вікон, а grimota біля плота".

- Не grimota, а drimota, - поправила Гжицька. - А що таке grimota? - немовби не почула й перепитала Еля. Учителка усміхнулась і пояснила.

- Прошу учительку, я розкажу, - підняла два пальці Марта Цигельська.

- Спочатку вірш розкаже Еля, - не погоджувалась вчителька.

- Нехай розкаже Марта, - просила Еля.

- Добре, - згодилася учителька. Марта читала вірш з такою насолодою, немовби в класі сидів Гжегож, а вона його переконувала, що є таки українкою.

Село заворушилося. Воно прислухалось до кожної події, до кожної поголоски, придивлялось до кожного прохожого, що появлявся в селі. В один з таких невизначених неспокійних днів в село прибув поліціант і передав через солтиса для всієї громади письмовий наказ, щоб ввечері селяни щільно заслоняли вікна. Оголошення зробив Гуньків (Сташків) Гринько біля канцелярії, що містилась напроти Зеленого (тепер край Шаркового городу). Це сталося після закінчення Служби Божої, коли люди вийшли з церкви і зійшли вниз, аж на дорогу біля Зеленого. Солтис став біля хреста, встановленого у 1848р. в знак скасування панщини. Тепер це місце приватизоване Тихолізом Іваном, а хрест як додаток до проданої ним стодоли передано (без згоди парафіян) львівському музею, під відкритим небом. (Фото №.). Це було місце, де з давніх часів збирались люди, щоб вирішити свої сільські справи, почути новини, вислухати розпорядження поліції і влади. В канцелярії Гміни урядовав солтис і його помічник - секретар. Це були платні посади. Ось і тепер солтис напруженим голосом повідомив односельчанам про війну і військові розпорядження польської влади. До Гміни були викликані так звані резервісти, щоб явитись до війська, серед них були: М'ягкота Юзько, Кравчук Гринько, Чернець Степан та ще кілька односельчан. Їх забрали обороняти ненависну їм польську "Ойчизну".

Перед полуднем дощ перестав росити, та все-таки гнати корів у поле на пасовисько ніхто не наважився, щоб не затоптати чиеїсь ділянки поля. І тому, після ранішнього

навчання, діти вигнали корів на Гору. Трави там було дуже мало, зате простору для дітей багато. Та чомусь забави цього дня не йшли. Ні в гудзики не грали, ні кічі не били й не жмурили. Посідали в купочці напочіпки і роздумували як дорослі про війну. Хлопці це були 12-14 річні: Тихоліз Павло, Муравків Дмитро, Хомів Гринько, Косцюк Стефан, Кравчук Павло, Грицишин Міхал, Грицишин Федько, Палій Міхал, Шкугра Яків, Щербатий Стефан, Гатамнюкова Ганка, Джурбова Маруська. Наввипередки кожен щось розказував, почуте від батьків чи сусідів.

Війна раптово увірвалась у дитячу свідомість.

Розмову перервав шум літаків. Три літаки летіли з Теробовлі, над мурованкою. Десь в Кіпцях від Клебанівки довгими гудками сигналив поїзд. Його гудки перервав вибух бомби – одноєї, другої, третьої. Літаки пронеслися над Деренівською станцією і зникли за горизонтом. На їх крилах діти виразно розпізнали загнуті хрести. Діти дивувались чому по літаках ніхто не стріляв. А де ж польські літаки? Яків переповів почуте від Луця, що в Теробовлі вже війська нема. Теробовельський полк кавалерії виїхав на фронт, як і обіцяв Мендефік, "бавитись в гудзики".

Кавалерія також хотіла шаблями прогнати з Познаня і німецькі танки. – Дурні поляки, – коментував Павло, – що можна зробити шаблею проти танка?

– Шаблею можна людину порубати, але голови не відітнеш, – додав Яків.

– Неправда, за один раз можна відтяти, – заперечив Павло.

– Та ні! Ніяк не відітнеш ..., бо м'язи шиї такі міцні, що скільки би шаблею не вдаряти по шиї, та відтяти не можливо. Мій тато сам бачив, як у війну кінна сотня оточила ворожу піхоту і рубала її на тріски, та нікому не вдалось відтяти голови, а ти кажеш..., – переможним поглядом обвів Яків товаришів.

– Диви, диви! – закричав Хомів Гринько, – пани тікають! Горою йшли пани, точніше, йшли жінки з дітьми, несли великі валізи, тягнули за собою дитячі візочки. Купка панів на зеленому килимі пасовиська виглядала так, мовби це йшли перші бузьки весною по засніженій ще горі. Діти рушили назустріч панам. Йшли не по-дитячому поважно, стискаючи в руках свої палиці, як зброю при наступі. Пані були в капелюшках, губи (варги, як тоді називали) були чомусь занадто червоні.

– Невже вони кров ссали, – подумав Яків. Тато завжди говорив: "П'явки, кровопивці. Значить правда".

Одягнені пани були святково, хоч це був звичайний будний день. На ногах мали панчохи і мешти. Діти підійшли до панів, що зупинились над Туркулами і, як принято в селі, привітались: "Слава Ісусу Христу"! Пани переглянулись і тільки одна з них відповіла: "Нех бендзе похвальоне".

Пани відкрили свої валізи й на серветки виклали бутерброди, ковбасу, хліб, сир, шоколад. Відкривали подовгасті банячки і наливали в склянки запашну каву і какао. Стоячи, все це з'їдали та годували маленьких дітей. Пастухи розглядали панів, їх дітей, новенькі речі.

Розглядали панів і переводили погляди на свої замурзані босі ноги, забруднений старий одяг. І, якщо не тоді, то пізніше, в голову лізла грішна думка: чому Бог так

несправедливо поділив людей на панів і на хлопів? Так, мовчки, довго стояти діти не могли, бо і своїм розумом докумекали, що комусь в рот заглядати нефайно, та й ароматний запах кави викликав в них щось подібне до легких шлункових корчів. Від замороженого видовища дітей відірвав вигук Трояновської Тецьки: "Корови на Прісці"!

– Ой! Аж застогнали діти від небезпеки, бо ж польовий може багато біди їм наробити, і вся валка дітей кинулась бігти на Пріску по корів, ковтаючи рештки слини ... солодкої слини.

Перші совети

Надворі випогодилося і, хоча була неділя, мама розбудила Якова, щоб виганяв корів у поле. "До школи тепер не ходиш, то хоч корів пасти будеш, а я піду до церкви, щось почую про війну", – говорила мати і вручила йому два ще теплі балабушки на пасовисько. Яків ледве взув вогкі черевики на босу ногу (забув їх покласти на піч, щоб висушилися). Батько вигнав двох корів і теля за ворота. Вони знали добре дорогу в поле і неквапливо почвалали, посмикуючи біля фосо листя подорожника. Яків догнав корів біля Туркули. Сусідські хлопці теж виганяли свою худобу з дворів, і всі разом, напівсонні, мовчки йшли за чередою. В полі пастухи розійшлися в різні сторони, щоб не заважати один одному на одній і тій же стерні. Зголоднілі корови пасли политицю, молочай, конюшину. Трава була зволожена ранньою росою. Яків присів на межу і милувався теплим промінням ранішнього сонця, що вже піднялось високо над залавською могилою. Дивлячись на неї, мовчки думав: "Цікаво, кого там колись поховали? Тато казав, що її насипали ще в час татарського лихоліття. Але навіщо її насипали? Невже тільки для спостереження, як розказував тато. А може там когось поховали?"

– Чому ти так задивився на сонце? – з насмішкою вигукнув Дациків Стефан, ідучи до нього з суміжної стерні, де паслися його корови. Підійшов до Якова, вийняв з кишені два яблука і одне з них протягнув йому.

– На!...Воно таке солоденьке, як мед.

Не чекаючи поки Яків візьме з руки яблуко, він друге надкусив. Якову стало тепло і приємно від щирості сусіда. Він теж вийняв з торбини два балабушки, спечені бабусею, й один протягнув Стефанові. Сиділи два сусідські хлопці на чужій межі і роздумували собі – А коли до нас німці прийдуть? Якщо так станеться, ми тоді створимо собі самостійну державу (так тато казав). Як жаль, що ми малі, бо пішли б до січових стрільців, дали б нам шаблі, коня і били б ми поляків і москалів.

Таким козаком уявляв себе Яків, коли верхом водив поїти коней до жолоба. А тут Стефан нагадав, що це цілком можливо, бо поляки тікають.

Та ні, сьогодні чомусь на мурованці тишина, зовсім не чути гуркоту машин. В розмові про січових стрільців, про блискучі шаблі, як у Стефана з Майданів, хлопці забули про корів. А вони попасом перейшли на Четверті Гони і вже паслися в чужій конюшині.

- Ой, а де наші корови? – разом скрикнули хлопці і побігли виганяти їх на стерню.
- Ти чуєш? На Мшанці стріляють..., – показав пальцем на схід Стефан.
- Та ні, тобі причулося, – відповів Яків.
- Ні! я добре чув. Чуєш, як щось гуде біля залізничної станції.

- Чую...Гуркіт наближався, хлопці напружили слух. І раптом – тра —та, та-та-та. Кулі свистять над головами. Хлопці присіли, а потім прилягли. Стрільба притихла, тільки три залізні машини одна за одною їхали в сторону Теремовлі. Хлопці підбігли до пасіки, вискочили на вали і вже виразно побачили три танкетки з довгими люфами, направленими на Теремовлю. І ось люфи почали крутитися довкола осі башти, і раптом з них з тріском посипалися кулі "тра-та-та", що знову просвистіли над головами хлопців. Хлопці сховалися за вал пасіки.

Коли танкетки зникли за мурованим мостом, хлопці скоренько завернули корів, і, підганяючи їх через мурованку, Гостинці, Селиська, добралися до поля за городами. Корови сховалися за горб, і лиш тоді хлопці оглянулися на мурованку, або цісарську дорогу, як її називали селяни села.

Дорогою їхали на конях жовніри вже в інших одностроях, ніж польські. На головах в них були чудернацькі шапки з одним рогом. Хлопці один в другого запитували

- Що то за армія?

Адже в таких шапках грали вистави в читальні на св.Миколая. То були чорти, що роздавали дітям різки. А тут серед білого дня їхала армія в чортових шапках.

- А може то їдуть дияволи з пекла? Ксьондз на уроці релігії казав, що йде боротьба між ангелами і чортами і, якщо люди не будуть каятися за свої гріхи, то за їх душами прийдуть чорти. А ми не вірили, – вже крізь сльози говорив Яків Стефанові.

Чутка про советів моментально облетіла село. Після Служби Божої (була це неділя), діти і старші чоловіки вирішили вийти подивитись на мурованку, звідки лунав шум машин і возів. На конях їхали жовніри. Всі вони були чомусь дуже худими, а коні ще худіші. На привітання селян не відповідали. На перехресті доріг, мурованки і сільської, зупинилася вантажна машина-полуторка. З неї вийшов офіцер і привітався:

- Здрастуйте, браття!

Йому ніхто не відповів, бо не розуміли слова "здрастуйте".

- Ми приїхали з Радянського Союзу, щоб вас визволити від польських панів,-заговорив до селян українською мовою офіцер армії. Якого чину був офіцер? Цього не могли визначити навіть колишні жовніри австрійської армії, бо на комірці у нього було по два червоні ромбики. Говорив він багато, виразною розтягнутою українською мовою, та не всі слова їм були зрозумілі, хоч би оце "здрасце". Про комуну селяни не раз чули на казанні в церкві від ксьондза. Офіцер каже, що в комуні найкраще жити. Немає меж, через які не один все життя ворогує, а декого ця межа в могилу загнала.

Селяни трохи осміліли, почали задавати йому запитання і навіть сперечатися з ним. Він говорив про життя селян в колгоспі, запевняючи, що всі там живуть, як брати.

Все є спільне. Держава дбає про всіх однаково. На полі мало важкої праці, бо орють землю тракторами, сіють сівалками, а збирають комбайнами. Він так захопився своєю пропагандою, що не вловив змісту провокаційного питання одного селянина: "Чи комбайни несуть яйця?"

- Канечно несуть, - відповів він і тут же відчув, що переборщив, тому перейшов на політику про світову революцію, про мудрість Леніна і батьківську турботу Сталіна.

- А чому коні ваші такі худі, а жовніри ще худіші? - запитав один селянин. Офіцер мав на все готову відповідь :

- Бо вночі далеку дорогу пройшли, - відповів він. Багато з того, що говорив офіцер селянам, не було їм зрозуміло. Вони щиро подякували пану товаришу і розпрощалися з ним, бо той мав їхати далі на зустріч з такими ж дядьками, як і тут (і забивати їм баки відвертою брехнею). Та й селянам пора повертатися до домівок - напувати та годувати худобу, бо пастухи сьогодні в поле корів не гнали. Визволення прийшло до Деренівки 17 вересня 1939 року. Селяни слову "визволення" дивувалися, бо з його приходом було вбито двох польських жовнірів і одного офіцера, які лежали на обочині фosi біля залізничної станції Деренівки. "Вони ж такі молоді і мабуть не опиралися...", співчутливо говорили селяни, дивлячись на ці трупи, ті самі селяни, що ще вчора ненавиділи кожного поляка.

Солдати їхали вже не тільки мурованкою, а й через село на худющих конях. Діти їм викрикували набуте сьогодні нове слово: "Здрасце".

Село почало звикати до нової влади, вірніше, до безвладдя. До крамниці ніяких товарів не привозили. Звикали до нової термінології: спічкі, керасін, товарищ, што лі, солдат, мітінг. Зенко, односельчанин Якова, сміючись, казав бабці: "Ви вже не бабуся, а товариш бабка".

В селах відновилося навчання в школі. До Янова записалися, крім Сокаля Григорія і Шкугри Якова, ще Палій Михайло, Костюк Григорій, Шкугра Володимир, Хомів Григорій, Грицишин Михайло, Талас Василь, Муравка Дмитро.

В школі появилися нові учителі: Левицький Борис, що повернувся з польської тюрми - Берези Картузької. Він викладав українську мову та літературу. Шехнер - єврей, викладав математику, поляк Грушевські - вчитель географії, Наталя Гжицька - вчителька російської мови, Мендифікова вела початкові класи. Таким чином атмосфера у школі почала змінюватися з переважаючої польської на суто українську. Польські учні притихли. Одна тільки Яворська з Іванівки, скрегочучи зубами, відповіла Якову.

- Що маєте Україну? Але не таку, як хотіли.

- Але маємо! А ви ніц...Хіба гудзики на штанах, і ті ще вам москалі повідрізують.

Всі почали посилено вивчати українську мову і літературу. Польської мови вже не вивчали. В школі панував український дух.

Фанатичне піднесення в школі відбулося вже тоді, коли Борис Левицький приніс "Кобзаря" і учні почали вивчати поезію Шевченка, починаючи з вірша "Мені тринадцятий минало", прочитали "Розриту могилу". Шевченко зробив переворот в душах українських учнів. Вони враз стали дорослими.

В селі теж почали відбуватися колосальні зміни. Замість Теребовлі районним центром став Будзанів. До села приїхав советський уповноважений. Хоч ще офіційно в обігу були польські гроші, але за них уже нічого не можна було купити. Янівські жиди позакривали склепи і продавали промислові товари тільки за бартером, за яйця, сметану, курей, м'ясо.

Найбільшим дефіцитом було мило, сірники, сіль, нафта і цукор. Діти бігали за проїжджими солдатами (вже засвоїли слово "солдат" замість колишнього "жовнір") і викрикували: "солдат?", "спічки?", "керосін?".

Вибори делегата на Львівські збори

Сьогодні 24 вересня, неділя, в читальні сповіщала афіша на дверях про мітинг. – Сьогодні 15 жовтня, неділя, в читальні – мітинг, – оголосив після Служби Божої мешканець села Лучка Іван. І так щотижня оголошували про мітинг.

До читальні "Просвіти" сходилися господарі. Старші сідали на передні лавки. Жінки прийшли тільки з близьких до читальні хат, тому їх в залі було мало. Прийшли з цікавості почути і побачити нову владу. На сцені за великим столом, накритим червоним покривалом, сидів круглолиций мужчина у військовій формі. Яке його військове звання не могли визначити навіть колишні військовики російського полону. Погонів у нього не було, а металеві квадратики (ромбики) на комірці гімнастюрки нічого не проясняли.

Таких відзнак не мала ні одна армія Європи. З неменшою цікавістю селяни розглядали свого земляка Панаса Михайла, що сидів також за столом в президії. Всередині між ними сидів третій представник нової влади. Він виразно відрізнявся від двох перших своєю осанкою, манерою поведінки. Про таких селяни говорили: "Пізнати пана по халявах". Михайло Панас (1905 – 1943), – мешканець села, не користувався повагою односельців. По-перше, походив з бідної родини, в якій було дуже мало орної землі, а кількість моргів поля піднімала в очах односельчан авторитет родини. Поле вимагало постійного догляду, наполегливої праці. По-друге, хто сидів в криміналі, той вже мав славу арештанта. Панас просидів у тюрмі 7 років, як ніхто з Деренівки чи навіть з сусідніх сіл. А на фізичній роботі у полі його ніхто і не пам'ятав.

Коли шепіт селян в залі притих, з-за столу президії піднявся представник нової влади. Поправив ремінь на поясі, пересунув кобуру нагана з боку наперед, відкашлявся і голосно, якимось незвично для селян, звернувся:

– Таваріщі, таваріщі! Советская армія освободила вас від панських, буржуазних і поміщицьких експлуататорів ... Советская армія принесла вам свободу. З сьогоднішнього дня ви вільні. Вся земля ваша, фабрики і заводи – народні, бо влада – народна .

Селяни не звикли чути від влади такі гарні, хоч не зовсім зрозумілі слова. Хоч би те: "советская влада", та й слово "таваріщі" різало їм вухо. Звертались один до одного: "Петре", "Іване", а в читальні чи біля церкви, то вже було "пане". Це підкреслювало

повагу між людьми, чи самоповагу. А якщо йшлося про урядову особу, то було вживано виключно слово "пане". Товаришами були школярі і близькі між собою люди.

За кілька тижнів советської влади ці гарні слова зблякли, тому красиві обіцянки викликали деяке недовір'я і до комісарів, і до влади. Змалювавши принципи політичної і економічної системи нової влади, комісар перейшов до основного питання, звернувшись до селян з такими словами:

- Західна Україна тепер має всі можливості об'єднатися зі своїми братами з Великої України. Для цього всім селянам потрібно вибрати делегата на великі збори у м.Львів. Великі збори будуть просити советську владу прийняти Західну Україну в дружню сім'ю Советського Союзу. На таку почесну місію заслужив ваш односельчанин, член комуністичної партії Західної України, товариш Михайло Панас.

Хоч останні слова він висловив піднесеним тоном, оплесків в залі не було. Комісар на хвилинку замнувсь, а потім продовжив:

- Він за свою революційну діяльність має право бути гідним представником влади від мешканців всього Буданівського району!

Президія аплодує, а зал мовчить. Що Панас був революціонером, то комісар знав, але що його односельчани - хлопські філософи та ще й вперті "хохли", він збагнув тільки тепер. Зрозумівши складність ситуації, знайшов вихід:

- Може хтось з вас хоче висловитись, щось сказати? Прошу, - рукою запросив до слова. А зал мовчав ... "Прошу, прошу", - з грайливою усмішкою просив комісар. Заскрипіла передня лавка, на другій хтось закашляв.

- Прошу слова, - якось тихо, несміливо піднявся з місця Кравчук Микола, і ще раз перепитав: - Можна ?

- Так, так,- сверблячи поглядом, комісар повторив:

- Говоріть, говоріть ...

- То, пане товаришу, добре, що ви Міська знаєте, але ми ...,- закашлявся, щоб якось лагідніше сказати, - але ми вже його гм... забули. Нехай з нами трохи... поживе, ми придивимось до нього, то теє... може колись і виберемо. Хотів вже сідати, та згадав: - А може післати двох, а то й трьох ... легше їм в дорозі буде, порадяться між собою, ну хоч би Поздика Степана, Полібрикового Василя - вони трохи в гімназії вчилися, аж в Тернополі, - додав вже сидячи.

З президії піднявся "панок", говорив по-нашому, закидав трохи по-польськи (вимовляв: не була, а бува).

- Панас пройшов школу в тюрмі, а це більше, ніж гімназія, це цілий університет, - так закінчив свою промову панок. Максим посмішав і, не питаючи згоди на пропозицію, досить виразно запропонував:

- То нехай вже буде Панас, але від нас хай їдуть єгомосьць.

Комісар не второпав про кого йдеться, хто такий єгомосьць.

- То піп, - на вухо прошепотів панок і почав доказувати:

- Дорогі товариші, та хіба єгомосьць зможе боронити ваші права, споконвічних хліборобів, що хилили спину перед попами, відробляли у них за хрестини, за вінчання,

за похорони. Чи вам не набридло їм цілувати руки, ви ж такі люди ...

Тут в залі піднеслось більше десяти рук. Незнаючи чим це все може закінчитися, комісар з посмішкою заспокоїв зал і безапеляційним тоном промовив:

- Отож, як ви самі зрозуміли найкращим кандидатом від хліборобів буде відомий в Советському Союзі, да, да в Советському Союзі...да, да Панас Михайло Петрович, і ви всі, думаю, - провів грізним поглядом по залу, - за нього проголосуєте! - І вже мирно додав:- демонструючи тим свою пролетарську солідарність.

Не питаючи про заперечення чи запитання, приємно усміхаючись, комісар виразно закінчив, підкреслюючи кожне слово:

- На цьому будемо вважати наші збори закінченими.

Селяни помаленьку вставали, неохоче виходили з читальні незадоволені тим, що їм не дали можливості висловити свої міркування щодо делегатів, про дефіцит сірників, нафти та про інші проблеми, які накопичилися в селі. Статечні господарі залишилися на дорозі напроти читальні, споглядаючи представників району, що вмошувались на селянський віз будзанівського господаря. Коні рушили, а гречні господарі поскидали капелюхи, як перед єгомостем, і руками помахали представникам нової влади. Панас затримався біля господарів. Думав, що вони почнуть розмову. Почав сам про урожай, погоду, але розмова не клеїлась, навіть з сусідами своєї матері - Гатанасом чи Дмитром Пружиляком не вдалось йому завести бесіду. Злість і розпука стискали йому горло: "За що вони так мене ненавидять? Яке зло я їм заподіяв? Я ж сім років не був у селі, і вони навіть не спитають як я ці сім років жив, що робив, що їв, чого навчився, яка моя думка про нову владу?" З гіркотою в голосі, голосно з притиском на кожному слові вимовив:

- Якщо ви мене не виберете, то я..то я залишусь в селі. І вам... І вам буде гірше... Подумайте!" - Поправив кашкет на голові і повагом, повільно пішов в село до матері.

Споконвіку село Деренівка було поділене на дві частини - одна від церкви до межі з селом Довге називалось селом, а друга від церкви до залізниці - Кінцем. І так в селі мешкали сільські і кінченські господарі).

Ге - ге, ге,- засміялись вслід господарі.- Подумаєш...найшовся ще один посол від Деренівки.

"Ге-ге-ге",- відбилось у пульсуючих скронях претендента у посли.

- Чому, чому вони такі жорстокі до мене?! - думав Панас.

Хоч вибори делегата на львівські Народні Збори у неділю почались вранці, та в селі була усталена традиція, що спочатку всі йдуть до церкви. Після Служби Божої парафіяни ідуть до хати на обід. Так було і в неділю виборів делегата. Прийшовши до читальні, виборці заходили до раніше приготовлених кабін (вибори були таємними) і викреслювали прізвище Панаса, а замість нього дописували отця Кливака з сусіднього села Мшанець.

Перевага о. Кливака для деренівських виборців була в тому, що він був хлопським ксьондзом. Не паношився, в будні сам орав на полі, возив снопи, був хлопським "філософом", сперечався з представниками нової влади про Бога, релігію, церкву. Своїми аргументами ставив у незручне становище комісарів компартії України, та ще в

присутності своїх парафіян, які його поважали і любили. Крім цього, він був вчений, не те що Панас – тюремник, такого навіть в гміну не вибрали б. Як комуніст, він у Бога не вірив, до церкви не ходив, працювати на батьківському полі не хотів, чіплявся до політики чужої держави, за що й у тюрму потрапив. Подібні розмови точились в селі напередодні виборів депутата. Та ще ходили чутки, що всі комуністи перед вступом до партії повинні своїми руками хрест зламати, а потім ще його потоптати ногами". О, які вони страшні!" – думали селяни. Для релігійного люду села це було страшніше, ніж всі матеріальні кривди пана Козіброцького.

В день виборів

За столом, накритим червоним полотном, сиділи представник району, Кравчук Микола і Збаращук Текля. Кожен господар, чи господиня брав від комісії бюлетень з одним кандидатом в депутати, заходив в кабінку і, послинивши хімічний олівець (принесений з дому), викреслював прізвище Панаса, оглядаючись чи не дивиться комісар. Вибори закінчились досить рано. Кравчук Максим запряг свого і сусідського коней (так було домовлено), під'їхав до читальні возом, переніс на руках червону урну з бюлетнями і поклав її біля ніг комісара, що вже сидів на задньому сидінні, застеленому капою (покривалом). Селяни злорадно посміхались. Максим махнув батоном: – Вйо, гніда! Віз покотився горбатою дорогою. Аж тепер селяни зареготали: "Ну, ну, комісаре... Що ж ти їм привезеш? О, будете казирись, як поскладаєте свої бюлетні, – раділи селяни зі своєї винахідливості, – а таки буде по-нашому!!!" – думали вони.

Їхали до району мовчки, кожен думав свою думу. Уповноважений без перерви курив і спльовував, що трохи дратувало Максима, та зробити зауваження комісарові побоювався. Минули село Довге, потім Янів, під'їхали до Брочухи. Надворі почало темніти.

– Отут зупини коні і дай їм їсти ! – звернувся комісар до Максима. Максим здивовано поглянув на комісара.

– Для чого ... ? – перепитав.

– Не питай, роби, що кажу! – наказовим тоном попередив комісар. Максим зііз помалу з воза, роздумуючи, чи йому не причулось, що потрібно чіпляти коням їсти.

– Ну!!! – крикнув комісар, – що, хочеш ночувати в лісі ? Швидше!

Максим причепив тайстру з січкою до дишля і став чекати у тривожному передчутті.

– Бери урну і йди за мною... З портфелем у руці комісар продирався поміж лісові придорожні корчі. Максим ніс на руках урну, як маленьку дитину, притиснувши її до грудей.

Ліс притих, дивуючись появі вечірніх гостей. Зупинились на маленькій галявині.

– Висипай ! – крикнув комісар.

– Що ? – не второпав Максим.

Комісар забрав, майже вирвав, із заляклих від страху рук Максима урну, відірвав одну дощечку і висипав бюлетені на зів'яле грабове листя.

- Згрібай на них сухе листя, - наказав, а Максим, остовпілий від побаченого злочину, не міг отямитись. Сильним ударом в спину комісар розбудив його. Той почав згортати листя на бюлетні. "Тепер, мабуть, мене застрелить, - проскочила думка, треба тікати..." Комісар підпалив бюлетні:

- Слідкуй, щоб все дотла згоріло. Тримай урну...

З портфеля комісар висипав новенькі бюлетені в урну, закрив їх дощечкою, яка, на щастя, добре не згоріла, подумав. Догоряли останні листочки грабини й одночасно клаптики зуглених бюлетенів.

Повертались до коней по дорозі комісар повчав: "Дурачок ти, Максим, еслі б ми привезлі в район то, што твої землячкі натворілі, то, понімаєш, дурачок, я сейчас, а ти позже, імелі б больше неприятности. То, што ти відел - нікому ні слова, нікагда, даже попу перед смертю не скажеш. Запомні ето! Запомніл...?!"

Подумавши, додав: "Проболтаєш... ні тебе, ні сем'ї, даже родственніков... следу не будет: "Коні смачно доїдали січку, форкали носами, немов підтверджуючи слова комісара: "Так, буде, так, як він каже ... Слухай його".

Через кілька днів районна газета (здається "Ленінським шляхом") писала: вибори делегата на Львівські Народні Збори по Буданівському району пройшли при активній участі виборців і за Михайла Панаса проголосувало 99, 9 відсотків тих, що приймали участь у голосуванні. Селяни дивувались, як це могло статись, хто зрадив, хто голосував за Панаса. Один другого питали, перевіряли себе, сусідів на чесність і знову запитували, як це сталось, а може Максим щось скаже. А Максим мовчав, як могила, ходив, як вісні. З його чесної селянської душі не вивітрювався страх за злочин, свідком якого він був. Йому привиджувались вогненні язички, що обіймали тверді папірці, де ще недавно вся Деренівка записувала свої надії, свій бунт, свою уявну перемогу.

Вістка про результати голосування на львівських Народних Зборах і приєднання західних областей до Советської України, а всіх разом до Советського Союзу вже не викликала великого здивування. Селяни зрозуміли: брехня і лицемірство возведені в ранг державної політики нової влади. Принишки селяни, коли прийшла вістка з Мшанця про те, що НКВД арештувало Максима Берната за те, що ще давніше, при Польщі, назвав свого пса - Сталін. Не допомогло йому те, що з приходом совітів Максим вкоротив життя собаці.

Арештували також священика Кливака, а потім і його сина Зенка. Гнітюча атмосфера підозри, взаємної недовіри і страху вселялась в людські душі. Тепер вже мовчав не тільки Максим, мовчав зять Кливака, відомий композитор Микола Колесса. Мовчав і більше 50 років не згадував імені свого тестя, боявся - ось що таке страх ...

Коли нам тепер стає важко, згадаймо лихоліття московської неволі!

Нова влада

Часто на мітинги до села приїжджав уповноважений з Будзанівського району (вже став називатися Буданівським), якого після мітингу селяни по черзі відвозили до району своїми кінями. На останньому мітингу він запропонував обрати голову сільської Ради, але спочатку порадитися, а потім уже рекомендувати його. Їдучи в район, він спитав, між іншим, у фірмана Шкугри Григорія хто би міг підійти на голову села. Григорій подумав і назвав Григорія Барана: "Він – розумний господар, чесний і принциповий", – так охарактеризував його.

– А коні він має? – перепитав уповноважений.

– Аякже, має.

То він куркуль або підкуркульник. Григорій цих слів ще не розумів але здогадувався, що це не та кандидатура, яка потрібна уповноваженому:

Пізніше він сам це уточнив: Треба найбіднішого!

Недовго думаючи, Шкугра назвав сусіда, що відробляв у нього за коні при польових роботах – Петра Джурбу. Коней в нього нема, поля мало, дітей багато. Інтуїтивно зрозумів, що потрібно обрати "діда", без поля, тобто без майна.

Почав вихваляти його розум, та скоро вкусився за язик, думаючи: "А може їм потрібні не розумні, а дурні. Легше ними керувати".

– А він грамотний?

– Та, ні.

Це гірше, – промимрив начальник.

І знову Григорій не вгадав. Їхали мовчки. Кожний думав свою думу. Григорія сверлила думка спитати: "А що таке куркуль і чому погані ті, що мають коней"? Яке в начальника виховання, Григорій його везе, бо має коня, а той йому у вічі каже, що він поганий.

Якщо коней не буде в селі, то чим до району поїде, хіба коровами.

Сам до себе засміявся: "Вйю, лиса!" – бо до міста ще далеко, а на дворі смеркає.

На довго не відкладали виборів голови, бо вже наступної неділі о. Глинський в церкві заповів про мітинг. Селяни, ідучи до читальні, догадувалися, що мова піде про солтиса, чи як тепер совіти називають – голову сільської Ради. Про кандидатуру на голову сусіди між собою біля церкви вже домовлялися: "Кого, кого будемо вибирати"? Кінченські хотіли старого війта – Лучку, або солтиса Сташківа. Село хотіло свого – Шкугру Івана.

Прийшли до читальні, не дійшовши згоди щодо кандидатури. Збори відкрив панок з району і оголосив порядок дня: поточні питання, вибори голови і секретаря сільської Ради. Уповноважений піднявся, поправив кобуру револьвера, підкреслюючи тим, що він тут влада і його слово останнє, звернувся до селян з такими словами: "Я поняв, що між вами є непевні елементи, яким наша влада не до вподоби. З такими і нам не по дорозі. Ми будемо опиратися на бідняків і середняків. Куркулі – кровопивці, нехай собі це

зарубають на носі". Знову поправив ремінь на гімнастюрці, показав рукою на портрет Сталіна, що висів на задній стіні залу (селяни спочатку його не помітили, бо осінній день був сірий від мряки, а електрики в селі не було).

Уповноважений продовжив: Йосиф Вісаріонович Сталін привів нашу країну до перемоги завдяки індустріалізації її промисловисті. Тепер з нами повинні рахуватися всі держави Європи. Продуктами легкої промисловості ми ще не забезпечили країну. Ви самі це відчуваєте, зате в нас є танки, зброя, наша армія найсильніша в світі. Вже весною ви будете орати не кіньми, а тракторами.

Ще довго він агітував людей за советську владу і закінчив словами: "Да здравствует советская власть, руководимая Коммунистической партией Ленина - Сталина!"

Після такої патріотичної промови піднявся панок і заплескав в долоні. Ніхто з селян не аплодував. Всі мовчки слухали, з'їжившись, чи то від холоду, чи від відчуття непередбачуваних подій. Уповноважений обвів зал лютим пронизливим поглядом, поправив кобуру револьвера і поглянув на збентеженого панка. Той зрозумів і, звертаючись до селян, оголосив, що згідно порядку дня тепер потрібно вибрати голову і секретаря сільської Ради. Уповноважений, ще стоячи в позі генерала, запитав: "То які будуть пропозиції"?

Зал мовчав. "Які будуть пропозиції, ну"? - повторив він. Втрутився панок: "Сміливіше, говоріть, висувайте кандидатури".

В передньому ряді сиділи господарі нижнього кінця села, в середньому і задньому рядах - верхнього. Отож через похмурий осінній присмерк з місця президії чітко можна було бачити тільки кілька передніх рядів. Задні ряди злилися в невиразну темно-сіру пляму. Лампи ще не засвічували. Та й господарі із задніх рядів поховалися один за другого.

- Ну, так що? Так мовчки будемо сидіти? - вже усміхнено заговорив уповноважений: - Сміливіше..., - показав рукою на господарів першого ряду. Кишаків Іван зрозумів, що це говорять до нього.

- Та як на мене, то нехай буде головою Шкугра Іван, а секретарем Полібриків Василь ...

- А там, там задні кого хочуть? - перебив його уповноважений.

По середині сиділи сусіди: Кравчук Григорій, Шкугрів Гринько, Джурба Петро, Туркула Дмитро. Гринько, згадавши розмову минулого тижня з уповноваженим, зрозумів, що пора діяти. Ліктем штовхнув Кравчука: "Пропонуй його", - і показав пальцем на Джурбу. Та вже за ними піднявся Туркула Луць: "Та нехай буде наш солтис Сташків Григорій. Він добре служив громаді за Польщі, буде і тепер." - "Бо це твій швагер!" - хтось гукнув біля дверей. - "Я не хочу, не треба, я хворий," - вже стоячи відмовлявся Сташків від пропозиції на голову сільради.

- Більше кандидатів не буде? - перепитав панок.

- Та, ні..., - відповів хтось з передніх рядів.

- Хто з кандидатів не має коней? - перепитав ведучий.

- Та всі мають.

- Ні, Джурба не має - крикнув Шкугрів Гринько.
- Значить, він серед запропонованих кандидатів найбідніший? - запитав панок.
- Ну, так! - підтвердили господарі з передніх рядів, ще не зрозумівши до чого уповноважений клонить.

Зваживши на пролетарське походження товариша Джурби, ми від імені району, пропонуємо його на голову сільської Ради. - оголосив панок. Господарі отетеріли. Такого ніхто не сподівався. - "Хто за товариша Джурбу, прошу голосувати" - пролунала пропозиція. Президія підняла руки, селяни припинили і мовчали. Уповноважений встав, знову поправив ремінь: "Ви чому не голосуєте"? - звернувся усміхнено до господарів першого ряду. Присутні помаленьку піднімали руки. "Перший ряд - десять, другий..., хто ще не встиг?. Товаришу, крайній з права, підіть по рядах і порахуйте. Другий ряд скільки? Третій? Четвертий...і так до кінця. Молодці! Прийнято одногolosно"!

Простіше було з секретарем. "Нехай встане, як його, - Полібриків". Василь встав: "Полібриків - це сільська кличка, моє прізвище Вовчок Василь. Коней не маю," в'їдливо сказав Василь і сів на місце. "Ще кандидатури є?" - запитав уповноважений. "Нема",- тихо донеслось з перших рядів. "Якщо нема, то прошу голосувати". Всі підняли руки.

- На цьому збори закінчено. Голову і секретаря прошу залишитися і підійти до столу, - оголосив панок.

1939 рік в сільському господарстві не зробив змін. Орали, сіяли озимину, копали картоплю, буряки, збирали кукурудзу, ходили, як і раніше, до церкви, але все з оглядкою. Непевність у завтрашньому дні зростала. Чутки про колгоспи й адміністративні реформи поширювалися. Палідвор Василь з Деренівки пішов служити до Теребовлянської міліції.

1940 рік приніс певні зміни. В селі поширилася чутка, що панок, який приїжджав на перші мітинги, втік на польську територію. Сільрада підготувала списки найбідніших родин, з них почали формувати сільський актив. До цього активу вписали родину Копачинських (в селі їх називали Каролькові), польського походження, хоч нічого спільного з поляками в них не було. Вдома розмовляли українською мовою. Тільки вони були хрещені в костелі. Поденно працювали наймитами в священика Глинського. Другою родиною зі списку була сім'я Бундзелякових. До "соціалізму" тягнувся тільки син Степан. Батько був прекрасним ковалем, і політикою не цікавився. З молодих хлопців почали формувати комсомол. Тихоліз Павло, Трач Іван, Галонський Григорій, Боровий Василь стали комсомольцями. Вони були майже одного віку з бідних селянських сімей.

Весною до Червоної армії були призвані Сташків (Михальків) Степан і Туркула Зеновій. Син священика Глинського Богдан був призваний до армії зі Львова, як студент ветеринарного інституту. У формуванні активу села відіграв немало роль Шкугра Михайло, що був одружений з Палашкою, яка жила біля моста. Книжки з сільської бібліотеки сусіди закопали на городі.

В селі назрівав розкол, який стимулювала радянська влада. Національний актив

почав гуртуватися з сусідських хлопців читальні. Це були Поздик Степан, його брат Дмитро і Євген, Мороз Іван, Шкугра Григорій, Чигрин Іван, Лучка Степан, Лучка Йосиф і його брат Микола. Всі вони були не жонаті. Великим авторитетом користувався Вовчок Василь, який одружився з Туркуловою Мількою а також Серафін Степан, що був одружений з Пружеляковою (Басістовою) Мількою.

Нова влада принесла в село тривогу за майбутнє. Поширилися чутки про арешти інтелігенції. В Будзанові і Теробовлі командні посади адміністративних органів займали переважно вихідці зі східної України і місцеві жида.

З сусіднього села Залав'я прийшла жахлива вістка про арешт 14 молодих хлопців, красу і гордість села. До Будзанова час від часу почали викликати Палідвора Василя, Борового Василя, Трача Івана, Копачинського Петра, Вовчка Василя. Останнього дипломатично розпитували про настрої в селі, особливо молоді. Потім порівнювали почуте з інформацією, яку отримували від Палідвора Василя, Копачинського Петра, Борового Василя. Часто викликали голову сільради і теж розпитували про кожного з них. "Інженери людських душ", так називали себе районні партійні комісари, відшукували слабкі місця у хлопців з незаможних родин, змальовуючи їм перспективу в кар'єрі і матеріальному забезпеченні, якщо вони згодяться співпрацювати з владою, владою бідних і покривджених попами, паразитами-куркулями, їх підкуркульниками та продажними агентами зарубіжних розвідок. Шукали і находили щілини в душах національно невідгодованих хлопців, які ніколи ніякої літератури не читали. Бундзеляк Степан і Шкугра Михайло з раннього віку захоплювалися ідеями соціалізму, раніше читали літературу "Сільроба", а тепер, маючи легальну пропаганду, літературу Радянської України, стали трубадурами нової влади на селі, втягуючи себе й інших незаможних несвідомих хлопців до співпраці з районною адміністрацією. Комісари їх хвалили, в розмові виманювали в них інформацію про неблагонадійних хлопців, про багатів-паразитів, в яких вони працювали наймитами, або за невелику оплату гнули на них спину. Обіцянки і розмови зробили свою справу. Хлопці повірили у свою силу і, вже не криючись, вели себе в селі нагло, погрожуючи декому відомстити за колишні образи. В селі, як і в місті, при спілкуванні люди можуть свідомо чи несвідомо завдати один одному образи словами чи діями. Завдана образа, що затаїлася в глибині душі, легко спливає при сприятливих умовах на реванш. Не важко собі уявити, що названі хлопці були покривджені соціальною несправедливістю. В них було гіпертрофоване почуття заздрості. Вони були менш освічені, бо щоденне наймитування їх виснажувало. Їм було не до читання книжок. Вони не бачили перед собою перспективи майбутнього сімейного життя.

І раптом советська влада відкрила перед ними райдужні перспективи. Можна відплатити, тим начитаним багачьким синкам за образи, умовні кривди. Можна самому чогось досягнути в житті. Вони не тільки рівні з багачькими синками, що хвалилися своїми моргами, вони тепер вищі від них, бо їм і тільки їм влада довіряє. Мабуть тому вони пішли на співпрацю з владою, розкриваючи їй всі нюанси сільського життя й інформуючи про настрої багатів, їх контакти між собою. Вони просто вислужувалися

перед владою. Влада, що в основі своєї ідеології філігранно шліфувала методи розколу суспільства за допомогою донощиків, шантажу і провокацій, досягла своєї мети.

До села з Теребовлі приїхав Поздик Степан на нараду симпатиків ОУН, й розказав про арешти, скоєні енкаведистами в Теребовлі. Разом з дійсними членами ОУН – Морозом Іваном, Серафіном Степаном і Вовчком Василем, він прийняв присягу(на декалозії) на вірність Україні. Разом з ним присягнули Шкугра Григорій, Лучка Йосиф, Лучка Микола, Поздик Дмитро і Чигрин Іван. Всі вони стали новими членами ОУН.

Ще до присяги Степан виступив з промовою приблизно такого змісту: "Дорогі друзі! Ви є найбільшими патріотами нашого села. Ви виховувалися на творах Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки. Ви читали історичні повісті Богдана Лепкого: "Марію", "Батурин", "Не вбивай", "Полтаву", "Втечу з Соловецької неволі", "Холодний яр", зміст яких привив вам любов до України, до її долі. Ви свідомі того, що найбільшим ворогом України сьогодні є московські окупанти. Їх підлість, жорстокість, провокації та шантаж не мають меж. Проти всіх окупантів зі зброєю в руках боролися наші предки. Прийшла черга тепер на нас. Найкращі патріоти краю створили організацію українських націоналістів. Я від повітового проводу пропоную вам вступити в її члени. За вас заручились старші члени ОУН. Під їх наглядом ви пройшли іспит на зрілість і гідність стати членом ОУН. Вашим провідником від сьогодні буде Іван Мороз, призначений повітовим проводом. Від сьогодні звернення між вами буде тільки через "друже". З метою конспірації кожен з вас буде мати псевдонім".

На нараді розглянуто питання про окремих членів ОУН , перехід членів на нелегальне становище, а також формування в селі нелегальної молодіжної організації "Юнацтво ОУН", що повинна складатися з молодих хлопців, віком від 15 до 18 років (згідно статуту ОУН). По-перше, нагальність створення організації "Юнацтво" була викликана тим, що в селі вже діяв актив комсомольської організації. І на противагу йому необхідно було відволікти молодь від негативного впливу комсомолу. По-друге, маючи легально діючу націоналістичну організацію, що прийняла присягу на декалозі, можна було отримувати від неї необхідну консультативну інформацію. А в майбутньому це повинен бути резерв ОУН.

Найскладнішим питанням, розглянутим на нараді, було питання зброї, яка так потрібна організації. Де її взяти? Кожному члену ОУН було доручено самостійно здобувати зброю і наголошувалося на схиланні до співпраці симпатиків ОУН (хлопців і дівчат досі незаангажованих до співпраці з владою). Зима 1940р. була для нелегалів ОУН першим психологічним і фізичним випробуванням. Організацію українських націоналістів почали створювати в навколишніх селах, використовуючи для цього родинні зв'язки. У найближчих сусідніх селах – Мшанці, Довгому, Залав'ї відродити активність ОУН було важко, бо найбільш свідомі хлопці у Залав'ї і Мшанці були арештовані, що наклало негативний психологічний вплив на молодь. Організацію "Юнацтва" ОУН, на мою думку, було покладено на Мороза Івана, який, працюючи в бібліотеці, добре вивчив смаки читачів та їх нахил до патріотичної літератури.

Питання зв'язку з районним проводом ОУН було покладено на Поздика Степана,

який, працюючи в повітовому союзі торгівлі, мав тісний контакт з проводом ОУН у Тереховлі. Торговий союз був чи не єдиним центром, де кувалися кадри членів і симпатиків ОУН. Степан працював там простим робітником, перевіряючи і сортуючи яйця для відправки їх в західні країни Європи.

Джурба Петро, голова сільської Ради, був у розпачі. До району викликають секретаря, Вовчка Василя, а він третій день не приходить на роботу в сільраду.

Петро заходив до хати Полібрика, де мешкав Василь. Хата закрита, а Гринько, вітчим Василя, каже, що його вже три дні нема вдома.

Комсомольці за дорученням НКВД почали пошук підозрілих колишніх активістів читальні "Просвіти", нишпорячи по їхніх городах. Їм тоді ще не було відомо про присягу п'яти хлопців на декалозі. Знали лише, що зник секретар сільради Вовчок Василь, бібліотекар Мороз Іван і диригент церковного хору Серафим Степан. Комсомольці чатували по ночах біля їх хат. До їх активу долучився Шкугра Михайло і Тихоліз Павло з кінця села.

В селі відбувся повний розкол, інспірований владою. Кожна сторона хотіла заманити більше симпатиків в своє середовище. За добру працю в якості пропагандиста, інструктора ОСОВЯХІМу й інших придуманих посад влада платила гроші. Прислужники влади почали погрожувати господарям і їх синам, згадували їм вину за низьку плату на польових роботах в минулому, висміювали багатство, пропагували атеїзм. Їм на поміч прийшла влада, запропонувавши священникові Глинському забратися з проборства, готуючи базу для колгоспного господарства.

Коли стало відомо про зникнення дев'яти чоловіків зі села, до району викликали Джурбу Петра і наказали скласти списки на виселення родин підпільників і куркулів. Йому пояснили, що в списки куркулів потрібно записати тих, хто має пару коней і більше 6-ти гектарів орної землі.

Приїхав Джурба з району і вечором прийшов до Шкугрового Гринька:

- Навіщо ви, Шкугра, засунули мене в то ганебне ярмо? Що ви колись скажете, коли визнаєте, що я вас записав на виселення в Сибір?

Стояв Петро серед хати з протягнутими руками, немовби просив прощення. Слова Джурби, наче грім вразили всю сім'ю. Прийшовши до рівноваги, Гринько з Петром розглянули можливий список сімей на виселення. Крім дев'яти сімей підпільників, Джурба повинен включити в список як багатів: Стасишина Петра, Кравчука Андрія, Збаращука Григорія, Збаращука Данила, Кубіва Григорія, Грицика Андрія.

- Добре, - каже Петро, - але в районі вже мають список на 20 сімей.

- То навіщо ми тут мучимося і складаємо інший? А звідки вони мають такий список?

- Як звідки? Наші комсомольці донесли на тих, у кого працювали наймити.

- То чому цього списку не передали тобі, Петре? - А..., я знаю? Хочуть, щоб це від мене виходило і всім показати пальцем на мене.

Довго радилися і вирішили, що список Петро не буде складати а в районі скаже, що в нас багатів нема. За кількістю поля найбільший багач - це Гнатів Гринько, але нехай

вони підуть до його хати і подивляться на це багатство. В хаті навіть ліжка нема.

До опівночі родина Гринька не спала. Жінки плакали. Гринько дорікав тещі, що через її пенсію вони стали багачами, оскільки вона гроші затискала, щоб все нове і нове поле купувати. Чвертку купили в Мальчички, чвертку у Федчишина ще перед самою війною. Йому ще не все виплатили, тай напозичали і в Чорних і в Грицика. Самі недоїдали, все складали на поле, а тепер маєш. За нього треба все кидати і їхати в Сибір, і дитину туди везти. – "Ні, Яків туди не поїде, бо там ми всі загинемо", – сказав Гринько. – "Без сина я нікуди не поїду", – авторитетно заявила мама. Довго її переконували і під кінець вирішили, що в Сибір їде тільки Гринько з тещею, а Марина разом з Яковом їде в Довге до цютки Марини і будуть там доти, доки не відїде останній етап з коминками до Сибіру (коминки на вагонах були змонтовані при металевих печах "буржуйках" для витяжки диму).

Село в напрузі спостерігало за залізничною станцією. Чергували вдень і вночі, слідкували, чи не появились товарні вагони з коминками. Ніхто не знав, чи його родина внесена до списку на депортацію. Більшість сімей сушили сухарі, дітей розсиляли на сусідні села. Ночами молилися, щоб Бог зберіг сім'ю від Сибіру. Слово "Сибір" стало страховищем гіршим від хвороби та смерті. Воно асиціювалося з пеклом, тим більше, що конвоїри при депортації носили шапки з одним рогом. Селяни своїм розумом дійшли висновку, що звичайні чорти мають два роги, а теперішні з одним рогом – мабуть їх начальники. Тепер це викличе усмішку. Тоді було не до сміху, бо сім'ю забирали з хати з клунками в руках. А все нажите нею і попереднім поколінням залишалося на поталу невідомих людей.

Школа і "Юнацтво" ОУН в селі

Шкільна освіта в Західних областях України в період польської окупації відрізнялася від освіти, яку почала вводити Радянська влада. Навчання в школах Польщі тривало 12 років: чотири роки початкової школи і вісім класів гімназії. В Советському Союзі були тільки школи з 10-тирічним навчанням. Щоб сумістити учнів 12-тирічного навчання з 10-тирічним, Міністерство освіти у 1939 році ввело закон, згідно з яким учнів, що перейшли до 8-ої гімназійної класи, повернули до 10-го класу. Для тих, що мали йти в перший клас, створили нульовий клас.

В Деренівці працювала 4-ох класна школа, у Янові (Долині) – 7-микласна. Більшість дітей села кінчали тільки 4 класи, хоч у останньому класі вимушені були вчитися при польській окупації 3 роки. При Польщі у Янові з Деренівки вчилася (у 1938-39р.р.) двоє учнів – Сокаль Григорій і Шкугра Яків. Вони і закінчили там 5-й клас. У зв'язку з новою системою освіти їх перевели у 1939 році знову до 5-го класу. Та одночасно з 4-го класу Деренівської школи перевели до Янівської (який парадокс) у 6-й клас Грицишина Михайла, Костюка Григорія, Палія Михайла, Хоміва Григорія і Шкугру Володимира. Муравка Дмитро поступив у 5-й клас.

Поява у Янові 8-ми українських хлопців з Деренівки і початкова політика нової

совітської влади на теренах Західної України стали домінуючими чинниками українізації школи. Всі предмети викладалися тільки українською мовою. Директором школи стала Гжицька Наталія. З тюрми, Берези Картузької, прийшов Борис Левицький, який став викладати українську мову і літературу. Пізніше до школи прибули ще два євреї: один з них, Шехнер, почав викладати математику, а другий став агітатором советської ідеології. З польських часів залишилися два поляки: Грушевський, який викладав географію, та Лещинський – вчитель співів і музики. Дух в школі був суто український. Хлопці з Янова випрямили плечі і почали тулитися до деренівських. Часто всі вони залишалися після уроків для обговорення різних проблем, навіть політичних. Цікаво було слухати розповіді Твердохліба Євгена і його сестри Філі. Одного дня, весною 1940 р., деренівські школярі пішки йшли через село Довге до Янівської школи. Минувши міст на річці Серет, хлопці зустріли цілу валку фір. На возах їхали солдати в будьонівках з карабінами, а біля них сиділи цивільні люди з дітьми та великими клунками. Яке у хлопців було здивування, коли на одному возі вони побачили учителя співів Лещинського та вчителя географії Грушецького з родинами і клунками. Хлопці зупинилися, зняли кашкети. Стояли, як заворожені. Грушецький теж зняв шапку і помахав їм рукою. На третій фірі везли Мендифікову з родиною і клунками. Одною рукою вона махала хлопцям, а другою витирала сльози.

– Чаво роззявіл морду! – закричав старший енкаведист, – іді прочь, а то і вас пріхватім.

Та хлопцям таки вистачило відваги помахати своїм учителям, ніби відчуючи, що це прощання назавжди. Ольга Кравчук, плачучи, витирала сльози. і шепотіла: "Повезли їх в Сибір". Школярам стало жаль своїх учителів, хоч ще вчора бажали їм зла і співали на перерві: "Але згіневць мусі, еше поляк русінові чисьціць бути мусі". Школярі враз забули всі кривди, що витворяли поляки та їх виродки українцям у Янові й шапки – будьонівки стали більш ненависними, ніж польські рогатівки. В школі був траур. Ніхто вже польських школярів не дражнив і не перекиривляв. Насувалося спільне лихо як для українців, так і для поляків. В той сам час вивезли в Сибір колоністів, яким держава викупила у Козіброцького добрий шмат орної землі, що межував з межами сіл Залав'я, Довге і Деренівка та їх полів. Польська влада раніше заагітувала із західних регіонів Польщі бідних мазурів, видавши їм грошову позику терміном на 20 років і переселивши їх на галицький чорнозем для колонізації "крес всходніх". Таких 7 чи 10 сімей прибуло на землі п. Козіброцького у 1936 році. За позику в банку (тільки для поляків) вони збудували житло на своїх ділянках, господарські приміщення, закупили сільськогосподарський інвентар, коней, корів і почали господарювати. У неділю ходили до костелу у Підгайчики чи до новозбудованого у Залав'ї. Селяни довколишніх сіл їх ігнорували як небажаних зайд. Діти під впливом батьків просто їх ненавиділи. Про контакти між ними не могло бути й мови. І ось, як грім з ясного неба – їх всіх везуть на залізничний вокзал з майном, яке три роки тому привезли на нову батьківщину. Приїхали сюди в пасажирських вагонах, а від'їжджають у телятниках.

Ніхто тут, крім підгаєцьких поляків, за ними не жалкував. "А хто вас сюди просив"?

- говорили їм вслід селяни.

До Деренівської школи прислали молоденьку вчительку початкових класів Ярославу Борачок. Громада впорядкувала на другому поверсі школи дві кімнати для неї і її чоловіка Мар'яна.

Вчителька була маленькою, завжди доброзичливо усміхненою. Мар'ян, її чоловік, високий, дуже симпатичний, мав вигляд рафінованого галицького інтелігента. Райтки і чоботи - англіки підкреслювали його військову виправку. Те, що Ярослава кожен день приходила до школи на уроки, всі бачили, а от чим займався Мар'ян, ніхто не знав і не догадувався.

- Марино, приготуй сьогодні вечерю, бо я запросив до нас чоловіка нашої вчительки. Такий фанний чоловік,- сказав тато Якова Шкугри.

- На що тобі він здався,- сказала Марина, ставши серед подвір'я і заломила руки: - Агі! Завжди він щось вчуачить на мою голову.

- Та не злися, я купив пива, та й він щось принесе і разом повечеряємо.

- А де ти його надибав, - насадала на Гринька Марина. - Тобі вже, мабуть, приглянулася молоденька вчителька і заради неї ти запросив її чоловіка.

- Та де там, - засміявся Гринько,- я заради тебе, хоч се подивиш на фанного хлопа, бо її небуае.

Марина ще троха поворкотіла і пішла готувати вечерю, раз за разом погляаючи на себе в дзеркало. - "Все таки прийде до хати пан. Казала ж Шаркова Катурка, що він дуже фанний. І що ж йому зварити?... Хіба бараболі? А з чим? Хоч курку ріж. Добре тим хлопам, напросять гостей, куплять горілки і все, а ти мізгуй, що на стіл подати, щоб в хаті було прибрано, та й самій яось треба виглядати. Ну і біа, ламай собі голову. То тобі не Туркулів Луць, що може бараболю з шкварками і квасним молоком з'їсти, а то таки пан. Казала Катурка, що він ксьондзів син. Але щось треба робити, бо буде нефанно, як втечу з хати, а Гринька самого залишу. Він аагаається, що я втекла з аому". Думала, думала і вирішила зварити пшоняної каші на молоці, а потім подати какао з молоком...О!

Розпалила в кухні, поставила баняк з водою на діру, аагнула нову блузку і нову спідницю, поглянула в дзеркало і сказала: - "Тьфу на тебе, і де я так сажаю замурзалася." Намочила кінчик веретки і стерла з лица пляму з сажі.

- Марино, вже йауть, - гукнув Гринько з сіней. Вона заметушилася, згорнула з бамбетля всі лахи і жбурнула їх на піч. Вереткою витерла бамбетель і крісла. Глянула через вікно і здивувалася: "Матінко Божа, та він іае з жінкою. О, то Гринько збрехав". Ще раз глянула: "Який він? - ааавилася, - правда, фанний". Гринько, немовби ауючи, що Марина ще не прибрала в хаті, аатримував їх на подвір'ї, щось їм розказував, жестикулюючи руками. Не аіааав у розмові і чоловік аучительки. Розмова у них аатяглася. Марина встигла і поприбирати, і засипати пшоно в баняк, і причепуритися. І лиш тоді зааааалася, що нефанно тримати гостей на подвір'ї.

- Чому ти, Гриньку, гостей тримаеш на подвір'ї, і в хату не аапрошуеш? - гукнула з порога. - "Ми милуємося вашим лошатком, - сміючись аіаказала Ярослава, аружина

Мар'яна. – Ми даємо йому цукерки, а воно хоче ще і ще", – сказала вона. Гринько почав відганяти лоша, а воно, нечемне, своєю мордочкою шукало руки учительки. Вона обидві руки сховала позад себе і реготала, як мала дитина, коли лоша невдоволено хапало губами її блузку.

– Воно не відстане від вас, йдемо до хати, – сказав господар і перший ступив до сінних дверей. Марина відкрила широко одні і другі двері, запрошуючи гостей. За ними впритул йшло лоша.

Яків, саме в цей час був у захопленні від своїх лещат, на яких з'їжджав з гори негірше, ніж Поздиків Йосип, товариство якого йому, було приємним. – "А завтра приїдеш сюди возитися?" – гукнув Йосипові, коли той помахав йому на прощання рукою. Хоч надворі вже темніло, та Яків вирішив ще раз сам піднятися до Бабійової грушки і звідти, по діагоналі, через всі городи проїхати до Дацикової стодоли. Яка радість їхати з гори, сніг рипить під лещатами, морозний вітер щипає за носа, та Якову від цього ще приємніше.

Прийшовши додому, Яків витер перед входними дверима чоботи і лижі від снігу. Прислухався до розмови в хаті. "Хто то міг би бути?" – подумав. Мама почула стукіт у сіннях, відкрила двері і сказала :

– Заходь, заходь вже, в нас гості.

– Оце мій одинак, – з гордістю в голосі показав рукою на сина Гринько. – Ми вже про тебе домовилися. З завтрашнього дня будеш ходити вечорами до пана Борачка вчитися німецької мови. Мар'ян (для годиться) погладив Якова по голові.

А які в тебе оцінки за минулий рік?, запитав у Якова

– Та він добре вчиться, – замість Якова відповів тато. Борачки подякували за вечерю, попрощалися і залишили Марині велику шоколаду.

Вечірні заняття з німецької мови були цікавими.

– Які ті німці смішні: – в нас "я", то "я", а в них "я" значить "так". У нас "є", то "є", в них – і "бін", і "біст", і "іст" і "зінд".

Попробуй, вгадай куди яке "є" ставити, – бідкався Яків сусідові. Той йому поспівчував і спитав:

– А навіщо тобі німецьку вчити? Поляки заставляли вчитися по – польськи, москалі кажуть вчитися поїхньому. А ти сам лізеш без мила до...німців?

– Бо скоро, – притишив голос Яків, – прийдуть німці, таке мені Туркулів Луць казав.

У Янівській школі деренівським хлопцям подобалося. Їх поважали за кмітливість, відмінне навчання і зразкову поведінку. Костюк Григорій знав літературу, а Яків любив математику, недаром він вирішив позмагатися з найкращою ученицею – Лілею Яворською. Новий матеріал з алгебри Шехнер закріплював з учнями біля дошки. Спочатку викликав учнів зі середньою успішністю, а найважчі задачі розв'язувала Яворська. Ходили чутки, що вона ще бере приватно уроки, щоб похизуватися своїм талантом.

Шехнер пояснив алгебраїчне рівняння з двома невідомими. Матеріал важкий, бо

коли спитав, чи зрозуміли, клас мовчав. Шехнер викликав до дошки Яворську, продиктував умову задачі. Ліля довго думала і мовчала. Яків витяг з торби недоїдений хліб і заховавшись за спину учня передньої лавки, смачно його наминав. Шехнер помагав Лілі додуматися до розв'язки, та вона не вловлювала підказки. Шехнер глянув на клас.

- А де Яків? - спитав, не помітивши його з-за спини Михайла. Яків встав з повним ротом хліба. Шехнер, із нерозумінням цього, спитав:

- Чого в тебе праве лице спухло?

- Та ні,- перекинув язиком хліб на ліву щоку Яків, - я... я...

- Ага, ти яблуко на уроці їш? Фе! Як тобі несоромно? Йди до дошки, - сказав вчитель. Яків біля дошки доїдав хліб і крейдою виводив розв'язок задачі.

- Може ще одну розв'яжеш? Пиши... Яків написав, подумав і вивів розв'язок задачі.

- Ти в торбі маєш вирішені задачі? Покажи торбу? - Підійшов з Яковом до лавки. Взяв торбу і висипав з неї все на лавку. На зошити висипалися крихти хліба. Шехнер переглядав зошити. Нічого підозрілого не знайшов.

- Позбирай усе, голодний...вундеркінде. Запам'ятай..., на уроці їсти не можна, - повчав вчитель. Яків стояв біля розкиданих зошитів і дивився переможно на клас, поглядом зустрівся з Лілею. - "Бачиш, який я мудрий?" - говорили його очі.

Яків помітив, що хлопці 7-го класу, повертаючись зі школи додому, про щось шепечуться. Про що був шепіт, він на пасовиську запитав Павла.

Тобі не можна цього знати.

- Чому не можна? - обурився Яків. - Бо то секрет. - Ну, скажи, скажи, -просив Яків. - Як я скажу, тобі від цього буде гірше. - Як, - не розумів Яків. - А так, як я скажу, то... - Що то? - навідав Яків. -То, що ти мусиш мені присягнути, бо це таємниця. Яків відкрив з цікавості рота...- А ти за неї теж присягав? Павло задумався і в тій задумі помахав головою:- Так, так! Якове, присягав. А ти готовий присягнути? - підняв очі на Якова, - що вже, настрашився?

- Та, ні! - сказав той. -То ти готовий, чи ні? - Яків хвилинку подумав. На нього насувався страх невідомості. Цікавість перемогла...

- Готовий, готовий присягнути. - Добре, ввечері прийдеш до мене.

Ввечері в хаті Павло з під подушки витягнув кілька зошитів і один з них подав Якову.

Яків пробіг очима заголовок на першій сторінці: "Заповідь українського націоналіста-декалог". Читав і йому ставало страшно. Він згадав враження, що справили на нього вірші Тараса Шевченка: "Стоїть у Суботіві на горі високій", "Розрита могила". Його тіло тоді було наелектризоване, він втратив сон. Йому було безмежно жаль за тими подіями, що привели Україну до руїни на користь чужинцям. Але це було колись. І винуватцями тих подій були попередники. А тут написана нова сторінка, в якій пропонується йому стати на захист свого народу і взяти відповідальність за його долю. Він не готовий взяти на свої дитячі плечі ті обов'язки, які пропонував декалог". "Здобудеш українську державу, або згинеш в боротьбі за неї", - такий його основний

постулат.

До боротьби він був готовий, але вмерти... як то? Він неготовий!..

Павло дивився на Якова і зрозумів, що той настрашився. Забрав у нього зошити. -Тобі, Якове, треба ще підрости. Шкода, що я тебе познайомив з декалогом. Тепер мусиш поклястися, що нікому не розкажеш про те, що читав, сказаів він. Яків почервонів, йому стало соромно, і він почав якось оправдуватися. Накінець попросив Павла почекати до завтра. Він подумає і скаже...

Минали дні, Яків обминав Павла, Павло обминав Якова. Ідучи до школи, чи зі школи, Яків помітив, що всі хлопці шепчуться між собою, а його ігнорують. Він знав причину і мучився. Це помітив батько і одного дня, коли мати з бабцею пішли до церкви, покликав Якова до другої хати і сказав: "Сину, час непевний і дуже відповідальний. Такий час я пережив на початку першої світової війни і не можу байдуже спостерігати за твоїми сумнівами. Настав великий іспит для кожного з нас, особливо для молоді. Кожний повинен визначитися з ким і куди йому йти".

З часу участі в українській галицькій армії я зберіг зброю і сьогодні... передаю тобі револьвер-наган, він тобі пригодиться, коли ти вже визначишся".

Яків стояв зачарований батьковим красномовством і з хвилюванням тремтячими руками взяв наган. Вперше у своєму житті він тримав справжню зброю.

Ввечері Яків побіг до Павла. Він лузав насіння біля фіртки й здивовано запитав:

- А що трапилось?

- Пішли до другої хати, - Яків потягнув Павла за руку і попросив : - Витягай свої зошити, бо...бо я вже визначився.

- Невже? Хто ж тебе надоумив?, - здивувався Павло. - Сам, сам! - відповів Яків.

- Павло ще довго допитувався, чим викликане його збудження, яке не міг приховати Яків.

- Чому ти мовчиш ? - запитав Яків. Та тому, що..., Павло присів на лавку, вперся плечима в стіну і встромив очі в кут кімнати, - тому, що я беру на себе велику відповідальність, рекомендуючи і приймаючи тебе в "Юнацтво". Потім немовби стрепенувся встав з лавки підійшов до Якова в притул, глянув по дорослому в вічі:

- Ти читав декалог? - читав,- здивовано відповів Яків. -Так знай, що за зраду того, що записано в декалозі, я повинен тебе..., тягнув останнє слово Павло.

- Що повинен? - не витримав погляду Яків і ще раз перепитав, - що повинен?

Павло взяв Якова за обидві руки: - Я...я повинен тебе вбити! За одним видихом сказав ті страшні слова. - Я не зраджу, ...не зраджу!, - промовив Яків.

Павло все більше і більше втаємничував Якова в структуру організації, показував йому засекречений спосіб запису шифром, азбуку Морзе. Вечорами хлопці ходили до читальні, де вивчали назви отруйних газів, їх дію, способи захисту у випадку війни. Вивчали протигази, їх частини та способи користування ними.

На початку 1941 року старші класи Янівської школи перевели на навчання в приміщення плебанії польського ксьондза. У зимові дні вранці хлопці їздили на санях з поштарем, який перевозив пошту із залізничної станції до Янова. Поштар грошей не

брав, але просив йому дати "кашарну" курочку, чи гуску на "кучки". Хто з хлопців проспав, то йшов до школи пішки. Ті, що їхали саньми, до класу заходили на півгодини скоріше до початку уроків, бо такий був графік перевезення пошти у Мошка. В класі хлопці роззувалися, сушили чоботи й онучки. Присунувши лавку до печі, вони насолоджувалися її теплом, гріли холодні ноги і змерзлі руки.

Вчитель Левицький цілий лютий присвятив вивченню поезії Тараса Шевченка. Він сам читав вірші, сам захоплювався їх змістом та формою.

Особливо запам'ятався цей вірш :

"Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють,
Між ярами над ставами
Верби зеленіють.
Сади рясні похилились,
Тополі поволі
Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють з полем.
І все то те, вся країна
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
Дрібною росою,
Спонконвіку вмивається,
Сонце зустрічає...
І нема тому почину,
І краю немає!
Ніхто його не додбає
І не розруйнує..."

На прикладі тих віршів пояснював, що таке метафора, алегорія, синоніми, афоризми, гіпербола. Віршами прививав любов до природи, до свого краю, та його історії.

Учні на перерві (тоді називали пауза) ставали на краю гори плебанії і замріяно дивилися на луг, за яким гадюкою вився Серет, оточений верболозами. Далі виднілися біленькі хати Довгого і ліс на Берді. Весняне сонце пробуджувало не тільки природу, а й приспану зимою енергію, та збільшувало приплив адреналіну в юнацьку кров.

На час великої перерви Левицький разом з молоденькою симпатичною учителькою фізкультури сідав на кам'яний мур і від жартів переходив до співу.

Наздогнав я літа свої
На дубовім мості
Ой верніться літа мої,
Хоч до мене в гості.
Не вервернемось, не вернемось.
Не маєм до кого,
Не вміли ви шанувати,
Віку молодого.

Такою меланхолійною піснею закінчувався їхній дует. Прикро тепер згадувати, але на учнів школи ця пісня мала депресивний вплив. Деренівські школярі і так були під впливом складної, а то й незрозумілої політичної ситуації в селі.

Шевченківське свято в цьому році вдалося на славу. Напередодні 9-го березня (тоді ще день жінки ніхто не відзначав) Наталія Гжицька попередила школярів, щоб прийшли у святковому одязі, без зошитів. День видався сонячним, теплим. Учні й учителі зібралися на подвір'ї школи. Левицький розказав про життя Шевченка. Молоденька учителька разом з учнями заспівали "Заповіт", "Думи мої думи". Марта Цегельська розказала вірш "Мені тринадцятий минало". У кінці виступив Костюк Григорій і продекламував вірш "Розрита могила", з відповідною інтонацією, і так душевно, що не тільки дівчата плакали, але й п. Гжицька витерла сльозу з очей. Костюк став героєм свята. Додому розходилися школярі в задумі, змужнілими. Костюк з Володимиром ще залишилися на святі разом з учителями. Вони закінчували 7-й клас. Яків теж залишився з ними, хоч його ніхто не просив. Всі інші деренівські учні, не чекаючи на Костюка, почимчикували додому. По дорозі Талас Василь з сумом запитав, немовби сам себе, чи Костюк є свідомим українцем. Якщо він такий розумний, тоді як пояснити, чому він пристав до тої голоти, ставши секретарем комсомолу? Йому цього не простять! Хоч би з нами порадився! Шкода хлопця...

Вперше члени "Юнацтва" зібралися разом весною 1941 року, щоб обговорити і розподілити обов'язки. На зустрічі були: Палій Михайло, Шкутра Яків, Хомів Григорій, Талас Василь, Тихоліз Павло. Над потічком, коло столітнього дуба, зібралися романтики і з серйозним виразом обговорювали зібрану інформацію про антизаходи щодо організації колгоспу в селі та допомогу підпільникам. Кожен з присутніх зобов'язався залучити до "Юнацтва" ще по два нових члени. Яків пообіцяв піти в сусіднє село Залав'я і там організувати "Юнацтво". Вирішували хто це зробить в Мшанці, Кобиловолоках і Довгому. Вперше Яків похвалився своїм револьвером, хоч в руки іншим не хотів передати зброю: - Ви не вмієте ним користуватися, можете з необережності вистрілити і себе поранити. Це хвальба підняла його авторитет в очах товаришів.

Не спав у селі і комсомол. Збиралися комсомольці в читальні, або в сільраді, обговорювали проблеми села. Після зникнення Вовчка Василя, секретарем сільської Ради призначили Борового Василя. Сільраду розмістили в будинку Поздика Івана, сім'ю

якого вивезли до Сибіру. За дорученням районної влади в селі потрібно було організувати колгосп. Умови вже були створені. Приміщення на плебанії вільні й туди було звезено інвентар і худобу родин, вивезених в Сибір. Потрібно було підібрати кандидатуру на голову. До колгоспу вже вступили сім'ї комсомольців: Бундзеляка Петра, Копачинського Кароля, Палідвора (Женила), Джурби Петра, Тихоліза Василя, Трача Петра, Костюка Ілька, Шкугри Івана, Шкугри Михайла. Нові колгоспники походили з незаможних сімей. Більшість з них не мали навіть інвентаря. Багатші господарі над ними посміювалися, говорячи: "Ні корови, ні свині, тільки Сталін на стіні". Серед них вважали мудрим Шкугру Івана. Він за Польщі цікавився сільськогосподарською літературою. Навіть багатим господарям розказував у читальні про методи посівів, відгодівлю курей, раціон їжі для худоби і т. п. Над ним посміювалися, та багато матеріалу, що він пропагував було взято з вісника "Сільський господар" і мало практичне значення.

Вирішальним фактором при виборі кандидата на голову колгоспу був зв'язок влади та мешканців села з керівною комсомольською елітою. Не малу вагу відігравав брат Івана Шкугри Михайло, якого вважали затятим атеїстом. Іванові запропонували очолити колгосп. Він дав згоду стати головою й агітувати інших писати заяви. Комсомольці разом з уповноваженим району цілими днями ходили від одного двору до другого, агітували, погрожували, просили писати заяви. Старші діти Івана, Катерина і Володимир були мимоволі втягнуті в цю компанію. Тому дуже розумний син Володимир був ізольований від "Юнацтва" (Це підтвердив у 1996р. Тихоліз Павло на зустрічі у Львові з Яковом). Колгоспові були потрібні коні і робочі руки. Поле о. Глинського потрібно було засіяти, як і поле перших колгоспників. Середняки тікали з дому, щоб не писати заяви, добровільно не везти свій інвентар та разом з кіньми і возом не лишати його в колгоспі. Поле і все нажите добро враз ставало чужим "Віддати дідам, що своє добро проспали, прогайнували, а тепер зазіхають на сусідське. – Не дамо, бунтувались між собою господарі. В селі наростало відчуження до тих, хто став активним колгоспником та закликав інших туди вступати. "Голий дощу не боїться. Їм добре..., прийдуть до колгоспу з голими руками, сядуть на мій віз, запряжуть моїх коней і повезуть своїх жінок на ярмарок. І ми ваші, і ви наші", – злісно шипіли середняки та багатші господарі. Незаможні і бідні, сміючись радили: "Пишіть заяви поки ще приймають, а то вашими кіньми повезуть вас на стацію до вагонів з коминками".

Колгоспники і ті селяни, що ще не поступили в колгосп весною вийшли в поле орати і сіяти. Район припинив агітацію за вступ, щоб не залякати селян. Мовляв: "Засівайте, сажайте картоплю, буряки, а восени будемо разом збирати". Одні і другі сіяли цукрові буряки, бо ще за Польщі переконалися, що ця культура дає неабиякий прибуток. Цукрові буряки сіяли всі села району. Будівництво бурякопункту, як перевалочну базу, влада організувала біля залізничної станції, щоб восени прийняти вирощений буряк зі всіх сіл району, опісля завантажити його в вагони і відправити на переробку на Березівський цукровий завод (єдиний тоді на всю Тернопільську область). Начальником бурякопункту призначили Стасишина Івана.

На горі, що напроти кінця села (зі сторони с.Довгого), у 1940 році влада відкрила піщаний кар'єр. Пісок возили автомашинами і возами на будівництво бурякопункту та летовища у селах Струсів і Семенів Теребовлянського району. В кар'єрі селяни вперше почули слово "трудодні", які нараховували сільські десятники і акуратно виплачували гроші робітникам в кінці місяця .

У селі всі шепталися про підпільників, та Яків з ними не зустрічався. Одного дня прийшла до батьків Мілька, жінка Серафима. Цілий день просиділа у січкарні, бо боялася, щоб часом до хати не зайшов хтось з комсомольців і не доніс владі. Настав час взаємної недовіри. Люди боялися своїх сусідів, родини. Остерігалися всі. Над селом витав страх.

Ввечері хтось легенько постукав у вікно – раз, другий...Батько глянув через вікно, але нікого не побачив.Може це причулося, чи вітер шелестить. Сім'я прислухалася. "Ні, таки хтось стукає, але чому до хати не заходить?" – сказав батько і вийшов з хати та довго не повертався. З сіней почули притишену розмову. Мати привідкрила двері до сіней й голосно запитала: "Хто там у сінях?"

– Заслони вікно хустиною, – наказав батько. До хати зайшов Серафим з карабіном під плащем, обіпер його до лавки а сам сів біля нього. Мама ще щільніше затулила хустиною вікно. Розмова не клеїлася. Серафим на питання відповідав скупко, більше дивився в миску, в яку мама подала вечерю. Яків усміхнувся сам до себе: – "Ага, я знаю, що Про справу не потрібно говорити з ким можна, а тільки з ким треба". Після декількох банальних речень Серафим попрощався і вийшов з татом до сіней. Згодом тато покликав Якова: – "Пробач, сину, але револьвер треба віддати. Стефанові він більше потрібний, ніж тобі", промовив він. Такого повороту Яків не чекав. Найбільшу цінність, яку він коли – небуть тримав у руках, повинен віддати. Як? А що він хлопцям скаже? Стояв як вкопаний і не ворухився. Його душевний стан зрозумів Стефан і промовив: "Не сумуй, козаче,... я тільки у тебе позичаю його, бо коли переможемо ворога, то віддам і додам ще цілий патронташ. В тебе його нема, правда?". Батько погладив сина по плечі так як колись, коли ще маленьким сажав його на коня і, щоб він не боявся. "Чому ти стоїш? Іди винеси його". З яким хвилюванням, (ще недавно) Яків брав револьвер з батькових рук, з таким сьогодні передав його у руки повстанця.

Після вечері, при лампі, Яків писав домашнє завдання з літератури, розв'язував задачі з алгебри, писав твір "За что ми любім поезію Лермонтова?", а перед його очима замість Лермонтова стояв повстанець Серафим в одязі сотника січового стрільця, якого не раз змальовував з журналу "Дзвіночок". Задачу з алгебри ніяк не міг розв'язати. Мозок не працював, та й гніт у лампі димів і закоптив шкелко, через що цифри в підручнику зливалися. Яків позіхнув кілька разів, зібрав зошити в торбу і пішов спати. Мати відслонила вікно і світло місяця почало змагатися з світлом задимленої лампи. Перекидався з боку на бік і, хоч очі були закриті, перед ним стояв Серафим. В пам'яті відновлював спогади, як він грав на його мандоліні, як вчив співати пісні "Взяв би я бандуру", "Іхав стрілець на війноньку" та інші. Вчив Якова грати по шевських нотах, бо слуху в Якова не було. Даремно батько купив мандоліну і захотів сина зробити

музикантом. Не вийшло, але все-таки бренькати Яків навчився і разом з хлопцями вечорами ходив по дорозі села, грав завчені пісні, а хлопці співали: "Я на бочці сиджу, а під бочкою качка, а мій муж більшовик, а я гайдамачка". Тоді ні він, ні хлопці не розуміли змісту пісні. Лише тепер стало зрозуміло, що світ розділено на наших і чужих, і не десть там далеко, а в рідному селі. На зустрічі хлопці засуджували Костюка Григорія за те, що він очолив у селі комсомол. Як він міг? З ким пішов? Пішов у ворожий табір, до комуністів, всі інші вступили в загони повстанців.

Яків у душі любив Грицька за його розум і доброзичливе ставлення до товаришів. Після Шевченківського свята, на якому Грицько декламував вірш Т. Шевченка "Розрита могила", Яків був ще у більшому захопленні від нього, і не тільки він, але й вся школа, всі дівчата були закохані в нього. Яків навіть ревнував жидівку Фаню, коли вона закохано розмовляла з Грицьком, брала його за руку і грайливо кокетувала. А Борис Левицький розмовляв з ним як з рівним собі. І тут маєш – Грицько комсомолец. В голові не поміщається. "А тим часом перевертні нехай підростають, та допоможуть москалеві господарювати і з матері полатану сорочку знімати". Хіба ж не ті слова декламував на вечорі Грицько! А через місяць він, Григорій Костюк, став перевертнем, більше того, очолив всю групу перевертнів. Яків заплакав від безсилля, щоб щось зрозуміти, щось помінати, врятувати авторитет Грицька. Коли Яків запхивкав, пробудилася мати і спитала: "Що тобі приснилося?" Він притих. "Якби то сон? Якби то тільки сон", – подумав Яків.

В школі йшли останні уроки перед канікулами. На уроці літератури Левицький попередив Якова, щоб після закінчення уроків підійшов до директорки. "Що сталося? – думав Яків, – в класі сидів тихо, ні з ким не бився, а тут раптом – до директора..."

В кабінеті сиділи всі учителі, а біля дверей стояли Костюк Грицько і Цегельська Марта. Учителі мовчали, директорка щось писала, потім підняла очі на присутніх і сказала:

– Шановні товариші, хочу всім повідомити, що на педраді та в районному відділі освіти узгоджено чотири кандидатури учнів від нашої школи на екскурсію до Києва, для відвідування шевченківських місць. З 7-го класу поїде Костюк Григорій, з 6-го класу – Шкугра Яків і Грос Еля, з 5-го – Цегельська Марта.

На 22 червня 1941 року випали Зелені свята. Школярі вранці вигнали на пасовисько корів. День видався тихий, сонячний, безхмарний. Враз над Плебанівкою закружляли три літаки. Пролунали вибухи кількох бомб. Понад горою, прямо над пастухами, пролетіло дев'ять літаків. Діти позадирали голови і побачили на крилах літаків намальовані хрести з гаками. Всі зрозуміли, що почалася війна німців з москалями. І почали радіти, що вже не буде колгоспів, Сибіру, та ненависної влади. Що ще буде, того ніхто не знав, але вже не буде НКВД, і вагонів з коминками. Не буде щоденного страху.

Другий день Зелених свят – празник на Залав'ї. Як кожного року, так і цього, батько посадив маму на застеленого барана (велика в'язанка соломи, накрита покривалом на возі), дав Якову віжки. "На, вчися керувати хоча б кіньми", – сказав він. Сам сів біля

Якова. Відома дорога попід ліс. Знайоме поле Козіброцького, тепер вже колгоспне. Переливається хвилями овес, мовби зелене море під теплим промінням сонця. Таке враження ніби димить і десь там ген-ген за могилою стикається з блідо-голубим небом. Який-то великий синьо-жовто-зелений прапор. Ніхто його не зніме, не заборонить. Він вічний, як і наша земля.

І в церкві, і за святкоковими столами ведуться розмови тільки про війну, німців, хлопців, заарештованих енкаведистами, бездарну советську авіацію, що не встигла злетіти з семенівського летовища і була розбита німецькими винищувачами. Один літак таки злетів та, мабуть, зі страху сів за селом. Гості і господарі випили по чарчині і, оточені дітворою, рушили до літака. Роздивлялись, обмацували і переконалися, що він з фанери. На війну з такими літаками, твердили старші господарі, не можна іти.

До літака Яків ішов з сусідом сестри Гені – Степаном Гумницьким, якому дорогою розказував про поезію Шевченка, та завдання молоді перед Україною. Підшукував слова, щоб переконати Сянька про його обов'язки перед рідною землею. "Куди ти клониш?" – не витримав натяків Стефан. Яків пішов протоптаною стежкою Павла. "Маю щось по секрету тобі сказати, але ти повинен поклястися, що нікому таємниці не видаш, – сказав Яків. Стефан тих слів не розумів, чи не хотів розуміти, але після довгих наполягань, дав-таки слово честі, що таємниці не видасть. Яків дав прочитати декалог.

Підійшли до літака, прислухалися до розмов господарів. Вони були захоплені оперативністю німецьких винищувачів і нещадно ганили бездарність советської авіації. Всі симпатизували німцям, чекали на їх прихід як на визволення. При розмові не було остраху, що хтось підслухає і донесе. Склалось таке враження, що советська окупація – це вже минулий етап історії.

Біля літака Яків зустрів Литняка, сусіда стрієшної сестри Стефки. Пам'ятаючи доручення Павла Тихоліза щодо залучення двох членів до "Юнацтва", він підійшов до Литняка і без пояснення передав йому рукопис декалогу". Прочитаєш вдома і ввечері принесеш до стрія Миколи, там поговоримо. Про це ні слова іншим". Яків входив в ранг організатора "Юнацтва" у Залав'ї. Ця таємниця підносила його у власних очах. Повертаючись назад в село до стрія Миколи, найстаршого батькового брата, Яків зустрів заплакану тітку Марину.

– Якове, зайди до нас, поговориш з братом Іваном. Він недавно прийшов з тернопільської тюрми, а Михайла, мого чоловіка не пустили, мабуть судити будуть. Боже, за що така кара на моїх дітей? – витирала заплакані очі кінчиком турецької хустки.

Сестра Стефа теж була не у святковому настрої". Не вернеться мій Іваночко, чує моє серце", – промовляла вона. Не криючись, плакала за своїм коханим нареченим Брезденем Іваном. "Возилам йому передачу, та чомусь не прийняли. Може вже і серед живих його нема? Боже, Боже, за що така кара на нас? Антихристи прокляті! 14 найкращих хлопців села забрали. Вони їх не відпустять, повезуть в той проклятий Сибір. А тут залишаться плакати і поневірятися 14 невінчаних наречених".

Пізно ввечері Яків з батьками вернулись додому. Приїхали, як з похорону. Єдина

надія, яка трохи заспокоювала, це те, що скоро прийдуть німці. Тоді закінчатся всі страждання і забудеться страх .

Повстання у селі Деренівці та його наслідки

Вівторок, 24 червня 1941 року, нагадував вересневі дні 1648 р. Як тоді, так і тепер, найбільші патріоти села стали на прою з окупантами і їх прислужниками.

Ввечері, 23 червня, районний провідник ОУН отримав по зв'язку наказ виступити зі зброєю проти окупантів. Мороз зібрав членів ОУН і тих симпатиків, що прийняли присягу на нараду. Першими завданнями, яке визначили патріоти села, було: по-перше паралізувати зв'язок з районами та перехопити його. По-друге, влаштувати загородження на дорозі, щоб виключити можливість евакуації районного НКВД з Будзанова.

По-третє, перешкодити відправленню на збірний пункт мобілізованих чоловіків з району. Паралізувати зв'язк доручено Шкугрі Григорію, перегородження дороги – підпільнику з псевдонімом "Опир", що був відряджений до села. Питання зриву мобілізації чоловіків доручено Серафину Стефану.

Рано-вранці два сусіди села збиралися на незвичайне завдання. Один з них секретар села, комсомолец, йшов до сільради, щоб повідомляти НКВД по телефону про ситуацію в Деренівці. Йому довіряли: "Як комсомолец, – думав він, – я маю більшу вагу, ніж голова, бо не такий боягуз, як Петро Джурба". Самовпевнений, він сидів на ксьондзовому фотелі, крутив ручкою телефону і доповідав: що в селі тихо, спокійно, що черговий вже прийшов на чергування та сидить у другій кімнаті. Поклав слухавку і замріяно оперся на спинку фотеля: "Правду казав ксьондз на казанні, коли ще малим з мамою ходив до церкви: хто був ніким, той стане всім. Ось я ще пару років тому був ніким. Наді мною посміювалися поза очі сусідські барчуки. Називали дідом, байструком. А нині я — пан, а вони ніхто. Мусять від мене ховатися, бо як захочу...", – так думав Василь.

Другий сусід після наради на проводі довго не міг заснути. Завдання мусить виконати. Але ж недавно перед Великоднем сповідався. За покуту священник постановив йому змовити три рази "Отче наш" і один раз "Десять заповідей Божих". Покуту відмовляв машинально, та на 5-й заповіді затнувся, мусив два рази повертатися до однієї з них: "не убий". Боже провидіння ще тоді застерігало його "не убий", а завтра на 20-му році свого життя він повинен убити сусіда, який є ворогом, чи зрадником, бо пішов на співпрацю з ворогом України. А може він не ворог, а тільки блудна вівця, що захотіла дармового хліба. Може пригрозити йому, щоб зрікся служби і покався. Та, ні... – пізно. Потрібно було це запропонувати на проводі. А завтра мусиш виконати винесений вирок, бо присягав бути безкомпромісним, – думав він.

- "Не заважаєшся виконати найнебезпечнішого чину, якщо цього вимагатиме добро справи", згадалися слова - декалогу.

- "Що? страшно? Ні! Так мусить бути! Моє село не може більше народжувати і виховувати зрадників. Не я вбиваю, присяга вбиває" ! - кінцево вирішив він

Заснув і сниться йому, що косить за Сцінкою жито, що залишився один покis, і раптом дощ з градом б'є по ньому, а якась невідома сила заставляє його не ховатися від дощу, а докосити жито. "Мусиш це зробити!" - ніби підказує йому. Оглядаючись по вулиці він перебіг через дорогу біля Храпка, переліз через пліт і зайшов непомітно до хати. Раптово відкрив двері і на останні слова Василя: "мусять від мене ховатися, бо як захочу..." - налетів на нього яструбом...Більше не захочеш!" - кров бризнула на підлогу.

У вівторок вранці, на городі Шкугрового Гринька, стояв Серафим Стефан з рушницею на плечі. Поздик Дмитро, Щербатий Федір, Кравчук Микола стояли на дорозі з обрізами. Зі сторони читальні почувся гул автомашини. Хлопці насторожилися. З-за повороту, біля Бабія, з'явилася автомашина.

- Виходимо!, - скомандував Серафим і вискочив на дорогу. На автомашині везли мобілізованих хлопців. Вони побачивши біля фosi чоловіків, що щось кричали й почали стукати по кабіні. Машина зупинилася, з кабіни виглянув офіцер військомату, що супроводжував мобілізованих хлопців на збірний пункт. До неї підбігли підпільники і, відкривши дверцята кабіни, один з них сильним ударом руки повалив офіцера під колесо. Шофер зрозумів ситуацію, вискочив з кабіни, втік через город до потічка й вздовж нього добрався до Мшанця, де про інцидент повідомив районне НКВД. А тим часом мобілізовані чоловіки з сіл Будзанівського району зійшли з автомашини. Ніхто з підпільників завести мотор не вмів, тому вирішили машину з дороги прибрати і затягти її на бокову вулицю біля М'ягкоти. Мобілізованих чоловіків відправили через ліс по домах.

Хлопці раділи з перших успіхів і перейшли на новий пункт опору біля помешкання Андрунішина. І знову з села появилася легкова автомашина. Бойовики швидко зайняли позиції з двох сторін дороги. Керівник боївки "Опир" вибіг на дорогу поперед автомашини, крикнув: "Гальт!...Гальт"! Вистрілив з револьвера у пасажира, що сидів біля шофера. Ним виявився голова Будзанівського райвиконкому Черниш. Зі всіх сторін дороги посипалися постріли з рушниць по пасажирах машини. У перестрілці був вбитий повстанець "Опир". Товариші віднесли його на город Сокаля, де пізніше було встановлено дерев'яний хрест.

Співробітником Теробовлянського НКВД, отримавши повідомлення від шофера з Мшанця (телефонний зв'язок не був ліквідований) терміново виїхали на автомашині до Деренівки. Свою вантажну машину вони зупинили біля Вовка й почали вистежувати підпільників. Зрозумівши на якій віддалі вони знаходяться, енкаведисти дійшли до крутого повороту біля будинку Марціни, й звідти почали стріляти з криком: "Бандіти, здавайтесь!" Бойовики тут же відкрили по них вогонь з рушниць і обрізів. Начальник заліг за каміння на узбіччу, що було пригволене для ремонту дороги. Поклав свою шапку на камінь і почав відстрілюватися. Щоб досягти успіху, хлопці зайшли в пасіку

Туркули Луця і звідтам, пострілом поранили енкаведиста. Він скотився на город Палашки Шкугри. Його товариші втекли до машини і від'їхали до Теребовлі за допомогою. До пораненого енкаведиста хлопці не підходили. Не знали в якому він стані, думали, може просто притаївся. Тоді на розвідку пішла Стефа – член УЧХ (ім'я умовне). Проходячи мимо пораненого з водою, дівчина дала йому води, а потім забиває в нього карабіна.

З села прибіг післанець до місця бою і сповістив, що біля сільради зупинилася автомашина з солдатами. Крім того, повстанці почули, що з верхнього кінця теж їде машина з солдатами, тому виїшли відступити до лісу. Начальник НКВД оглянув трупи й дав розпорядження арештувати всіх сусідів біля Андрунішина, а також виїхати машиною в поле для розшуку повстанців. Солдати з польової дороги стріляли по житах навмання і так був вбитий Поздик Дмитро. Серафим Степан вже добрався до села Довге, та повернувся через поле Козіброцького ближче до села, щоб в'ясувати ситуацію. Коли до нього наблизилася автомашина, він відкинув від себе револьвер і почав імітувати, що обробляє картоплі. На автомашині сидів захоплений по дорозі мешканець села Довге – Іван (з етичних міркувань прізвище не вказано). Він і підтвердив прізвище Серафима – підпільника села Деренівки. Крім того, солдати найшли в житі викинутий ним револьвер.

24 червня у нерівному бою НКВД втратили 4 осіб а підпільники –двох.убитих. Одного підпільника взято в полон. Цілий тиждень районні слідчі допитували арештованих сусідів і Серафима. Їхні камери були по сусідству і часто було чути стогін катованого підпільника Серафима, а деколи і його спів: "Не жур мене, моя мати, бо я сам журюся...", і..." визволь мене молодого із біди...". Можливо, він піснею хотів передати прохання про допомогу, та даремно. Зваживши свої сили та брак зброї, Мороз вирішив не ризикувати і покинув побратима на туртури та смерть.

Прорив німецькою армією захисних позицій Червоної армії, а також різні диверсії в деяких районах в її тилу стимулювали прискорену евакуацію органів адміністрації із західних областей України. НКВД отримало директиву про фізичне знищення арештованих з політичних мотивів. У всіх тюрмах України НКВД провело жакливі масакри арештованих. В кінці червня 1941 року адміністрація району покинула Будзанів. Через Деренівку працівники адміністрації йшли пішки. Всі були озброєні. автоматами і револьверами, які направляли, коли йшли сільською дорогою, в сторону селянських садіб. Позаду супроводжували піших працівників району легкові і вантажні машини.. З України тікали "визволителі" під загальну радість всього місцевого населення, що спостерігало через вікна ганебну втечу банди комуністів.

Ще не покинули "визволителі" своїх володінь, а основне найстрашнішого бандерівського села Деренівка, як мешканці Будзанова розбили двері районної тюрми і випустили звідти живих в'язнів. Пізніше винесли з підвалів закатованих.

"Першу браму завалили,

Другу браму розвели.

Взяли мене на рученьки

На Україну занесли".

(З народної пісні того часу.)

Найстрашнішим серед закатованих був Стефан Серафим. Десятки ран на тілі від проколів багнетами, деформовані кінцівки, знаки побоїв. Звільнені арештанти розбрелися по домівках. Прийшли додому і деренівські люди. А Туркула Луць з сусідами і сином поїхав кінсьми за сином своєї сестри, Серафимом.

1-го липня 1941 року на цвинтарі в селі Деренівка поховали повстанця, члена ОУН, дерегента сільського хору – Серафима Стефана. Парафіян було небагато, над селом ще витав страх репресивних органів. За ровом у лісі стояли його побратими по зброї і, коли труну опускали у підготовану могилу, роздалисть поодинокі постріли.

В селі і районі було безвладдя. Ніхто не знав, де знаходиться фронт. Поширилися чутки, що німці ось ось появляться у Тереховлі.

Німецьке "визволення"

За дорученням провду зібрано членів "Юнацтва". Як і раніше, нараду проводили біля столітнього дуба, на межі Тихоліза Павла. Єдине питання, яке постало перед членами організації – це зібрати найновішу інформацію про рух ЧА та поведінку комсомольців села. Якову і Павлові було доручено ранком вийти на шосейну дорогу біля залізниці. Іншим членам організації – зібрати відомості про комсомольців. Хлопці досвіта крадькома поміж житами полів Гостинці-Селиська вийшли до гостинця. Всюди панувала гробова тишина. Вздовж дороги лежали покинуті Червоною армією танкетки, вози з рибою й інші речі військового вжитку.

Раптом вони почули гул мотора, а потім і побачили, як зі сторони Тереховлі над'їхав мотоцикліст з автоматом на плечах. За хвилинку другий, вже з коляскою, на якій німецький солдат тримав у руках ручний кулемет. На мотоциклі їхало троє солдатів. Через хвилю проїхав один мотоцикліст з автоматом. На хлопців вони не звертали уваги. Мотоциклісти доїхали до Мшанця, де постріляли з автоматів і повернулися назад, у такому ж порядку, як їхали раніше. Із Тереховлі доносились автоматні черги.

Хлопці ще раз поглянули на те, що залишилося від "могучей і непобедимой" советської армії і почимчикували до села, щоб доповісти про перших патрулів німецької армії.

Біля читальні вчорашні підпільники вже не криючись, встановили арку, завітчану зеленню і синьо-жовтими прапорами. В церкві отець Глинський відправив Службу Божу і в проповіді згадав тих, що загинули, і також тих, що прийшли нас визволяти. Після відправи мешкаці села ринули на мурованку, щоб подивитися уже на нових "визволителів". Дорогою безперервно їхали моторизовані військові частини. Одна з них зупинилася на обід напроти залізничної станції. З польової кухні солдатам роздавали кашу, каву з чорним хлібом, який намазували товстим шаром масла. На обочині дороги сидів Чигринів Іван з синьо-жовтою пов'язкою на рукаві і рушницею в руках. На нього

німці не звертали уваги.

Якова всі тягнули за руки, щоб він щось у німців питав, знаючи, що його приватно вчив німецької мови Борачок. Яків стогнав, згадуючи слова і ліплячи з них запитання. Чигринів Іван попросив: "Запитай коли вони до села приїдуть?". Яків компанував: "Ван зі фарен цу майне Дорф". Німці засміялися і зашваркотіли. Яків нічого не зрозумів. "Бітте, лянгзам", – повторив питання. "Морген, морген", – сміялися німці і вгостили його шоколадою. Ще кілька питань задав Яків і аж зіпрів від тої муки. Весь запас слів Яків вичерпав, тому запропонував товаришам пройтися вздовж мурованки. Хотілося хлопцям знайти покинуту визволителями зброю. Може там десь її найдуть. На обочині було багато поламаної російської техніки. Біля трьох беріз серед поля лежав вбитий молоденький солдат. По-різному сприйняли смерть солдата хлопці. Одні співчутливо дивилися на нього й запитували: "А звідки він?" Та ніхто не захотів нагнутися і виїняти з гімнастюрки його документи, щоб повідомити матері, сестрі чи брату. Інші вороже свердлили очима вбитого: "Що вже наївся нашої землі? Хто тебе сюди просив?"

Ідучи з товаришами додому, на дорозі біля хреста Яків зустрів батька. Яке було здивування, коли він побачив у нього за плечима рушницю. Батько йшов у сторону шосейної дороги. Вдома зустрів заплакану матір. Вона пояснила, що за батьком прийшли хлопці і попросили його вийти на залізницю для охорони приміщення від можливого грабежу. З однієї сторони, Яків гордився батьком, який не відмовився виконати прохання підпільників. Він мав військові навички з охорони об'єктів ще з часу першої світової війни, а з іншої сторони, Яків переживав разом з мамою, допускаючи, що на станції вночі можуть бути різні фатальні випадки, тим більше, що на чергування тато пішов сам.

Будні в селі ставали напруженими. Почалися арешти комсомольців. Першим був арештований Палідвор Василь. Його вели хлопці з зав'язаними назад руками серед білого дня. Ще два інші хлопці, озброєні рушницями (з етичних міркувань прізвище не названо), вели до гміни свого сусіда й закрили його там в льосі. Членів товариства "Юнацтво" зобов'язали вислідити Шандракового Петра і Трача Івана. Через кілька днів були арештовані Тихоліз Павло і Копачинський Стефан. Їх посадили на віз і повезли у напрямку Теробовлі. Правдоподібно вони були розстріляні в районі кам'яної криниці.

Всіх членів "Юнацтва" і їх ровесників зібрали до читальні 21 липня. Збори проводив член проводу ОУН із сусіднього району. Прізвища свого не назвав. Говорив дуже різко, детально роз'яснюючи усі заповіді декалогу. Збори носили мілітарний характер. Їх учасники були наелектризовані почутими словами. Все сказане було підсилено театральною погрозою револьвером з вигуком: "Кожного, хто зрадить декалог, розстріляємо". Нікому з залу слова не надали. Після наради Якову доручили оформити протокол. В залі були присутні члени районного проводу ОУН. Після наради Мороз Іван покликав Якова і просив передати батькові, щоб той вранці виїхав кіньми до Будзанова за книжками деренівської бібліотеки, що були вивезені туди москалями.

Вдома батько посміхнувся і доручив Якову підготувати віз, запрягти коней та виїхати з Морозом Іваном до Будзанова.

Вперше Яків сидів на возі разом з Морозом, розмовляв з ним майже нарівні про ситуацію в селі та майбутні перспективи краю. Якову було приємно розмовляти з недавнім підпільником і бібліотекарем, якому доводилось переповідати зміст книжок, позичених для читання в бібліотеці. Їх зміст виховав у ньому патріота, а навіть більше, націоналіста. В Будзанові в будинку недавнього НКВД книжки були порозкидані, тому довелось кожному з них відкривати і по роставлених печатках з'ясовувати чия вона, якому селу належить. Поклавши відібрані книжки на віз, Яків з Морозом виїхали додому, щоб відновити бібліотеку.

Найважче було писати протокол про збори "Юнацтва", бо це був перший політичний документ молодіжної організації. Яків згадував і записував всіх, хто був присутній в залі. Згадував і занотовував погрози провідника. Опісля підписав, секретар і відніс до Тихоліза Павла.

Сумно і тривожно стало в селі, коли з Умані привезли німецькою автомашиною колишнього диригента сільського хору Петра Турулу. Привезли його в закритій труні, тому що тіло було геть понівечене авангардом комуністичної партії – репресивним НКВД. В Умані з закритих ям, политих вапном, витягали тисячі українських патріотів. Не всі тіла можна було розпізнати. Тільки дочка отця Глинського Ольга розпізнала свого чоловіка Петра по її відомих деталях одягу. Організував перевезення тіла його рідний брат, член правління УГВР– Павло Турула.

Поруч з могилою Стефана Серафіна виросла могила ще одного патріота – Петра Турули. Брат поховав брата, а дружина– чоловіка. Мешканці всієї Деренівки поховали двох диригентів – своїх улюбленців. Після похорону в неділю під вечір зішлись біля могили члени ОУН. Сонце ховалося за лісом Крегольця, його проміння заглядало з-поміж дерев. Присягу проводив Лучка Степан, за псевдонімом – "Чуй". Всі підпільники були одягнуті в чорний одяг. "Присягаю..., присягаю..., відомстити..., відомстити..., смерть..., смерть", – говорили побратими і, здавалось, одночасно в такт шепотіло листя на деревах. Вечірньою росою плакала трава на гробах предків.

На краю могили, де дотикаються два світи, – світ матеріальний з вічними проблемами, де існують добро і зло, і світ потойбічний, справедливий, де кожен отримує за своїми заслугами, – стояли генетичні спадкоємці вічної боротьби за волю – бойовики ОУН.

Яків, заворожений величавим видовищем, стояв біля брами (тепер її вже немає), щоб на все життя запам'ятати, а пізніше й описати в спогадах ці неповторні події. Можливо Боже Провидіння привело його сюди, щоб насититись тою енергетикою, якою був оповитий цвинтар в той історичний час присяги побратимів по боротьбі за волю України.

У липні дні переважно теплі, погодні, тому в Службу Божу священик відправляє на площі під липами. Сьогодні відправляє раніше, бо в Тереховлі повинна бути маніфестація. Господарі запрягають коней і їдуть до Тереховлі. Дорогою до возів чіпляються хлопці, хоч як незручно їхати на полудрабках, та все ж краще, ніж йти пішки. На мурованці стовпилася ціла кавалькада фір і всі до Тереховлі. Деренівські

хлопці тримають в руках синьо-жовті прапори. Дивлячись на це дійство поневолі запитуєш себе: "Де вони їх стільки набрали? Невже янівські жиди приховали, на всяк випадок, мануфактуру синього і жовтого кольору, щоб тепер зробити на ній бізнес". В Братюха, Дацика і Гали цілими днями шили прапори, бо кожен хлопець повинен був мати свій прапор, а інакше дівчата засміють.

На мурованці змагання, – чиї коні бігають прудкіше. До змагання долучаються мшанецькі фірмани, та прапори в них чомусь жовто-блакитні, а не синьо-жовті. Вони насміхаються з деренівських прапорів, а деренівські хлопці, в свою чергу в образливій формі висміюють мшанецьких фірманів.

На плянтах у Теробовлі формуються колони. Вулиці заповнені святковим людом. Всі веселі, щасливі. Виходять колони з плянт. Над їх головами море синьо-жовтих прапорів. На чолі колони іде сива жінка у вишиванці. Це йде гордо пані Ольга Палійчукова, символізуючи собою всю державу. З боків ідуть два хлопці в козацькому одязі з прапорами. Всі колони з сіл колишнього теробовлянського повіту несуть, крім прапорів, транспаранти з написом "Ми хочемо йти на фронт". Тротуарами проходжають німецькі офіцери, спокійно споглядаючи колони маніфестантів. Колони з музикою і співами проходять біля магістрату й повертають на лошнівську дорогу.

*Засяло сонце золоте,
Народ збудивсь зі сну,
Усе ожило, що живе,
Вкраїну боронить свою!*

На возах повертались хлопці додому. Ніхто коней не гнав. Всі були під враженням побаченого й почутого. Кожний в уяві вже приміряв німецький автомат, військовий одяг і мріяв про переможну боротьбу з ненависним ворогом. Лунали пісні: "Гукнемо з гаківниць, додамо з гармати, нам допоможе святий Юр і Пречиста мати...". На іншому возі перемагали їх голосом: "Не тішся, ляше, сотня поляже, тисяча натомість стане до борби"... А мшанецькі хлопці заховали свої жовто-блакитні прапори і перекрикували їх: "Не пора, не пора, москалеві, ляхові служить..." Самозадоволення розпирало груди запальних молодих патріотів. Вони були готові йти на фронт і вмирати за омріяну Україну, їх тоді ще не роз'їдала, як тепер, розгнuzдана пропаганда сексу. Вони були дітьми природи й опирались на принципи моралі.

Щоб закріпити у свідомості людей дату визволення України (так здавалося тоді всім), кожне село насипало могилу. Довго сперечалися в селі, де її насипати. Біля читальні було мало місця для проведення віча, тому єдиним місцем з рівним майданчиком біля дороги був город Дереша. На цьому місці прийняли героїчно смерть два деренівські герої, окропивши своєю кров'ю цей клапчик землі для визволення від більшовиків. Хата першого героя – Серафима Степана, стояла тут поруч, напроти городу.

На цьому місці загинув повстанець "Опир" – другий герой України. І кинулась молодь, навіть, не питаючи згоди у власника городу, висипати високу могилу. Могилу обложили камінням. Посередині могили поставили дерев'яний хрест, що своїм плечем

дивився на вікно, через яке колись маленький Степан Серафим вперше глянув на світ. Тепер його душа на 40-ий день після смерті, мабуть, повернулася у рідну хату, щоб востаннє глянути через те саме вікно на пам'ятник Волі.

У неділю пам'ятник освятили. Під старенькою хатою Серафима зібралися хлопці і дівчата, колишні хористи. Вони присіли, як колись, на присьбу, згадуючи репетиції, що проходили під орудою Степана. Тепер, без диригента, всі стали під торцевим вікном хати, повернулись лицем до насипаної могили і жалібно заспівали: "Вічная память". Останні слова заглушили ридання дівчат. Тільки тут всі зрозуміли, кого втратила Деренівка. А десь там, у батьківській хаті, дусилась в риданні дружина Степана – Емілія. Зносила руки до образу Христа і голосила: "Боже, за віщо на мене така кара?! За віщо такі муки, що я мусила поневірятися по чужих стодолах, пивницях, темними ночами крастися між хатами, боятися людей, щоб не донесли, щоб не схопили і не запроторили в Сибір?"

Мати гладила її розкішні коси і заспокоювала: "Плачем нічого не зарадиш, змилуйся над дитиною, яку ти під серцем носиш... Твоя розпука відіб'ється на розвитку дитини, а воно повинно вирости здоровим і відімстити за смерть батька, і наші муки..." Емілія послуhalась, і покірно поклала матері на коліна голову, як це робила колись в дитинстві.

Отець Глинський на Службі Божій в церкві оголосив, що в Янові освячують могилу, і попросив мешканців села теж організовано піти туди. На площі, що напроти електрівні, біля будинку Гжицьких була також насипана могила, яку обклали трав'яними плитами (дернюгами). Довкола неї було змонтовано риштування, на якому три священики відправили панахиду, освятивши одночасно і могилу. Всю площу зайняли місцеві, так і ті і, що прибули з довколишніх сіл, хлопці та дівчата. Вся молодь у вишитих сорочках і блузочка у руках тримала синьо-жовті прапори, а дехто на плечах карабіна. Ніхто нікого не боявся. Не було страху, а тільки радість свободи. Сяло літнє сонце, небо було синє – синє, без жодної хмаринки, й світилися щастям усміхнені обличчя. Віддали салют – за героїв, за славу, за Україну! Палку патріотичну промову виголосив священик з Довгого – Іван Збаращук. На риштування піднялася молода, симпатична жінка і дзвінким голосом заявила: "Я, Галина Гжицька, родом з Харкова, дружина вашого земляка, відомого письменника – Володимира Гжицького, якого москалі розстріляли в Харкові. Йому інкримінували організацію замаху на Постишева – секретаря ЦК КПБУ" (Львівська газета в перших своїх номерах опублікувала список письменників, знищених совєтами, серед них був і Володимир Гжицький).

Мова у неї була чиста, розлога, як козацький степ. Вона дихала ненавистю до комуністів, до перевертнів, до московських окупантів, зате з великою ніжністю, теплом, природньою ейфорією того часу говорила про Україну та її героїв. Так гарно ніхто тоді не говорив.

Хлопці гукали: "Слава, слава, слава!" – і розмахували прапорами. Дівчата витирали хусточками сльози.

Німецька окупація

Провід ОУН призначив Стасишина Петра солтисом села, Грицика Івана – начальником сільської поліції, яка пізніше була переоформлена як протипожежна охорона. Селяни йшли в поле збирати урожай. Ніхто не дорікав новоспеченим колгоспникам про їх необачний вчинок, хоч і не обійшлося без окремих насмішок. Не зазнали репресій ні голова сільради Петро Джурба, ні голова колгоспу Іван Шкугра, ні секретар комсомолу Григорій Костюк.

В селі починалися жнива. Від ранку до пізньої ночі кожна сім'я перебувала на полі. Якова рідко брали на поле, бо, він порізав собі руку серпом, нажавши три снопи жита в Гостинцях. Йому доручили домашню роботу: пасти корів, потім їх доїти, викидати гній зі стайні, годувати свиней, курей, качок і гусей, а також нарвати политиці на городі, кропиви біля потічка, посікти їх сокирчиною, розмішати з пом'ятою бараболею і лиш тоді давати свиням. Для маленьких курчаток і каченят потрібно було покрити круто зварені курячі або качачі яйця і насипати їм окремо та аж тоді пообідати самому. (Часто мати ранесенько наварювала на цілий день борщу і гречаної каші, чи кулеші з молоком). Ровером потрібно було завезти на поле батькам воду в барильці. Була ще й морока з маленькими курчатами, каченятами, бо залишати їх без догляду було небезпечно. За ними полювали яструби.

Життя у селі унормувалося. Священик з сім'єю повернувся на плебанію, виховував на казанні молодь, ходив з дочками до читальні на репетиції хору і вистав. Захоплення сітківкою (волейболом) досягло зеніту, бо, крім майданчика біля церкви, хлопці підготували ще такий самий біля хати Збарашука. Грали в волейбол тільки у неділю, бо в робочі дні в жнива роботи було по вуха: жати, косити, в'язати снопи, возити їх (навіть звозили у неділю по полудню), перевертати на покосах ячмінь, щоб не зігнів, орати житнисько та засівати його конюшиною або мішанкою на пашу худобі. Батько час від часу брав Якова на поле, привчаючи його до господарської роботи. Найбільше синові подобалось возити снопи разом з батьком. Орати було важче, бо і коні не слухали, і плуг вискакував з борозни. На зворотньому шляху, на поворотах, було найважче, – то кінь переступить посторонок, то теліжки перекинуться і випаде льонок, то віжки впадуть під плуг. Батько терпляче привчав сина до сільської роботи, думаючи: "Хто знає яка кому доля випаде, а знати все потрібно, батьки ж то не вічні". У неділю до Якова приїхав Юрко – рідний брат деренівської учительки Ярослави. Вона вже рік учительувала в Мшанці, та деколи з чоловіком Мар'яном заїжджала до Гринька. Юрко добре попоїв з Яковом маминих вареників з картоплею і сметаною, і запропонував йому поїхати на Довге купатися в ставку. Юрко був на два роки старшим, тому Яків у селі гонорувався своїм старшим товаришем, тим більше, що він був з Теремовлі та ще й братом учительки. У Довгому заїхали до тітки Марини, бабусиної рідної сестри. Вона всю душу вкладала у свого племінника. Здається Якова ніхто так захоплено не любив, як тітка Марина. Бо їй випала нелегка доля, як для більшості післявоєнних дівчат.

У 1920 році вийшла заміж за довженського поляка Лісовського, вже у 29-річному

віці. Прожила з ним менше року, як він виїхав до Канади. Працював у копальнях і присилав тітці гроші, за які вона збудувала нову хату, студолу, стайню. Та що було з того маєтку і грошей молодій здоровій жінці, коли вона у хаті була самотня. Тітка молилася, біла поклони, пропадала в церкві і свою любов переливала на дітей сестри, особливо її внука Якова. Коли він появився в неї з Юрком, не знала, де їх посадити, що їм дати їсти, як їм догодити. Залишивши ровери під студолою, хлопці пішли через городи до Серету. Вздовж берега ріки росли вербоноси. В них можна було заховатися від серпневої спеки, а також роздягнутися догола, і ніхто б тебе не побачив. Вода в ріці чиста-чиста, видно пісок на дні та рибок, хлюпочуться біля берега, немовби вітають гостей. Яка краса, яке блаженство лягти отак навznak на воду, підгортаючи її легенько долонями під себе. Пливеш, пливеш, як у казці. Та хлопці не могли насолоджуватися тишиною, їм хотілося дурити: хлюпати собі в очі, один другого топити, бо треба було кудись молодецьку енергію дівати. Накупавшись досита, вони знову пішли до тітки на вареники, бо в якої господині їх у неділю не буває. Опісля над вечір проїжджали роверами попри читальню і побачили там гурт довженських хлопців, яким гукнули, витягнувши праву руку (як це робили гестапівці): "Слава Україні". І їм гуртом відповіли: "Героям слава!" Юрко та Яків вигукували так всім зустрічним хлопцям. Ця ейфорія причетності до слави тих, що загинули, пронизувала, мов струм молоді серця, з яких проривався вогонь любові до абстрактної України.

Дорогою Юрко запропонував Якову приїхати до Теробовлі, погостювати у нього, та познайомитися з набором учнів до хлоп'ячої школи. Пропозиція зацікавила не тільки Якова, а більше батька, який мріяв вивчити свого сина, щоб там не сталось. Бажання підсилилось, коли до батька приїхав шкільний товариш з Праги – Маковський. Він закінчив там український університет і влаштувався на державну роботу. "Тепер Маковський пан, – думав батько, – ходить в краватці навіть у будній день, не те що я, замурзаний, зашмарканий, з порепаними руками, за роботою світа не бачу". Побачив на кушелі свою кавалерську краватку, якою жінка Марина замотувала прядиво. Щоб зав'язати мішок з мукою, вона відрізала від неї нижній її кінець. Гринько трохи не заплакав. Залавський товариш роз'ятрив приспану рану. Вони згадали школу, старого директора, поговорили хто з ким оженився, яка доля випала кожному з них. Гринько згадав, що вчився краще за всіх у школі, та й поля було в них немало, то чому батько не післав його вчитися до Теробовлі? Він віддав Гринька проти його волі вчитися на кравця. Гринько цього ремесла не любив, а після одруження став господарем і закинув кравецьку справу. Тепер зустрілися два колишні товариші з різним соціальним статусом. Та й Маковський, мав що розказати, який теж зазнав гіркої долі на чужині.

Попрощавшись з товаришем, Гринько зразу у понеділок випрасував решту обрізаної краватки, одягнувся по-святковому, запряг коней, посадив сина на віз і, не кажучи ні слова жінкам вдома, що з тривогою спостерігали за витівками зятя, махнув батогом і виїхав до Теробовлі.

Директор школи прийняв батька з сином гречно, більше того, записав Якова у свою велику книжку і велів приходити на заняття у вересні. У Теробовлі батько відвідав

Мар'яна Борачка і Ярусю (так її всі називали). Хоч зустріч вже не була такою теплою, як в Деренівці за вечерею, та все-таки Борачок порадив звернутися від нього до тесьтьової-пані Вовчакової, щоб вона взяла Якова на "станцію" (так називали влаштування на квартиру). Борачок займав квартиру над рестораном, що напроти церкви. Недалеко від нього було успадковане помешкання пані Вовчакової. Пані Вовчакова без словесної еквілібристики виклала умови "станції". Кожного місяця потрібно було привезти 50 кілограмів картоплі, а літом відробити кіньми по одному дню за місяць "станції". Кожного тижня Яків мав привезти шість літрів молока, 0,5 кілограмів масла, 5 кілограмів буряків, 5 кілограмів моркви, яйця і ще, і ще. Після кожної назви продукту Яків все ширше відкривав рота й очі, а батько шулився, опустивши очі, та мовчав. Мовчав і тоді, коли пані вже закінчила перераховувати продукти, тільки поцілував протягнуту на прощання панську ручку. Слідом за ним зробив те саме і Яків.

Додому їхали мовчки. Яків порушив мовчанку: "Тату, але я стільки не з'їм, як пані наговорила". Батько розсміявся – нічого... тобі треба рости, тай пані з Юрком хочуть їсти. Тільки мамі про те ні слова. Це наш секрет.

ДРУГА ЧАСТИНА

Місто

До школи Яків прийшов, як казав директор, на 9-ту ранку. Школа розмістилася в будинках колишньої захоронки, і в її класах було повно сміття. На стінах виднілися чорні плями, підлога була поламана. Здавалося, що тут москалі тримали коней. Басараб зібрав хлопців і сказав:

– Тут буде наша школа. Своїми руками ми повинні зробити ремонт. Без нарікань, хлопці, до роботи!

Тиждень ремонтували, білили, малювали і кзилися, бо це була суто хлоп'яча школа. До пані Вовчакової на квартиру ще прийшов Сокаль Григорій з Деренівки. По сусідству з ними мешкали євреї. Їхня дочка Еля часто приходила до Вовчакової і, звичайно, спілкувалася з хлопцями, бо була їх ровесницею. Її до школи не прийняли. Вона дуже переживала, з цього приводу й просила у хлопців дозволу переписувати домашні завдання. Швиденько їх виконувала і прибігала назад, щоб похвалитися своїм успіхом. Хлопці розуміли, що вона дуже здібна і співчували їй за несправедливе ставлення влади. Але це був тільки початок несправедливості, бо одного дня прибігла вона з плачем, цілуючи то одного, то другого: "Прощайте, хлопці, нас забирають на плянта в гето!". Вона плакала і цілувала хлопців в чоло, лице, губи, переходячи від одного до другого. Це були перші поцілунки молодій дівчині молодих ще нецілованих хлопців. Цю картину спостерігала Вовчакова, яка взяла Елю за руку і сказала: Біжи, Елю, додому, там тебе чекають... – "То сховайте мене", – благала вона Вовчакову, цілуючи її руки й, обливаючи їх сльозами. Вовчакова плакала разом з нею: "Не можу, доню, бо нас всіх заберуть в гето..." – "А мене..., а ...мене там уб'ють", – ревіла Еля, й обнімала,

стоячи на колінах, Вовчакову. До кімнати зайшла мати Елі: "Ходи, доню, додому, бо прийшли гестапівці з поліцією і списують нас. Запитали про тебе і пригрозили нам, щоб ми найшли тебе, інакше...Елю! Що буде, то буде. Бог добрий, ми нікому зла не робили, то нас збереже...Прощайте, пані Вовчакова", - в сльозах обнялися дві сусідки. - "Прощайте". - Еля ще раз оглянулася на хлопців і вийшла з хати.

Протягом тижня всіх жидів зігнали на плянта й територію огородили. Тепер це місце називається гето. Ні туди, ні звідти нікого не пускали. Біля огорожі чергували німецькі солдати й українська поліція.

Мар'ян Борачок, чоловік нашої директорки, відкрив недалеко від читальні "Просвіти" фотоательє. Туди запросив працювати Юрка, брата Ярусі, і сина отця Весоловського-Богдана. Проявляти, ретушувати і друкувати фотографії доручив двом жидівкам. Сам став директором кінотеатру. Яків разом з Грицьком часто користувалися безплатним оглядом денних сеансів. Юрко товаришував з Орестом. Маючи з каси фотоательє гроші, хлопці дозволяли собі вечеряти у ресторані. До Вовчакової заходив деколи Поздик Осип, товариш Якова з Деренівки, переночовував і давав деякі доручення Якову як члену товариства "Юнацтво". Сам він працював референтом Тербовлянського районного проводу ОУН.

В школі було декілька поляків, серед них виділявся своїми непримиренними шовіністичними поглядами Вільчинський, яких не скривав навіть в розмовах з українцями.

Жидів кожного ранку водили на роботу в кар'єр. Школярі спостерігали як колони охороняли не тільки німецькі вояки, але й жидівський "юденрат". Охоронці ходили з нагайками і били тих жидів, що виходили з рядів, або відставали від колони. По дорозі до школи Яків впізнав свого вчителя математики з Янова- Шехнера, який йшов з пов'язкою на руці. На ній була намальована жовта шестикутна зірка з написом "Юденрат". Яків хотів йому вклонитися, та той відвернув голову і вперіщив нагайкою найближчого жида. "Який сором - жид, та ще й учитель, б'є свого жида на догоду ворогам", - подумав Яків. Пані Вовчакова розповідала, що начальник повітового гестапо хотів взяти за наложницю красиву жидівочку, та вона ультимативно заявила, що стане такою, якщо він забере з гето її батьків. Німець пояснював, що цього зробити не може, бо його самого знищать. Щоб вона не збуджувала його прихоті, гестапівець відправив її з батьками разом з частиною жидів етапом до концтабору в Австрію. Відправлення мало жалюгідний вигляд. Привели жидів до божниці, біля теперішнього культосвітнього технікуму, приказали здати дорогоцінності й інвалюту, порахували їх кількість і повели на вокзал. На місці тимчасової зупинки учні школи побачили в болоті талмуди, подерті на шматочки американські долари і різний одяг. Тоді, коли всіми репресивними операціями займалися гестапівці, їхні дружини, ніби нічого не бачачи, грали на закритому майданчику в більярд.

Щоб зменшити співчуття місцевих людей до долі жидів, німецька пропаганда щоденно в міському кінотеатрі перед сеансами демонструвала епізоди злочинів НКВД у Винниці, Умані, Тернополі, Львові. Німці особливо акцентували на тому, що в органах

НКВД ревно вислужувалися жиди. На їхніх руках кров невинно закатованих політичних в'язнів. Та й самі теребовляни про це пам'ятали. Для підсилення ефекту національного самоусвідомлення кожного ранку з репродукторів звучала пісня: "Ми гайдамаки ми всі однакі..."

Пані Вовчакова знала всі новини з життя теребовлянської інтелігенції, якими полюбляла ділитися зі своїми льокаторами. Сама була побожною і хотіла в такому ж дусі виховати хлопців. Вона домовилася з отцем Весоловським про те, що хлопці будуть прислужувати в церкві на Службі Божій. Кожного ранку вони бігли до церкви на так звану "тиху Службу Божу". Яків був за дяка, Грицько – за паламаря. Кожну другу неділю хлопці їздили додому.

Село жило своїм буденним життям. Всі осінні роботи в полі закінчувалися. Урожай був непоганий. Пшениці намолотили до 20 центнерів з морга. Картопля теж вродилася на славу. Доки була погода, господарі орали і засівали озимину. Жінки копали кормові буряки, ламали (збирали) кукурудзу. Доки не випав сніг, пастухи пасли на полях корів. Коли примерзло і дні стали короткими, худоба стояла в стайні, а для годівлі різали січку. Це була найбільш марудна робота, якою займалася по черзі вся сім'я, якщо на господарстві було пару коней і три корови. Кожної суботи на Якова чекала та робота. Хочеш бути паном, то біля січкари нагадаєш собі, що треба добре вчитися. Січкаря була кіратова на три різакі, і січка виходила дрібненька, але крутити руками, навіть втрюх двома корбами, було важко. Та ради іншої не було, бо восени на кіраті стояв стіжок, і лиш після обмолоту пшениці пересувною молотаркою (таку мали два господарі в селі) батько монтував кірат, вставляв дерев'яний дишель, натягав пас на махове колесо, а другий кінець на колесо січкари, тоді запрягав пару коней до дишля, Якову давав віжки й батіг, а сам з мамою в січкарі вкладав обмолочені снопи до різаків. Коні ходили годинами кругом. І як тільки їм голови не закручувалися, бо Яків після тої марудної роботи ходив, як п'яний. Мовчав, щоб не злити батька, який виходив з січкари весь в порохах. Батько не раз нарікав: "Навіщо мені це багатство? Чи я більше їм, ніж ті бідні сусіди? Та ні. А намучусь кожного божого дня, як той віл. Вони мають тільки по одній корові, нап'ються молока і відпочивають. Та й не переживають, що їх вивезуть на Сибір, за коні і поле".

Після нового 1942 року в теребовлянських школах відбулася реформа. На території хлоп'ячої школи організували торговельку. Деякі учні подалися до тернопільської або чортківської гімназії. Ті, що залишилися, стали учнями торговельної школи.

Серед них були: Гоц Софія і Давибіда з Буданова. Михайлюк Євгенія, Смалига Мирослав, Стецишин Степан з Глещави. Боднар Андрій, Панчишин Василь, Рудий Іван і Чіп Володимира з Гумніськ. Грицишин Михайло, Кубів Василь, Палій Михайло, Хомів Григорій, Шкугра Володимир з Деренівки. Легенький Богдан з Зубова. Вербовецький Володимир, Рівний Василь, Рівний Степан з Іванівки, Костів Zenko з Копичинець. Бернат Зеня, Бернат Марійка, Доскоч Софія, Облуковський Василь, Полівчук Степан, Соколовська Ганя, Спужак Василь, Стасишин Софія з Мшанця. Горинь Стефа зі Струсова, Ганджелас Нуся і Леся з Струсівської Слобідки. Водовіз Емілія, Лиса

Марійка з Старої Брикулі. Тригук Оля з Кобиловолок. Поперечний Роман, Заверуха Юля, Юрків Марійка та Ралько Олена, з Ласковець. Власюк Марійка і Гуцал Йосиф з Увисли. Янюк Василь з Семенова, Біла Євгенія, Душак Франя, Кирилось Ярослав, Приступа Михайло, Погорілий Стах з Садів. Ситник Іван, Ангел Євгенія, Кісь Михайло з Хлопівки. Дивосир Роман, Жуковський Євген і Матенька Мар'ян з Острівця. Бродяк Анна з Підгори. Конотопський Ярослав, Конотопська Богданна, Приступа Володимир, Бринявська Нуся, Сидір Ольга, Качурівська Віра з Теребовлі, Мельник Орися з Піддубини. Солонинка Микола з Застінога. Скіп Анна, Крамар Філя з Романівки. Максимів Ганна з Малева. Снігур Мирослава з Дарахова.

Всіх студентів розділили на дві групи

Директором школи був Ратушняк Іван. До учителів належали: Басараб, Королевич В., Урбанський, Копачівський Теодор, Равлінко Михайло, Зарицький Іван, Губіцький Володимир, Яворський Франц, Щирба Лев.

На квартиру до пані Вовчакової прийшли брати Рівні з села Іванівки. Деренівські студенти влаштувалися в гуртожитку (бурсі).

Час ейфорії нових "визволителів" минув, бо після депортації жидів німці взяли за місцеве населення. Наклали на селян величезний контингент з сільськогосподарських продуктів. Насильно забирали на роботу в Німеччину молодих дівчат і хлопців. Маленький спротив селян свавіллю влади доводив гестапівців до гніву і та фізичного насилля.

У Теребовлі підняли голови польські шовіністи, яких підтримувало гестапо. У створеній таємній поліції "Кріп" служили поляки. В селах – Підгайчики, Млиниська, Будзанів, Янів та ін. було створено осередки АК (Армії крайової). На протигагу АК у Теребовлі і селах ОУН створило свої структури. За допомогою української поліції добували зброю, формували боївки, призначали провід району, підрайону, утворювали станиці, налагоджували зв'язок, залучали дівчат на курси червоного хреста і пропагандистів. У повіті існували два уряди: офіційний німецький і нелегальний, але діючий українських націоналістів.

Якось негадано до Якова заїхав з наплечником і валізкою в руці Тихоліз Павло. Ще більше здивувався Яків, коли довідався, що Павло їде добровільно на роботу в Німеччину. Всі хлопці – квартиранти роз'їхалися по домівках, і Павлові найшлося місце на нічліг. Павло з сумом поділився причиною свого сакраментального рішення:

– Я не знайшов підтримки у нового керівництва "Юнацтва". Мене не оцінили, я розчарований у своїх мріях. Мені нема місця у рідному селі, тому пошукаю щастя на чужині. Їдучи до Теребовлі я знав, що зустріну тебе, тому забрав всю літературу, щоб залишити її тобі.

Витяг з валізки цілий пакет списаних зошитів і передав їх Якову. До півночі проговорили два найближчі товариші про проблеми села. З жалем прощався ранком Павло, покидаючи назавжди свій край, своє дитинство, свою юність.

Переглядаючи Павлові зошити, багато чого з них було знайоме Якову, та молитви націоналіста він ніколи не чув, і ніколи не читав про неї пізніше. Її продиктувала з пам'яті перед смертю Грицишин Ганна. Пропоную її читачеві:

Україно свята – мати героїв,
Зійди до серця мого.
Прилинь бурею вітрів карпатських
Та шумом карпатських ручаїв.
Боїв славного завойовника Богдана Хмеля,
Тріумфом гармат революції,
Радісним гомоном Софіївських дзвонів.
Нехай душа в Тобі відродиться,
Славою Твою опроміниться,
Бо Ти освятив все життя моє
Бо Ти – все щастя.
Задзвени мені брязкотом кайдан,
Скрипом шибениць.
Волю принеси мені
Зойки катованих в полях,
Тюрмах і на засланні,
Щоб віра моя була гранітом,
Щоб зросло завз'яття і міць,
Щоб сміло йшов я у бій,
Так, як йшли герої української нації,
Євген Коновалець, Басараб,
Та тисячу інших незнаних нам,
Що кості їх порозкидані,
Або таємно заграбані.
Стань вогнем життя творчим
У серці моєму.
Кволості нехай не знаю я,
Нехай незнаю, що таке вагання.
Скріпи мій дух, загартуй волю
І в серці замешкай моєму.
У тюрмах і в тяжких хвилинах
Нелегкого мого життя.
Рости мене до ясних чинів.
Для Тебе в чинах тих
Найду смерть.
Солодку смерть у муках за Тебе
І розпливуся в Тобі.
Я вічно житиму у Тобі,

*Відвічна Україно,
Свята, могутча і соборна.*

- Чи можна бути байдужим до слів молитви? Хто автор молитви? Яким бальзамом живила молитва членів ОУН у воєнний і післявоєнний час? Чи втратила молитва актуальність сьогодні? Яка самозреченість звучить у словах молитви? Як сприйняли молитву підпільники, які загинули на полі слави? На всі питання повинні дати відповідь сьогодні ті, хто слухає своїх партійних керівників, хто молиться у своїх церквах перед образом Божої Матері, хто щоденно насичується телепередачами про секс, насильство, розбої, що девальвує національну мораль і культуру.

Перший курс торговельної школи учні закінчили на початку літа, і всі роз'їхалися на ферії (канікули). З собою учні привезли до села тоненьку книжку з короткою історією України за редакцією Івана Крип'якевича. Повітовий провід ОУН через своїх представників в організації "Юнацтва" рекомендував учням торговельної школи, а також студентам гімназії проводити навчання для сільської молоді з історії України. Яків завжди був дисциплінованим, тому з допомогою Кравчука Степана організував навчання історії для "Доросту" - дітей віком 12-14р. Навчання відвідували: Чорний Мирон, Паралюш Іван, Щербатий Степан, Тихоліз Іван, Грицишин Василь, Кравчук Павло. Навчання проводили майже кожну неділю на горі, за потічком. Починали вивчати історію від князя Олега. Заняття займало одну годину, решта часу присвячували волейболу. В будні дні всі без винятку члени сім'ї займалися сільськогосподарськими роботами.

Солтис села - Стасишин Петро ініціював проведення в селі електрофікації всіх садиб. Його підтримав стриєчний племінник - Стасишин Стефан, що працював електриком на янівській електростанції. Стасишина Степана мобілізували на фронт ще на початку війни. Доблесна Червона армія з такою швидкістю тікала пішки від лінії фронту, що німці на машинах не могли їх наздогнати. Стефан не мав підстав тікати, тому попав у полон. В Німеччині були сформовані два українських батальйони "Нахтігаль" і "Роланд". Стефан завербувався до "Роланд". Після навчання, батальйон разом з іншими німецькими частинами почав доганяти "доблесну" Червону армію. Та німці так захворіли ейфорією перемоги, що переоцінили свої можливості і вирішили, що їм ніяких спільників на переможному етапі не треба. Під Житомиром "Роланд" було розформовано, і Стефан в німецькій уніформі приїхав додому, за звичкою, зайшов до своєї двоюрідної сестри. Він з жалем розповідав про "Роланд", як нездійсненну мрію українців, що починали формувати нашу регулярну армію. Яків теж пройнявся злобою до німаків, що розігнали зав'язок нашої армії. Крутив у руках Стефанову пілотку, на якій німці дозволили почепити відзнаку у формі синьо-жовтого гудзика замість тризуба. Батько резюмував: "Які москалі, такі німці. Яке їхало, таке здибалось".

Гоститися в жнива нема часу, тому бабуса нашвидкоруч намішала сиру зі сметаною, й батько з Яковом поїхав за снопами в поле.

Стефан через кілька днів влаштувався на роботу в електрівні, де вже працювала Галя - дружина Володимира Гжицького. Стефан підказав солтису думку, що тепер є

нагода зробити відгалуження від високовольтної лінії для електрофікації села. Більшість господарів села залучилося до збору грошей. Стефан допоміг купити трансформатор, який змонтували на городі... Закупили на електрівні опори, дріт й ізолятори. Кожний господар власними силами, за власний кошт робив у своїй хаті проводку. Стефан як працівник електрівні виконував монтажні роботи і підключав дроти до ізоляторів стояка. Щаслива Деренівка засвітилася електричними лампочками в осінній вечір 1942 року.

Зима 1942 на 1943 рік була дуже суворою, морозною, вона зломил гординю німецького бомонту. Армія програвала битву за битвою. Жиди, володіючи світовими засобами масової інформації, розтрубили на цілий західний світ про геноцид проти євреїв й інших народів. Американці перевели всю економіку на військові рейки.

Радянський Союз отримав по лендлізу колосальну військову допомогу: Машини, танки, одяг, продукти. На чолі армії став Георгій Жуков, який організував заградзагони, що стріляли в спину тим солдатам, які наважувалися відступати з поля бою.

Ось тепер німці протверезилися і зрозуміли, що їм здались би національні армії інших народів, бо їх людський резерв танув на очах, та ще й за спиною американці готувалися відкрити західний фронт. А безперервне бомбардування загнало всю промисловість Німеччини в підземелля.

І саме в цей час в торговельну школу, в другий клас, на урок товарознавства завітали разом з директором Ратушняком відомий у Теревовлі політичний діяч Йосиф Головацький та офіцер гестапо.

Головацький виступав виважено і переконливо: "Більшість з вас досягла 17-тирічного віку. Ви особисто можете вирішувати свою майбутню долю. Велика Німеччина дає Україні шанс прийняти участь в боротьбі зі спільним ворогом – комуністичною Росією, яка віками нищила все українське. Цей шанс дає можливість на реванш, тому український національний комітет, очолюваний професором Кубійовичем, звертається до нашої молоді, щоб вона взяла зброю в руки. Наступає сприятливий час для створення регулярної Української армії. У 1914 році студенти гімназій починали свій вишкіл теж у такий відповідальний час. Всі вони стали офіцерами Української армії. Пропонуємо вам повторити шлях січових стрільців і вступити добровольцями до формованої німцями окремої галицької дивізії".

Після нього говорив офіцер гестапо німецькою мовою. Він нагадав учням про злочини НКВД в Тернополі, про вирішальний історичний момент для українців. Головацький пройшов по рядах поміж лавками і поклав перед кожним студентом бланк заяви щодо добровільного вступу до лав галицької дивізії. Гестапівець стукнув закаблуками, викинув праву руку: "Хайль!" Учні, стоячи, прощалися з незвичайною делегацією. Директор відпровадив гостей, зайшов у клас, і навстоячки, сумно дивився на своїх вихованців, мовчав, тільки його лицеві мускули рухалися більш нервово, як до того часу. Кілька хвилин студенти напружено вичікували, що їм скаже колишній офіцер української армії, улюблений директор Ратушняк. Вони догадувалися про що

думав Ратушняк. Про них, про їхню долю. Студентам до болю було приємно, що директор переживає за них. Він їх батько, вони його діти. Ратушняк мовчав, немовби забув, що стоїть перед класом, який чекає від нього поради. Отямився, млосьно глянув на них і промовив ласкаво: "Ідіть на перерву".

Сьогодні, можливо, вперше студенти не вилітали з шумом на перерву, а йшли поважно, навіть дівчат перед собою пропускали. Йшли в шкільний садок, а за ними шкутильгав професор бухгалтерської справи Михайло Равлінко, колишній військовик австрійської армії. Ніхто його військового звання не знав, та всі поважали за розум й інвалідність. В парку студенти стали довкіл Равлінка, хтось поглузував: "У нас настала чорна рада". "Ви хочите знати мою думку?" – звернувся до потенційних кандидатів. "Тут на двоє баба ворожила – або вмере, або буде жила. Або повернетеся героями-офіцерами регулярної армії, або...(зробив паузу), або ляжете під березовими хрестами в безіменних могилах. Ми теж колись були добровольцями і на наших шапках були намальовані три букви: F. J. I. (Франц. Йосиф Перший), які ми жартома розшифровували: "Fur Judische Interesse". Тепер, на перший погляд, ідете воювати теж за чужинців. Та у вас буде зброя, військові навики, а це знадобиться..."

Задзвонив дзвоник. Почався урок німецької мови. До класу зайшов учитель. На уроці він завжди розмовляв тільки німецькою мовою. "Bitte lesen seine aufgabe, her" (Прошу читати домашнє завдання, пане), одночасно почав нишпорити очима за осячкою лавкою (так називалася задня лавка). Хоч як студент Дивосир нагинався за плечі свого товариша Приступи, німець все – таки його найшов: "Гер Дивосир. Ромко підвівся. Високий, стрункий, найвищий у класі, та мабуть таки й найстарший. На перервах всіх дівчат обнімав, та й вони за ним очима полювали. Вчився він дуже погано, тобто взагалі не вчився. Сусід, знаючи, що в Ромка завдання не виконане, підсунув свій зошит та ще й пальцем показав, де читати. Ромко почав стогнати, читаючи нерозбірливий почерк сусіда: "Genug. Bitte, uberlesen". Тут вже цілий клас допомагав Ромкові. Льоренс (таку кличку припасували учителям хлопці) підняв за звичай праву руку і, виголошував улюблену тираду: "Halt... haflt..." Вже українською мовою додавав: " Ви думаєте, бенькарти, що вам Гітлер Україну даси? Ні! Не даси, не даси..., треба вчитися! Weiter lesen!" (читати далі).

На помешканні у Вовчакової хлопці почали судити і пересуджувати питання про набір у дивізію "СС Галичина". На руках була заява у Рівного Степана, 1925 року народження, та його ровесника сина господині – Вовчака Юрка. Як завжди, господиня почала гадати на воску, та на тарілці, викликаючи духів. Юрко пішов з хати, бо не вірив у ворожбу, та й мати не затримувала, бо духи приходять тільки тоді, коли всі присутні вірять у них. Дух Шевченка сказав, що скоро війна закінчиться. На воску було видно, що Юрко і Степан мали служити в авіації, та тільки тепер можна стверджувати, що це була форма не літака, а хреста, бо обидва загинули: Юрко в Альпах, а Степан під Бродами. Степан, хоч ще не подав заяви, та вже чувся стрільцем, а може навіть офіцером дивізії. Разом з Яковом він пішов в місто показатися дівчатам. Біля залізниці зустріли Мирослава Смалигу, який у своїх штанах-дудочках хизувався перед дівчатами,

особливо перед І. Копачівською та В. Боровою, що також вийшли подивитись на хлопців. Степан вже зверхньо дивився на товаришів по торговельці. Ходив рівненько, не горбився, бо ж треба мати при асентерунку 170 сантиметрів росту, інакше до армії не візьмуть, а він на зло тільки сягав 169 сантиметрів. У Теребовлі поширилась мода серед молодих – приходити до потягу, що має прибути і тут себе показати людям. Тут проходила дефіляда одягу, краси дівочого стану і грацій ніг, привабливої усмішки, колючих насмішок самовпевнених хлопців, що відрізнялись ростом і статурою. Особливо гордо ходили претенденти на вступ до дивізії: Весоловський Орест, Козак Юрко, Вовчак Юрко, яких підтримував Весоловський Данко. Від їх роздягаючого погляду мліли дівчата торговельки. Та тодішні стосунки молоді в порівнянні з теперішніми, були пристойні й не суперечили моральним чеснотам. За тим слідкував отець Весоловський і учитель хореографії Гумницький. Останній вчив співу, танців, гімнастичних вправ, з якими торговелька не раз виступала на міських святах.

У 1942 році торговелька зробила набір на перший курс, який був збільшений порівняно з минулим роком. Бажаючих вчитися в торговельці було багато, бо це була єдина школа Теребовлянського району, яка давала практичні знання і можливість влаштуватися на роботу після двох років навчання. Стенографія була захоплюючим предметом, який вів директор Ратушняк. Добрий стенографіст міг працювати журналістом на переговорах дипломатів чи на відповідальних конференціях. Книговедення з кредитом і дебетом теж було не менш цікавим предметом, й перспектива праці передбачалась вже у Теребовлі. Равлінко умів захопити студентів. Кожна лекція приносила студентам задоволення від почутого, крім того, він оповідав багато прикладів з життя та навіть анекдотів. Про кон'юнктуру учні зятамили анекдот на все життя. Він наглядно пояснював суть слова.

Та все-таки найцікавішим предметом було машинописання. На машинках друкували всі з задоволенням. Хто що.. ? Хтось лист до мами, або до дівчини в село, а хтось компанував свого вірша. Обов'язковим було вміння друкувати всіма пальцями обох рук, а це вже важче. Хор, вправи і танці, що ними керував Гумницький, робили дітей дорослими, бо не один з хлопців вперше тримав за стан дівчину, й відчував тремтіння її тіла при вигадуваних Гумницьким танцювальних комбінаціях. Танці зближували студентів між собою, сприяли появі симпатій і платонічної любові.

Перші поняття про перспективу рисунку, та комбінації витинанок, а теж індивідуальні домашні завдання на різні теми подавав професор Басараб. Любов до української мови, та літератури прививав професор Щирба. Всі учителі користувалися в учнів авторитетом, крім "Льоренца". Його так прозвали за продаж німецько-українського словника. Німецька мова була кожного дня. Урок вівся тільки німецькою, та великої користі не приносив, бо учитель не вмів привити любові до предмету і сам не користувався авторитетом. Глибокі знання з теорії й історії церкви давав отець Весоловський, хоч сам предмет не викликав особливого захоплення, можливо, тому, що не було глибшого контакту між викладачем і учнями, на які спромоглися попередні, викладачі крім Короленка. Всі вони варті більше спогадів. Вони були патріотами і

такими виховали нас. Нехай земля для них буде пухом, а мої товариші не будуть байдужими в спогадах про них. Дякую Вам від всіх!

Перон Тереховлянської станції не міг помістити всіх, хто прийшов попрощатися і відпровадити новобранців до німецької армії – дивізії "СС Галичина". "СС" всі перекладали як січові стрільці. На пероні міський оркестр безперервно грав пісні січових стрільців. Молоді дівчата тримали у руках квіти, самі були святково одягнені, напарфумлені, з розпущеним кучерявим волоссям. Дивізійники ходили гонорово поміж молоддю. Хлопці їх віку тупцювали біля них з похиленими головами, немовби визнавали свою чоловічу неповноцінність. Тільки матері дивізійників витирали сльози, що напливали на очі.

З Плебанівки під'їхав потяг. Провідники відкрили двері вагонів. На пероні зчинився лемент. Прощалися товариші, наречені, ридали матері, обціловуючи востаннє своїх випещених синів. Міцно обіймали батьки своїх одинаків, ховаючи свої заплакані очі у випрасовані коміри синівських сорочок. Оркестр грав прощальний марш, а хлопці підспівували: "Гей гу, гей га, таке то в нас життя, наплечники готові, пращай мое дівча..." "Цілували наостанку і дівчат, цілували при всіх, не криючись, в дівочі уста".

Потяг повільно рушив, давши на прощання довгий пронизливий гудок. Хлопці махали руками з вікон вагонів і люди махали їм на пероні. Ще довго всі не розходилися, все співали і співали. Перед торговелькою потяг уповільнив рух, дав три довгих гудки, а у вагонах заспівали: "Рушив поїзд в далеку дорогу, сколихнувся вагон і помчав, і останній я раз подивився на це все, що так щиро кохав. Ти сумна на пероні стояла, вітер чубом твоїм колихав..."

Поїхали і не повернулися, а скільки надій на них було. Це, гадалося, наші майбутні офіцери – зародок української регулярної армії. Не сталося. На полях під Бродами залишилися їх безіменні розорані могили. Були, були, неначе не були. Ні ганьби, ні слави...

Навчання в торговельці продовжувалося. Пані Вовчакова частіше викликала духів і на розраду ходила до дочки Ярусі. Василь Рівний ходив сумний, тужив за братом Степаном. Старші товариші – Стецишин Степан, Мельник Степан, Легенький Богдан, Облуківський Василь, Жуковський Євген видумували різні вправи і розваги, то ходити в лісі по азимуті, то до руїн монастиря на Підгорі, біля якого пізно вночі палили вогнища. Гумницький теж не пас задніх, готував показові вправи на плянтах, дефіляди і марші вулицями Тереховлі не з гіршою виправою, як це демонструвала українська поліція, якою керував хлопець з Глещави на прізвище Самець. Їхнє систематичне марширування центральною вулицею Тереховлі підносило настрій українцям: "Ми є, ми завжди будемо...!"

Дефіцит взуття хлопці торговельки компенсували саморобними сандалями на дерев'яних підшвах. При марші вулицями Тереховлі в таких сандалях студенти торговельки демонстрували свою виправу, а стукіт підшов по бруківці робив їх дорослими у власних і дівочих очах.

Нарешті навчання закінчилося, і всі отримали направлення на практику: Хомів

Григорій на електропідстанцію, Шкугра Яків, Палій Михайло, Легенький Богдан, Приступа Михайло, Горинь Стефа, Шкугра Володимир, Жуковський Євген – в райсоюз. Тут вже учні отримували оплату, обіди, пайок масла і цукру.

Підготовка до великих подій

Поразка під Сталінградом німецьких військ наглядно показала всім, що війну німці програли. В Тереховлі, як і в селах повіту, всі готувалися до приходу Червоної армії з репресивними частинами. Щоб бути в безпеці, гестапо зробило ставку на польське населення, інспіруючи конфлікти з українцями, а точніше, закриваючи очі на гальопове озброєння бойовиків АК з числа колишніх резервістів польської армії і колишніх стжельців. Їм на допомогу прийшли фольксдойчери польського й псевдонімецького походження. Українцям вже давно було відомо, що у Тереховлі працює КРІП (тайна поліція), що складалася з польських фольксдойчерів. Вони цього не скривали, навпаки, рекламували себе на людях. Українці теж не пасли задніх і готувалися до протистояння на двох фронтах: до боротьби з боївками АК і при випадковій необхідності дати відсіч і гестапо. Такі сутички мали місце в Гумніських, Струсові.

В Деренівці вже діяв потужний районний провід ОУН, який готувався до глибокого підпілля при совєтській окупації. Члени ОУН, як і їх симпатки, не крилися від односельців, але, сповідуючи жорстку конспірацію, готували підземні сховища, на подвір'ях в Полібрика й Чигрина, в лісі Круголець і на Берді. А теж заготовляли продукти: муку, солонину, крупи, сухофрукти й ін.).

26 жовтня, пізно ввечері, несподівано напали на Деренівку вояки боївки АК з Підгайчик. Вони притаїлися біля подвір'я М'ягкоти, вивчаючи стан охорони села. Безпечність керівників села в цей напружений час не має виправдання, бо молодь ходила вечорами по дорозі без зброї, співали хлопці з дівчатами, як заведено в селах. Олекса Сердечний, обговоривши з сусідом Федором Кляпітурою свої парубоцькі справи, попрощався, щоб іти додому, як враз пролунали два прицільні постріли. Два хлопці впали мертвими від куль польських шовіністів. Вечірня тишина надала хоробрості бандитам, і вони ще пройшли дорогою триста метрів. Побачили світло в Кравчукової Насті, з якою вже давно жив на віру Семків Ярослав. Прицільним пострілом через вікно поранили Ярослава, а почувши гамір, що наближався до них, втекли до лісу. Ось тоді заворушилася Деренівка. Щоб оберегти себе від наступного нападу, селяни організувалися в самооборону з розрахунком – один вартовий на десять родин для позмінного нічного чергування. Правдоподібно, нічні сторожі були вже озброєними. На ніч люди зачиняли щільно вікна, щоб не проникало світло. В селі утворилося кілька станиць ОУН і самооборони.

Провід ОУН отримав розпорядження про відправлення хлопців на Волинь для формування УПА. Сільські кравці терміново шили з домашнього полотна одяг військового фасону, потім його фарбували в темно-синій колір. З Деренівки тої осені

відійшов на Волинь тільки Бундзеляк Степан, із Залав'я – Брездень Тиміш.

До Теробовлі у відпуск приїхав з військового вишколу старшина дивізії "Галичина" – Йосиф Головацький. Його поява у Теробовлі набрала шокуючого розголосу. Він мав у місті багато друзів і недругів. Серед недругів були члени і симпатички ОУН, що не схвалювали добровільного формування "Дивізії", тим більше з числа авторитетних міщан, яким вважали Головацького. Ходив він без охорони, та зауважував не раз, що за ним стежать. Це могли бути хлопці з приміського села Сади, де був розташований штаб повітового проводу ОУН (припущення автора).

Село було дуже свідоме, і кожний мешканець вважав своїм обов'язком виконати доручення проводу. Відпустка у Головацького закінчувалася, він попрощався з друзями і пізно ввечері повертався "під мухою" додому через міст, на плянта. До нього підійшли два здорові хлопці, ззаду під'їхали (здається) сани. Хлопці повалили Головацького на сани, зв'язали руки і ноги, зав'язали рот і повезли... До Теробовлі поповзли чутки, що Головацький опинився на Волині в навчальній школі УПА. Йому доручили вишкіл молодих хлопців. Та, на жаль, він скоро опинився за кордоном. Про його веремії на Волині, подорожі і перебування за кордоном ще хтось доповнить.

У перші дні праці у магазині цукру і меду до Якова підійшов Євген Жуковський. Після незначних фраз про роботу, він заявив Якову, що переходить в його підпорядкування по лінії "Юнацтва" ОУН. Незважаючи на прибраний Яковом раніше псевдонім "Логін", Жуковський наполіг поміняти його на "Джміль". Якову цей псевдонім не подобався, та сперечатися не захотів.

Збори членів "Юнацтва" проводили в читальні "Просвіта", а в залі УЦК різні тренування: бокс, атлетика. Там же друкували листівки і розмножували їх на ротопринті. Тут набували студенти торговельки практичних навиків з машинописання. Хто автор листівок, нікому не повідомляли. Серед постійних відвідувачів, крім практикантів торговельки, були хлопці з Садів: Погорілий Стах, Піцун, Брездень Іван, Білий Володимир й інші. Особи, які приносили і забирали листівки чи відозви, нікому не представлялися. Все робилося конфіденційно. Кожний знав тільки свого безпосереднього керівника.

У Теробовлі був єдиний промтоварний магазин, де продавали різні речі за талонами (бецукшайн). Талони отримували селяни за здану сільськогосподарську продукцію. Вкінці тижня членам "Юнацтва" керівники дали вказівку, щоб перед вечором зайти в промтоварний магазин і там чекати. Завідувач магазином, дуже веселий хлопець, грав з працівниками торгівлі в карти. Надворі смеркало, робочий день з хвилини на хвилину завершувався. Студенти торговельки, Б.Легенький, М.Палій, Я.Шкугра, Є. Жуковський, тупцювали біля дверей, поглядаючи на своїх зверхників, не розуміючи своєї місії. Раптом один з невідомих відвідувачів потягнув за металеву штору вікна вниз, закрив на ключ вхідні двері, другий його напарник вийняв револьвер і направив його на продавців, які грали в карти. Цей бойовик, що закрив двері, направив револьвер на присутніх у залі магазину. Один і другий скомандували: "Руки вверх", – продавців повернули лицем до стіни. Тих, що були в залі, з піднятими руками, завели в підсобне

приміщення. Бойовики гарячково почали вкладати в мішки весь товар. На вулиці на них чекали фіри, на які вони поскладали напаковані промтоварами мішки. При відході бойовики в категоричній формі попередили тих, що залишалися у середині приміщення, щоб протягом години ніхто з магазину не виходив. Завідувач згодом подзвонив по телефону до гестапо і попередив, що "бандити" пограбували магазин.

Як не дивно, гестапо тривоги не піднімало, виходи з міста не перекривалися, обмежившись тільки оформленням протоколу з доповідною запискою завідувача магазином.

Одночасно на теренах Галичини появилися чутки про советські партизанські загони, й одного осіннього дня на конях і возах через Деренівку в сторону Довгого проїхав такий загін, озброєний автоматами й кулеметами. З ними боївка ОУН у бій не вступала. Партизани були орієнтовані на співпрацю тільки з польським населенням, хоч загоном керував українець – Ковпак. У Деренівці партизани з селянами в контакт не вступали.

Восени активізувалися також польські боївки АКА. Центром їх розташування були: Плебанівка, Млиниська, Підгайчики, Янів (Долина). Політична ситуація ставала напруженою. Під вечір Жуковський попередив Якова про акцію в районі: потрібно було після вечері прийти до будинку УЦК в теплому одязі. В призначений час біля будинку зібралися Палій Михайло, Брездень Іван і Жуковський Євген. Брездень пробував жартувати, та йому це не вдавалося, бо інші, з'їжившись від осінньої мряки, чекали в тривозі на завдання, занурившись думками в себе. Очікування невідомого з ризиком для життя, чого не можна відвернути, нервово виснажує, тим більше незагартованих молодиків. Всі знали, що їм мають доручити щось важливе і небезпечне для життя. Кожний крок на вулиці насторожував хлопців, бо, крім поліції, Теробовлею вечорами вештали озброєні аковці. Яків споглядав на Брезденя, підозріваючи, що він все-таки має револьвер за пазухою, бо при наближенні перехожих ховав руку під вилогою. Зі сторони залізниці рухались дві постаті, які зупинилися біля читальні. "Це вони...", – шепнув Брездень і голосно покашляв. Два кремезні чоловіки підійшли до хлопців. Один з них спитав: "А де Богдан?" – "На місці!", – коротко відповів Брездень. "Тоді вас забагато...З нами піде тільки один, а ви, – показав на Євгена і Якова пальцем – вільні".

У кінці листопада 1943 року в Плебанівці ховалили одинадцятьох мешканців польського походження, причетних до нічного бою в селі. Чи Брездень Іван з групою мав відношення до цього бою, це питанням залишається риторичним. Після похорону поляків напруження в Теробовлі досягло піку. Виходити в місто без зброї було небезпечно. То тут, то там вечорами лунали поодинокі та групові постріли. На плянтах влада не раз підбирала ранком трупи невідомих людей. Чутки і плітки поширювалися по місту миттєво. Центральною вулицею міста вдень spacerували офіцери гестапо і контррозвідки, які своєю поведінкою підсилювали чутки про конфронтацію громадян польського і українського походження.

Серед білого дня до Вовчакової постукав чоловік у військовій формі. "Хто це?" – перепитав Григорій Сокаль, що прийшов щойно зі школи. Замість відповіді військовий

запитав по-українськи: "Де пані Вовчакова?" Яків підійшов до зашкленених вхідних дверей і знову перепитав: "Хто ви?" – "Я, Борачок, брат Мар'яна", – почув у відповідь. Яків миттєво все зрозумів, бо не раз чув від Вовчакової про художника Северина Борачка – брата Мар'яна. Вона ідеалізувала його як чоловіка і як людину. Бо як же не хвалити швагра доньки?

Талановитий студент італійської художньої вищої школи Северин їхав зі своїм німецьким другом через Берлін до Сороцька, де працював священиком його батько. Берлінський товариш походив з багатого, давньої німецької аристократичної родини. У нього була рідна сестра, яка сподобалась Северинові. На честь приїзду сина батьки влаштували святковий обід, який подавали у старовинній прабатьківській посуді. Так розпорядилася доля (розказувала Вовчакова), щоб після закінчення обіду Северин, встаючи з-за столу, ненароком потягнув за собою скатертину, і з столу впав на підлогу дорогий, особливо для родини, посуд з порцеляни. Северин збирав з підлоги розбиті черепки і плакав, як мала дитина. Провінційна поведінка Северина (після святкового обіду) була вирішальним фактором для батьків, які тут же дали згоду на одруження доньки з українським художником Борачком. Описаний Вовчаковою епізод враз став перед очима Якова, коли з-за дверей почув: "Я, Борачок, брат Мар'яна". Яків відкрив двері і з радістю сказав: "А я вас знаю..." – "Ну, то добре, але в мене обмаль часу... Ви тут на квартирі?" – "Так", – відповіли разом Грицько і Яків, з цікавістю розглядаючи його військовий мундир і відзнаки. "Слухайте мене уважно: один хай негайно біжить і розшукає мого брата, а другий бере санки і йде зі мною на вокзал. Наша частина у вагонах затримається на станції не більше двадцяти хвилин, тому скажи брату, щоб негайно йшов до мене туди. Зрозуміли?!" – повернувся і військовим кроком пішов в сторону вокзалу. Хлопці кілька секунд стояли ошелешені й, зрозумівши важливість завдання, розподілили обов'язки. Яків помчав розшукувати Мар'яна, а Грицько позичати у сусідів санки, й поїде на вокзал. Там вони і зустрінуться. Яків найшов Мар'яна у фотоательє. Звістку Мар'ян прийняв чомусь спокійно, та все-таки одягнув пальто і беретку, щось тихо сказав Богданові Весоловському, і почимчикував залізничною колією на вокзал. Яків ледве встигав за ним. Німецькі солдати ходили біля своїх вагонів. Одні курили папіроси, інші через льорнету розглядали краєвид міста і замкової його частини. Біля одного з вагонів Северин закінчував складати на Грицькові санки закриті пакки. Брати зустрілися в обіймах. "Хлопці, дякую вам за поміч, їдьте до помешкання, багато не пийте". Хлопці ще трошки потупцювали біля братів Борачків і потягли санки на квартиру. Точніше, Григорій тягнув санки, а Яків притримував пакки. Вже біля костелу хлопці оглянулися на колію, бо звідти пролунав довгий гудок паровоза. Потяг поволеньки рушив в сторону Деренівки. "І чого це німці туди поїхали?" – запитав Сокаль самого себе. На помешканні хлопці таки розкрили одну пачку, вийняли одну пляшку, прочитали напис: "NAPOLJON". "Цікаво, такого ще не бачили, попробуємо? Авжеж. Ну і краса...", – стукалися горнятками, що були під руками, два товариші з торговельки, та ще й односельчани.

Повідомлення з фронту були невтішні. Німці відступали. Деякі мешканці Тереховлі

виїжджали на захід. Священик Глинський виїхав з сім'єю на своєму возі, забравши деякі необхідні речі і продукти.

Шкугрів Гринько привіз сина з Теребовлі додому і скликав сімейну нараду. Розказав, що Борачок пропонує йому разом з його дружиною Ярусєю виїхати кіньми на Захід. Про маршрут він домовиться з німцями. Сам залишиться тут до наближення фронту до Тернополя, а потім потягом дожене сім'ю. Радили, радили і таки послушали бабусю – не їхати. Борачок відправив Ярусю з мамою потягом, свої речі з хати перевіз до пані Вовчакової, де залишив свою служницю, родом з Боричівки.

З магазинів державної торгівлі німці все завантажили у вагони. З німецькою точністю їм властивою все перерахували, переважили, і склали документ в трьох примірниках, де розписалися представники залізниці, торгівлі й отримувачі продукції.

Всі ждали приходу москалів. Яків ще виходив на роботу, хоч вже кілька днів не було завідуючого магазином пана Майовецького. Та й і сусідній магазин, де працював Богдан Легенький, був закритий. Кругом відчувалася тривожна тишина. Потяги вже не курсували за графіком.

"Що нас жде, коли прийдуть москалі?" – роздумував над невідомим майбутнім Яків і не зчувся, як до складу зайшов заступник директора Богдана Мохнацького, Цюпак. "Що робимо на самоті? – спитав замість привітання, – а де Майовецький?" Не чекаючи відповіді, знову запитав: – Скільки на складі цукру та скільки меду? Яків почав щось пояснювати, та він не слухав, бо до складу зайшов Мар'ян Борачок. Цюпак на столику почав щось писати. Цю записку передав Якову. "Ми завантажимо на вагон двісті кілограмів цукру і 100 кілограмів меду", – говорив немовби сам до себе. Яків до того прочитав, що Цюпак забирає цукор і мед. До складу зайшов німий робітник торгівлі, брав на плечі один за другим мішок цукру і ніс до вагона, що стояв напроти магазину. На додаток заніс ще чотири банки меду. Яків зрозумів, що система обліку рухнула, то закрив магазин і пішов на квартиру. З торговельної школи прийшов Сокаль Григорій і сказав, що більше занять не буде.– Ратушняк розпустив всіх додому.

Деренівка готувалася прискореними темпами до приходу москалів. Більша частина господарів викопувала на своїх господарствах схрони. Готував таке сховище і Шкугрів Гринько на спілку з Кравчуком Василем. Це була звичайна яма під фундаментом хліва, (забетонованої кучі) із запасним виходом у дебрі. Вхід до бункеру закривала кам'яна плита, на якій була розстелена солома. Вентиляція була зроблена за допомогою металевої труби, верхня частина якої виходила в корчі бозу за стіною хліва.

Неабиякою була сенсація, коли над лісом Крегольцем пізно ввечері з'явився советський літак, і з нього викинули парашутиста. Не встиг він ще розпутати шнурки свого парашута, як озброєна боївка ОУН оточила його, розбріла і привела до села. Це був хлопець з Киргізії. Його допитали і закріпили наймитом в отця Глинського. Після приходу ЧА у березні його забрала військова розвідка. Доля його невідома. Одного з таких нацменів – Тадика Садикова як полоненого з табору прийняла Тихоліз Марія, і він в неї працював за наймита, прийняв християнську віру, і але при приході ЧА його теж забрала військова розвідка. Канонада все ближче підсувалася до Теребовлянщини.

Катюші стріляли в районі Скалату. В селі, після нападу польської АК, збереглися чергування самооборони старшими господарями, які залучали також молодих хлопців. Кінченська молодь, крім чергування, збиралася одночасно на вечорниці в Поцульки (Женила) і Барана.

Щоб в'ясувати, де проходить лінія фронту і як ведуть себе москалі в зайнятих селах, вирішили відправити в Іванівку когось з кмітливих молодих хлопців. Таку нараду провели ввечері 22 березня 1944 року на подвір'ї Андрунішина. Вибір впав на Якова, який мав знайомого в Іванівці – Рівного Василя з торговельки. Та, обміркувавши ситуацію, й щоб не допустити трагедії в сім'ї одинака Якова, вирішили відправити в розвідку до Іванівки Гуменюка Степана з багатодітної сім'ї. Йому дали рушницю з 10 патронами і відправили на завдання. Навпростець через поле до Іванівки не більше п'яти кілометрів. Як розказує тепер Бернат Ілько – мешканець села Мшанець, Степан чомусь з автоматом "Калашнікова" з'явився в нього вночі і вже з Мшанця пішов на Іванівку. Поле повз, Лазівку, з метою розвідки йшов підпільник з Кобиловолок. Не відаючи, хто є хто, між двома підпільниками почалася перестрілка, в якій було вбито Степана. Канонада катюш продовжувалася два дні.

22 березня провід ОУН вирішив зустріти москалів плакатами. Колишнім студентам торговельки, членам "Юнацтва" – Грицишину Михайлу, Шкурі Якову, Палію Михайлу і Хоміву Григорію було доручено на рубероїді вирізати трафарети такого змісту: "Смерть Гітлеру і Сталіну", "Партійні щурі, на фронт!", "Українці, переходьте в ряди УПА!", "Слава Україні!", "Смерть комуністичним катам!". Два вечори хлопці у Братюха креслили слова і вирізали їх ножами. Всю ніч хлопці з "Доросту" на придорожніх парканах всього села чорною фарбою з допомогою трафаретів малювали згадані заклики. 23 березня під вечір проїхала селом мадярська військова частина. Вночі перестали гриміти катюші. Над ранок з кінця села від залізниці почувся гул танків. Всі кинулися до сховищ, як перед приходом татар у давні віки. Яків з батьками і Кравчуком Василем теж сховалися в бункері. Кравчук захопив з собою карабін і кілька патронів. Бабуся прикрила соломою вхід, відкрила загородку хліва і на соломі випустила парочку свиней. Закрила на зашіпку хлів і пішла до хати вичікувати "визволителів". Вимазала лице сажею, щоб виглядати старшою, натягнула подерту спідницю і таку ж блузку. По селу ходили чутки, що москалі ріжуть мужчин, а жінок гвалтують. По сільській дорозі їхали танки, на яких зверху сиділи з автоматами солдати. До хат вони не заходили, нікого не різали і не насилували. Після танкової бригади йшли роти піхотинців, співаючи "Ми смело в бой пайдьом за власть советов і как одін умрьом в борбе за ето". За ними йшли в цивільному, мобілізовані кілька днів тому у Кременеччині чоловіки різного віку з торбами на плечах. Вони просили у бабусі води, а вона вже осміліла і біля фіртки спостерігала за цивільною армією, яку слідом за танками вели на фронт. Вони вже не співали, а йшли похнюпишись, немовби відчували, що йдуть на неминучу смерть. Вони знали, що їх без зброї виштовхнуть наперед солдатів, як заградзагони, для імітації біженців, а слідом за ними по-пластунськи поповзуть озброєні автоматами солдати регулярних частин. Німці спочатку визнають їх

біженцями, але коли задні частини ЧА піднімуться з криком: "За родіну, за Сталіна", то німці скошуватимуть всіх автоматними чергами. Живий заслін "біженців" був під подвійним обстрілом, бо при намірі тікати назад їх розстрілювали військові частини особливого призначення.

Другі совіти

Фронт не зупинився на Тереховлянщині. Німці відступили без бою до лінії Зарваниця-Бучач. Ось там і пройшов описаний раніше бій. Німці укріпили свою лінію оборони. ЧА підтягнула свої резерви, та, предбачаючи жорстокі бої, евакуювала мешканців кільканадцяти сіл по лінії фронту до Тереховлянщини. В Деренівку прибули селяни з Брикулі і Могильниці. Саме в той час був утворений Будзанівський адміністративний район, до якого входили села: Деренівка, Довге, Мшанець, Кобиловолоки, Папірня, Янів (Долина), Янівська Слобідка, Млиниська, Вербівці, Романівка, Нова і Стара Могильниці, Ласківці. Військомат оголосив у другій половині квітня мобілізацію всіх мужчин віком від 18 до 50 років.

Перед проводом ОУН постало питання, хто йде в советську армію, а хто у підпілля. Забрати всіх було неможливо, бо військова перевага була на стороні ворога, а матеріальна база у підпільників була мізерною. Вирішено, що до війська ідуть ті, які при німецькій окупації не були розконспіровані. Небезпека насувалася від довженських і янівських поляків, бо в декого з них були змішані сім'ї, через які проникала інформація про національний рух в Деренівці, та про його активістів. Нелегко було вижити в той жорстокий час українським селянам у Довгому і Янові. Їх польські стжельци тримали під пильним наглядом, слідували за кожним рухом: "Куди пішов? Чого пішов?" Якщо до Деренівки, то поніс інформацію про поляків. В Янові був сформований центр збору і обробки інформації.

Советська районна влада повністю оперлася на польське населення, з якого сформувала "істребительний батальйон" в складі біля 20 осіб. Найбільшим парадоксом цієї організації було те, що українця – Євгена Твердохліба призначили керівником. Євген від природи був бандитом, бо завжди тулився до тих, хто давав хліб. Він знав добре польську мову, яка тоді була панівною в містечку. За німців Євген грабував будинки жидівського населення й теперішня нова бандитська влада припала йому до смаку. Він отримав для батальйону автомати Калашнікова, гранати, дегтярі й почувався царем у регіоні. Для нього не існувало правил, або законів.

Після мобілізації чоловіків до ЧА військова розвідка советів зробила першу чистку ненадійних громадян за допомогою янівських поляків. Туркула Мирон став першою жертвою нової влади. Мешкав він з дочкою Кравчиків, Зонею, біля крамниці і як свідомий українець брав активну участь у національному житті сільської молоді. Десять років його життя схрестилося з довженськими чи янівськими поляками, і вони вказали новій владі на нього, як на запеклого буржуазного націоналіста. Розстріляли його без суду, де і коли – ніхто не знає. В книзі "Пам'яті" Тернопільської області він

значиться як солдат, що загинув за "Родіну". Яка фальш і лицемірство? Коли порівняти запис в цій Книзі і сльози його дружини Зоні, яку вивезли в Сибір за нього, та згадки його товаришів, то розумієш глибину розпуки тих людей, що повернулися з депортації.

Всіх мобілізованих селян пішим ходом повели в села, розташовані біля двох залізничних станцій Тернопіль-Підволочиська, що майже над Збручем. Там, очікуючи товарні вагони, вони просиділи на соломі в селянських стодолах ще три дні. Про це стало відомо мешканцям Деренівки, і дружини чи сестри, зібравши домашні харчі, пішли провідати своїх чоловіків чи братів. Не всі особи, призвані на фронт, з'явилися у військоматі. Не прийшли ті, що стали підпільниками. А також ті, хто ще вагався: Андрусишин Степан, Шкугра Володимир, Туркула Михайло, Палій Михайло і ще кілька осіб. Та, порадившись з домашніми, вони все таки зголосилися у військоматі, і їх доставили на збірний пункт. Не пішли воювати "за Родіну" Козак Степан, Кубів Василь і Шарків Степан. Вони мали старі довідки, у яких був завищений рік народження - 1927 чи 1928. Цей річник не підлягав мобілізації, бо хлопцям тоді ще не було 18 років. Дехто і придбав довідки, в яких був записаний на рік старшим, тобто за 50 років, інші вдавали інфекційно хворими. Наприклад, Павло Білий (колишній пан на всю губу) прикинувся глухонімим, і ні одна медична експертиза не доказала його симуляції. Свою глухонімосту Білий імітував до кінця свого життя, яке завершилося десь біля 1980 року в лікарні коло Тернополя. Там він і похований. Яків завжди підтримував з ним зв'язок. На початку 1944 р. він, запустивши велику бороду, перейшов жити в хату підпільника Козіцького. Ходив по селу від хати до хати, але ніколи нічого не просив, лише брав те, що давали з одягу та їжі. Допомігав селянам в домашньому господарстві. Короткі подяки писав на добре виструганій дощечці. Не звертав уваги на глузування. В душі був аристократом - невдахою.

Велику допомогу тим, що небажали йти служити в ЧА, зробив директор школи - Степан Томків, заховавши всі шкільні журнали. А хтось з церковних братчиків заховав церковні метрики. Їх віднайшов випадково Яків у 1988 році в с. Довге у Мороза.. Він у 2001 році переплів ці матеріали в формі книжки у Львові, і користувався ними при написанні нарису "Історія села Деренівка". Опісля передав особисто метрику Хоміву Ількові В с. Довге, у Мороза зберігається ще Псалтир, виданий у Львові 1600 (?)р. за гроші Залавських, деренівських і довженських парафіян (про це зберігся запис на Псалтарі).

На залізничну станцію збірного пункту підігнали товарні вагони, якими відправили мобілізованих в різні навчальні пункти. Старших за віком осіб було відправлено у Марійську АРСР, де більшість з них загинуло від голоду. З Деренівки було мобілізовано біля 100 осіб, з яких повернулася після війни тільки половина. На фронті і в будбатарйоні загинуло 56 осіб (додаток № 6).

Йшла весна 1944 року. До сільськогосподарської роботи впряглися жінки і ті чоловіки, котрі не пішли на фронт. Сташків (Михальків) Іван організував бригаду колійовців з допризовників: Шкугру Якова, Крушного Василя, Левицького Михайла. Разом з ними на колії працювали Аморгович, Палій, Рута з Могильниці та багато

незаміжніх дівчат: Дзюрман Емілія, Грицишин Анна, Грицишин Емілія, Борова Марія, Шкугра Анна (Лахотова). Всі вони разом працювали, обідали, переживали за село, співали пісні. Найбільше їх знала Грицишин Анна, і пісня про Базар в її виконанні ятрила душу Якова майже 60 років, доки він не виклав її зміст в своїх спогадах. Дякую, Тобі, Ганно, невінчана наречена, за ту вічну солодку рану, за пісню про Базар.

*Мов той олень, загнаний у болото,
Зацькований собаками в лісах,
Борониться ватага там піхоти,
Кіннота йде за нею по слідах.
І бій кипить, останній може з боїв.
Паде військо, мов та трава.
Хтось крикнув:
"В нас нема набоїв".
В полудні стихло,
впав останній стріл.
Зібрали їх, забрано у них зброю,
Вірних синів святої боротьби.
І на полях в осінню стужу
Сказали їм копати собі гроби.
Могила вже готова.
Промовили, а відповідь дав кат:
"Ось вам вільна соборна Україна,
Для вас нема ні ласки, ні пощад.
А хто із вас прийме присягу
І вірно вік буде служить Москві,
І відречеться свого стягу,
Той буде вік щасливий та живий".
У темну сіру днину, серед бурі й мряк
Над темним гробом, що на них чекав,
Стояло триста шістдесят героїв,
Ніхто не зрадив, ласки не благав.
І впав наказ, кликочуть скоростріли,
Паде військо, як та трава,
І хтось грозив з відкритої ще ями:
"Сьогодні гинем, завтра кров за кров".
Пливуть літа,
Розносить славу наш старий кобзар
І оживає у серцях народу
Скривавлений, скривавлений Базар!*

На межі Плебанівки, робітникам села Деренівка приходилося працювати з бригадою теребовлян. Серед них були досить цікаві особистості, такі, як Кицило старший-батько трьох синів: Ярослава, Олега і Ляльки. Юрко – син втікача зі східних областей. Він ознайомив деренівських хлопців з книжкою: "Проти червоних окупантів".

Деренівська бригада працювала також з хоростківською, більшість якої становили місцеві поляки. Велись тут досить відверті розмови, та до конфлікту не доходило.

Допризовники почувалися тепер найстаршими парубками в селі. Особливо серед них виділялися: Кравчук Степан, Андрунішин Григорій, Левицький Михайло та Крушний Василь. Інші ще не претендували на роль парубка, та все-таки поглядали на дівчат, а ті в свою чергу теж не були байдужими до залицянь хлопців. Яків і не зчувся, коли закохався в Грицишин Емілію. Чи була вона найкрасивішою серед дівчат колійової бригади, тепер важко згадати, та, на його думку, мала ряд переваг серед своїх односельчанок. Була найбагатшою за кількістю моргів поля й походила з порядної господарської сім'ї. Була розумна і статечна. І сталося так, коли вона останньою забидала свій інструмент з комірки, немовби випадково зайшов туди Яків. Вони зустрілися лице в лице. Яків поклав руку на її плече, другою обняв за стан. Вона не противилася. Її напіввідкриті уста немовби вже давно чекали поцілунку. Яків цілував міцно, так як це було описано в книжках. Інтимні теми вже давно хвилювали його уяву. Прочитавши одну новелу Винниченка, він вже не міг позбутися пристрасного бажання увійти самому у цей незнаний світ. Довкола буяла зелень пшениці та ячменю. Пахощі полів млосно лоскотали уяву і бажання, коли разом з дівчатами, хлопці горілиць відпочивали в обід на обочині колійового полотна. Усамітнитися від стороннього ока не було можливості, тому Яків шепнув Мільці, що ввечері прийде до неї додому.

Вдома помився краще, як кожного вечора, прибрався, подумав... Для більшої ваги взяв з собою обріз карабіна на плече. Обріз продав йому Маловський Степан, який пас домашніх корів. На вулиці ні душі, вечір теплий, на небі миготять тисячі зірок, що ніби посміюються над ним: "А що припекло...? А може не вийде? Та й куди там зайти?" До її батьків ніколи не заходив. Приблизно знав, де вони мешкають, та й години не сказав, коли прийде. Та і підтвердження, що вийде до нього Мілька не дала. Та присмак миттєвого поцілунку вів його до мети. Ось вже читальня, як завжди закрита на замок. Ось хата Чигринів, ось тут живе Кляпітурова (Вуланова) Мілька. Обійшов її хату, прислухався і раптом почув легенький тріск гілки, ще раз. "Вона!" Сміло пішов на тріск. Дівчина пахла любистком, травами поля. Пригорнулася до нього як Мальчицина Стефка у виставі "Сотниківна". Яків цілував Мільку і млів від її поцілунків. Два тіла сплелися в одно. Їм було добре, щастя хлюпотіло через верх.

До ранку Яків не міг заснути, а коли заснув, мати вже будила його на роботу. Їхні закохані погляди помітили хлопці та дівчата. Найбільше була рада їхньому кохання Лахотова Ганка, але попередила, що в Якова можуть бути неприємності від Івана Чигрина, бо він вважає Емілію своєю дівчиною. На Якова це не вплинуло, він був під наркозом кохання. Над ним посміювалися товариші, хоч і самі почали заглядатися на колійових дівчат. Левицький Михайло першим оголосив Ганку своєю дівчиною.

Кравчук Степан назвав своєю Крушного Дарку. Крушний Василь зі всіх сміявся. Казав, що з дівками нема смислу зв'язуватися, краще з жінками, у яких чоловіки в армії. Вони спрагли не тільки на поцілунки..., і ніхто знати не буде. Ранком накормить ще й полуденок на роботу дасть. А якщо вибереш не одну, то й знатимеш ціну принади. Так розмірковував, немовби півсела жінок були його коханками. Їхніх прізвищ не розголошував, а одну таки назвав. Вона справді була красивою жінкою, в соці, мала маленьку дитину. Спочатку хлопці осуджували його, а потім до подібних розмов звикли. Тим більше, що тодішній голова сільради, не криючись, вимагав від солдатських жінок йти з ним на такі стосунки. Він вів себе нагло, погрожуючи їм.

Час від часу допризывників викликали до району. Чи вернуться звідти, чи ні вони не знали, тому на всякий випадок брали з собою начальника ДЕПо з Теребовлі. Він був кавказької національності, мав звання майора. Крупний Василь часто їздив за ним й інколи посміювався над ним. Проїжджаючи між деренівськими житами, він казав до нього: "Лягайте, товаришу майор, на возі, щоб вас не було видно, бо як бандерівці побачать ваші пагони, то буде і вам, і мені...." Віз його прямо до Будзанова, а там майор доказував працівникам військомату, що залізниця є теж військовою ланкою. Хлопці йому потрібні, бо дівчата важкі роботи на колії не зроблять. На призивних посвідченнях воєнком ставив надпис: "Продліть до..." Це дійство відбувалося два рази на рік. На зворотньому шляху Крушний привозив майора до Якова, де вже була приготована гостина: і смажене, і варене, і печене, і бутель самогонки. Матері допризывників все зносили сюди, а хлопці чекали, яку вістку вони принесуть після гостини додому. Майор все поїдав, вибагливим не був. Коли приходив голова сільради, немовби випадково (усна пошта працювала в селі блискавично), то розмова набирала напруженого характеру. Випивши кілька келишків самогону, голова розперезався:

- Я тут в селі цар, кого хочу помилую, кого хочу в тюрму посаджу

- Щось не те ви говорите, - говорив йому майор, що теж уже був добре на підпитку.

Потрібно мати підстави...- Що підстави ? Я їх найду. Ось він, -показав пальцем на Якова, - захочу, то завтра буде в тюрмі, бо я тут влада, я тут цар.

Голова ще випив чарку самогонки, й почав приставати до матері. Яків взяв його за руки і вивів з хати на дорогу. Голова дорогою погрожував йому, розмовляючи сам з собою: "Я йому дам, я тут цар, я тут влада..."

Яків запряг своїх коней, посадив на барана добре хмільного майора і повіз його через гостинець до Теребовлі. Серед поля заспокоїв його, сказавши, що бандерівці добрих людей не чіпають. Майор хоч і був напідпитку, та все-таки перепитував Якова, що такого знає голова, що може його посадити. Наступного разу збираючись ввечері до Емілії, Яків згадав слова голови: "Я його можу посадити..." Йшов і міцно стискав затвор свого обріза, з яким не розлучався вечорами. Це була його влада. Вона може бути небезпечною в руках амбіційних, нерозважливих людей. Йшов дорогою, та інстинктивно зупинився біля хати голови, підійшов ближче, побачив, що в хаті світиться: "Ну що, пане голово, хто тут влада тепер"? Прицілився, та протверезів.

Біля читальні повернув до хати, де часто збиралися хлопці на вечорниці. В хаті,

крім домашніх, була дочка голови.

- Твій тато сьогодні сказав у присутності начальника ДЕПо, що може мене посадити, так ось ... , - і притис дуло до її живота. - Його до завтра може не стати...так йому передай.

Тепла розмова з коханою розслабила Якова, і він забув враз всі образи та погрози. Повертався у піднесеному настрої. Погода на очах змінювалася, почав сіятись дощик. З Блавщини насувалися чорні хмари. Яків прискорив крок, щоб не змокнути. І враз біля Савкової хати, в якій вже ніхто не жив, щось затріщало, хтось збігав вниз, бряжчав на плечах автомат. Яків машинально притулювся до опори електролінії, заховався за неї, зняв з плеча обріз, загнав кулю в цівку.

- Опустити дуло вниз, бо може вистрілити, - скомандував (тепер вже розгледів) "Лев" - Чигринів Іван. - Ти від неї?...

- Від неї! - І що думаєш? Женитися?... - Не знаю! - Подумай! Бо...- Іди!

Яків стояв, не йшов. Відчув скільки болю крилося в словах Івана - троюрідного брата, яким колись і тепер пишався. Дорогою відчув холод, росив дощ: Від напруження, чи то від холоду почав дзенькати зубами. В хаті всі спали.

"В кухні є тепла бараболя зі шкварками", - промовила лагідно напівсонна мати. Зняв мокру від дощу сорочку, одягнув светр. Їв картоплю, бо так мати сказала. Вночі піднялася температура, Яків марив уночі і зранку. На роботу не пішов. Ввечері прийшли колійовці його відвідати. Яків лежав у гарячці, навіть не чув, як Мілька, не соромлячись мами, гладила його руку. Три дні пролежав, і три рази після роботи приходила до нього Мілька. На четвертий встав ще ослаблений, але пішов на роботу. Тоді вперше почав уникати погляду Емілії.

Починалися жнива. Пішли жінці жати жито, а Яків - косити пшеницю, бо вже надто вродила. Насіяв тато, як казала мати, на нашу біду. Вдень - до колії, а після, до пізньої ночі, на полі. Від важкої роботи і дівчина не мила. З дівчатами хлопці вже не зустрічалися, бо всіх перевели на Хоростківську ділянку. Зустріч з "Левом" не давала Якову спокою. Відчував перед ним якусь провину. В роботі він знаходив заспокоєння, а її було на всі дні і ночі. Крім позики, державі потрібно було здати ще й контингент зерном, якого потрібно намолотити. Не здав позики, й контингенту - суши сухарі і до вагонів - на Сибір. По селу, як колишні гайдуки, ходили голова й уповноважений Дайнека і всім погрожували. Слово Сибір було гірше від пекла, ним страшили малих дітей, що плакали, або не хотіли їсти каші.

Весною 1944 року, точніше 13 травня, янівські стрибки розкрили криївку біля Маловського (невідомо, чи хтось її видав, чи самі вийшли на неї). Біля криївки вбили підпільника Литняка Михайла і захопили живим його стрієшного брата - Литняка Дмитра. Його тяжко катували, прив'язавши до воза, возили по селу. Помер він у чортківській тюрмі 28 травня 1944 року. Тіла радянська влада нікому не видавала, а таємно закопували десь у проваллях за Чортковом. В цій операції брали участь янівські поляки на чолі з українцем Твердохлібом Євгеном. Їх не мобілізували до армії, а залишили для боротьби з "українськими буржуазними націоналістами". Маючи

достатню кількість зброї, ці стрибки були загрозою для мешканців сіл району. Провід ОУН вирішив обезголовити боївку. Цю операцію доручили виконати Таласу Василю, який добре знав місто Янів (Долину). Він зробив засідку і зловив Євгена Твердохліба, якому зв'язали руки, зав'язали очі, й повели на страту. Дорогою в лісі Євгену вдалося втекти. Після втечі він збирає боївку з поляками і в Деренівці палить будинки всіх сусідів Таласа Василя.. Це була особиста помста, бо, віднайшовши у Деренівці шкільного товариша Якова, захотів оправдати свої дії.

- Як він міг засудити мене на смерть, коли за Польщі я захищав деренівських хлопців від полячків. Ви ділилися зі мною шматком хліба. Я не маю прямого відношення до вбивства Литняків.

Євген ходив по хаті, розмахуючи автоматом ППШа, і час від часу кидав, благальний погляд, що переходив у розлючений, на шкільного товариша.

- Ви ж самі мене кинули в обійми янівських полячків! І ти проти мене!? І ти такий, як Талас! За що ви мене так ненавидите?

Яків опустил очі і мовчав. Євген справді мучився, він потребував поради й співчуття. Одне слово оправдання могло кинути його на коліна. Одне слово осудження могло викликати у нього приплив злості і він міг автоматною чергою зрешетити Якова. Не дочекавшись відповіді, Євген відвернувся від Якова зі словами:

- Він ще у мене проситися буде! - і покинув хату. Пізніше Євген виїхав разом з поляками на захід і де вони його вбили (за неперевіреною інформацією).

Восени 1944 року поляки знову почали показувати свої зуби, і тому в Григорія Андрунішина була відновлена самооборона. Зброю постачав Щербатий Степан. У Якова він поміняв за офіцерську сумку автомат Калашникова. Це вже був не якийсь там обріз, а справжній автомат з двома дисками патронів. Крушний Василь роздобув собі короткий німецький карабін, а Андрунішин - десятизарядку. Та чомусь для певності всі чергували тільки з ручним кулеметом "Дихтяр". Він важкий, тому ставили його на пліт, дулом на захід. Диск великий і кулі величенькі. Щербатий Степан казав, що він заряджений розривними кулями. Та хлопці самооборони цього не знали, бо ніколи ним не користувалися. Як казав Степан, кулемет повинен своїм гучним боєм навести страх на полячків. В кімнаті були гранати і багато куль для рушниць. Обмінаний у Степана автомат підносив авторитет Якова серед хлопців. Вечорами на печі відпочивала мати Григорія, якій було незручно від присутності хлопців, і вона попросила, щоб станицю кудись перенесли. Думали, думали і з дозволу Марцінів Михайла та його матері перенесли чергування до них. Туди приходив на чергування й Грицишин Іван. Він теж роздобув собі зброю, бо це піднімало престиж парубка.

Зброя була і розбратом між учасниками самооборони. Сюди часто приходили хлопці з села (кінець села від Довженської межі) Кравчук Степан і Крушний Василь. Коли чергував Кравчук, то вечорами запрошував кінченських хлопців до себе. Там вони довго не затримувалися, бо картина була не з привабливих. На бамбетлі лежав роздягнений Талас Іван, а до нього тулилася Текля - Степанова сестра. Заряджений автомат лежав у ногах Івана. Розмови ніякої не було. Мовчанка говорила сама за себе,

що хлопці тут зайві. Кравчук Степан знав, що Яків має дівчину. Одного вечора він запросив Якова піти з ним до його дівчини. Свою рушницю Степан поміняв у Андрунішина на десятизарядну. Знаючи пароль від Івана Таласа, Степан з Яковим пішли до грицівських дівчат. Довга офіцерська польська шинеля скривала автомат Якова. Степан свої десятизарядки не ховав, він нею гонорувався. Дарка Крушного, куди прийшли новоспечені кавалери, прийняла гостей прихильно. В хаті було напалено, тепло. Хлопці роздягнулися, демонструючи свою зброю перед привабливою Даркою. На запічку сусідський хлопець і брат Дарки грали в карти. Цю картину запам'ятав сусідський хлопець і через чотири роки описав її на допиті НКВД, в Буданові.

Вбивство 51-річного Дмитра Пружиляка на початку лютого 1945 року в Березині серед білого дня польською боївкою АК потрясло Деренівку. Жалітися на поляків було нікому. Влади в селі не було. Фронт був далеко. З району ніхто не приїжджав. Підпільники ходили вільно. На Великодні свята після Служби Божої вся молодь села вийшла до лісу Крегольця, де проводили різні забави, бо погода була сонячною, теплою. Серед молоді ходив один з чужих підпільників, підпираючись на карабін (бо був поранений у ногу).

Підпільники передоручили охорону села повністю самообороні. І дивно було, що навіть смерть Пружиляка не закликала підпільників до помсти. Вночі трохи постріляли по Підгайчиках з лісу Березини. Єдине радувало, коли сотня волиняків пройшлася бойовим маршем Млиниськами, то до кінця тижня ті поляки, що залишилися, добровільно покинули своє село. Хлопці самооборони пишалися волиняками. Для села Підгайчики їм не вистачило часу, бо вони йшли на Карпати. А самооборона тільки посилила чергування, чекаючи нападу з Підгайчиків. На станицю самооборони заходив часто поранений в ногу стрілець УПА "Лютій". Він єдиний був поранений у бою з поляками в Млиниськах. Стрілець жив у Мальчички, а варила йому їсти Стефа - дочка господині, яка покинула ненависний їй Мшанець, що забрав її молодість і красу.

Через деякий час Яків був вимушений віддати автомат Степанові. Бо так сказав брат Федір, насваривши його за бізнес. (Пrawdopodobно він належав до СБ ОУН). Ходив Яків на чергування вже з обрізом. Тільки вийшов за фіртку, як прибігла задихана Муравкова Марина: "Ой...поляки йдуть з лісу, стріляй, може втечуть!"

Де взялися перестрашені Кравчукові Настя і Катерина й почали його просити: "Стріляй! Стріляй для постраху, чуєш щось під лісом тріщить! Вони йдуть, чуєш? Стріляй!" Яків ще ніколи з обріза не стріляв. Не раз тренувалися разом зі Степаном стріляти з револьвера в пивниці, а з обріза ніколи. Та сусіди насідали: "Чуєш, як на городі щось тріщить? То вони йдуть, чуєш? Стріляй!" У страху очі великі. Вже і сам Яків немовби чув чийсь кроки зі сторони лісу. Загнав патрон в цівку і направив у сторону лісу. "Бах", - роздерло нічну тишину". Стріляй! - кричали жінки, - чуєш вони йдуть". Обріз не то, що рушниця, від пострілу сильно віддає в рамено, бо тут приклада нема. "Стріляй! - кричать жінки, і Яків забув про біль у руках і плечі. Стріляв "іфурт, фурт" ладував. Врешті згадав, що у нього залишилося мало патронів. Пообіцявши присутнім

привести сюди решту самооборони з дегтярем. Яків відірвався від перестрашених жінок і пішов дорогою до станиці. Раптом біля хати Туркули щось рипнуло. "Значить, поляки", – подумав Яків і машинально ліг у глибоку фосу біля Шкугрової Маруськи, заладував свій обріз і почав вдивлятися в темряву напроти. З фіртки Туркули вийшла висока постать людини і притишеним голосом промовила: "Сховай, Якове свою зброю і йди до мене" По голосу Яків пізнав Вовчка з підпільним псевдонімом "Донець". Яків встав, підійшов ближче, вийняв патрон з цівки і заховав у кишеню. "Йдеш на чергування? – не то спитав, не то констатував "Донець". – Так ось що, хлопці..., без потреби уночі не стріляйте, тим поляків не відстрашите, а привернете увагу москалів. А це приведе до тотальних облав і репресій в селі."

Яків, маючи таку нагоду для спілкування, почав розпитувати про тактику і стратегію ОУН.

"Політична ситуація між Москвою і Вашингтоном визначить нашу перспективу. Наша тактика – це зберегти кадри, нагромадити зброю і поки що не вступати у бій з ворогом. А якщо прийдеться, то... – задумався, – то дорого продамо своє життя. Можливо, переможемо, а може..., а може всі загинемо. Якщо так станеться, то на вас покладаємо обов'язок продовжити нашу справу. Україна тепер, чи пізніше, мусить бути соборною незалежною державою".

Якове, ти ж маєш середню освіту, то чого сидиш у селі? Чому не йдеш далі вчитися? Ти нам більше потрібний у місті, особливо у великому місті, де для нас будеш пропагандистом, зв'язковим. Будеш нашими очима і вухами, а тут хіба що будеш стріляти по горобцях. І без тебе тут є кому це робити. Негайно вчитися! Це тобі наказ проводу. Зрозумів? А може колись..., – задумався, – може колись згадаєш добрим словом про нас? Зрозумів"? "Зрозумів! Зрозумів...І все життя про Вас пам'ятатиму, бо Ви, бо Ви..., – по тілу пішла дрож, у горлі утворився клубок..."

Весною поляки масово почали покидати наші села. А похоронки з фронту все йшли і йшли. Коли приходив поштар з Янова і вручав трикутником складений лист з фронту, село ціпеніло від страху – у чийй хаті роздасться жіночий, дитячий істеричний плач і крик?. Гірко Деренівка заплатила за своє "визволення". Біля 50 похоронок оплакувало село. Кожна четверта хата носила жалобу за вбитим: батьком, братом, сином чи чоловіком. Вони загинули за чужі інтереси, на чужій землі, де поховані без хреста і могили. Хто про них напише як бігли в атаку під дулами "заградотрядів" з істеричним криком "За Родіну" – чию? "За Сталіна" – ката України. Як конали в конвульсіях, як гризли під собою чужинську землю. Хто напише про той біль?

У страсний четвер селяни били поклони в церкві, а біля спільної могили членів ОУН на цвинтарі молилися Серафін Текля, Талас Юлька, родина Литнякових і гірко плакали під хрестом без напису. З церкви доносився спів парафіян:

*Страдальня Мати
під хрестом стояла
І стала ридати,*

в сльозах промовляти:

*"Ой сину, сину
За яку провину
Перенесиш нині
Тяженьку годину
На хресті.
Я тебе купала
Гіркими сльозами,
Як малим ховала
Перед ворогами.
А нині я плачу,
бо Тебе вже трачу,
Вже Тя, милий Сину,
більше не побачу.
Сину мій!"*

Обнялися під хрестом матері і сльозами скроплювали підніжжя могили. "Ця пісня про нас і наших синів. Твій хоч тут лежить, а кості наших порозкидані по чужих полях, зариті в землю невідомо ким і де", – зверталися матері Литняка і Таласа до Теклі.

Війна йшла до закінчення. Звільнені армійські відділи ставали на допомогу місцевому НКВД. Створена "Червона мітла" тероризувала все населення Галичини.

Бабуся розбудила Якова: "Чуєш ...в селі облава, якщо маєш якусь зброю, то дай, я сховаю". Яків згадав, що Стефан вчора на чергуванні тимчасово з ним помінявся – забрав обріз, а віддав йому автомат Калашникова. Яків теж згадав те ж, що прийшов пізно з чергування й автомат залишив у кухонці за дверима. Не заховав, бо дуже захотів спати. Бабуся покивала з докором головою, обгорнула автомат ганчіркою і пішла до хліва, де зарила в гною. "Червона мітла" розставила на горі снайперів, а солдати, провівши цілу ніч у засідці ранком йшли від хати до хати в пошуках бандерівців. Під лісом мешкала сім'я Щербатої Марії, діти якої були залучені до підпільної роботи, і вона сама була готова до співпраці з ОУН. Ранком пробудилася і через вікно побачила на горі солдатів. Зрозуміла, що буде облава, і накинувши на себе хустку, миттю побігла через городи до сусідки – Мальчички (Шкугри Марії). Вона знала, що там переховується поранений підпільник, отож хотіла його попередити. На городі чергував солдат, який почав кричати, щоб вона зупинилася. Та вона бігла, немовби не чула крику солдата. "Стої! Стої!", – кричав він і стріляв по безборонній жінці. Вона впала мертвою на власному зораному городі, прошита кулями "визволителя". Солдати кинулися до господарства, куди бігла Марія. В Мальчички стрільба розбудила пораненого підпільника і дочку господині, ту славу Стефу, яка накинула на себе хустку і побігла через дорогу. Солдат, що застрілив Марію, знову кричав: "Стої!, стої!, стої!!, буду стрелять" Стефа задерла догори спідницю і сказала "Ось тут ми стріль!" Солдат розгубився, чи то від красивої голої жіночої задниці, чи то від страху, що за

вбивство двох жінок буде відповідати, стріляв, та не в ціль, а вгору. Ранений підпільник швидко одягнувся і по драбині виліз на горище хати. Мальчичка драбину заховала у ванькірі. А тим часом у селі збиралися на роботу колійовці. Їх зупинили червоно погонники і всіх повели до стодоли Туркули Василя, два сини якого були в Червоній армії. До стодоли зайшов офіцер, зупинивши погляд на Шарковому Степанові. Покликав його з собою до Мальчички, де вже зібралося багато солдатів, припускаючи, що на горищі притаївся бандерівець. Солдати найшли драбину і заставили Степана лізти на горище. Ще головою не досягнувши горища, він вже голосно кричав: "Тут нікого нема". За ним поліз солдат, підвісивши шапку на штик карабіна. Він розглянув горище з драбини і теж підтвердив, що тут нікого нема, бо і йому не хотілось когось знайти. Перша зустріч могла закінчитися трагічно для солдата. Солдати перейшли до сусіда проводити обшук, та все – таки біля хати залишили чергувати одного із своїх. Його добре помітив підпільник через шпарки в дащі. Солдат ходив довкола хати і, коли зайшов за протилежний ріг, підпільник зліз з горища. На торці хати зустрілися два українці: один воїн за покликанням, другий на службі у чужинців. Один волиняк, другий східняк. Мирно розійтися вони не могли. Один з них мусив загинути. Загинув східняк. Підпільник пошкутильгав до лісу. Його помітив снайпер і згори розстріляв під самим лісом. Волиняк "Лютий" зросив кров'ю галицьку землю.

*Там на краю зрубу шувар виростав,
Зігнулась калина, там стрілець упав,
Обіймає кріса, легенько всміхнувся,
Обернувся до ліса, навіки заснув.*

Не застигла ще кров у жилах підпільника, як на нього мертвого, накинулися солдати. Копали, кололи штиками, а потім прив'язали за ноги до вантажівки і потягли горбистою дорогою до сільської Ради, куди зганяли селян, щоб пізнавали "бандіта". "Бандітку" залишили лежати на власному городі

– "Визволителі", хто вас просив? Ми вас ніколи так не називали, бо якщо хтось когось визволив, то повинен залишити визволеного на своїй господарці, а самому повертатися до себе додому...

Невже історія Деренівки повторилася? Ми щось подібне вже пережили у 1649 році. І тоді, і тепер нас "визволяли". І тоді, і тепер "визволителі" визволених катували й грабували. І тоді, і тепер знущалися над мертвими тілами. Тоді тіла наших оборонців четвертували і для постраху, розвішували на деревах вздовж дороги Теремовля – Копичинці (За матеріалами Львівського Державного Архіву).

Теперішні "визволителі" тіла наших оборонців звозили на Будзанівське окописько, щоб їх догризали собаки.

Культосвітній технікум

Пропозиція-наказ Вовчка часто нагадувала Якову, що треба щось робити. Він, у робочий, час вибрав момент, щоб пройтися Теремовлею. Яке було в нього здивування,

коли тут зустрів багато своїх товаришів, що гуртом зтягли його до директора політехнікуму. Директор не на жарт насторожився, коли Рівний, Рудий, Борова, Войтович, Панчишин, Солонинка, Кицила – сім студентів, перекикуючи один одного, пропонували директору негайно записати Якова на навчання, не десь там, а на останній курс технікуму, бо він – талант і все дожене. Яків стояв, запечений вітрами, в довгій шинелі з широким поясом, висіла з офіцерською сумкою через плече на ремінці, та засмаглими й потрісканими від роботи руками. Директор довго сумнівався, та не міг опиратися тиску своїх старшокласників. "А довідка про закінчення торговельки", – запитав. Яків згадав, що бабуса всі зошити і книжки спалила, бо була налякана тим, що в скрині червонопогонник (шукаючи бандерівців) найшов "Кобзар", й прочитав "Гайдамаки". "Ви все гайдамакі. Вас всех стрелять нада". Перестрашена бабуса палила все, що було в Якова. А "Кобзар" обгорнула вереткою і закопала на городі. Це замішання помітив директор і студенти.

– Що нема? – перепитав директор.

– Та у Теробовлі живе учитель, котрий нас всіх тут присутніх вчив, – защебетали дівчата. – Ми зараз від нього принесемо довідку.

Раз ви так просите, то нехай буде по – вашому. Сідай, Якове, пиши заяву. На листок паперу.

Хлопці передбачили і те, що Яків на колії вже забув як грамотно написати заяву, тому забрали в нього папір, пообіцявши директору до неї долучити довідку про освіту. Протягом години (на фізику ніхто вже не пішов) Яків зашкарубилими пальцями під диктування всіх написав заяву, а Рудий приніс від учителя Равлінка написану від руки довідку. Директор на заяві написав: "Прийняти на 3-й курс після здачі екзамену з української мови".

Віра Остапівна, учителька української мови і літератури, диктувала Якову диктант. Молоденька учителька, ровесниця Якова, виразно вимовляла слова, з полтавським акцентом, переживаючи, щоб Яків не робив помилок, бо роботу потрібно передати директору.

В червні Якова звільнили з колії. Довідку про звільнення він приніс до технікуму. Директору Яків подобався, тому доручив їздити селами з агітацією молоді про вступ до технікуму на перший курс. Ситуація з освітою в повіті була жахливою. Учителі сільських шкіл (а це були колишні гімназисти або пенсіонери старого виховання) почали штампувати довідки про закінчення 7-ми класів. На основі таких довідок технікум приймав абітурієнтів на перший курс. З Деренівки таким чином поступили: Тихоліз Іван, Крушний Василь і Грицишин Емілія; з Довгого – Пйонтка Степан, Онишко Михайло, Савчук Богдан.

Другі жнива почалися без мужчин, весь тягар роботи ліг на плечі жінок. Та невдовзі прийшли з армії демобілізовані чоловіки. Про війну вони мало розповідали, бо моральний терор в'ївся їм у душу. Тим більше, що селами гуляла "червона мітла". Уповноважені з головою сільради виписували норму здачі контингенту на кожну господарку та суму позики. Одразу попереджали, якщо хтось не здасть, того заберуть

до Сибіру. Тернопільська залізниця оголосила тоді набір на курси стрілочників і чергових по вокзалу. Ці курси закінчили, а потім працювали стрілочником Паралюш Іван, черговими – Андрунішин Григорій, Кравчук Степан, Польовий Василь, Грицишин Василь. Вони й допомагали підпільникам, особливо підпільницям, непомітно виїжджати з деренівської станції до Львова. А саме: Щербатому Степану і його сестрі Ганні, Польовій Анастасії, Кубів Євгенії, Шкварок Стефі, Захарій Ользі, Литняк Ользі, Шах Насті й іншим.

У вересні 1945 року в теребовлянському культосвітньому технікумі розпочалися заняття. У списку студентів зарахованих на третій курсу були: Бик Григорій, Борова Володимира, Войтович Іванна, Гогусь Володимир, Головенко Євгенія, Горохова Олена, Дзяда Антон, Кацан Любова, Кубів Василь, Кумка Михайло, Лушний Микола, Панчишин Іван, Рівний Василь, Рудий Іван, Сватенко Марія, Скрипник Татяна, Солонинко Микола, Ткаченко Анна, Швалюк Іван, Шкугра Яків, Шаповалов Федір, Яблонський Михайло, Якимчук Василь.

На першому занятті ознайомлювались з предметами, учителями, й правилами поведінки. Сільських студентів поселили в гуртожиток, що Містився поруч з класними кімнатами технікуму.

На другий чи третій день директор призначив загальні збори. Першим питанням були правила поведінки і дисципліна, другим – вибори студкому. Список членів студкому зачитав директор Проскура Артем. Яке було здивування Якова, коли почув, що його запропоновано головою студкому. Третє питання стосувалося матеріального становища навчального закладу. При технікумі була їдальня, продукти до якої завозили зі свого підсобного господарства. Технікум мав кілька гектарів поля, своїх коней, корів, свиней. Директор просив студентів допомагати у господарстві й по можливості брати у батьків коні, щоб працювати на полі, звозити картоплю, капусту, орати і сіяти. Студентів в осінній час почали привчати до роботи в полі. Керувати господарськими справами доручено студкому й учителям. До речі, кілька студентів у вечірній час працювали на господарстві постійно. Наприклад Якимчук Василь, що працював конюхом, а після закінчення технікуму поступив у львівський медичний інститут.

Як всестудентське свято, сприйняли вістку про появу біля їдальні технікуму вантажної автомашини з консервами ЮНРА. Тут як тут з'явився біля завідувачки їдальні Крушний Василь, що миттю побіг до студентів першого курсу й попросив їх іти розвантажувати автомашину, підкріпивши свої слова розпорядженням голови студкому, якого в той час у технікумі не було. Студенти трохи поворкотіли, але пішли розвантажувати машину. Крушний ходив із завідувачкою вже як старший і перераховував консервні банки. Якимось чином він приховав 3-х кілограмову банку, яку ввечері приніс у гуртожиток. Сам їв і роздавав друзям. Це подяка за роботу, казав. Наївшись досита, Василь решту заховав на горищі. На наступний день скандал – хтось вкрав банку консерви. Завідувачка гарантувала, що це не Крушний. Політичеський (таке прізвище було у воєнрука) робив допит всім тим, хто носив консерви. Ніхто не признався. Та все – таки хтось настукав, що шинку з консерви їли ввечері в

гуртожитку. Ще один нічний допит, на якому Крушний зізнався, що це він вкрав банку. Директор у той час був у Києві, тому наказ про виключення Крушного з технікуму підписав Політичеській як тимчасовий виконавець обов'язків директора.

Василя взяла до себе як свого стрийна – дружина батькового двоюрідного брата, який ще був на фронті. Хлопець допомагав у господарстві, орав, сів, возив снопи з поля, і всі ним були задоволені. Стрий, повернувшись з фронту, дозволив йому поступити у технікум. Та ось Василь серед тижня появився у стрія на подвір'ї.

– Що сталось? – запитав стрий.

– Мене виключили з технікуму, бо...я, бо я. не зорав частки поля в технікумі. Шкугрів Яків свою частку зорав і його залишили.

– Як так? Чому ж ти нам нічого не говорив?

– Бо я, бо я... соромився.

Стрий скинув з воза реманент, борони, плуг.

– На! Їдь! Відроби, так як інші...

Три дні Крушний орав технікумівське поле, не тільки вдень, а й вечорами. Спав на полі. Завгосп доповідав директоріві, який вже повернувся з відрядження, що якийсь дурний студент все поле переорав. А прізвище його Крушний. Директор зрадів, бо інші студенти, незважаючи на прохання, не поспішали приїжджати кінями, щоб допомогти в господарстві. Викликав секретарку:

– Напиши наказ на студента Крушного з подякою і видачею двадцяти літрів нафти.

– Та, товаришу директоре, запнулася вона..., – його виключили з технікуму. Наказ підписав Політичеській.

– А за що?– Він вкрав банку консерви в їдальні.

– Бо їсти хотів, – розсміявся директор. – Три дні орати в полі я сам би не витримав, щоб не вкрати. Але ж він орав для нас, для тої самої їдальні. Пиши новий наказ і став його в приклад, як патріота технікуму, й оголоси в кінці тижня загальні студентські збори.

Через день Крушний появився у Теребовлі і був дуже здивований появою нового наказу.

Загальні збори відкрив голова студкому і не без іронії в голосі прочитав новий наказ. Прийшов на збори і директор, посадив Крушного у президію, почав розхвалювати його за патріотизм і ставив його у приклад іншим.

Деякі предмети на третьому курсі були досить цікаві, особливо світова література. Фізика і математика для таких як Яків були нездоланими, бо він їх раніше не вчив, а тут треба доганяти матеріал за другий курс. Викладали і російську літературу. Хоч учителька російської літератури любила свій предмет, та ставлення до цього предмету було вкрай вороже. Не допомогло їй і цитування куплетів з "Євгенія Онегіна" Не любили російську літературу і край. З Лермонтова вивчили тільки: "Пращай немытая Россия, страна рабов, страна гаспод, и вы, мундиры голубые, и ты послушный им народ". Учительки були зі східних областей, патріотизм аж світився в їх очах, бо їхні чоловіки були офіцерами у Теребовлі. Студенти найбільше любили учительку

української літератури з її м'яким полтавським "ль" і панібратським відношенням. Директор читав по - "казьонному" історію - давню, нову і ВКП(б). Бібліографію викладала випускниця Харківського культосвітнього інституту. Подати дохідливо матеріал не вміла і тільки тоді, коли відповідав студент Іван Снітовський, в аудиторії була тишина, бо всі записували те, що він говорив. Демобілізований офіцер Василь Васильович викладав театральну справу і мистецтвознавство. Він силами студентів організував кілька вистав за Старицьким. Військову справу і фізкультуру вів Політичеській. На уроці фізкультури він майже знущався над дівчатами, особливо над Боровою.

Силами студентів випускали стінгазету. Борова і Войтович мешкали на квартирі, куди часто заходив Євген Брохівський - "Вір" - колишній керівник боївки ОУН, що здався добровільно органам безпеки і з ними співпрацював. Він заходив до Войтович, як до односельчанки, а може, як до колишньої коханої. Хлопці кривим оком дивилися за ці відвідини на дівчину. Яків, ставши головою студкому, трохи загордився, йому захотілося поваги від інших студентів, а тут, як на гріх односельчани першокурсники демонстративно не виконували його вказівок у гуртожитку і нав'язували своє панібратство. Найбільше клопоту було з Крушним. На нього постійно жалілася Віра Остапівна. "Вчитися він не хоче і другим не дає, на уроках веде себе нахабно, перетворює їх у клуб веселих: Коли я ставлю його в кут, то він мені каже, що там вже вчора стояв, а сьогодні може піти туди тільки тоді, коли там поставлять стіл з кріслом, бо його ноги болять стояти. Директор не захотів ним займатися і зобов'язав вирішувати це питання студкому. Фамільярність бісила Якова, та зробити нічого не міг. В додаток ще раніше Яків познайомив Крушного як порядного хлопця з фотографом Славком Чайківським. Крушний похвалився, що має позичений у квартиранта стрія-капітана фотоапарат, але не має грошей на плівки, та й не вміє їх проявляти. Він запропонував Чайківському вигідну угоду. Чайківський дає йому свої плівки. Крушний їздить в неділю на позиченому ровері по селах, фотографує і бере за це помірний аванс. У перші місяці від угоди мали користь обидві сторони, а потім Крушний почав пропадати, тому Чайківський звертався до гаранта порядності, щоб Крушний з ним розрахувався. Та не тут то було. Крушний вміло крутив баки обидвом.

Яків мав ще одну гризоту. Грицишин поступила в технікуму на перший курс і не приховувала, що Яків її постійний хлопець. З однієї сторони Яків не цурався Емілі, бо відчував перед нею моральну вину, ославивши її (в селі і Теробовлі знали, що Емілія його дівчина), а з другої перед його очима вічно поставала картина зустрічі з "Левом" в селі. Яків відчував біль "Лева", від якого відцуралась колишня його дівчина, не тому, що він не вартий її, а тому що повстанець. Який парадокс...Герої не потрібні людям, бо їх можуть вбити. Люди навчилися жити не серцем, а розумом. Їм потрібні такі слимаки, як Яків, що зумів викрутитися на очах всього села від армії, ще й отримує освіту. Тінь "Лева" переслідувала його, найчастіше тоді, коли він пізно ввечері повертався з поїзда до батьків. У селі тоді чатували дві сили: - або боївка ОУН, або засідка рубахи. За усною домовленістю Яків дорогою повинен співати. Засідка рубахи переконана, що йде

цивільний парубок і не викриває себе. Боївка по співу з фальшивими нотами пізнає Якова і при потребі спиняє, або пропускає мимо. Яків добре засвоїв ці засади села, але не міг позбутися страху від зустрічі з "Левом", що добре знав, чи догадувався, що вони кохаються у Теребовлі, й тепер у нічний час міг легко позбутися реваля. Кожний тріск галузки стукав у мозок: "Це він, це він!" Яків призупинявся, оглядаючись звідки вискочить "Лев". Він вже й сам хотів цієї зустрічі, щоб сказати, що це було миттєве захоплення і він ніколи до неї не повернеться. Для впевненості у своїх намірах Яків часто виспівував: "Половина саду цвіте, половина розвивається..." Та зустріч так і не відбулася.

Село жило в напруженому стані. Стукають ввечері, входять до хати - одяг советського солдата чи офіцера. "Дай їсти". Дають, а наступний день готуй сухарі, бо це були бандерівці. А в засідці чергували рубашники.

З роботою було важко для молодих дівчат. І грамотні дівчата йшли працювати районними агентами по збору податків (секерації). Та приманка часом боком вилазила, бо районному НКВД, якому вони попадалося на гачок, втягувало їх у сексоти, заставляючи спочатку тільки підписати заяву, що вони донесуть про випадкові події в селі, як чесні громадяни СРСР. А потім їм давали завдання виявити то одне, то друге. Не дрімало і СБ ОУН, теж давало завдання. Подвійна співпраця закінчувалася трагічно. Про що свідчить передчасна таємнича смерть інспектора райфінвідділу, станичної ОУН - Тихоліз Теклі. В селі, на спільній могилі серед тих, що загинули за Україну, викарбовано і її прізвище.

По всій Західній Україні після закінчення війни почалася мобілізація допризовників 1927 і 1928 року народження на роботу в Донбас. Відроджувалася промисловість СРСР, Донбас став центром реконструкції підземних шахт і добування вугілля. Три допризовники: Грицик Михайло, Польовий Дмитро і Щербатий Степан відмовилися від мобілізації на Донбас і перейшли на нелегальне становище. На повір'ї Польового, як у більшості господарів села, був викопаний льох, в якому зберігали картоплю, буряки, моркву і т.п. Хлопці у боковій стіні льоху викопали печеру - своє сховище.

Який парадокс розвитку цивілізації? Від татар наші люди ховалися по лісах, від поляків - по горищах, від москалів - у підземних бункерах. Такий бункер на зиму підготували собі три сільські хлопці. Степан забезпечив усіх зброєю. Грицик мав свій карабін, Польовий тільки обріз, а Степан ППШа, гранати й револьвери. Печеру облаштували куфайками, кожухами, солом'яними матами і продуктами на перші осінні місяці: Найбільше небезпечними для підпілля були сліди на першому сніговому покриві замерзлої землі. По таких слідах москалі знаходили сховища підпільників.

Коли зникли призовники, НКВД розпочало допити сусідів і родини хлопців. Як заявив перед смертю С. Щербатий, один з них, що знав про місце сховища, не витримав тортур і видав їх.

15 листопада 1945 року група НКВД разом з солдатами оточили льох. Про добровільну здачу не могло бути й мови, тому вони застосували завчений метод - вогнем і димом викурити молодих повстанців з їх сховища. Димом задушився в бункері

Польовий Дмитро. Опісля першим здався Щербатий Степан. Босий, посинілий від холоду мав вигляд дівка. За ним здався Грицик Михайло. Перед НКВД постало питання, хто піде шукати третього. Послали Грицика, який сповістив, що Польовий задушився димом. Тоді пішли солдати витягати Польового. Щербатий сидів скорчений серед солдат і згадав свою попередню втечу, коли босим серед зими по снігу біг від Больного аж на Довге. Степан набрав у легені повітря, підзарядив себе внутрішньою енергією і почав тікати ривком поміж солдатами в сторону потічка. Солдати розгубилися, почали по ньому стріляти, та він встиг добратися по холодній воді потічка до тунелю моста. Ретельні пошуки його солдатами в найближчих господарствах не дали позитивного результату. Пів ночі Степан пролежав у stodолі Барана на платві під стріхою, дзвонячи від холоду зубами. Потім добрі сусіди його зігріли, взули й одягли. Мертвого Дмитра і живого Михайла повезли солдати до Будзанова. Десь там без могили й хреста, лежать кості Польового Дмитра. Грицика Михайла після катувань відвезли до Чорткова, де він помер від тортур. Над ним нема могили й хреста. Нащадкам байдуже де їхні могили. Їхня хата скраю!

За час советської окупації (1941, 1944-1947р.р.) загинуло 26 підпільників. І з них тільки 7 поховано на цвинтарі у спільній могилі, решта розкидані по полях і тюремних льохах.

*Над Вами неба синь і ночі таїна,
Зимові стужі і спекотні днини,
А в домі Вашім спокій, тишина,
Розбуджена лиш висповідом пташини.
Вам помагали рідні береги
І ліс кричав – не йдіть, не рівні сили!
Та кликав дух дідів ... і борг!
І борг Ви чесно, до кінця сплатили.
Тепло сердець і ясний блиск очей,
І кров юнацьку, що із ран спливала,
Жертвовно Ви землі цій прирекли –
І Вас вона надійно заховала.
О.Й.С.*

На мості біля технікуму Якова зустрів Рівний Василь. Після кількох фраз загального значення Василь притишеним голосом сказав, що його вже три дні вечорами тримають у НКВД, допитують, розпитують про кожного студента і пропонують підписати заяву про співпрацю. Погрожують, що при відмові звільнять з технікуму, а родину разом з ним виселять у Сибір за брата Степана (добровольця дивізії "Галичина"). – "Порадь, що мені робити? – майже плачевним голосом попросив Василь, не відриваючи погляду від Якова. – Подумай...! Мені пора йти до них. З тих пір минуло 58 років. Яків не пригадує, що сказав Василеві на прощання, та пам'ятає, що на тому мості під враженням

почутого скомпонував свого першого політичного вірша:

*Життя - це спіраль хвиляста,
Законів нема тут на щастя.
Для тебе бажав би життя без контрасту.
Хоч знай, що життя - це борба є за щастя.
Терниста дорога, скеляста тропа,
Це спіраль хвиляста - це нитка життя.
Йти вже не страшно, бо перші пройшли
І факел далеко по ній занесли,
Хоч орли їх трупи давно рознесли.*

Василь після зустрічі на мості уникав розмови з Яковим, хоча загалом був веселий, досить дотепний. Він часто кутив бакун, закручений у газету.

Неординарною подією у Тереховлі був похорон двох офіцерів і працівника районної освіти Стасишина Степана. Їх вбили підпільники у селі Сороцьке. Довго радились як їх ховати, та родина наполягла, щоб Степана ховав священник по-християнськи. А так, як брат Степана Богдан вчився тоді в технікумі, то до церкви Проскура привів всіх студентів і учителів, щоб подивитися хто з них хреститься. Всі хрестилися, бо ще ніхто не був у комсомолі. Юрківа поховали на цвинтарі. Політичеській хотів доказати всім, особливо директору, що усіх зроблять комсомольцями. Та не на тих він натрапив. Коли прохання і погрози на студентів не діяли, він взявся до залякування й саджав по одному до пивниці технікуму. Через двері глузував, що ніколи їх не випустить і всіх щурі поїдять. Та ця афера йому не вдалася, бо коли довідався про це Проскура, то звелів усіх повипускати. Політичеському і Проскурі дав дуже розумне пояснення Іван Снітовський, який був авторитетом для учнів і учителів, про те, що студенти залежні від батьків. "Їздимо до батьків і там ночуємо. Нас попередили, хто поступить в комсомол - буде повішаний. Якщо Політичеській такий відважний, нехай їде в суботу зі мною до Могильниці, та перед тим замовить собі у Тереховлі труну".

Можливо Снітовський хотів насолити Якову, за його задиристе головування, й на подив усім почав залицятися до Грицишин Ємілії. Спочатку Якову навіть подобалося, що такий авторитет, як Снітовський, вибрав собі те, що ставало буденним для нього. Але коли Іван приїхав у неділю до Деренівки, щоб познайомитися з її батьками, то Якову зашкребло на душі. Та любов його тривала недовго, бо на горизонті другого курсу з'явилася молодша красуня. Вона могла закрутити голову не одному студентові, але вибрала своїм об'єктом захоплення - Івана.

Зимові свята в селі мають неабияку привабливість, а тут, як на зло, з'явилося розпорядження про практику в обласних бібліотеках. Хоч всі поступали на навчання в політехнікум на невизначену спеціальність, та за пів року заклад перехрестили в культосвітній технікум з бібліотечним і клубним відділами. Тому і практику призначили в обласних бібліотеках. У наказі зазначалося, що шість студентів їде до Львова - Борова Володимира, Войтович Іванна, Горохова Олена, Рудий Іван, Солонинка Василь і Шкугра Яків. Їхати так їхати, дехто з них ще в поїзді не їздив, тим більше до славного Львова. З

великими торбами і не меншими дерев'яними куферками з'явилися на станції Підзамче шестеро провінційних молодих людей, що безпорадно озиралися довкола, куди їм далі йти?

Нарешті згадали, що у кишені Рудий має записку директора, де написано куди і чим їхати до Львівського культосвітнього технікуму. Усі зраділи, сіли в трамвай і без нагадування взяли квитки, та через зупинку нагла тітка кричала, щоб знову брали квитки. Коли на третій зупинці вона ще раз заговорила про квитки і готова вже була брати гроші в принишклих студентів, обізвався молодий чоловік, що спостерігав ще з Підзамча за наглістю кондукторки, присоромивши її і пояснивши, що квиток дійсний на всю дорогу.

Зійшли в центрі як написав директор. "Диви, диви, який великий кінь стоїть, – скрикнула Горохова". "А який великий вуйко на ньому сидить", – додав Рудий. До них підійшов малий шпінгалет і щось незрозуміле говорив про коня. Дівчата за традицією тримали свої валізки на зупинці між ногами, бо так мама наказували. Та коли малий шкет почав щось тихо розказувати хлопцям, то і їм закортіло почути про що йдеться. Одна з них ступила крок вперед, а другий шкет на це й розраховував і швидким рухом забрав безконтрольний куферок. Дівчина стиснула ноги до купи і підняла крик, бо хтось з –поміж ніг вкрав її куферок. Вага куферка ледве не дорівнювала вазі шкета.

У нього вистачило сил потягнути його лиш 10 метрів, а далі теж стояв розгублений, чекаючи на товариша. Студенти наздогнали злодія і повернули куферок власниці.

Практика у Львові розширила горизонт уяви і пізнання. В обласній бібліотеці, де студенти проходили практику, працювали прекрасні фахівці, доброзичливі учителі. Збереглася пам'ять про працівника Чирву. Театри, церкви, костели, музеї, кіно, фіакри, трамваї, пам'ятники впливали на культуру селянок, формували в них розуміння причетності до великого й рідного з однієї сторони і чужого з другої.

Як зауважив читач, фактично було три пари, та між ними не було жодної інтимності, хоча мешкали всі разом у двохкімнатній квартирі цілий місяць. Тепер у це повірити важко.

У Тереховлю зі Львова студенти повернулися вже не ті, що виїхали місяць тому. Це помітили вчителі й інші студенти. Яків, як було домовлено, привіз для Щербатого Федька пачку фіолетової копирки, стрічки для друкарських машинок, набір бинтів, йод і вату. Найбільше Федька цікавила барахолка, що продають і який там контроль.

У червні державні екзамени і направлення на роботу. Дипломів не видавали, обіцяли видати через три роки. Випускники технікуму взяли направлення на роботу і виїхали на місця призначення. Якову по блату, як голові студкому, дали направлення в Будзанів. Голова райвиконкому прийняв його досить ввічливо і, не питаючи згоди, запропонував посаду завідуючого районним відділом культури.

– Ви місцевий, знаєте добре всі села району. Нам зручно буде з вами працювати. Першим вашим завданням буде організовувати по селах комсомольські організації, а потім допомагати утворювати колгоспи. Насамперед створите лекторну бригаду тут у районі, з якою поїдете по селах з лекціями про радянську політику та на атеїстичні

теми. В районі будете на повному державному забезпеченні. Ваша посада входить у так звану тридцятку.

Яків слухав і не вірив своїм вухам, що йдеться про його працю, та майбутні обов'язки.

– Тепер ідіть відпочивайте, а через місяць приходьте до нас на роботу. – Подав руку і спитав:

– Може вас додому відвезти?

– Та ні, я на ровері, – поправився, – на велосипеді.

За одним подихом виїхав на гору Брочуху, а там сів на краю лісового горбочка і щиро розсміявся:

– Ви що подуріли, щоб я організовував комсомол, читав лекції проти церкви, проти Бога, помагав вам організовувати колгоспи? Та мене мама з хати вижене. А коли хлопці дізнаються про таку мою роботу, то тут же, коли наступного разу повертатимусь з району, мене повісять. Ні, ні! Це робота не для мене. Пошукайте дурнішого...

У Тереховлі зустрілися випускники, щоб обговорити ситуацію і своє майбутнє. Ті випускники, що були направлені до Бережан, просиділи цілу ніч у кукурудзі, а ранком господиня порадила їм, щоб ніколи більше сюди не приїжджали (так передали через неї підпільники).

Вони порадилися між собою і вирішили їхати в Чернівці та Львів і там поступати у ВУЗи.

– Так, але ж у нас нема ніякого документу про закінчення технікуму. Що ж робити?

– Не біда, – сказала Ганя Бродяк із Підгори, бухгалтер технікуму. – Кожний нехай іде за шоколадкою і, багатозначно натякнула, – всьо буде!

До кінця дня кожний отримав від Бродячки довідку про закінчення технікуму з підписами

Директора А.Проскури та секретаря Якимчука.

Довідка як довідка зі штампом і печаткою, але вже якийсь документ. Хлопці цілували Ганусю за відвагу, а вона зашарілася від поцілунків і питала чи їй принесуть передачу, коли все випливе.

А тепер, мої рідні, в світ широкий, хто в Чернівці, хто у Львів, хто в інший технікум, або в інститут. Яків товаришував з Рудим. Вони вирішили шукати щастя у Львові. Львів вже був знайомий з практики в бібліотеці, тому абітурієнти не почували себе новачками. Зайшли в політехнічний інститут, показали підроблені довідки, а їм зразу: "Пишіть заяву й автобіографію, бо в інституті недобір". Написали, після чого їм дали направлення в гуртожиток на термін до закінчення вступних екзаменів. "Ур-ра, ми таки чогось варті!" Пішли в інститутську їдальню – обід досить дешевий, та за ложку треба дати свою шапку: Не віддасиш після обіду ложки, не віддадуть твоєї шапки. Кожного дня настановчі лекції з екзаменаційних предметів. Яків зрозумів, що математика йому не по зубах, і тут як тут підсів до нього східняк за прізвищем Ткач і запропонував здати за нього вступний екзамен за помірну плату. Довго не торгувалися і вдарили по руках.

Та першими екзаменами були з української і російської мови. Українську хлопці вчили, а російську тільки в 1940 році, тому пам'ятають її, як сон недоспаної ночі. Але треба йти на екзамен. Тільки після письмових іспитів абітурієнтів допускали до усних. Хлопці гуляли по Львову і проїдали останні батьківські гроші, чекаючи на результати письмових іспитів.

Нарешті вони з'явилися. Проглянувши вивішені результати із екзамену письмової російської мови, хлопці себе не найшли: Не було їх серед тих, що написали на 5 і 4, не було й серед тих, що на три і на 2. В деканаті пояснили, що є ще список тих, що написали на 1. "Не журіться,- потішила секретарка, - Тих, хто вчив російську менше двох років, звільняють від екзамену".

Хлопці доїли решту батьківських харчів і роз'їхалися по домах. Яка то мука чекати звістки - чи тебе прийняли, чи відхилили.

Нарешті повідомлення з інституту - вони зараховані. Зарахували Якова й Рудого у Львівський політехнічний інститут на перший курс лісового факультету. Коли маєш трошки, хочеш більше. Як так Сокаль Григорій, теж з Деренівки, поступив у Чернівецький медичний інститут (медицина завжди була престижною професією), а ти що гірший. Звернувся у Львівський медичний інститут, щоб на основі екзаменаційного листка перейти туди. Добре, але потрібен атестат в оригіналі. А його нема і не буде. Що ж робити? Йти на ветеринарію, а на другому курсі перездати анатомію і перевестися на медичний факультет. О! Еврика! Вперед...

Ветеринарний інститут

За запискою професора Гжицького його асистент Дрель, що виконував обов'язки секретаря приймальної комісії, без всякої тяганини підготував наказ про зарахування Якова на перший курс лікувального факультету. В деканаті Яків отримав направлення на прожиття в гуртожитку, що на вулиці Стельмаха 1, комендантом якого працював студент Угрин Михайло, мешканець села Липники. В кімнаті №7 вже розмістилися три демобілізовані офіцери Червоної армії - Гриліцький Леонід, Кіндрась Леонід і Василь Некоз.

Вже в перші дні через спільне життя в гуртожитку Яків відчував незручності. Колишні офіцери звикли командувати. Вони навіть не міняли свого військового одягу. Для них Яків був просто недобитим бандерівцем з польською вимовою. Яків, як і всі одинаки, був впевненим і самовпевненим, у словесних суперечках захищав мову й традиції. Вранці і ввечері він молився під загальний регіт офіцерів. Таке було у нього виховання. За ним ходило, як тінь, повчання отця Весоловського: "Якщо хтось прилюдно соромиться визнавати церкву, свою віру, тим самим він відрікається від Бога. Це непростий гріх. Це зрада".

Почалися лекції з фізики, анатомії, хімії, англійської і латинської мов. Фізику вів професор Кучер, анатомію - Рудько, практичну анатомію - Білозер, латину - Кузик, зоологію - Кордуба, хімію - І.Дрель, звичайно, в додаток примусово вивчали марксизм-

ленінізм. Деканом був Ірванець, а директором – Чеботарьов. Східняки трошки присіли, коли західняки почали викладати майже всі предмети українською мовою, а Кузик на уроці часто згадував Бога, від якого залежить доля кожного. Рудько читав анатомію російською мовою, тим хотів мабуть змити свою провину за те, що працював при німецькій окупації. Яків, як і більшість студентів, його лекції одразу перекладав на українську мову. Підручників тоді не було, і конспект був єдиним навчальним посібником для студентів. Студенти отримували по 30 карбованців стипендії. Цього вистачало на 10 обідів у студентській їдальні гуртожитку. Майже всі студенти після лекцій готували собі обіди в окремій кімнаті, де були газові пальники. Продукти привозили з дому й тримали їх у валізках під ліжком.

Галичани пишалися своїми вишитими сорочками, які одягали в неділю, ідучи до церкви. Все це робили відкрито майже демонстративно, чим провокували східняків. Ось ми таки українці, а ви хахли. Ходили до Преображенської церкви. У свої руки вони взяли культурні заходи в інституті, створили хор, духовий оркестр, волейбольну і футбольну команди. Серед студентів найкращим організатором культурних заходів був Стебельський Любомир. Він був демобілізований з Червоної армії, та про неї висловлювався вкрай негативно, особливо про мародерство в Німеччині та насилування німкенів.

І це все говорив у присутності демобілізованих східняків на коридорі гуртожитку. Студент з 4-ої кімнати попереджував Якова, що ці витівки скінчаться погано, та він сміявся з нього...

Великий вплив на студентів мав професор Кучер. На лекціях він більше розповідав про життєві справи, та свого бездарного сина, що пізніше став директором Донецького інституту. На консультаціях розповідав про підпільний університет, де він вчився і охороняв від поляків своїх викладачів, про винахідника Полюя і ще багато дечого зі своєї інтелектуальної скарбниці. А теж розпитував студентів галичан, чи носять револьвери, бо який то студент, що не має револьвера? Ось такий був професор Кучер. Коли на екзамені довідався, що Яків з Деренівки, то півгодини розповідав йому про дочок о. Ганкевича, до яких він залицявся в студентські роки.

На вулиці Яків зустрів свою стриєчну сестру Геню, яка пошепки сказала, що вона тепер не Геня, а Галянто Марія і працює в керамічному цеху біля Личаківського цвинтаря. Яків відпровадив її на квартиру, що містилася на вулиці Сербській 11, на третьому поверсі. Там застав цілу підпільну станицю. Литняк Ольгу (псевдонім "Арфа") з села Залав'я, Захарій Олю – ("Христя") з Ілавча, Соколовську Ганю і Шах Настю з Мшанця. Кожна з них хотіла знати, що діється на Тербовлянщині, а також хотіла передати про себе вістку і найголовніше – отримати від рідних матеріальну допомогу. Яків незчужся, як став зв'язковим між львівськими нелегалами і підпіллям у селах. Відмовитися не міг, бо, по-перше, тут була його сестра, яку поважав і любив, по-друге, це була його стихія й обов'язок юнака. Просив тільки не приходити до гуртожитку. Нелегально теж перебували у Львові Польова Настя й Щербата Ганна з братом Степаном. Всі вони чекали на допомогу Якова, на встановлення зв'язку з селом.

Пізно восени 1946 року на великій перерві біля деканату Яків зустрів підпільника Щербатого Федора. ("Логіна"), який розпитував студентів, де знайти Якова. Він був одягнений у фуфайку і військові штани, ліву руку тримав у кишені. Говорив притишеним голосом. "Мені треба в тебе переночувати, – заявив, – а після лекцій підеш зі мною на Краківський базар". Після четвертої пари Яків зустрів "Логіна" на вулиці Кохановського, перед інститутом. Йшли повільним кроком, розмовляли про Львів, паспортний режим, перевірки громадян на вулиці, про барахолку, ціни і що можна придбати.

На барахолці "Логін просив його прикривати й проштовхуючись неподалік нього, умовним покашлюванням попереджувати про можливу перевірку". Попрощався Федір під вечір, зобов'язавши Якова привезти до села канцприлади, йод, вату і бинти.

Канікули в селі

У батьків завжди була фізична робота на господарстві, чи в полі. Про колгоспи ще немовилось. На господарстві були корови, коні і птиця. Батьки обробляли все довоєнне поле і з нього мусили здавати великий контингент. Зерно потрібно було намолотити ціпом. Тут у пригоді став одіозний Крушний Василь, що влаштувався на роботу бухгалтером у заготзерно, куди господарі здавали контингент. За зданий контингент господарям видавали ордер з печаткою і підписом. Крушний маючи в руках печатку, зловживав нею, бо за гроші продавав ордери, за немовби здане зерно, господарям з різних сіл, яким погрожували за нездання контингенту. В письмовій погрозі зазначали дату здачі контингенту, в іншому випадку – конфіскація майна й переселення за Урал. Господарі фізично не встигали намолотити і висушити зерно для здачі. Тому пропозиція Крушного про ордери за умовно зданий контингент була тимчасовим спасінням від репресій.

Яків не покидав мріяти про медичний інститут, тому вирішив на канікулах підвчити анатомію людини, бо у ветеринарному інституті вчили порівняльну анатомію, а цього було замало для перездачі. На старшому курсі Львівського медичного інституту вчилася Стефа Олійник з найближчого села Кобиловолоки, тому Яків вирішив у неділю поїхати до неї і позичити конспект, або книжку з анатомії. І тут як тут на дорозі появився Крушний.

– Привіт студентам! Куди так вибираєшся?

Яків розповів йому про поїздку до Кобиловолок.

– То я поїду з тобою, – жартома запропонував Василь, – я Стефу добре знаю. –Ти?! Звідки? –Вона моя товаришка.– Не бреші...

Яків знав Стефу як гонорову студентку, що в поїзді, їдучи разом з ним до Львова, на Якова не звертала ніякої уваги, а тут нікому невідомий в студентському колі Крушний називає її своєю товаришкою.

– Не віриш? – Ні!– Подивися,– й витяг з кишені пачку фотографій, – ось подивися.

Яків дивився і своїм очам не вірив. На фотографії Стефа стояла цапки на руках і

колінах і реготала, а на ній верхом сидів Василь і прутиком бив по задниці. Яків довго придивлявся до лица Стефи.

- Таки вона... - Тепер повірив? - Ні! Це підроблений монтаж. -Добре, переконаєшся в Кобилотоволоках, якщо вона мене не признає, то я щезну. Добре?

Яків роздумував.

- Але ж ти ровера не маєш. - Не твоя турбота, поки ти зберешся, я ровер позичу.

Не минуло і двадцяти хвилин, як Василь стояв біля хвіртки з чужим ровером.

- Бачиш? А ти не вірив. Мене ще поважають і довіряють, не те що ти...

Яків витягнув свій "Дністер" на дорогу й роздумував - куди ж то їхати?

- А ти хоч дорогу на Кобилотоволоки знаєш? - глузував над Яковом Василь. - Подякуй Господу, що мене випадково наднесло, а то сьогодні довго розпитував би людей як на Кобилотоволоки добратися,- продовжував насміхатись він.

Їхали попід ліс "Блавіщину", потім полем серед дозрілого ячменю, зеленої кукурудзи й насолоджувалися зустрічним теплим вітром. Сонце вже піднялося високо, та спеки ще не було. Хлопці тиснули на педалі, залишаючи після себе польову куряву. Що таке молодість? Хочеться летіти назустріч невідомості.

Кобилотоволоки потонули в садах. Стигла зелень нависала над дорогою і стежками, по яких, обминаючи болото, їхали хлопці до дівчат. Бамкнули дзвони, скликаючи парафіян на Богослужіння. Крушний їхав спереду, показуючи впевнено дорогу. Зупинилися біля вибіленої хати під черепицею. З хати вийшла святковому одягнена чорнява молодиця і заголосила: - Людоньки! Які в мене гостоньки? Прошу, прошу до хати. Пане інженере, прошу, прошу...

- А це мій товариш - доктор Яків - байдужим тоном відрекомендував Крушний. Яків почервонів, але промовчав.

Гостоньки, що будете їсти? Я зараз, зараз.

На столі з'явилися холодець, спирт, пиріжки, палянички і ще багато чого. Василь припрошував господиню присісти біля нього і випити за зустріч. Присіла на краю стільця. Василь притягнув її за стан ближче до себе.

- Не можу, не можу, бо ще йду до церкви. Потім, потім з вами вип'ю.

- Але ж потім старий буде, - заглядав у вічі Василь і вже погладжував її повні груди, що часто піднімалися під шовковою блузкою.

- Не треба, не треба пане інженере", - і притискала його долоню до своїх грудей. - Я соромлюся, ось пан доктор дивиться. Потім, потім.

- А старий пожене корів?

- Так, так пожене... Ви їжте, а я поправлю хустину і піду до церкви.

- Ми з вами теж підемо до церкви, - заявив вже чомусь сердитий Яків.

- Добре, підемо і ми, як доїмо смачний холодець.

Яків стояв і дивився, як пожадливо Василь доїдав з тарілки решту холодцю, забувши про молодицю. Нарешті встав з-за стола, поправив свою шевелюру й підморгнув на прощання господині, що оглянулася до них вже біля хвіртки. По-господарськи прикрив двері до ванькіра, бо господиня чи то від хвилювання, чи

боячись запізнитись до церкви (люди скажуть: "прийшла на Вірую"), забула їх закрити. Прикрив і хатні двері, вийшли разом на подвір'я.

Яків з Василем прийшов, до церкви, коли вже співали "Отче наш". Прийшли останні, зате то перші вийшли й стали на обочині дороги, під трьома липами, недалеко від церкви, щоб бачити всіх, хто виходить з церкви і не пропустити Стефи. Проходять селяни, в більшості жінки, і до "панів": "Слава Ісусу Христу!" – "Слава навіки", – відповідають поважно хлопці. І ось раптом з воріт церкви виходить Стефа ще з двома дівчатами. Всі вони виразно відрізняються одягом і фризурою від своїх сільських однолітків. Йдуть дорогою прямо на хлопців. Повертають до лип. Василь ховається за Якова, щоб доказати, що Стефа його знає. Стали перед Яковом, і Стефа рукою зробила реверанс: – О, які в нас гості?

Яків аж зашарівся від задоволення, що його Стефа признала, хотів подати руку, та вона обійшла його і витягла з-за спини Якова Василя.

– Чого ти ховаєшся від мене? Я тебе ще в церкві запримітила, – радісно щебетала Стефа, тиснучи його руку. Василь зверхньо глянув на Якова, немовби говорив: "Бачиш... а ти мені не вірив? – не випускаючи з своєї руки руку Стефи, а лівою показав на Якова:

– Познайомся, це мій... товариш і односельчанин.

Тільки тепер Стефа глянула на Якова.

– Ми здається знайомі з поїзда, – сухо усміхнулася і подала руку. Ой, пробачте, я забула познайомити вас зі своїми товаришками, – знову щебетала Стефа. – Це Галя – студентка 4-го курсу медичного інституту, корінна львів'янка, а це Віра – односельчанка, студентка 2-го курсу фармації. А це, – залилася усмішкою, – мій дуже добрий товариш.

Василь подав з гідністю свою руку Галі і Вірі. Яків вже сам представлявся: студент 3-го курсу ветеринарії.

– Тепер ідемо всі до мене, – запропонувала Стефа. По дорозі їх обминула господиня з першої хати і привіталася: "Слава Ісусу". Замість відповіді Василь сухо сказав: "Будемо у вас..., будемо." Немовби тим хотів сказати: "Жінко, іди додому, до нас не приставай, нам тепер не до тебе" – І вона швиденько пішла.

Стефа з мамою, за згодою гостей, швидко накрила стіл в саду під грушкою. Василь тут теж чувся своїм, бавив гостей, розказуючи масні анекдоти.

Ви ж, медики, до такого привикли і мені пробачите за..., – підшукував слова оправдання, – за... – згадав, – за одинарність. Яків поправив: "За ординарність".

– А хіба я не так сказав? – вдавано накинувся на Якова.

І знову на столі смажена риба, запечена курка, макарони з розсолем, пампушки, палянички, квашені огірки, порізані помідори з цибулею в сметані, жовті стиглі грушки і яблука-паперівки. У двох графинах вино і заправлений паленим цукром розведений спирт. Для кожного окрема тарілка, біля яких, як у ресторані ложка, виделка й ніж. На кінець Стефа принесла маленькі чарки і розставила перед кожним. Василь за проханням Стефи налив дівчатам вина, собі і Якову спирту. "За милу господиню,

чарівну Стефу", – стоячи, Василь підняв тост. Стефа всіх припрошувала їсти. На кінець обіду і сама підняла тост за гостей, не забувши при цьому прославити Василя, його товариську вдачу. Віра запропонувала пройтися по саду, полюбуватися квітами на грядці. Стефа з мамою збирали посуд і покликали до хати Василя. Галя безцеремонно скинула суконку і розкинулась на панському лежку. Яків з Вірою розглядали квіти і згадували їх назви по-латині. Якраз на першому курсі фармації і ветеринарії вчили ботаніку. Назви рослин записували в конспекти по-українськи і по-латині. Викладачами в обидвох інститутах були старі довоєнні професори, які своє захоплення латиною прищеплювали студентам.

Віра і Яків аж тепер розбалакалися, знайшли спільну тему. Стояли одне навпроти одного, дивилися у вічі і відчували взаємну симпатію. Час від часу Яків у розмові торкався оголеної вище ліктя її руки і обидвоє відчували м'який потік електрики. Вони ще довго стояли б, та Василь припинив їх розмову – розмову двох молодих незайнятих сердець.

– Пора, Якове, нам і честь знати. Пора прощатися, бо йдемо ще по ровери. А ти забув попросити у Стефи анатомію.

Яків згадав чого приїхав. Пояснив, що хоче перездавати в медінституті анатомію за перший курс. Стефа загорнула йому конспекти, а мати передала Василеві цілу торбу на дорогу. Всі прощалися. Василь всіх розцілював і обіцяв приїхати до них ще. Галю поплескав по животі, погладив по коліні, послав на ходу всім повітряний поцілунок і потягнув за собою Якова..

Ну що? Переконався, що Стефа мене знає?

Яків мовчав, бо не міг позбутися приємного враження від Віри.

Чорнява молодиця не могла діждатися "солоденьких" гостей. Знала, що таки прийдуть, бо залишили свої ровери під стодолю.

Та Олійничка мабуть причарувала обох панів, а може вже посваталися? Де вам накрити столик? Може в садку, бо в хаті гаряче, а в саду більше свіжого повітря.

Їсти не будемо нічого, тільки гладущик зимного квасного молока, – замовив Василь.

Я зараз хутенько принесу.

Василь зверхньо дивився на Якова. Його очі говорили: "Бачиш як мене приймають?" Потім зробив кислу міну й спитав Якова.

– Як ти думаєш, скільки такий прийом коштує?

Яків не зрозумів і перепитав.

– То, що ми будемо щось платити за прийом, але ж я з собою не маю грошей.

Василь щиро розсміявся.

– Не будеш ти нічого платити, платити буду я. Він витяг з кишені штанів пачку ордерів і поклав перед Яковом.

Пиши...

Яків розглядав ордери... такі самі, як батько привозив із заготзерна за зданий контингент. Тут і гербова печатка є.

– Звідки вони в тебе? – спитав здивовано.

- Не питай, пиши... - Що писати? - Прізвище господині..., написав? У графі... прийнято від... 100кг. Прописом сто кілограмів пшениці. Дай я ордер підпишу. Ні, пиши ще другий на сто кілограмів жита. Хіба я скупий для добрих людей, - сміявся Василь, а Яків з відкритим ротом дивився на нього, хотів зрозуміти хто він. Господиня принесла гладущик квасного молока. Василь запхав ордери у її фартушок .

- Тільки не загубить, бо других не дам...

- Що ви? Що ви? Як можна? Може заночуєте у нас?

- Можливо, тільки іншим разом, і то в stodoli на сіні...

- Нехай... - І з вами... - Та вже якось то буде..., сказала і почервоніла.

Яків пішов і витяг з-під stodoli ровери. Їхали мовчки. Василь насвистував якусь невідому пісеньку. На початку "Блавіщини" зупинилися. Дай я тебе на пам'ять сфотографую.

- Ти думаєш, Якове, що вони так тепло приймають мене тому, що я гарний Василь з Деренівки? Наївний ти. Їм всім потрібні ордери. Запам'ятай - гроші стелять дорогу, роблять славу, відкривають двері в будь-яке товариство. Без грошей ти ніхто. Ти думаєш, що вони колись питали мене хто я, де вчуся. Ні, їм потрібні ордери. За них кожна готова віддатися, лиш би ніхто не знав і не бачив. Це запам'ятай і більше нічого в мене не питай....

Канікули закінчувалися, та робота по здачі контингенту, була в повному розгарі. Два рази на тиждень селяни возили намолочене зерно до Теробовлі. В останній тиждень мати сказала Якову не везти зерна, бо Крушний приніс ордер на 300 кілограмів і грошей не взяв. Просив про це Якову не казати.

Остання неділя серпня. Надворі тепла сонячна погода. Вітер легенько шелестить листям придорожніх ясенів. Яків думає куди б сьогодні податися. Та й пора вже прощатися з сільськими дівчатами. Хоч "Лев" уже вбитий і Яків може відновити свої залицяння до Мільки без закиду совісті, та він й надалі її уникає. Яків стояв на порозі своєї хати. В такій роздумі застав його Вербовецький Володимир - студент лісотехнічного інституту з Іванівки, колишній випускник торговельки, з яким Яків продовжував дружити у Львові.

Тільки він перетягнув свій ровер через фіртку, обіперши його до ясеня, як на дорозі з'явився Крушний. - Привіт студентам! Куди так зібралися ? Може знову на Кобиловолоки?

- Ні, будемо в себе, це мій гість.

Якове, а ти хоч самогон маєш для гостя?, - засміявся Василь.

Ми не п'ємо, - відповів за Якова Вербовецький.

- Ну, що ви? Ну, що ви? Яка гостина без випивки?

Якове, якщо приймете мене в своє товариство, то зараз випивка буде. То, як?

- Добре, - згодився Яків, бо згадав, що в хаті дійсно нема випивки. - Бачиш, я всім потрібний, реготав Василь. Тільки ровер дайте, бо мене ноги болять.

- Ні, ні,- запротестував Яків, - краще я дам свій, бо твій може пропасти, таким вже вродився Василь...

Мати накрила стіл, поставила вареники зі сметаною. Крушний привіз розведений спирт. Повели розмови про Львів, арешти в інститутах, злочинну політику Америки щодо нашого підпілля, політику Советського союзу, жахливе становище підпільників, репресії в селах, страх перед Сибіром. Василь мовчки слухав. Яків звернув на це увагу.

- А ти чому мовчиш? Василю, я боюся за тебе. Чи ти знаєш як тебе сприймають у селі? Не маєш постійного місця роботи, ніде не вчишся. Ходиш по селі по-панськи. На тебе падає тінь. У людей язика довгі. Тебе не захистить "Лев", бо його вже нема...

- Ти за мене не журися, по-перше, я працюю в заготзерні, по-друге, я вже студент торгового інституту.

- Як? - здивовано перепитав Яків. - Ти ж не закінчив першого курсу культосвітнього технікуму?

Не віриш? - Василь вийняв з кишені студентський квиток, де чорним по білому було записано, що Крушний - студент першого курсу торгового інституту. Печатка на його фотографії. Василь переможно дивився на Якова.

Переконався?! Я ж тобі колись казав, що все вирішують гроші. Бачиш? Ти сушиш собі мозок, а я за гроші, тільки це між нами, купив собі атестат про середню освіту, в якому оцінки відмінні і диплом технікуму.

Василь гойдався на кріслі і сміявся з Якова, з його здивованого виразу лица. Яків крутив у руках студентський квиток, а Василь регочучи додав:

- Чи знаєте, що я був першим відмінником, який ошчасливив торговельний інститут. Ха-ха-ха. Звичайно, мене прийняли без екзаменів і видали студентський квиток. Бачиш, бачиш, а ти в мені сумнівався? Я ще не таке можу. А якщо в когось сверблять руки - і враз лице стало суворим, згасла усмішка, а в очах блиснули ворожі іскорки, - то хоч "Лева" нема, та цей короткий німецький карабін ..., пригадуєш його? В мене він ще зберігся.

- Щоб так сумно не закінчувати нашу зустріч, розкажу вам цікаву історію - запропонував Василь. Коли я із Славком Москалем їхав до Львова здавати документи в торговельний інститут зустрів Галю з медінституту. Ту, що була в Стефи в Кобиловолоках. Призначив їй рантку на вечір. У Стрийському парку націлувався з нею досхочу і не тільки... Тут вона вперше запитала мене, де я працюю. У Наркомі геології інженером, без запинки представився їй, ведучим. І що думаєте? Повірила, бо через тиждень приїхала на рантку до Тернополя. Я їй набрехав, що тоді я буду проїздом з групою в Тернополі. Для більшої переконливості розказав їй про відкриття уранової копальні у Венгрії, для виготовлення атомної бомби. Туди і поїде наша група через Тернопіль.

- Ну, ну і що далі?, - поцікавився Яків. - Що було?

- Було те, що у Львові. Я з бабами маю великий досвід, - з гідністю закінчив свою розповідь Василь.

Яків довго дивився на Василя, роздумував: хто ж він?

- Василю мені тебе жаль. Тікай з села поки непізно. Бо..., бо.

- Що бо? - Нагнувся Василь впритул до Якова. - Ну, що бо?...

- Бо якщо не втечеш... сьогоднішня наша зустріч може буде останньою, - випалив Яків за одним подихом.

- Мені вже пора на Глещаву їхати. Проведіть мене, - розсіяв похмуру тишу Вербовецький.

7-го жовтня 1948 року Крушного не стало. На допиті СБ ОУН він признався, що співпрацював з Курдішовим і Барановським - працівниками НКВД. Написав матері покайного листа, просив берегти брата. Лист приніс незнайомий зв'язковий разом з випискою із судового вироку про розстріл за зраду. Коли в селі Папірня у 1952 році найшли архів ОУН, то для його перегляду запросили Ярослава Москаля вже як члена Копичинецького бюро райкому КПУ. В архіві зберігся протокол суду з підписами слідчого, прокурора й судді, а також копія листа до матері. Цю інформацію розказав Якову Москаль Славко в 1956р. на своїй квартирі у Хоросткові, де він працював головним інженером спиртзаводу.

На другому курсі студенти стають більше розкутими, самовпевненими. Хлопці приглядалися до дівчат, а дівчата до хлопців. Найбільш модним і престижним було відвідування танців у ІНТі і середній школі №1 біля політехніки. Сюди збиралися молоді студенти зі всіх інститутів, і переважно із західних областей. У школі грав знаменитий джаз "Не журись". Атмосфера в гуртожитку ставала нестерпною, а в інституті напруженою.

Між студентами російськомовними і місцевими росла прірва нерозуміння. Перші не хотіли прийняти культури і традицій галичан. Другі кепкували з обмеженості перших, хоч провід підпілля наказував їм терпеливо знаходити зв'язок з східняками, приводити їм доконані факти злочинів, толерантно вказувати недоліки їхнього виховання, ділитися з ними продуктами, вводити у своє товаристське коло. Та це не давало успіхів, можливо з-за гонору західняків, а може причина була в чомусь, більш глибокому. Яків товаришував із Лебединським, Славком Кидою, Олесем, Василем Кретом, Лесею і Лілею Мостовою. Разом готувались до екзаменів, разом обговорювали політичні проблеми. Між ними не було таємниць. Вони довіряли один одному, бо мали однакові погляди на ситуацію в краю.

У перші дні вересня на початку третього курсу біля інституту зустрів Якова підпільник-сусід із села, Сердешний Микола у військовій формі в чині сержанта. Знову ці самі проблеми з нічлігом і барахолкою. По барахолці ходили як два незнайомі, Микола придбав щось там і разом повернулися в гуртожиток. В їдальні пообідали за батькові гроші й Микола переночував у кімнаті Якова, бо Гриліцький і Кіндрась ще не повернулися з канікул, і ліжка були вільні. Яків пішов ранком в інститут, а Микола насичувався волею, спав до полудня. Його застали Леоніди, що приїхали з дому. Микола розказав їм легенду, що приїхав до земляка, недавно демобілізувався з лав Червоної армії. Та він не знав з ким має справу і про армію щось плував і дуже заїкався, чим викликав до себе підозріння. Микола швидко попрощався з ними і прийшов до інституту, щоб попередити Якова про розмову з Кіндрасем і Гриліцьким. Сам ще раз пішов на барахолку і поїздом виїхав до Деренівки. Яків довго виправдувався в кімнаті

стосовно Миколи, назвав його незнайомим, з сусіднього села, що приїхав до Львова на барахолку, щось собі купити, а адресу взяв у батьків. Правдоподібно він був контужений – пояснював їм, бо в розмові плутає прізвища і події. Заледве обидва офіцери повірили в придуману Яковом версію. Через кілька днів до кімнати зайшла сестра Геня вся в сльозах і повідомила Якову, що батьків вивезли в Сибір. Якова не застала, а офіцери допитувалися хто вона для Якова і що стряслося, чому вона плаче? На канікулах у селі, усна пошта принесла таємну вістку, що Туркула Zenko живий і знаходиться в Польщі. У двох листах Zenko просив батька прислати йому виписку з метрики про те, що він поляк. Яків довідався, що батько Zenka метрики не зробив і навіть не відповів на листи сина. Страх за малих дітей зробив Луця боягузом, що відмовився від рідного сина. Яків попросив у Гунькової (Сташків) Генки адресу Zenka і в перших днях вересня написав йому листа в Польщу на прізвище господині, (таку адресу послав Zenko). Відповідь прийшла до Львова швидко. Крім загальних фраз, Zenko наполегливо просив метрику, натякаючи, що без неї йому загрожує небезпека. Яків дізнався від Луця, що Zenko після полону записався добровольцем до німецької армії. Коли фронт наближався до Берліна, він втік з армії і пробирався до Галичини. Перебуваючи вже на теренах Польщі, потрапив під нагляд розвідки, якій назвав себе поляком. Тільки і тільки метрика з польського костелу могла його реабілітувати в оточенні польських шовіністів. Яків написав йому вдруге по-польськи, пообіцяв допомогти, та на сором собі, цього не зробив. Не подав сусідові руку допомоги.

Над Яковом згустилися хмари. Деканат повідомив, що йому відмовили в прожитті в гуртожитку. Це був початок третього курсу. Яків був вимушений шукати квартиру. Ромко Романюк, однокурсник запропонував йому перейти до нього жити на вулицю Тарнавського. З ним мешкав студент Ракочий з Тернопільщини. Коли вночі прийшли енкаведисти його арештовувати, він втік через сад Стефаніка і більше на квартиру, і в інститут не з'являвся. З анатомки втік Олесь Крет теж при спробі його арешту. На лекціях арештували Любомира Стебельського. Раніше – Юрка Дякова, Ярему Дем'янчука, Івана Желему, Василя Солтиса, Петра Дикого.

Ситуація в інституті стала напруженою, коли сюди перевелися студенти з Ленінграду Сергієнко (Родич Сергінка у 1975р. заступник голови Львівського облвиконкому) та двоє інших.

На комсомольських зборах заявили, що почистять інститут від "націоналістичної контри". Розпочався натиск на місцевих студентів, щоб залучити їх до комсомолу. На лекції патофізіології В. Морачевського до Якова підійшов комсорг курсу і попросив його залишитися в аудиторії. Після лекції в кімнаті комсомолу комсорги групи і курсу запропонували Якову написати заяву в комсомол. Яків відмовився, мотивуючи тим, що ходить до церкви і вірить в Бога.

– Ваші товариші хоч і ходять до церкви вже написали заяви. Ми повинні залучити всіх до комсомолу, бо хто не з нами, той проти нас. Дві години комсорги агітували Якова, пригрозили йому і запропонували подумати (!?). Ромко Романюк уникав розмов про комсомол. Уникали їх і одногрупники.

Інститут готувався до жовтневих свят. Якову доручили нести транспарант з написом: "Хай живе радянське студентство". Колони демонстрантів 7-го листопада рухалися повільно. Усім дошкуляв морозний вітер, тому студенти ховалися по брамах кам'яниць. Ту ситуацію використав Яків, залишив у брамі транспарант, а сам помчав на Підзамче, щоб виїхати до батьків на село.

Своє село Яків любив по-дитячому. Завжди чувся в ньому духовно захищеним, та останні відвідини не були приємними. Неприємне передчуття гнітило Якова. Перша звістка приголомшила його. Мати притишеним голосом розповіла синові про лист від Крушного Василя до його батьків. Василь каявся за співпрацю з НКВД, просив берегти від такої помилки брата. В листі теж була копія протоколу про смертний присуд службою безпеки ОУН.

Хоч який Василь був брехливий, та Яків любив його за винахідливість, безмежний оптимізм і відносну щирість до нього. Він засумнівався у мірі його вини такої степені, за яку засуджено його до розстрілу. Сам себе запитував: кого Василь видав, кому був свідком на суді, кого за нього засудили? А міг видати не тільки Якова, знав нелегалів у Львові. Василь був учасником самооборони, носив як і всі інші зброю. Для "Лева" привозив зі Львова медикаменти, знав де він переховується. Хотів прикрасити свою родинну вбогість і тому пнувся в пани. Можливо дав підписку на співпрацю з Курдішовим, коли його застукали на фальшивих ордерах в заготзерні. Можливо! Та чи треба було його розстрілювати? Не послухав же поради Якова, покинути село і влаштуватися на роботу у Львові чи деінде. Жаль. Жаль, що загинули всі підпільники Деренівки, які могли б тверезо визначити вину Крушного.

В неділю відвідав тітку в селі Довгому. По дорозі зустрів М. Онишка – студента культосвітнього технікуму. В розмові поділився з ним своїм передчуттям про неминучий арешт. Яків поважав М.Онишка за його раціональний розум і національну свідомість. Той розказав про події в селі, про приречених наших хлопців і безперспективність їхньої підпільної боротьби.

Останню ніч 8 листопада спав у матері під впливом самонавіювання і тривоги. І сниться йому Львів, Галицька площа і він серед неї стоїть, чекає, сам не знає чого. Раптом зривається буря, на дворі темніє, вітер кружляє і несе його. Він опирається, та не в силі опертися, зненацька появляються темні постаті які штовхають його до величезної ями. Не маючи сили опертися натиску сили вітру і тіней скаче в яму. Зібрався тут же з остатком сил, , вискакує з неї. Навкруги день світліє, стихає вітер, зникають темні тіні. Оглянувся назад, нема ями а по дорозі з центра їде батько на автомашині, яка повертає на вулицю Ватутіна (теперішня – князя Романа). На Якова не звертає уваги, немов би не бачить. Яків кричить: Тату!, Тату!. Просипається, над ним нахилився батько і мати, питають, що йому снилося, чого він кричав? Це був віщий сон ...

Примітка:

Яків, відчуваючи можливість арешту (з тактичних міркувань, поміняв паспорт, в якому змінив рік свого народження і ім'я з Якова на Зенка.

Арешт і концтабір в Башкирії,

*а серце віщує, невже воно чує,
що доля покривдить мене.*

10 листопада 1948 року було таким, як і попередні дні, що нічим не відрізнялись у студентському житті. Заняття в аудиторіях відбувались за розкладом деканату. На першу пару Zenko запізнівся, бо їздив до батьків на Тернопільщину. Поїзд-телятник цигикав, цигикав цілу ніч з Тернополя і прибув на Підзамче з запізненням. Та й трамваї, як на зло, вранці чомусь їздили рідко. Один втік з-під носа, а наступного Zenko не міг дочекатись. Нарешті з'явився трамвай, і всі пасажери з поїзда (гендлярі, студенти, військові) з переповненими пакунками заповнили його вагони. Студенти, як правило, квитків не беруть, тим більше вранці. Змучений, сонний, по вулиці Зеленій він добрався на помешкання, що містилось на вулиці Тарнавського 20.

Ой, як хочеться спати. Ромка-однокурсника вже не застав. Вмився холодною водою, трохи відійшов, а після склянки чаю повеселішав, поголився, причепурився. Витяг з куферка мамині продукти: смалець, солонину, гречану крупу, пшоно, кукурудзяну кашу. Все це виніс на балкон, до продуктової шафки. А куферок, сам не знаючи чого, погладив і засунув під своє ліжко. Глянув на розклад лекцій. На жаль, треба іти в інститут, бо друга пара "Патологічна анатомія", потім "Патофізіологія", яку читає професор Морачевський. Того, що він розказує, у книжці не викладено. Zenko вклав конспекти в офіцерську польову сумку, яку виміняв за солонину у демобілізованих солдатів, що переїжджали товарняками через деренівську залізничну станцію. Він любив цю сумку, пишався нею в селі і в інституті. Правда, один раз у селі їй зрадив, коли Стефан Щербатий запропонував йому помінятися на автомат Калашнікова з двома дисками. Тут Zenko не встояв перед такою спокусою і віддав сумку. Та не прийшлося довго пишатися автоматом. Федько насварив свого молодшого брата Стефана і той повернув сумку, й забрав, на жаль, автомата. Однак сільські дівчата вже бачили студента, так називали Зенка, з автоматом. А це мало не абияке значення.

З вулиці генерала Тарнавського до інституту дуже близько. Ранок був похмурий. Морозний вітер зривав з дерев останні листочки і пронизував холодом все тіло. На інститутському подвір'ї пролунав дзвінок на перерву. На сходах 2-го поверху Zenko зустрів однокурсників, що переходили з лекції "патоанатомії" на лекцію "патофізіології". Зустрів Романа, який повідомив: – "За тобою вже другий день розпитує деканат, давай свої конспекти і йди до Христини Левицької, вона скаже, в чому справа". "Добре", – погодився Zenko, але йти в деканат чомусь не поспішав. "Щоб це мало значити, – думав дорогою, – може, староста настукав. Якщо й ні, то деканат і так знає, що мене не було на лекціях 9 листопада і за це можуть позбавити стипендії".

У деканаті грілась біля кахельної печі Христина Левицька. На німе запитання Зенка криво посміхнулась: "То не я ..., вас викликає відділ кадрів ..., ідіть туди". Zenko

засумнівався, вийшов на балкон, що вів у кабінет відділу кадрів, згадав Олеся Крета, його втечу з анатомки через вікно, стеження за ними комсомольців – Ірванцем і Колесниковим. За мить переміг вагання, рішучим кроком зайшов у кабінет: "Ви мене кликали, товаришу Калабухов?".

- А, студент Шкугра! Так, ми вас ждали ..., зайдіте в другу кімнату. - Зайшов ...

- Ми думали, що ви сбежали, - піднявся з дивана старший лейтенант і підійшов впритул до Зенка. "Обіскать! ..." - наказав його напарник. Обшук робили поверхово. Почався перший допит. Всі допити велись тільки російською мовою.

- Кого ви знаєте с членов ОУН в інституте, какое ваше псевдо? - навідав майор. - Какой военний ранг вам присвоил районний провід у Будановском районі? - Зенко мовчав, переводячи погляд від одного чекіста до другого. - Что, так і будеш молчать? - Запомні: чистосердечное признание уменьшает виновность подсудимого, - продовжував тиснути на Зенка майор. Зенко, оговтавшись від наступу офіцерів, прокручував в голові, яка у них є інформація про нього і від кого вона йде...Офіцери, маючи немалий досвід роботи, знали, що перші хвилини ошелешеного допиту дають найбільше потрібної інформації: "Ви памніте тот день, когда вас пріняли у члени ОУН?" - атакував майор. Зенко зробив невинний вигляд і перепитав: - "А що то є ОУН?"... Чекісти презирнулись: - Он ти какой - прикидываешься. А как ти думаешь, что такое ОУН? Зенко посмілюшав: - Це... Це якась аббревіатура. - Ну, ну, а какая ето аббревіатура, - розсмілювся лейтенант. "Мабуть, це асамблея об'єднаних націй". - "Ох, как ти разбираешься в політике, а делаешь із себя дурака. Ми думали, что ми здесь по-дружески поговорим, ти нам поможешь раскрыть банду і єїо связи во Львові, а ми тебе разрешим окончить институт ..., но ти, как відім, издівешся с нас, поедешь туда, откуда нет возврата", - погрозово закінчив він свою тираду доброзичливця. Офіцери вдягнулись в свої шинелі без погонів, з кобури вийняли револьвери, поклали у кишені і дали команду: - "Пашлі, предупреждаю - шаг влево, шаг вправо, буду стрелять без предупреждения. По путі ні с кем не разгаваривать, понял?" Зенко кивнув головою. Всі вийшли з відділу кадрів. На ходу кинули Колабухові: "До свідання". Зупинились на балконі. "Може, тікати?" - блиснула думка на сходах деканату. Зенко йшов всередині між чекістами. На подвір'ї нікого не було. Йшла друга година другої пари. Біля прохідної зустріли однокурсника Зеника. Він хотів щось спитати. Зенко знизив плечима, і той все зрозумів. За прохідною стояв "вілюс". Заспаний сержант відкрив дверці. Першим сів лейтенант, потім Зенко і тоді лиш майор.

- Поехалі, - скомандував майор.

- Товаришу майор, я в аудиторії залишив конспекти, білий халат і сумку..., може я заберу, - з наївністю попросив Зенко. -Ха-ха-ха, - засмілюлись чекісти, - там, куда ти едешь, конспекти і білий халат не понадобятся! Там нужно... Ха, ха, ха ..."

Їхали знайомими вулицями Львова, мозок Зенка працював на передбачену зустріч з людоїдами. Прокручував можливі запитання й аргументовані відповіді.

Відновлював у пам'яті питання офіцерів у відділі кадрів, а також можливу поінформованість. Звідки ж вона іде? З інституту чи з Тернопільщини?! А, може, вже

хтось арештований з дівчат?!

Сестра Геня приходила до гуртожитку, розмовляла з однокурсником Леонідом Кіндрасем. "Чому вона плакала?" – питав Льоня Зенка ще весною, після депортації батьків. Хоч Геня не признавалась, яке горе спіткало її батьків, але Льоня запідозрив тоді Зенка в якомусь підозрілому зв'язку з Марійкою (так вона називалась після переходу з нелегального становища, а сестра – Кубів Євгенія Іванівна рахувалась у Львові в учительському інституті як студентка Марія Гальянто). "Ну і що з того, що вона стрішна сестра?...", – вже оправдувався Зенко в уяві перед слідчим. – А цей сержант, що ночував у гуртожитку ..., а лейтенант, що приходив до інституту, а лист з Польщі від Туркули Зенка про метрику, а Олесь Крет, що зник через вікно в анатомці?! ... Ой, як багато вони можуть знати. На всі питання кагебістів треба мати готову відповідь".

"Вілюс" заїхав на подвір'я КДБ, що на вулиці Дзержинського (тепер вулиця Вітовського). Пройшли через подвір'я до прохідної. Після телефонної розмови Зенко в супроводі двох офіцерів увійшов у найвищий будинок Львова (так жартома називали львів'яни обласне КДБ, бо з нього видно Магадан). І знову два слідчих, які дали Зенку два аркуші паперу і наказали написати детальну автобіографію. Зенко писав і після кожного речення думав, де є крамола, яка буде причиною для арешту. Написане передав слідчому. Він пробіг очима біографію й повернув, щоб розшифрувати деякі моменти та поставити дату й підпис. На папці, що мала напис "ДЕЛО", вивів красиво № 7392, і в перехресному допиті почалась стара пісенька про український буржуазний націоналізм. Коли і куди поступав, хто і як приймали, які доручення давали, що виконував, яку зброю носив, де тепер вона зберігається, в яких боях брав участь, яке псевдо носив, з ким співпрацював в інституті, у Львові, в районі, які псевдо носили співпрацівники, їхні адреси тощо. На всі питання Зенко відповідав: "Ні!", "Не знаю", або мовчав. Щоб якимось психологічно вплинути на Зенка, слідчі почали пошепки радитись, що з ним робити. – "Я думаю, потрібно з ним... кінчати... тут? – Та, ні! – Там... нехай вони, ... або почекай ще..."

Телефонний дзвінок перервав їх нараду. Молодший офіцер взяв трубку: "Харашо, слухаюсь. – Мене викликає генерал", – повідомив і швидко зник за дверима. Майор пройшовся за столом, щось роздумував і лагідним голосом почав: "Товариш Шкугра, мені вас жаль. Ви такий розумний хлопець і пропадете нізащо. Ми знаємо про вас все. Ви звідси просто так не звільнитесь. Ми зараз відправляємо вас до інших ... Вони не будуть церемонитись, – і багатозначно натякнув, – Якщо ви згодитесь співпрацювати з нами, вас жде блискуча кар'єра. Навіщо вам цей зас...ний інститут? Подумайте, я теж селянський син і роблю кар'єру, матеріально забезпечую батьків, допомагаю державі очистити Західну Україну від банди. І скоро банда буде знищена і народ заживе заможнo. А ви, якщо і залишитесь живим, то в таборах проклянете себе і своїх батьків, що вас народили. Зараз я викличу охорону, яка відведе вас в слідчу тюрму. Якщо вам буде тяжко і надумаєте прийняти мою пропозицію, попросіть свого слідчого зв'язати вас зі мною, назвавши пароль "красний".

Зенко читав протокол, складений слідчими, перечитав ще раз свою біографію,

стараючись все написане запам'ятати. З "високого дому" охоронці привели Зенка до слідчої тюрми. При вході знову ті самі попередження: "Крок вправо, крок вліво, буду стріляти без попередження, по сторонах не розглядатись, із знайомими не вітатись". Перед входом до тюрми глянув на призахідне вечірнє сонце: - "Невже це мій захід?".

По вулиці проїхав трамвай, тротуаром йшли усміхнені дівчата, за ними чимчикував згорблений селянин з торбою на плечах, дорогу переходили два п'яні солдати і наспівували: "На позицію девушка, а с позиции мать, на позицию ... честная, а с позиции блядь ..."

Зайшли у відчинені двері слідчої тюрми, що на вулиці Сталіна, (тепер С.Бандери, 1). Охоронці віддали пропуск. Кілька телефонних розмов і Зенка перебрали під свою опіку два інші охоронці. Йшли довгими коридорами, потім сходами вниз і знову коридори. Охоронець відкрив металеві двері і штовхнув Зенка у велику кімнату з бетонною підлогою, без вікон, з одним єдиним стільцем посередині кімнати.

- Роздягайся!... - вигукнув охоронець, що виринув немовби з-за стіни, ледве освітленої електричною лампою. Зенко вдивлявся в риси охоронця: - Для чого? - перепитав. - Роздягайся! - закричав татарин-охоронець, - зараз побачиш. Зенко зняв плащ і тримав його у руках. Вішалки не було, на єдиному стільці біля татарина лежав невиразної форми клунок. - Раздевайся, такую твою мать! Чево вирачил на меня глаза?! - ричав татарин, - не панімаєш человеческого языка, раздевайся ... Зенко поклав на мокру бетонну підлогу свій улюблений кавалерський плащ, згорнувши його підшивкою назовні, зняв маринарку, поклав на плащ і глянув на татарина. - Далее, далее, - ричав татарин, - догола!

Зенко роздягнувся, чекав ... - Стать к стенке, руки на голову, лицом к стенке. "К стенке", раптом згадав Зенко цей вислів із книжки "Холодний яр". Він стояв у нерухомій позі на холодній підлозі і чекав, коли пролунає постріл у потилицю, чув кроки татарина, який підходив до нього, чекав ... удару по голові. Невже кінець?! Блискавично пролетіли у пам'яті сцени його короткого життя. Дитинство, школа, товариші, зброя ... Чому не використати її проти них, було б не жаль вмирати, а так ... бідні батьки, як визнають, та чи визнають?

- Шире ноги, - скомандував татарин, - руками достать пола. Охоронець почав обмацувати Зенка під пахвами, в задньому проході, а потім заглядав у рот, у вуха, між пальці на ногах. Після ретельного обмацування почав оглядати одяг, з кишені витряс все на підлогу, підрізав підшивку і перевірів кожний рубець. Забрав ремінь від штанів, повідрізав всі гудзики в одязі і дозволив одягатися. Зенко споглядав за його професійними, натренованими рухами пальців і думав: "Чому він, виходець із того покривдженого, нищеного репресіями народу, згодився на таку чорну, принизливу роботу?!" Закінчуючи шмон одягу, охоронець запитав: - А грошей чи годинника не було? - Були ..., там забрали, - згадав, що сам поклав на стіл слідчому "найвищого будинку" Львова. Так велів слідчий. Нервовий стрес заспокоїв свідомість, і Зенко відчув, як по тілі виступили дрижаки. Татарин ще довго нишпорив у підшивці нових мештів і накінець промовив: "Адевайся!"

Йшли по коридору, руки за наказом Zenko тримав за спиною. З підвалу вийшли до чергового. Тут знову чергові охоронці помінялись і повели Zenka на верх на другий поверх. В коридорі стояв черговий наглядач і через вічко в металевих дверях заглядав у камеру. Такі камери з металевими дверима містилися по обидва боки коридору. Зупинились біля камери №40. Наглядач коридору відкрив її і дверима заштовхнув Zenka всередину. Ще раз заскреготів засув замка іншого, мовби потойбічного, світу. Zenкові вдарив у ніс різкий аміаковий запах. На протилежній від дверей стіні блимав зайчик у загратованому маленькому віконці. У напівтемній камері сиділи на підлозі двома рядами зарослі, неголені чоловіки. Zenko ступив крок. Хтось з них крикнув: "Яма", - і всі зареготали. - Видно, новачок ... Звідки? Як звати? Коли?, де?, чому? - посипалися запитання. Zenko був приголомшений від почутого і побаченого, його мозок не переварював всієї, отриманої за день, інформації, і, мабуть, тому він не міг втямити, чому реготали ці люди. Перші питання до нього не доходили. Він стояв біля дверей розгублений, не знав з чого почати. До нього підійшов дідусь з довгою бородою, кремезний і повторив питання: - Ти зі Львова? Може, студент? З якого? З ветеринарного, - майже скрикнув дідусь... - А Олю Дзядик знаєш? - Ні, не знаю. - То, може, знаєш... футболіста Іванського, - не переставав допитуватися дідусь .

- О, цього знаю... - Та це наречений моєї дочки Олі, - зрадив дідусь, що хоч накінець щось взнає про долю своєї сім'ї. Зрадив і Zenko, що може щось сказати про знайомих дідуся, якого звали Миколою. Він взяв Zenka під свою опіку. Зробив місце біля себе, розстелив свій кожух на два місця (на дві кістки). Zenko, сівши на підстелений зверху свій демісезонний плащ, почав відповідати докладніше на питання в'язнів. Всіх найбільше цікавило, чи скоро буде війна з Америкою, що пишуть газети, що говорять люди. Чи арештовують студентів? Микола Дзядик перебивав однокамерників запитаннями, щоб більше довідатись про Іванського і свою дочку Олю. Zenko напружував пам'ять, згадуючи 4-курсників, з якими мешкав у минулому семестрі в гуртожитку на вулиці Стельмаха. Перебирав у пам'яті футболістів інститутської команди.

Розмови припинив стукіт у металеві двері, відкрилась "кормушка" (мале віконце в дверях), до нього підходили по черзі в'язні й отримували черпак баланди у металеву миску. Останнім отримав миску баланди і Zenko. Сів на свою кістку і мішав то, що називалося баландою - дві маленькі барабольки у чорній підсоленій теплій воді, в якій плавали грудочки глини, що відірвались від неочищеної картоплі. Zenko дивувався, як в'язні з'їдали цю каламуть, закушуючи рештками від сніданку - шматочком чорної пайки (порція чорного хліба). Колір пайки був подібний до тієї рідини, що звалась баландою. Zenko вийняв ложкою одну барабольку і нігтями відділив від неї лушпину. Очищену барабольку з'їв одним ковтком. Дідусь, який бачив цю муку Zenka, відломив шматочок хліба і подав Zenкові: "Завтра віддасиш, бо ввечері для тебе хліба не виписали, дадуть тільки завтра". Взяв шматочок з вдячністю, бо вже розгорявся апетит. Згадав, що ранком пив тільки чай, а на вечерю привик їсти сито і багато. А тут дві картоплини і шматочок хліба тільки роздрочили шлунок. Та скаржитись не було кому.

Сусід з першого ряду споглядав, як Зенко мішав баланду і спитав, чи буде він її доїдати. Зенко віддав свою баланду і споглядав з гіркотою в душі, як сусід доїдав цю каламуть. Після вечері камерні чергові прибрали парашу, а наглядач по коридору зібрав миски через "кормушку" і зі всіма в'язнями камери пішов у загальний туалет. Камеру залишали відкритою, щоб провітрити.

Після вечірнього туалету Зенко почав освоюватись. Дізнався, що камера має старосту. Це був бухгалтер Микола Сліпець. У камері перебував священик на прізвище Грош. Перед сном він разом із Миколою Сліпцем проводив молитву. Коридорний наглядач ніколи не заважав молитися. Це був єдиний захід, який не забороняли здійснювати всім в'язням – стояти і голосно молитися. Стояти і розмовляти вголос в камері заборонялося. Непокірних забирали в карцер. Це тюрма в тюрмі. За протест цілої камери всіх в'язнів могли позбавити отримання передачі. Змовивши три рази "Отче наш" і "Богородице Діво", в'язні готувались до сну. Замість подушки клали на підлогу своє взуття, на нього маринарку і светер, лягали одягненими, переважно на правий бік, підставляючи руку (кулак чи долоню) під голову. Правда, лягати можна було тільки по команді коридорного наглядача, що ходив коридором і вигукував: "Атбой". Сплеск денних подій і нестерпний біль в ділянці клуба: "Будеш пам'ятати, що таке "тубер майор", а в ньому "руббер ет функціолезе", – посміхнувся Зенко в думці.

Ще довго Зенко не міг заснути. Хоч очі були заплющені, та через повіки проникало світло електричної лампочки, яка горіла і вдень, і вночі, щоб коридорний наглядач міг спостерігати за в'язнями через вічко в дверях. Наближалася північ, вибраний час для "успішної" праці слідчих. Відкривається "кормушка" і наглядач притишеним голосом питає: "Кто на букву "Н?" Сонні в'язні піднімають голови, а з "кормушки" знову чути: "Кто на букву "Н.Н?" "Наконецний", – теж притишеним голосом відзивається в'язень. "Нет, другой на букву "Н.Н?" І знову: "Некрич", – говорить інший. "Одевайся". В'язень позіхає спросоння, взуває черевики, одягає плащ, шапку і підходить до дверей. В'язні цього ряду, з якого викликали когось на слідство, полегшено повертаються горілиць і знову засинають. Задеревіла вся права частина плеча, включно з рукою, поволі відходить. В'язень відчуває фізичну полегшу, вже не чує, як дзенькнули ключі, рипнули двері й товариш по камері вийшов у коридор, і почала пав до слідчого складати зізнання. Камера не почує, коли його назад приведуть вранці. Він не розштовхуватиме товаришів, щоб лягти на своє місце, бо через кілька хвилин наглядач по коридору гукає: "Падйом!" Неохоче піднімаються в'язні, стелять свої конверти, взувають чоботи чи черевики, не зашнуровуючи їх. Два наступні чергові беруть за ручки смердячу парашу і, коли наглядач відкріє двері, першими виходять в коридор, а за ними йде вся камера у спільну вбиральню. Ніхто зубів тут не чистить, всі вмиваються холодною водою і витираються своїми сорочками, за винятком священика. Священик Грош мав все необхідне для перебування в тюрмі, систематично отримував передачі, користувався предметами туалету. Хоч заздрості у в'язнів тим не викликав, користувався в камері авторитетом, що було традиційним для священиків-галичан. Крім нього, рушник, мило і зубну щітку мали Дзядик і Сліпець, це була так звана еліта

в камері. Із загального туалету в'язні повертались у такому ж порядку, як і заходили. Першими йшли чергові з парашою, за ними решта. В камері в'язні застали своєрідний безпорядок. Всі речі були розкидані по підлозі. В час відсутності в'язнів тюремні охоронці провели шмонт (обшук). Деякі речі було реквізовано. І знову в'язні збирали докупи свої речі, тихо проклинаючи владу та її лакеїв.

Наглядач через вічко у дверях спостерігав за в'язнями камери і, мабуть, чув деякі епітети на свою адресу, бо, відкривши "кормушку", кричав:

"Малчать! В карцер захателі!"

Поскладавши речі, в'язні ставали до молитви. Після молитви через "кормушку" роздавали їм пайки чорного хліба на цілий день, потім 3-4 штуки камси і півмиски такої, як на вечерю, баланди з гнилою картоплею. В'язні з'їдали все. Zenko знову очищав від лушпиння і гнилизни картоплю та камсу від шкіри, від якої відривав головку і хвостик, і те, що залишалося, з'їдав з хлібом.

Щоб заглушити голод, в камері починалися дебати: що було, що є і що буде ... Розмову починав переважно Микола Сліпець: "Ану, розкажи, хлопче, як то ти з кривої люфи підстрелив голову сільської Ради?", – звертався Микола жартома до наймолодшого в'язня. – "Маєш добре воко", – підхвалював і продовжував: "О, хлопець! З першого разу, бах – і наповал! Таки козак! Козак від расової кози. Нехай хто з нас так потрафить ... правда?" – кинув очима на камеру, – "хлопець зух"! Всі звертали увагу на соромливого хлопчину, який нахилив голову і легенько посміхався.

Хлопцеві було приємно, як досвідчений Микола на всі лади вихваляв його зв'язок з УПА та діяльність, що було у центрі уваги всієї камери.

Сліпець хотів знати все про кожного. Робив це досить професійно, розповідав дещо з своєї біографії, пересипаючи розповідь про свої вчинки й наївні плани жартами, іронією та сарказмом. Розказував про свій зв'язок з підпільниками села. Знав багато псевдонімів місцевого проводу ОУН. Такі розповіді тягнулись тижнями. Забігаючи наперед, треба зазначити, що Zenko застав Сліпця в 40-й камері й пробув з ним 3 місяці.

У неділі і святкові дні священик Грош відправляв вранці, після сніданку, Службу Божу. Всезнаючий Сліпець допомагав йому як дяк. Всі в'язні стоячи підспівували. Коридорні наглядачі не забороняли молитись і відправляти Службу Божу, лиш би неголосно. В неділю до слідчих не викликали нікого, то після обіду в'язні могли наговоритись і навіть тихенько поспівати.

Часом співав Сліпець, що знав багато пісень і часто заспівував:

*Замело тебе снігом, Вкраїно,
Закурило імли сивиною, Мов по матері діти під тином, Так заводять вітри за тобою.*

*Замело, замело, закурило,
Лиш видніє в далині небосхил,*

*Не повернем вже більше додому,
Не повернем до рідних сторін.*

Після такої пісні зростав авторитет Сліпця, навіть о.Грош починав розказувати дещо про себе, про власне перебування в Українській галицькій Армії в ранзі офіцера, про своїх синів – Юрка і Влодка, про парафію, яка про нього дбає, бо кожного тижня парафіяни приносять йому передачу.

Зенко почав звикати до тюремного життя. Звикав до голоду, до смердючої баланди, до немитої тюльки, до товаришів по камері, до їдкого запаху сечі, до запаху індолу екскрементів, до нічних викликів в'язнів. У середу вночі Зенко почув: "Кто на букву Ш — Ша?", – через "кормушку" в півголосу запитав наглядач. Підвівся один в'язень, після другий. "Нет, нет, кто третій?" – перепитав. "Мабуть, мене", – стиснуло горло, – "Шкугра", – тихо назвав своє прізвище і ще раз повторив голосніше. "Звать как?", – Зенко назвався, – "Адевайся", – і наглядач замкнув "кормушку", бо коридором вже когось вели на допит. Рипнули двері: "Вихаді". Біля дверей чекала охорона. "Руки назад, по старанам не разглядиваться". В кінці коридору металеві ґратовані двері, замкнені на ключ. Їх відкриває черговий і знову закриває, пропустивши конвоїрів. І ще сходи та коридори, нарешті кімната слідчого, в куті якої була табуретка. Зенко стояв посеред кімнати й спостерігав за чекістом, що сидів за столом і довго писав, не звертаючи на нього уваги. Зенко осмілів, підійшов до табуретки і присів. Слідчий відірвався від писання і крикнув: "Встать, такую твою мать!". Потім щось подумав, витягнув з шухляди ручку та кілька аркушів паперу й запропонував Зенкові написати російською мовою свою біографію: "Очень детально".

Зенко згадував дитинство, полинув думкою в рідне село і почав описувати все про школу, церкву, дитячі забави. Дійшов до 4-го класу і попросив ще паперу. Був задоволений собою. Чому така думка не спала йому колись на волі, щоб так "детально", як наказував слідчий, описати свої спостереження з дитячих літ. Слідчий відірвався від свого писання. Перш, ніж дати ще папір, взявся читати те, що написав Зенко. Читав і заводився: "Что ты прідуриваєшься, нахрен мне твоё детство, ты мне начінай апісывать ..., – запнувся, – з того времені, кагда ми вас асвабаділі". Все написане слідчий порвав на клаптики і викинув у сміттярку. Писати так писати ... І знову Зенко полинув спогадами у 1939 рік. Писав про перші советські танки, про вперше почуте "здрасьце, мітінг, спічкі, керасін", перші вибори, вивіз колоністів на Сибір... Слідчий поглядав прижмуреними очима на свого хитруватого студента, що писав і сам до себе посміхався. Забрав списані аркуші, прочитав їх і перепитав: " А что, вас освободілі ещо в 1939 году? Так, а сколько тогда лет ты імел?" – ще щось подумав і додав – "Сядь на табурет в угол, я сам буду пісать твою біографію. Ти больно уж умний". Допитував тільки про зв'язок з підпільною організацією ОУН, вірніше, задавав ті самі питання, що й попередні слідчі. Сердився, коли Зенко, як і на попередньому допиті, відповідав: "Ні, не знаю". Щоб добитись іншої відповіді, вирішив фізичною втомою зломити волю хлопця. – Я тебя, Хріста Бога, твою мать, научу, как Родіну любіть! Встать ліцом к

стенке, руки подняты вверх", – кричав, як несамовитий, чекіст. Зенко стояв і вдивлявся в розчервоніле від злості лице слідчого. І тільки тепер помітив у нього на обпеченому лиці зліва білі рубці. Чекіст ще довго кричав, погрожував знищити Зенка, а якщо він і виживе, то зігніє в північних таборах, а на могилі виростуть будяки, й ніхто про це не знатиме. – А ти прокляньош тот момент, когда родился ..., – трошки заспокоївся, наказав повернутись лицем до стіни і підняти руки. Слідчий ходив по кімнаті й сам до себе бурмотів: "Еті бандеровці упряміє, как козлы. Через ніх меня вигонят ... хотя бы что-то сказал. А то всё не знаю.. не та й не ... я вижу тебя насквозь". Ніч, втома мали свій вплив – ноги підкошувались, в голові шуміло, очі злипались, і Зенкові ставало байдуже, де буде його могила, лиш би присісти і прихилити до чогось голову. На це, мабуть, розраховував слідчий. Прикликав до столу і почав писати біографію, задаючи запитання. Почав з родоводу батьків, їхнього соціального стану, родинних зв'язків. Потім перейшов до біографії Зенка з 15-річного віку: де вчився, з ким товаришував в школі за німецької окупації, в політтехнікумі, інституті. Накінець про зв'язок з підпіллям. Сотні питань і знову "ні, не знаю". Слідчий ще довго писав, а Зенко клював носом до столу. Стрепенувся, коли чекіст підсунув йому протокол для підпису. Хоч як хотілось спати, але Зенко пам'ятав латинське прислів'я (знав їх багато завдяки викладачу Кузику): "Верба волянт, скріпта манент" (Слова летять, написане залишається). Слідчий не втерпів: – Ти что, читать не умеешь? – Вмію, але я такого не говорив. І Зенко, незважаючи на крик і протест слідчого, викреслював ті місця, які мали двозначний зміст. Чекіст спочатку вирвав від хлопця протокол ..., щось подумав, пригрозив, що він ще йому покаже й віддав Зенкові на підпис. Зенко ще раз прочитав закінчення, старався все запам'ятати, в тому числі прізвище слідчого – Юдаков, підписав і поставив дату 17 листопада 1948 р. Юдаков протоколу не підписав. Він викликав охорону, яка відвела Зенка за правилами тюремного режиму зворотним шляхом у 40-у камеру. Зенко присів біля дверей, щоб не будити старого Дядика і Сліпця, бо місця між ними вже не було. Невдовзі в коридорі пролунав стукіт в двері і вигук: "Падйом!"

В'язні одягались і йшли до вбиральні. Вмившись холодною водою, Зенко трохи відійшов, вже не плентав ногами, навіть старався жартувати, але, з'ївши в камері баланду з хамсою, страшно захотів спати. Дядик, заслоняючи хлопця своїми широкими плечима від ока коридорного наглядача, сидів на своєму місці, і Зенко заснув міцним молодечим сном.

Через "кормушку" наглядач не дорахувався одного в'язня і підняв всю камеру на ноги, двічі перераховував всіх і дивувався, чому серед сидячих не вистачало одного в'язня. Він же прийняв арештованих 27, а було тільки 26. З полегшенням дозволив знову присісти, коли переконався, що всі на місці. Зенко почав згадувати сон. А може, це не був сон, а тільки згадка про сон перед арештом. Цікаво, як міг сон два рази повторитися слово в слово, як дві копії? Подавали обід – кашу в металевих мисках. Після обіду Сліпець взявся розпитувати Зенка про слідство. Не знайшовши нічого цікавого в допиті, він почав розповідати свій сон. Якщо присняться бджоли, то

обов'язково буде виклик до слідчого. І, виходячи з цього, що йому вони приснилися, Сліпець був впевнений, що він піде на допит. Згодом він перейшов розкручувати молодого поліграфіста Романа.

- Коли я працював в третій зміні, до друкарні прийшли військові. Вони попросили набрати написаний від руки текст, і ми це зробили - розказував хлопець про свою справу.

- То ти про все зізнався слідчому? - перепитує Сліпець, - то за що він тобі носа розбив? Ромко розсміявся: - Я йому десять разів розповідав - прийшли вночі військові до друкарні, принесли на папері текст і наказали його надрукувати. А слідчий своє: - Які вони були, які відзнаки мали? - Та, кажу, були файні офіцери. Ми швиденько набрали текст... А він знову за своє: - А що там було написано? - Не пам'ятаю, - а він своє: - Згадай, а то будеш стояти з піднятими руками біля стіни до ранку! Стояв і все думав - сказати чи ні. - Не скажу, - затявся я. А слідчий: - Якщо не згадаєш, то вранці підеш на три дні до карцеру. Ну то як? - А в мене руки дерев'яніють, ноги теж. Я йому кажу, повертаючись до нього лицем: - Вони були одягнені як радянські офіцери. Ми їм швиденько набрали матриці, - і питаю - можна присісти? Не дочекавшись відповіді, сідаю і швидко продовжую: - Ми їм швиденько наклепали кілька тисяч примірників, вони подякували і швиденько пішли.

Дивлюсь, слідчий встав і витріщив на мене свої баньки: - А що там було написано? - Та я ... та я всього не пам'ятаю. А він за своє і так напосів, що я зопалу сказав: - Що ви, ви окупанти і вас всіх треба вішати. - Что, что? - закричав слідчий, а потім почав бити мене по голові. Я йому кажу: - Та то не про слідчих було написано, а про москалів". Хлопець зареготав, і всі почали сміятись з його вигадки, бо ніхто не повірив, що так Ромко відповідав на допиті. Він наслухався розповідей про різні пригоди однокамерників і захотів теж відзначитися оригінальністю. В камері між в'язнями панувала довіра, бо всі були українцями-галичанами. Всі знали про підпільний рух в селах, про який часто розповідали між собою. Ніхто не думав, що в камері може бути провокатор. Після Ромка Сліпець почав розкручувати Петра з села, прилягаючого до Львова. "Ну...ну, розкажи як ти вцілив з обрізу з кривою люфою в голову сільської Ради і то все за першим пострілом. Ось тобі козак від старої кози. Я тобі не вірю, бо виглядаєш так, що ввечері мама виводить тебе попісяти за поріг хати. А може, під ліжком мама тримала для тебе ведро?". Петро то обурювався, то сміявся з подібної розмови. Та камера розуміла, що Петро все-таки має якесь відношення до вбивства голови. Про себе Микола говорив, що скоро його випустять, бо слідчі не мають проти нього ніяких доказів, хіба що посадять за підробку підпису на бланку бухгалтерії, де він працював до арешту. Тепер йому пришивають статтю за побутові злочини. Як на бухгалтера Сліпець був досить розвинений. Він вмів розвеселити в'язнів, викликати кожного на відвертість.

Дзядик теж надіявся скоро вийти на волю, бо книжки "За сестрою" і "На уходах" А.Чайківського, що були знайдені при обшуці, не можна трактувати, як антирадянські. Та й збір коштів для підпільників не доказаний.

Сліпець умів кожного розкрутити. Зенко теж не відставав від інших і похвалився своїм знайомством з районним проводом ОУН на Тернопільщині.

За розмовами швидко збігав час, і менше докучав голод. Подали вечерю і вода в баланді була трошки світліша. Священик Грош отримав від парафіян чергову передачу. Камера знала, що з передачі отець нікому нічого не дасть. Чергові хлопці разом з іншими в'язнями перейшли до загальної вбиральні, помили "парашу", помились самі і на душі стало легше. В камері, як і в попередні дні – сніданок, перед ним молитва, а потім розмови про всяку всячину. Всі в'язні були з довколишніх сіл Львова, знали про події на Львівщині, цікавились політикою, особливо розвитком підпільно-визвольного руху, в якому в певній мірі брали участь. Одруженими були тільки Микола Сліпець і Микола Дзядик. Вся камера знала з оповідань Дзядика, що його сім'я була переселена в 1945 році з Польщі на Україну. Крім дружини, на нього вдома чекали дві дочки і син. Старша – Оля вчиться у ветеринарному інституті, молодша – на архітектурному факультеті в політехніці, а син в 9-му класі. Арештували Дзядика за зв'язок з підпільниками – збирав для них гроші. При обшуці знайшли антирадянську літературу: "На уходах" і "За сестрою" А.Чайківського. А звинувачують його за статтями 54-1 А-11/20 і № 54-10 ч.1, це йому загрожує близько 10 років ув'язнення в загальних таборах. Микола Сліпець розповідав про себе менше. Всі знали, що його дружина учителює, родом він з Магерова.

Микола знав всі статті кримінального кодексу: 54-1 А – це зрада батьківщини, 54-11 – це антирадянська організація. Якщо у них є додаток 12, то – про певне порушення знав, але не доніс. Якщо після № 54 стоїть 6 – це шпигунство, 8 – це тероризм. 54-1Б – це військова зрада, 54-10 № 1 – це антирадянська агітація у вузькому колі, № 11 – це антирадянська агітація на вулиці, в залі, й згідно з кодексом УРСР, за неї засуджували на 25 років ув'язнення. За політичний анекдот на кухні прокурор вимагав позбавлення волі 10 років. Це була найменша кара за політику. Розглядали справу в обласному суді, у військовому трибуналі. Якщо не могли висунути звинувачення, але людину вже арештували за примхою НКВД чи КДБ, то справувала заочно так звана трійка. Вона присуджувала переважно 25 років ув'язнення. Звинувачення М.Сліпця не мало ніякого відношення до політики. Він це усвідомлював і чекав, що йому можуть дати найбільше три роки, або випустять додому.

У неділі й свята вранці, після сніданку та відправи Служби Божої, в'язні вели розмови на релігійні й політичні теми. Часом шум в камері викликав у коридорної охорони незадоволення. Охорона тоді вривалася до камери, шикувала в'язнів у ряди, перевіряла їх наявність за списком і попереджувала про можливі санкції для всієї камери: заборона передач, відмова подавати в камеру воду та проведення групових прогулянок або переведення всіх на карцерний режим. Після кожних 10 днів в'язнів камери зі всім одягом водили в лазню. Весь одяг здавали в суху прожарку. Після однієї з таких чисток Зенко побачив на своєму новому плащі величезну коричневу пляму, яку ніколи вже не вивести. Раз на місяць тюремна адміністрація робила обхід, питала про скарги. – Хочемо їсти, не робіть нічних допитів з фізичним і моральним насильством!

Але після слів: – Как твоя фамілія, – в'язні замовкали. Розуміли, що таким чином проблем не вирішити...

Не раз камера прокидалась вночі від істеричного крику жінки з верхнього поверху, від її жалісливого співу, прокльонів власної долі або своїх катів. Тоді довго, навіть до самого ранку, в'язні не могли заснути. Кожний задумувався над власною долею та сенсом життя. Зенко, як і інші, линув спогадами в своє дитинство, в рідне село, до друзів. Порівнював свої умови та майбутнє із ситуацією й долею тих, що були на волі, в лісі, в замаскованих бункерах. Взявши добровільно в руки зброю, вони зреклись молодості в ім'я Великої мети – незалежної держави без панства, рабства, насильства та зрад. Зенко засинав над світанком з думкою і мрією про краще. Щоб перебороти свій хвилюючий песимізм, хлопець згадав перший вірш, присвячений вимріяній дівчині:

*Життя – це спіраль хвиляста,
Законів нема тут на щастя,
Для тебе бажав би життя
без контрастів.
Хоч знай, що життя
це боротьба за щастя.
Скеляста дорога,
терниста тропа
– Це спіраль хвиляста,
Це нитка життя.
Іти вже не страшно,
Бо перші пройшли
І факел далеко
по ній занесли,
хоч трупи їх орли давно
рознесли.*

Нічні допити почастишали. Почали теж інколи допитувати про розмови між в'язнями в камері, тоді всі мовчали. В'язні почали підозрювати, що в камері є стукач. Перед одним з візитів до слідчого Зенко не міг заснути й відчув нерівне дихання свого товариша "по ліжку" – Миколи Сліпця. Повернувшись до нього голову (повернутися всім корпусом було неможливо із-за тісноти) й пошепки запитав сусіда: "Не спиш?" – Микола тяжко зітхнув: – Чомусь не можу ... – І мені не спиться, можливо, скоро я вийду на волю, бо в слідчого нема ніяких доказів моєї вини. – Сумніваюсь, той, хто попав за політику, звідси не виходить, – заперечив Сліпець. Помовчавши, Зенко зрезигновано додав: – Можливо, бо Юдаков обіцяє очну ставку з тими, що докажуть мою вину, але якби так і сталось, то я не хотів би мінятися місцем з тими, що прийдуть мене звинувачувати. Я не розумію тих людей, що роблять доноси на своїх. Ну добре, нас

засудять, хтось загине в таборах, але хтось таки повернеться і покаже пальцем на стукача. Як він буде дивитись у вічі людям, своїй родині, своїм дітям. Тавро зрадника пристане навіки, до сьомого коліна. Зенко ще більше повернув голову, щоб глянути Миколі в лице. Той мовчав, тільки губи тремтіли. "Невже це він", – промайнула думка. – А ти як думаєш, Миколо? Чи ти спиш? – Микола силувався щось відповісти, та не зміг. Потім прошепотів: – Будемо спати ... – промовив і повернув голову лицем в умовну "подушку". – Значить, він, – свердлила мозок думка. Зенко довго не міг заснути. Не спав і Микола.

Вдень Микола ні з ким не розмовляв, уникав зустрічі з очима Зенка. Уночі Миколу викликали до слідчого. Через місяць в касаційній тюрмі на дверях вбиральні хтось залишив надпис: "Сліпец – провокатор". Як стало відомо пізніше, навіть в хрущовську відлигу КДБ практикувало такий метод в отримванні камерної інформації через провокаторів. Сексоти за "добру працю" звільнялись з ув'язнення до судового розгляду їхньої кримінальної справи. Не один інтелігент Львова чи й районних міст таким способом купив собі волю, а пізніше ставав членом КПУ і робив собі кар'єру. Чи можна судити тепер одного з директорів львівських шкіл, що пішов на такий злочин? Хоч, зробивши кар'єру, він у школі виховував дітей в національному дусі, і тим заглушував закиди своєї совісті. Скільки є також тих, що заради матеріальних благ стали колаборантами? Заглушили свою совість, а тепер демонструють свій патріотизм.

Все-таки Юдаков дотримався своєї обіцянки, і на третьому допиті в кімнаті слідства сидів однокурсник з інституту Леонід Гриліцький, з яким Зенко мешкав два роки в кімнаті гуртожитку по вулиці Стельмаха № 1. Зенко нічого доброго не очікував від цієї зустрічі.

– Чи знайомі ви з тов.Гриліцьким? – запитав слідчий. – Так, – коротко підтвердив Зенко. – У яких стосунках з ним ви перебували перед арештом? – У ненормальних! – Яка причина?

Зенко згадав, як Гриліцький погрожував йому після кімнатної сварки при обговоренні англійської вимови слів. Згадав свою насмішку, коли Гриліцький вимолював оцінки у викладачів. Значить, він затаїв образу. Тоді Зенко не повірив погрозам. – Я можу кожного посадити в тюрму, – заявив зухвало Гриліцький.

Згадав, як всі три східняки із спільної гуртожитської кімнати (Леонід Гриліцький, Леонід Кіндрась, Василь Некоз) реготали, коли він після вечері молився, коли кожної неділі одягав вишивану сорочку і разом з товаришами йшов до церкви, в Преображенку, щоб послухати проповідь о.Костельника. Зенко милувався там співом хору й підспівував: "Боже великий, єдиний, нам Україну храни", незважаючи на переслідування, підозру й страх. Преображенка була заспокійливим бальзамом душі не одного зневіреного мешканця Львова. Це духовне піднесення приносив Зенко в гуртожиток і ніколи з ним не крився. Так колись вчив його отець Весоловський: "Відрікатись, навіть перед ворогами, від своїх традицій, віри, церкви, Бога – це непростимий гріх". Зенко, як багато інших студентів-галичан, дотримувався батьківських заповітів. Зенко завжди захищав набуті в дитинстві християнські

принципи, чим викликав в однокурсників-східняків не тільки глузування, а й відкриту ненависть, злобу. Западенці, так називали галичан, гуртувались разом. Вони разом готувались до екзаменів, разом ходили на забави, танці, разом їздили поїздами до батьків на ферії, за продуктами, якими ділились й підтримували себе фінансово, морально і матеріально. Хоч всі за походженням були українцями, але між західняками і східняками росла прірва, яку важко було подолати.

Коли в кабінеті слідчого появився Гриліцький, Зенко нітрошки не здивувався. Не було в нього подиву й тоді, коли на питання слідчого Гриліцький сказав, що знає Зенка як антирадянську людину. Здивувався тільки, коли на питання слідчого уточнити, що Гриліцький розуміє під тим поняттям, той пояснив, що Зенко має сумнівні зв'язки з націоналістами. Всі вони – "м'єсние", збираються разом: Желем, Стебельський, Дем'янчук, Крет, Лободинський, Леся Мостова й інші. Всі про щось домовляються, висловлюють антирадянські думки. – Що ти верзеш? – перебив його Зенко і пішов у наступ:

– Тобі не подобається, що ми ходимо до церкви, віримо в Бога, ми так виховані ...

– Вот ти какой? – перебив Зенкову тираду Юдаков, – все понятно, підписуй протокол – і підсунув його аркуш паперу з готовим текстом. Гриліцькому підписав пропуск і дозволив іти.

Зенко читав протокол і висловлював вголос своє обурення: – Але то все брехня, такого не було.

Слідчий заспокоїв: – Ти підписуй то, что сам гаваріл і ознакомілся з тем, что гаваріл Гриліцький. Підписуй, если не хочешь в карцер, ілі

– Вот тебе первая десятка обеспечена. Теперь поїщем фактов на четвертак, – самовдоволено потягнувся, відкинувши плечі на спинку крісла.

– На сегодня достаточно, можешь ідті! – Зайшов конвой і повів Зенка знайомою дорогою до камери, в якій уже всі спали. Слабенька електрична лампочка освічувала зарослі обличчя в'язнів. Хтось хропів. У першому ряді плакав у сні хлопець з друкарні. На верхньому поверсі тужливо співала душевнохвора дівчина, на яку гримав, щоб замовчала, черговий по коридору. Зенко приліг на своє місце і прокручував у пам'яті зустріч із свідком Гриліцьким.

– Він теж українець, що ж його штовхнуло написати донос: підвищена стипендія чи, може, таким Юдаков платить окремо за кожну жертву, чи принцип комуніста?... Але ж при ньому Зенко ніколи не висловлював своїх політичних поглядів ... Гм ... десятка забезпечена. За що? Ага, обіцяв шукати факти на 25 років. Десять за вікном співали: "Фай дулі, фай, моя цьоця ма англіки..." Згадав – це ж йдуть студенти з танців з першої школи, що біля політехніки. Чи хто згадав його там, чи грає ще група "Не журишь"?

Приємні, веселі спогади переплітались з жахливою реальністю. Йому стало жаль себе: –...За що такий хрест мушу нести? – питав сам себе, – але він не найтяжчий. А його ровесники в лісах, у бункерах, часто голодні, там, де чигає смерть на кожному кроці, кожної хвилини. Чи їм легше? Згадав той день, коли з сусідом Кравчуком просидів у бункері.

Перша совєцька розвідка появилася 24 березня 1944 року. Село чекало на помсту за повстання 24 червня 1941 року, коли було вбито голову Будзанівського райвиконкому – Черниша. Тому, при вступі червоної армії, всі чоловіки поховались у раніше приготовлені бункери. Це тривало тільки один день. Бункер нагадував погріб, де батьки зберігали картоплю. Тут було важко дихати, а також вогко і холодно. У ньому ми перебували лише один день, а підпільники прирекли себе на постійне життя в таких підземельних умовах, наслуковуючи, чи нема облави. Минали дні, місяці, роки – і змін ніяких. Всі очікували, що ось-ось почнеться війна.

З'явилася надія, коли Черчіль однозначно заявив про це по радіо, та, на жаль, американський президент не погодився з його ультиматумом і погубив стільки душ, стільки віри, стільки надій.

Так, американці вдруге продали нас. Боже, чи ти бачиш наші страждання, наші зруйновані села, спалені домівки, замордованих кращих синів нації? А несамовитий плач жінок і крик дітей в ешелонах, що везли їх в далекі азійські краї. Чи Бог бачить, чи чує людські благання? Чим ми так його прогнівили? Скільки постів дотримано перед Пилипівною та Великоднем, скільки віддано поклонів, відмовлено молитов на корунці жінками! Та й тут, в камері – вранці й ввечері молитва. А може, це хрест за гріхи наших прадідів..., а може це – випробування? А хіба москалі були і є меншими грішниками? Вони ж не моляться, проклинають всіх, зневажають Бога, святих, церкву. А скільки горя принесли вони іншим народам? Чому нема на них кари?... Мають свою державу, отримали перемогу у війні, всюди мають колаборантів зі середовища поневолених ними народів ...

Гм, то чому ж тобі дивно, що жителі східної України ненавидять українців Галичини, стають донощиками на своїх братів, можливо, вербують сексотів із середовища галичан ... Який вихід? Яка розпука від нерозв'язаної проблеми цілої нації?! Роздуми перервав стук по металевих дверях і вигук чергового: "Падйом!". Позіхаючи, сонні в'язні витягували з-під голови взуття, яке натягали, сидячи, на ноги й готувались до виходу в загальний туалет. Потекли сірі буденні дні й ночі. Щоб прикрасити тюремне життя, священик Грош часто розповідав різні пригоди з життя галицької армії, оповідання українських класиків. Зенко теж чувся зобов'язаним щось оповідати, до цього його підштовхував Грош. Щоб підняти подавлений настрій собі й товаришам по камері, спочатку Зенко з пам'яті прочитав вірш Лесі Українки "Contra spem spero!", потім розказав біографію Лесі та її родини. Такі літературні розваги захопили в'язнів, а особливо тих, що любили поговорити на різні соціальні теми свого життя. Текли дні за днями. Допити вже не були страшними. І коли Зенко зустрів у слідчого однокурсника Леоніда Кіндрася, не здивувався. Тільки натякнув йому про батька, який втік з колгоспу на зарібки, щоб не вмерти з голоду, про що в гуртожитку розповідав Кіндрась, а тепер на слідстві доказує, що Зенко про колгоспи говорив зневажливо. Зенко заперечував: – Але ж у нашому селі ще нема колгоспу, – доводив слідчому. – Якщо нема, то буде, переконаєтесь, як то буде добре жити на трудодні. Сперечатись не було сенсу. Коли пішов свідок, слідчий пояснив: "... мій обов'язок

зібрати матеріал хоч би на десятку" (десять років у таборах виправного призначення). Слідчий психологічно підготовляв Зенка і вмовляв, що іншого виходу нема, бо всі "западнікі" налаштовані антирадянськи і їх можна судити без слідства й допиту. – Не сопротивляйся! Менє легче будет, – вмовляв Зенка, – у нас плановое хозяйство. Все выполняют і перевыполняют план. І я тоже. На стройках коммунизма нужны рабочие руки, а тут их много і все потенциальные контрреволюционеры".

"Contra spem spero!" – повторяв Зенко, повертаючись до камери. Дорогою komponував оповідання про Прометея, про його відвагу, самопожертву, безкорисне служіння людям і страждання за вкрадений для людей вогонь від богів. Досипав ночі без снів. І знову день, і знову ніч. Знову оповідання в камері. Блискуче розповідав Зенко придумане після слідства оповідання про Зевса, Прометея, Кавказькі гори, де розп'яли Прометея, і про орла, що день божий довбе ребра ...

Всезнаючий Микола захотів в'ясувати, чи в камері хтось знає азбуку Морзе. Більшість взагалі не знала, що таке азбука Морзе.

– А навіщо тобі? – спитав Дзядик. – Як навіщо... довідаємося, хто сидить тут, може є відомості про те, що діється на волі! – доводив Микола і пересів біля стіни, щоб перестукуватися по стояку труби опалення. Всі цим зацікавилися, і в камері настала тиша. З верхнього поверху почули зворотний перестук. Довго Микола перестукувався, поки наглядач не відкрив "кормушку" і пригрозив, що доповість начальству про порушення режиму тюрми.

А вночі почали викликати в'язнів на допит, на якому кожного попередили, що за порушення режиму всю камеру позбавляють права на отримання передач від рідних. І це було напередодні Різдвяних свят.

Святий вечір кожний в'язень зустрів з гнітючим настроєм. Отець Грош відправив всеношну, помолилися за рідних, за тих, що загинули на полі слави і тих, що не склали зброї. Грош зробив екскурс у біблійні події у Вефлеємі, розповідаючи про Марію, Йосифа й Ісуса. Усі сіли до спільної вечері. Отець Грош вийняв зі своїх запасів сухар засушеного білого хліба, змовив над ним молитву і роздав кожному по маленькому шматочку: – Це вам святочна проскура, Христос Раждається! Кожний відповідав по черзі: – Славимо Його! В'язні цього дня постили, не брали сніданку, крім хліба і камси, відмовилися й від обіду. На святу вечерю їли хліб з камсою та теплу баланду. Після вечері тихенько колядували: "Бог предвічний", а потім сумну-пресумну колядку про "Сумний вечір 47 року..."

Так переколядували всі галицькі колядки і ніхто з наглядачів не робив їм зауваження. Заснули після опівночі. Різдво. Вранці після спільної молитви тиха Служба Божа. А потім спогади дитинства. Дідух біля стола, солома на долівці, сіно на столі. Свічка горить біля миски з кутею. Два великі колачі поперек стола. Лине думка до батьківської хати, як вони там? А як вечеряють підпільники, де вони тепер? Хто з них ще живий?

*А десь там на позиції,
Без хліба, без муніції*

Вмирають козаки...(О. Олесь)

А кого з них тут чекає розстріл?

Минули Різдвяні свята, і в камеру посипались передачі від родин в'язнів. Заборону на передачі зняли. Отримав передачу і Zenko. Мабуть, тато привіз. Коли запахла ковбаса, всі збадьорилися, стали жартувати і розказувати анекдоти. І зовсім зраділи, коли охоронець оголосив, що підуть позачергово в лазню. В лазні весь одяг здали в прожарку. Та перед тим, як іти під душ, в'язні по черзі підходили до перукарки, яка стригла волосся під пахами і на лобку. За кінець свого члена в'язень тримав сам, а частіше це робила фрезієрка, яка стригла волосся лобка, повертаючи орган в різні сторони, виказуючи тим свою зверхність. Теплий душ, що часто переходив в окріп або в холодний дощ, був для в'язнів розкішшю.

У січні виклики до слідчого стали частішими. На допитах вже були три слідчі, які перехресними запитаннями старалися заплутати Zenka. Вони доводили, що в інституті діяла націоналістична організація, про яку вже призналися і Стебельський, і Дем'янчук. Скоро йому організують ставку віч-на-віч. Щоб доказати Zenкови, що вони про нього все знають, показали йому протокол з Буданівського МГБ, підписаний односельчанином Васишином.

Протокол складений слідчим району, в якому записано:

Питання: - Кого ви знаєте з членів ОУН в селі?

Відповідь: - З членів ОУН села знаю Зеновія Шкугру.

Питання: - З котрого року він перебував у членах ОУН?

Відповідь: - Зеновій Шкугра був членом ОУН з 1943 р.

Питання: - Яка в нього була зброя?

Відповідь: - Зеновій Шкугра був озброєний автоматом Калашнікова. В нього також були дві гранати і наган.

Питання: - Коли і де ви його бачили зі зброєю?

Відповідь: - Я зустрічав його зі зброєю ввечері 1944р. у своїх сусідів.

Васишин Іван Павлович, дата, підпис.

- Ну, що тепер скажеш ? - самозадоволено підсміхався слідчий.

- Нічого, бо Васишина не знаю, тим більше, що такого прізвища в нашому селі нема.

- Ти хочеш доказати, - змінився на лиці слідчий, - що наші органи брешуть!

- Можливо...або цей Васишин бреше, - самовпевнено підтвердив Zenko.

- Що.. Що? - Слідчий почав "в матір і бога...", а Zenko прокручував у голові зміст протоколу і прізвище Васишин. Чи це чергова провокація, чи справді в селі є Васишин? Слідчий вловив у очах Zenka сумнів і закричав: - ну, що, згадав?!...

Zenko продовжував заперечувати і пішов у наступ: - Якщо є такий свідок, то приведіть його на зустріч зі мною. - За чий рахунок? Думаєш, держава - це дійна корова?! - З тих слів Zenko зрозумів, що свідок не у Львові, а в Буданівській тюрмі, а можливо, його зовсім нема, або придуманий слідчим. Чекист сам написав протокол допиту, сам його і підписав.

- За мій, - спокійно відповів Зенко. - При арешті у мене вилучили двісті чотири карбованці, то з них і заплатите проїзд свідка до Львова.

- Ти уж больно умний, - промимрив слідчий і викликав охорону, щоб відвела Зенка в камеру. Довго Зенко згадував Василюшина і допускав, що під тим прізвиськом міг ховатися хтось з підпільників. Або це провокація слідчого. До появи протоколу надіявся на мінімальний термін в суді або навіть на звільнення, а тепер "катушка" - 54-11-1а - це 25 літ у таборах.

Зенко схилив голову і ні з ким в камері не розмовляв. Згадував свої дитячі і юнацькі літа. Пропливали вони в уяві, як довжелезна стрічка кіно. На кінець згадки сам себе запитав: - за чим тобі, Зеню, жаль найбільше? За коханням, якого не зазнав. За тим, що не пішов у підпілля, не стріляв таких, як Юдаков, не мстив за свого учителя Степана Серафима. Хіба тільки за нього, а за всі злочини...і самому краще загинути, ніж тепер йти на 25 років у табори.

Ще один ехидний докір промайнув у думках: - Ти ж хотів, щоб тебе заарештували. Ще й так, як Стебельського - прямо на лекціях. Хотів бути героєм на очах інститутських товаришів, а тепер плачеш, маєш то, що хотів. Не потрібно було з східняками заводити політичні розмови. Навіщо було демонструвати свою вишиту сорочку, ходити до церкви не криючись. Чому не так, як інші: Сокальський, Стояновський, Шуст, Шелест, Головач не поступив у комсомол? Тобі ж пропонували... Чому?...чому?... Та тому, що це співпраця з ворогом, бо це зречення своєї віри, традицій, бо це національна зрада. Найшовся ще один герой! Вони ж про це і не подумали. А ти про своїх батьків подумав? Коли ти через 25 років повернешся, їх на світі вже не буде, а вони ж тебе ростили. Ти ж на їх праці виріс, як паразит. Вони тебе 22 роки годували і мріяли, що ти їм віддячишся, а ти захотів бути героєм?

Муки зневіри зробили його замкнутим, понурим. При запитаннях і розрадах однокамерників уникав їх поглядів, а якщо й дивився, то його очі мали тупий вигляд - це був погляд іншого світу. "25, 25, 25..." - не давало спокою число в мозку. - Можливо, там і загинеш і ніхто на могилі не змовить молитви, не покладе квітів, не посадить червоної калини. З такими думками засинав і з ними ж пробуджувався.

На Йордан уночі Зенкові не спалось. Не спали й інші в'язні, не спали і слідчі, бо час від часу відкривалась "кормушка" і недолугий охоронець питав притишеним голосом: - Кто на К? Піднімалися, взувалися і йшли. Потім: - Кто на П? Пішов... Камера вже не спала. В'язні прислухалися до звуків на коридорі й на вулиці. Що там робиться? Може, йде війна, може, по одному викликають і там у підвалах розстрілюють, як це було в червні 1941 року.

І знову "кормушка" відкрита: - Кто на Ш? - Зенко, наелектризований передчуттям, крикнув: Я! - Фамілія? - Шкугра!... - Одевайся! ...

Одягнувся, взувся, рипнули металеві двері, і Зенко почовгав коридором в супроводі охоронця. Слідчий позіхав за столом. "Шкугра, считай, что слідство окончилось і готовься к суду. К суду нужно підписать протокол №200. Садись і читай, что ми с тобой сотворілі". Читав і думками літав до товаришів з інституту, до товаришів у село, до тих,

що чинили добро, і тих, що чинили кривду.

Він добре знав всі протоколи, та, на своє здивування, не найшов останнього протоколу. Що це? Ще раз переглянув том справи №73-92 і протокол допиту про зброю та членство в ОУН не віднайшов. Це помітив слідчий і спитав, чому він не підписує протоколу №200. В голові Зенка крутилося запитання, а де ж протокол допиту про зброю і свідчення Василичина? Спитати чи мовчати і не викликати вовка з лісу. Інстинкт самозбереження підказував: – не питай, щось в них сталося, це на краще... Довго перечитував протоколи свідчень Л.Кіндрася і Л.Гриліцького. "Агітація проти радянської влади". Коли? Де? "Зв'язок з нелегалами". З ким? Коли? Голі твердження, без аргументації.

Крутилася думка: – а де свідчення Василичина? Блиснула ідея: – З тих протоколів видно, що мене повинні випустити, – до слідчого, чи до самого себе сказав Зенко.

– Ти думаєш, що суд тебе оправдає? – засміявся слідчий. – Кто переступил порог тюрьмы, тому оправдания не будет – підкреслював кожен склад слова – не будет. Когда б так случилось, то вместо тебя посадят меня. Тебе же предлагали свободу, почему же тогда отказался? Хотел быть правдивым, незапятнанным. Шуруй теперь на Колиму. А кое-кто с ваших твоих здесь поумнел і уже на свободе, – багатозначно натякнув слідчий. – То, может, еще передумаешь?

Зенко продовжував хитрити: – А якщо не передумаю, то на скільки років поїду на Колиму?

– Самое меньше дадут десятку. Всё зависит от чистосердечного признания своей виновности... – Але ж у мене її нема... – Ха, ха, ха...Снова за рибу деньгі,... розсердився слідчий і викликав охорону.

У камері, досипаючи ніч біля дверей (місце біля Дзядика було зайняте), Зенко роздумував: чому не було протоколу Василичина? А може, він появиться на суді і тоді "котушка"?

І тільки через 6 років Зенко вияснив у селі, що такий Василичин все-таки є, і він своєю рукою підписував протокол. Та приїхати до Львова і свідчити проти Зенка не міг, бо лежав у психіатричній лікарні після допиту з "пристрастієм" районних слідчих.

9-го лютого 1949 року привезли Зенка "чорним вороном" в обласний суд, що на розі вулиці Ів.Франка і Пекарської. Охорона з чотиригранними штиками на карабінах оточила студента. Два спереду, два з боків й один іззаду вели його від "ворона" по коридору в зал суду. На другому поверсі Зенко побачив батька, що стояв під стіною. Очі повні сліз... – Тату! – Сину! Злилися воедино два слова в єдиний родинний код. Від удару охоронцем прикладом у батька з грудей вирвався стогін болю і розпуки. Батько не міг захистити сина. Син не зміг відітнути за батька.

Чи прийде час розплати?...Коли?!...Коли?! І чи буде?!

– Встати! Суд іде! Розглядається справа "Дело № 73-92" громадянина Шкугри Зіновія, уродж.. (тоді...і там...).

Говорив прокурор Чашін...і закінчив: – "дати максимальний термін!"

Адвокат як державний захисник Болецкий мовчав, говорили свідки: "... він

антирадянська людина з темним минулим і націоналістичними зв'язками". Говорив і Зенко, що все це брехня...Суд пішов на нараду.

І знову: "Встати". Зачитали вирок: – Іменем Радянської соціалістичної республіки України...1949 р., 9 лютого, м. Львів.

Обласний суд у складі головуючого А.Сергієнка, членів: Обіхода, Лаптева, народного засідателя Бережної і Келеваника, з участю прокурорів – Лаврентієва, Коляснікова, Е.Старікова., Чашина, адвокатів – Харітонова, Болецкого, секретаря – Кравченко, розглянув у закритому судовому засіданні кримінальну справу за ст. 54-10 ч.1 КК УРСР Шкугри Зіновія, 192...р. народження в с....., Буданівського р-ну, Тернопільської обл., студента Львівського ветінституту, позапартійного, українця, несудимого.

Досудовим та судовим слідством облсуд постановив: "підсудний Шкугра, будучи вороже настроєний проти радянської влади, в період з початку 1947 р. і до середини 1948 р. систематично висловлював думки антирадянського змісту в присутності студентів, з якими мешкав разом у гуртожитку, робив наклеп на радянську армію, колгоспне будівництво, вихваляв фашистську армію, підтримував зв'язки з націоналістичними елементами у Львові.

Признаючи Шкугру винним у скоєнні злочину за ст. 54-10ч.1 КК та керуючись ст. 296, 29 КПК УРСР, Львівський облсуд присудив: Шкугру визнати винним у вчиненні злочину, передбаченого ст. 54-10 ч.1 КК УРСР та позбавити його волі у виправно-трудових таборах на десять років, починаючи рахувати з 10 листопада 1948 р., з позбавленням прав, передбачених ст.29 пунктами А, Б, КК УРСР терміном на три роки, залишаючи засудженого під вартою.

Головуючий (підпис). Народні засідателі (підписи).

В окремій кімнаті після суду в'язні чекали на машину (чорний ворон). Серед засуджених в'язнів був один працівник НКВС. – А тебе за що?– глумилися над ним в'язні-галичани. – Мене за вірш, який я відправив Сталіну.

– Що, вірш не сподобався Сталіну? – Ні, не сподобався! – Що, мало в ньому ти лизав? – Та ні, я добре лизав, а йому чомусь не сподобалося. – Ну, ну, то почитай нам. – Добре...

– Йосифу Сталіну: "Ну что ж, правитель – геній света, к чему Расею ти привьол? Ана голодна і раздета, везде бардак і произвол, ти награждал себя не в меру, носіл шестнадцать орденов, позоріл нас і нашу еру, не стоїт слов твоїх чинов.

Приїхав "ворон", засуджених посадили в нього і перевезли на Замарстинів.

На Замарстинові – касаційна тюрма, де кожний в'язень міг писати просьбу про помилування, або протест проти несправедливого присуду.

Яке було здивування, коли Зенко, увійшовши у камеру, почув своє прізвище від в'язня із верхніх нар. Придивившись до в'язня, він пізнав у ньому земляка – студента Львівської політехніки – Любомира Бойка. Він зробив для Зенка місце біля себе і почав розпитувати про звинувачення і термін присуду. Щиро розсміявся, коли дізнався, що Зенкові дали дитячий термін – десять років у виправних таборах. Мені, каже Левко,

дали повну котушку - 25 років нізашо. Ось біля параші сидить бандит Ґеник, котрий вбивав невинних селян, грабуючи їх у Львові. Його група заманювала селян до зруйнованої церкви Святого Духа, біля поштамту, і там їх вбивала, забираючи їх мізерну виручку від продажу молока, сиру, яблук, картоплі. Не менший злочин вони зробили, показуючи на нас як на керівників обласного проводу ОУН, які немовби безпосередньо брали участь у тому вбивстві.

Зенко з верхніх нар глянув на Ґеника, котрий мовчки слухав звинувачення Левка, поклавши голову на руку, що лежала на покришці параші. - А чому він мовчить, - спитав Зенко.

- Що ж він може сказати, коли нашу справу інспірувало КДБ. А їм пообіцяли зберегти життя, якщо вони будуть свідчити на суді на нас як керівників тих вбивств. Тепер їм і нам втовкмачували, що вбиті селяни були радянськими активістами, тому провід ОУН дав вказівку їх ліквідувати. Нас возвели в члени обласного проводу ОУН. Все це брехня, бо ми тих бандитів не знали, ніколи їх не бачили і в проводі ОУН не були.

- А скільки вас було на лаві підсудних? - поцікавився Зенко. - Нас було на суді 12 осіб і їх 12. До судового засідання вони з нами не зустрічалися. Це був фарс КДБ.

На верхніх нарах біля Левка знаходився його товариш по справі, дуже веселий студент. Він посміювався над собою і склав нам вірша: "Був собі студент, Орест називався, хотів вчитись в інституті, а в тюрму попався". Решта студентів по справі Левка були порозкидані в різні камери. Довго затримуватися в'язням в одній камері адміністрація не дозволяла. Їх перекидали з камери в камеру. Не встиг Зенко познайомитись з Левком, як його перевели в іншу камеру.

А можливо тому, що Ґеникові зробили в черговий раз "темну", і він дуже верещав. Зенкові знову прийшлося освоюватися в новій камері.

Камера була велика, в ній перебувало більше 50 осіб, серед них фронтовики, що звільняли Берлін. Це були росіяни, що розчарувалися в можливості побудови комунізму в СРСР. Їх судили за вихваляння американських автомашин - "студебекерів", "люїсів" і цивілізованого життя в переможній Німеччині.

Їх мова, насичена блатними епітетами, та відкрите глузування з усього радянського відштовхували галицьких в'язнів від дружніх контактів і дискусій. Переважно це були офіцери різних частин Червоної армії. Майор моторизованої частини, колишній депутат Верховної Ради СРСР, не міг нахвалитися багатством Кремля під час сесії:

- Кожний з нас, депутатів Верховної Ради, - розказує майор, - ніколи не слухав ораторів Президії, тільки мріяв діждатися перерви і бігти в їдальню, де на столах були розставлені різні ковбаси, риба, ікра, апельсини, мандарини, шоколад, цукерки, пиво й багато інших ласощів. Депутати моментально згрібали зі столів дефіцитні товари, розпихали їх по кишнях, за пазуху, в рукави, і тільки тоді пили пиво, закусуючи тим, що залишилось. Це все було безплатно.

Галицькі в'язні з недовірою відносилися до таких оповідань. Їм була незрозуміла невихованість людей такого рангу.

Офіцери не відставали в своїх оповіданнях про генералів і кепкували з галичан, що ревно складали на папері апеляції до різних інстанцій, щоби їм зменшили термін ув'язнення, або зовсім звільнили з-під варти.

- Кого ви просите?! В своїх катів?! Вони бояться вас. У них руки по лікті у вашій крові. Вони готові вивезти всю "западню" в Сибір і розкошувати на ваших пожитках... Що, в них совість є? Там, де була в них совість, виріс х... Вони не росіяни і не українці, вони "гомо советікус".

Молодий капітан був надто говіркий, він із захопленням розхвалював німецький цивільний одяг, а також самих німців, що спрямували всю економіку країни для ведення війни, та не забули про цивільних.

- Я приїхав з Німеччини у відпустку й привіз у подарунок своїй сестрі шовкову білизну. Дівчата з цілого села приходили її оглядати і мацати. Не вірили мені, що такі шовкові труси носять всі німкені. Вони дивилися на свої спрацьовані порепані руки і шептали сестрі, що, йдучи до нас, поташем мили їх, щоб не заплямити мої дарунки. Хоч я привіз для сестри чотири комплекти білизни, та не міг заставити її одягнутися в неї, хоч у неділю вона обіцяла одягти її тільки на весілля. Дивлячись на своїх батьків, сестру та її подруг, я заплакав. Який комунізм ми збудували? Вістка про подарунки і шовкову білизну розлетілася по всьому селу, і до нас прийшов уповноважений чекіст, який погрожував сестрі, що вихваляння німецької білизни є антирадянською пропагандою і за це.... Батько, що був більш практичний, порадив мені тікати з села, а після демобілізації залишитися в західних областях. Тільки приїхав з відпустки і мене тут забрали...

- То ти сидиш за шовкові труси? - реготав рядовий солдат власівської армії.

Розмова велась так голосно, що черговий по коридору через "кормушку" пригрозив, що посадить камеру на штрафний пайок і позбавить передачі від рідних. Та все-таки черговий доповів начальству про розмови в камері й через два дні в'язнів почали переселяти. Перед самим переселенням Zenko отримав від батька величезну передачу продуктів і з нею перейшов у нову камеру, в'язні якої вже два тижні не отримували передач через штрафний режим. У камері всі були політичними в'язнями і майже всі галичани. Коли вони вияснили, що Zenko студент, то потягнули його на верхні нари до молодих хлопців, теж студентів. Один із них був з учительського інституту, родом зі східної області, другий з торгового інституту - Ковтун Іван. Обидва з багатою біографією і ще багатшою фантазією.

Східняк, хоч і вчився в педагогічному інституті, але до цього закінчив тільки сім класів.

- У шостому класі повезли нас на екскурсію в обласний центр, - розповідає він. - Це була субота, я помітив, що всі тут гарно одягнені - краще, як наш директор школи. В колгоспі так ніхто в будній день не одягався, та і в свята не набагато краще. Оглядаючи вітрини магазинів і людей, що вештались по вулиці, я побачив інший світ, не подібний до нашого села. Захопившись побаченням, я відстав від свого класу й загубився між людьми. Спочатку заплакав, а потім почав блукати без всякої мети. Захотів їсти. Мама

дала на дорогу окраєць хліба і двадцять копійок. Де ж мені поїсти, подумав і спитав про це панюгу. Він з цікавістю глянув на мене і, сміючись, показав на широкі двері: – О, тут добре і дешево кормлять. – Я зайшов, сів несміливо за столик, розглядаючи велику кімнату. За сусіднім столиком два панюги їли руками курку. З неї капав жир, а з мого напіввідкритого рота, якого я не закривав від здивування і захоплення, капала на стіл слина. З бокових дверей вийшов старший мужчина з білим фартушом на животі, а в руках на бляшаній дошці ніс теж кури.

Ковтун дивився на Зенка кривим оком, коли він ділився зі східняком, який в нашому розумінні не був студентом. Його судили за статтею 54-14 (рецидивіст). Він гордився, що має 54-у статтю, бо, як прийдуть американці, то всім буде показувати довідку, де написано, що він політичний в'язень. Зенка він купив тим, що назвав прізвище однокурсника з теребовлянського технікуму – Швалюка, з яким рецидивіст вчився в Львівському педагогічному інституті. Східняк цікаво розказував свою біографію.

– Тоді в обласному центрі він зрозумів, що мусить бути паном, гарно одягатися, їсти в ресторані, нічого не робити й мати багато грошей. Чесним шляхом він цього не доб'ється.

– Життя пливе і не повертається. Що з того, що мати щоденно працює в колгоспі. Грошей вона не має, одяг в неї такий, що в ньому в ресторан не пустять, а їсть тільки картоплю і капусту. Та хіба тільки вона так живе. Всі сусіди, все село так животіє. Колгоспники з поля крадуть свою працю ночами. То чому я теж не можу красти? І я крав...тільки не в селі, а на залізниці. Скидав з вагонів різні речі, перед залізничною станцією скакав на ходу з поїзда, на перегоні підбирав їх і продавав у місті. Спочатку я це робив без помічників, потім підібрав собі команду. Мене зловили на гарячому. Я не видав нікого. Мене засудили, як малолітнього, на три роки. Відбув половину й випустили. Віднайшов колишніх товаришів і почали те саме. Тільки більш організовано. Ми мали пломбінатор, отож зривали пломби з вагонів з дефіцитними промтоварами. Вдруге був заарештований і засуджений на 10 років. У таборі познайомився з місцевими авторитетами. Разом з ними організували втечу з табору. Пограбували районний банк і за гроші та шантаж ми отримали чисті паспорти, купили собі атестати на прізвища нових документів. З новими документами я переїхав до Львова. Організував групу, яка періодично вривалася в банк, переймала інкасаторів, щоб відібрати від них гроші, які влада пограбувала в народі. Наше життя стало сповненням моїх мрій з шостого класу. Ми користувалися всіма благами на рівні влади. Харчувалися в ресторанах, відпочивали в Криму, тримали в страху прокурорів. Мали своїх агентів у силових структурах, які передавали нам відповідну інформацію. За фальшивими документами мене прийняли в педагогічний інститут, де здавав заліки й екзамени за гроші; деколи, щоб отримати оцінку, шантажував викладачів. У порівнянні з іншими студентами я був фраєр, набув шарму інтелігента, одягався краще наших професорів. Словом, втирався у вищий світ.

– Без мого дозволу член нашої групи пішов на акцію, де погорів і засипав мене.

Тепер, на сміх, я політичний в'язень. О, як вас, політичних, високо цінять... Нам потрібно три рази сісти в тюрму, два рази організувати втечу з табору, пограбувати два банки і тільки тоді нам дадуть політичну статтю. Як зміниться влада, я буду пишатися теперішнім присудом, – він заходився реготом від свого висновку. – Ви думаєте, що я довго буду сидіти в таборах? Не більше року... І там не буду працювати.

Два галицькі студенти вірили й не вірили розповіді фраєра, так його називали.

Батьки Ковтуна мешкали напроти тюрми, і лиш тільки зняли заборону з камери на передачі, як родичі майже щоденно почали приносити теплі обіди.

Минув місячний термін, що був відведений на касаційні скарги. Засуджених в'язнів почали перевозити у пересильну тюрму на Замарстинів – це територія колишнього жидівського гетто, потім шпиталь інвалідів Вітчизняної війни. Умови тут були гірші. Камери малі, з дерев'яними двоповерховими нарами.

Надворі буяла весна. Весняне тепло, маленькі віконця і тіснота створювали неможливі умови для перебування в камері. У кінці травня в'язнів вивели на площу для завантаження їх у залізничні вагони. Свіже повітря, буйна зелень, квітучі вишні та безперспективне становище викликали в психіці в'язнів контраверсійний збуджений настрій. Високим баритонем заспівав чорнявий в'язень: "Не для мене цвітуть сади, не для мене співають дівчата. Для мене тільки етапи і ґрати"...

У 12-у корпусі сиділи політичні, що були різні за віком – від 16 до 70 літ. Вони були відділені від кримінальних. Територія всіх корпусів була огорожена ще з часу, коли німці сюди зганяли євреїв, і називалася жидівське гетто. Два рази на день перерахували в'язнів. На стіл поклали судові справи, і "покупець" вибирав собі бранців, яких потім вели на товарний вокзал львівської залізниці й заганяли у товарні вагони (телятники) під надривний крик собаководів і гавкання собак.

Такі телятники тоді служили за місцевий пасажирський транспорт, в таких телятниках із загратованими вікнами повезли в'язнів у "не столь атдальонние края". Посередині вагона параша. Дерев'яні нари займали решту площі вагона. Поїздка тривала двадцять діб. Три рази на добу охоронці робили перекличку по прізвищах. Їжу приносили вранці, в обід і ввечері. Харчування таке, як у тюрмі. Місця на нарах займали молодші, а під нарами – старші.

Минули Підзамче і на в'язнів насувався меланхолійний настрій. Чи повернуться колись вони додому? Чи чекатиме на них дівчина з чорними бровами? Куди повезуть родину засудженого? Чи варто було встрявати в політику, що завдало болю рідним? Колеса вагона вистукували в унісон: – так-так..., так-так... Пульс на скронях вторив: тік..., тік..., тік..., тік. Хтось продекламував вірш:

*...Везли їх, стомлених в тюрмі за ґратами,
Везли, щоб там, в краях холодних,
Згноїти велетнів народних,
Крилаті іскри потушить
І знов дурити і душить.
І ось вони на мить одну спинилися,*

І на селян крізь ґрати задивилися,

А ті стояли, як каміння, –

І хтось, лузаючи насіння,

Дививсь на вікна і сміявсь:

"А що, голубчику, попавсь?"

– Диви, диви, у нас тут і поети появилися. Тобі, мабуть, за цей вірш десятку відцибубушили, – тикнув пальцем у "поета" Зенко.

– До речі, кому-кому, а тобі треба знати, що цей вірш написав такий ветеринар, як ти – Олександр Кандиба, що взяв собі літературний псевдонім – Олександр Олесь, – спокійно поясняв Зенкові і тим, що заслухалися у слова вірша, старший мужчина з нижніх нар. – Ми такого поета в школі не вчили, – почав оправдуватися засоромлений Зенко. – І яка доля того поета? – запитав чорнявий, із шрамом на лиці, хлопець з верхніх нар. – Його розстріляли? – доповнив питання Ковтун.

– Ні...Він виїхав за кордон разом з урядом УНР, – пояснив "поет".

– А тих, що залишилися..., майже всіх розстріляли... на Соловках, – з сумом в голосі сказав старший з нижніх нар.

Щоб якось реабілітувати себе в очах оточення за Олеся, Зенко розповів про долю письменника Володимира Гжицького, з яким особисто знайомий. Потім виправився (зловив себе на брехні), що він це знає від брата Гжицького, свого професора з ветеринарного інституту. – Він єдиний не лукавив і не писав пасквілів на друзів й на Україну. Не співпрацював з КДБ, як інші – Рильський, Малишко, Тичина, Головка... ба, навіть колишній політв'язень Остап Вишня писав пасквілі – "Самостійна дірка". Читали цей пасквіль? Історик Крип'якевич теж каюся за свою "Історію України". Письменник Галан до сих пір пише пасквілі на нашу церкву, – розійшовся Зенко своїми звинуваченнями і хотів продовжувати, та його зупинив старший з нижніх нар.

– Якби не такі письменники, як Рильський і Тичина, то українська література в Радянському Союзі зовсім занепала б.

– Такими аргументами можна оправдати всіх зрадників, – апелював Зенко.

– Так, так..., бо наша історія – це суцільна зрада і геройство. Щоб судити когось, молодий козаке, – усміхнувся по-батьківськи старший, – потрібно побувати в їх шкірі в ті репресивні 1933–37 роки.

Ще довго Зенко сперечався б, якби сусід по нарах не потягнув його за плече і впівголосу додав: – З ким ти сперечаєшся, він такий продажний, як його Тичина... Тепер вже Зенко почав захищати старшого: – А звідки ти взяв, що він продажний? – Я з такими зустрічався в Чехословаччині...

Зенко з недовірою глянув на сусіда: – А що ти там робив? – спитав і з цікавістю почав розглядати сусіда. Худе видовжене лице, карі пронизливі очі, ледь біліюча сивина натякали Зенкові, що це непересічна людина. – Питаєш, що я там робив?.. Втирався в цивільне суспільство, – розважно і загадково відповів сусід. – Ну, ну і як?

Повернувшись сусід горілиць, встромив очі в одну точку, втягнув повітря і...почав:

– Минулого року ми продерлися через Карпати в Чехію. Там нас оточили советські

військові частини. Два дні ми боронилися, а потім вирішили вночі прорвати їх охорону. Впало багато. Я поранений доповз до села. Три дні пролежав на горищі стайні. Смушками сорочки перев'язав рани. З літньої кухні господаря крав варену картоплю, приготовану для свиней, і залишки хліба для курей. На третю ніч вирішив іти в Чехію. По дорозі вранці заправ у маленькому потічку криваві сліди на одязі. Сонце піднялося, і я вирішив відпочити та просушити одяг біля копиці сіна. Тепле сонячне проміння розслабило тіло, і я заснув, тримаючи в руках свій автомат. Прокинувся від дотику холодної жіночої долоні до мого чола й побачив нахилену наді мою дівчину, а біля неї – чоловіка з моїм автоматом. Мене вони привели до своєї хати, й коли поміряли температуру – жажнулися. Ці люди мене лікували і вилікували, виходили. Сталося так, що я з цією дівчиною потім оженився. Та всюди є "добрі" люди, і сусіди донесли про мене поліції. Мене арештували й судили за "зраду батьківщини" – чиєї? І тепер я їду з вами.

– А звідки ви родом? – перепитав Зенко. – З села Березовиці біля Тернополя.

– Знаю,... бо я теж звідти, з Тербовельщини, значить, ми земляки. – Земляки довго не спали, все згадували старі історії. Кожний викладав своє розуміння сучасних подій та сприйняття сучасного світу. Пройшла вечірня перевірка. Далеко за північ Зенко роздумував над своєю долею і долею тих, що їхали з ним у вагоні. Сон не приходив до нього. І раптом десь поблизу параші почулось шарудіння і тріск дошки. Підняв голову. Посередині вагону три напівзігнуті постаті вовтузилися біля підлоги. Ще раз заскрипіли дошки й у вагон увірвався з шумом потік повітря. І під підлогу вагона зникали одна за одною постаті. Знову скрип дошки, й одна постать випрямилася і подалася на верхні нари протилежної від Зенка частини вагона. Зенко догадувався, що сталося, стрепенувся від скреготу коліс вагона і різкого гальмування поїзда. Через хвилику поїзд знову рушив і поцигикав паровозом, постукуючи колесами на стиках рейок.

Щасти їм, Боже! – прошепотів Зенко, повернувся на правий бік і швидко заснув.

Який рейвах зчинила охорона вранці, читач може тільки догадуватися. П'ять раз перевіряли за списками в'язнів вагона і самі собі не вірили, що двох нема. Нарешті догадалися, що через підлогу два втекли. Догадалися теж, що у вагоні є спільник, який після втечі засунув парашу на місце зірваних дощок, попередньо заклавши їх у гніздо. В'язнів залишили без сніданку, обіду й вечері. На кожній станції перевірка за списком. В'язні перед вечерю і після неї били у стінку вагона черевиками та кричали через віконця вагона на зупинках залізничних станцій: – московські холуї, собаки, гади і ще таке, що було незрозуміле галичанам.

Втеча в'язнів і репресії охорони не привели в'язнів до депресивного настрою, а навпаки. В'язні були збудженими, активними. Вони співали повстанські пісні і час минав скоріше. І ось на 20-й день довжелезний етап прибув на станцію Салават Башкирської АРСР. На станції довкола стояла охорона з собаками, що безперервно гавкали. Для застрашування крики, московські мати: "Строїтса по пять, быстро, быстро! Садись!"

Понад голови вистріли з автоматів. – Первая колона шагом марш! Вторая колона, третья колона... В'язні розглядаються, куди ж їх привезли? Назва станції Салават нікому з галичан не була відома. Хоч був початок червня, ніде не було видно нивки, лиш де-не-де острівки трави. Дорога у втопаному піску місцями передута маленькими греблями. На бокових рівчаках лежить почорнілий сніг. Сильний вітер-суховій сипле піском у вічі, пронизує холодом до кісток, зриває з в'язнів шапки. Собаки безперервно гавкають, вириваються з прив'язі собаководів. На горизонті нема дерев, нема поселень, лиш степ і степ..., а на шляху відкрилася панорама – пристанище в'язнів – табір ГУЛАГу. Табір оточений дерев'яними щитами висотою 3-4 метри із зашитими щілинами. Над ними дашок з колючого дроту. У кутах і по периметру через 70 метрів – вишки. На них стирчать, як зозулі, охоронці табору. Етап підходить до воріт. Лунає команда: "Садись!" і для постраху кілька черг з автоматів. Перед воротами стоять столи, на які керівники етапу викладають формуляри про кожного в'язня і передають їх "покупцям" табору. Ті в свою чергу перевіряють дані формуляра з усною відповіддю в'язня, що підходить по черзі до столу. Перевірка тягнеться до вечора. Тих, кого перевірили, пускають в середину табору, формуючи з них бригади по 30 осіб. Охоронці табору супроводжують бригади до їдальні та лазні. Там в'язням видають табірний одяг, в їдальні – пайок хліба й миску баланди. Помитих і переодягнених в'язнів супроводжують до порожніх бараків з двоповерховими нарами. Барак розділений на секції, які вміщують 50-100 в'язнів. Переважно барак складається з двох секцій, по середині між ними – коридор. Направо і наліво широкі двері в секцію. Коридор розділений на дві половини по довжині. В задній частині коридору знаходяться приміщення для обслуги секцій та інвентарю (лопати, відра, мітли і т. п.).

Стіни бараків складені з дерев'яного каркасу, оббиті дерев'яними щитами з зовнішньої і внутрішньої сторін. У стінах – малі вікна. Дах покритий шифером. Підлога дощана.

Ось в такий барак привели Зенка з іншими в'язнями. Бригадиром призначили Лещенка, в минулому – начальника поліції при німецькій окупації на лівобережній Україні. Переважна частина бригади складалася з галичан і волиняків. Серед них чотири студенти: Ковтун Іван, Кривіцький Анатолій, Крамар Богдан і Зенко. Хлопці вибрали собі верхні нари, бо на нижні бригадир розмістив старших за віком в'язнів, таких, як Новосад з Рівненщини. В порівнянні з умовами у вагонах етапу бараки мали одну перевагу – це свіже повітря, бо туалет був окремо за бараками, біля низької огорожі зони.

Пройшла вечірня перевірка і втомлені в'язні послули на дощаних нарах. Вранці знову перевірка, знову баланда, дві тюльки і пайка хліба. В'язням дозволено ще день залишитися в зоні, щоб укомплектувати бригади, вибрати нарядників, начальника колони, поздавати зайві речі в каптьорку, випрати деякі дрібні речі біля водопровідної колонки і т. п.

Анатолій прийшов з каптьорки і з середини бараку гукнув: – Іване, Зенку, Богдане! – Ідемо, пройдемося по..., як кажуть у вас в Галичині, spacerом по табору. Всі три

прийняли пропозицію Толі.

В'язні отримали обмежену волю. Почали розглядатися по зоні. Смуга прострільної зони, шириною 10 метрів, скопана і загромаджена. Внутрішня смуга зони огорожена колючим дротом висотою до 1-го метра. Перші три спарені бараки – це 9-та колона. Нижче ще три бараки – це 2-га колона. Разом в них розмістилося більше 3-х тисяч контриків, так в таборі називали політичних в'язнів.

Хлопці здивувалися, коли взнали, що їх зона – це половина табору, а друга половина теж має шість спарених бараків, але там перебувають "битовики" – кримінальні злочинці. Зони відділені одна від одної металевою сіткою. Між сітками широка дорога, яка веде до їдальні. Сітка політичної зони прорвана в кількох місцях, тому хлопці вийшли на дорогу.

– Йдемо до їдальні, – каже Іван, – може, щось скураємо, або заміняємо, бо я такий голодний, ще б таке відро каші, яке приніс черговий бригади всім на обід, я з'їв би за один раз. З кімнати конвоїрів вийшов наглядач і почав гукати: – А ну-ка, вашу мати, контрикі, назад в зону, что, в карцер захателі?!!!

"Контрикі" хоч-не-хоч повернулись у свою зону. Не встигли зайти у свій барак, як гонг: – бам..., бам..., бам... – кличе в'язнів на спільну перевірку. Бригадири виганяли своїх в'язнів на площу між бараками. Коли всі вийшли з бараків і гонг перестав бамкати, високий азербайджанець дав команду: "Уважно! Всім бригадирам вистроїти бригади лицем до мене по п'ять осіб". Біля нього стояло два в'язні і чотири наглядачі.

Знову низьким голосом рафінованого начальника він вигукнув: – Увага!.. Тихо!.. Слухай мою команду: – Струнко!

В'язні – зареготали: – Подумаєш... начальник.

Азербайджанець, немов би не почувши реплік, продовжував:

– Мене призначено начальником другої колони. Моє прізвище Новак. Мої накази і розпорядження в зоні є обов'язкові для всіх бригад. Справа від мене є Авдєєв, призначений адміністрацією моїм помічником у всіх побутових справах колони: одяг, харчування, влаштування в секціях. Зліва від мене є рознарядник Чистяков, який веде облік в'язнів, що виходять за зону, і тих, що залишаються тут. У кожній секції є "днювальний", який стежить за санітарним станом. На дверях кожної секції вивішено обов'язки кожного в'язня. Того, хто не виконує обов'язки, позбавляють права на посилку від рідних, переписки з ними, або садять в карцер.

Опанувавши ситуацію, він знову вигукнув: – Колона, струнко! Вільно! Розійтись по бараках

Зухвалість начальника з командою "Струнко" була на язиці в кожного в'язня, що з веселим настроєм заходили в барак. Тим більше, що черговий приніс вівсяну кашу на вечерю. Закінчувався перший день відносної волі в табірних умовах.

Вечірній дзвін (удар по висячій рейці) сповістив, що вихід з барака заборонено на цілу ніч. Бараки закриваються з зовні вільнонайманими наглядачами, а перед тим днявальний заносить в секцію "парашу".

На суміжному лежку верхніх нар Анатолій мугикав російську пісню: – В дальоком

степу за Байкалом, где золото роют... – А де ти навчився цієї пісні? – здивовано запитав Зенко.

– Якби ти знав..., та краще тобі цього не знати, – багатозначно натякнув Толя і продовжував... – Бродяга, судьбу проклинаю... – Цікаво, розкажи, це, мабуть, не секрет? – Та ні, просто згадав Норильськ. – А хіба ти там був? – Був, Зеню, довгих п'ять років, там школу закінчив. – А що ти там робив? – Рибу ловив, – засміявся Толя, – Тащілся сумой на плечах... – продовжував мугикати... – Ну, ну, не мугикай, а розкажи.

Толя інтригуюче покашляв і почав: – Мій батько – поляк, йому по блату продали парцелю землі, надавши позику на 20 років. Він разом з мазурами-колоністами зліпив таку-сяку хату, стодолу, хліви. У 40-му році нас разом з колоністами вивезли на північ до білих медведів. Мати, українка, прокляла всіх поляків разом з батьком, за яких вона страждає зі своїми дітьми. Батько в гніві щось сказав на владу, його забрали, і він десь пропав. Після війни ми назбирали грошей на дорогу і приїхали в мамине село.

Тут я закінчив 10-й клас і поступив у Рівненський інститут. У інституті відмовився від вступу в комсомол і мене, як сина "врага народу", запроторили сюди.

– Вороги! Вороги? Чийого народу? Якщо мого, то слідчими, прокурорами і суддями повинні бути українці, представники мого народу. А то кругом москалі. Слідчий – москаль, прокурор – москаль, конвоїри – москалі, адвокати – перевертні. Та й судді – чужинці. Чужа мова, чужі погляди стосовно нас. І відбувати покарання за фіктивний злочин присуджено на батьківщині слідчих і прокурорів.

– Але ж ти, Анатолію, поляк, як і твій батько. – Мене виховала мати. Я виріс на Поліссі. Я люблю свою поліську хату, свій зажурений ліс. Я люблю тих хлопців, що воюють у наших лісах. А батько? Він, мабуть, був перевертнем. Заради поля став поляком. Вдома ми розмовляли українською. На півночі – вимушено російською.

До корпусу зайшли два наглядачі: – Не разгаварівать! спать! не слишалі атбоя?

Хлопці заглибились в роздуми над своєю долею, над долею своєї родини, осягаючи думкою суть життя.

Робочий день

Металевий дзвін рейки сповіщав про неволю в таборі. Піднялися з нар, вмилися перед баракком, поїли баланди і гайда ставати в ряди по 5 осіб. Нарядник двічі перерахував бригаду, а біля воріт два татари ретельно всіх без винятку обшукували. Високо над ворітьми висів транспарант з написом "Тільки чесна праця забезпечить тобі волю!". З гучномовця соковитим тенором витягав соліст: "Я такой другой страны не знаю, где так вольно дышит человек". – Вас би сюди, співаки, – впівголоса сам до себе сказав Анатолій. – А може, вони вже сидять, – додав Іван. – Та ні, це Горького слова, він їх написав, як повернувся з творчої поїздки на Соловки. Наглядач, що проходив повз них і почув останні слова Анатолія, закричав: – Молчать, разговорчики! – І чому вони всі такі злі, кричать, немовби їм хто маму зарізав.

До тих, що робили обшук, підійшло п'ятеро колишніх студентів, що волею долі

опинилися в одній бригаді Лещенка. Татарин обмацав одного й другого від шиї до п'ят. В'язнів у бригадах перераховував охоронець з числа тих, які приймали колону для праці на будівництві і опісля всі рушили по дорозі повільним кроком. Начальник охорони через рупор двічі попередив: - Предупреждаю - шаг вправо, шаг влево за колону, будем стрелять без предупреждения. Гавкіт охоронних собак підсилював погрозу начальника. Собаководи оточили колону з двох сторін і з заду колони. Крім цього, охоронці направили автомати Калашнікова на колону в'язнів. В'язні колони № 2 йшли попереду. Були це молоді хлопці-росіяни з армії Власова. Ще недавно вони, як конвоїри німецької армії, так вели на роботу жидів і полонених червоноармійців. Яка та доля зрадлива... Недарма кажуть: - Хто мечем воює, той і від меча гине.

Позаду 2-ої колони йшла 9-та. Більшість в'язнів були похилого віку - українці, білоруси, росіяни, які в певній мірі співпрацювали з українським чи білоруським підпіллям, з німецькою окупаційною владою, або виявляли незадоволення радянською владою. Молоді хлопці-політв'язні - це ті, що в тій чи іншій мірі провадили діяльність, пов'язану з підпільною національною боротьбою.

На інші об'єкти виводили колону жінок-політв'язнів, також окремо вели на будівельну роботу кримінальників.

Будівельна площадка обгороджена дошками, зверху яких було кілька рядів колючого дроту. На воротах перед входом охорона знову перераховувала в'язнів. І лиш на площадці в'язні не відчували прискіпливого стеження за собою. До бригади підійшов майстер і визначив обсяг робіт на день. Зняти рослинний шар землі на площі майбутнього 50-квартирного житлового будинку й викопати траншеї на фундамент для нього. Бригадир роздав лопати і відміряв кожному норму. Всі почали з неохотою братися за роботу, тільки Іван, опираючись на лопату, поплентався по зоні між іншими бригадами.

Хоч праця на землі не була важкою, але тюремні дні й особливо виснажливі ночі на допитах, психологічний стрес від судилища, етапна дорога ослабили в'язнів. Давався взнаки й теплий сонячний день, насичений сухим повітрям, що робив їх зовсім кволими, неспроможними виконувати будівельні роботи. Вони лельом-полельом, опершись на лопату, робили вигляд, що працюють. Бригадир, не в змозі дивитися на охлялих робітників (так він називав лінивих), поплентався по обід. Приніс відро баланди і піввідра вівсянної каші. Почав роздавати обід і тут появився Іван. - Де ти бродиш, Ковтун, чому не працюєш? А, ти ще не починав працювати, то обіду не дам... Іван, сміючись, поскаржився, що не має лопати. - Як? - здивувався бригадир. - Я всім роздав. - Так, але я свою поламав, поламав, щоб не бути тут рабом. На них працювати не буду! Запам'ятай собі. Я політичний, я контрик і краще здохну, ніж буду працювати на них. Хай вони будуть прокляті, що марнують мою молодість, моє життя! Я їх ненавиджу, як і їх холуїв.

Відгомін його прокльонів летів понад головами сусідніх бригад в башкирські степи і повертався відлунням: "Не — на — ви — джу"..., "Не — на — ви — джу"... Ковтун летів за цим відгомінном, немовби сказився.

- Піди за ним, Шкугра, - лагідно попросив бригадир, - а то дурне наробить гріха собі і нам. Головою муру не розіб'єш. Нам потрібно вижити, вижити за всяку ціну, - і пошепки закінчив думку, - щоб їх судити, судити за всі злочини нашого народу.

Бригада, потупивши очі, ліниво зрізала верхній шар ґрунту. Зенко плентався між чужими бригадами, шукаючи Івана. В'язні поспиралися на лопати й ділилися спогадами. Солодкими спогадами на чужині про рідну землю....

З-поза чагарників появився Іван. - Ти шукаєш мене? - Немов би так... - Почекай мене тут, я провів чудову операцію, - і знову кудись полетів. За хвилину махає рукою: - Ходи сюди! За кущем чагарнику стояло відро, повне вівсяної каші. - Де ти взяв? - Не питай, їж! - А ти? - Я вже трохи їв, а тепер їж ти, бо дали тільки одну ложку. Два колишні студенти за півгодини з'їли більшу частину каші. Трохи подрімали і доїли решту. - Тепер я віднесу відро. - Так хто ж тобі дав кашу? - вдруге перепитав Зенко. - Я заміняв у їдальні за маринарку.- Хоч раз за півроку хлопці наїлися.

Гонг скликав бригади до воріт. Бригадир дивився кривим оком тепер на обох, нічого не питаючи. Такої лафи, байдикування на роботі більше в Зенка не було. Іван знову відмовився від роботи. Норму за нього відробляли Зенко й Анатолій, поки Іван не перейшов в іншу бригаду. Вмовляння товаришів здатися і почати фізично працювати на Івана не мали впливу. Більше того, він соромив товаришів, сміючись над ними: "І ви називаєтеся політичними в'язнями. Українські в'язні за Польщі, за німців не працювали. Згадайте Степана Бандеру, Климишина, Лебеда, Березу Картузьку. Вони відмовлялися навіть спілкуватися чужою для них мовою. Їх тримали в карцері, на морозі, і вони не здавалися. А тут якийсь німецький поліціант буде мною командувати. Я колись йому голову відрубаю. Ви не політичні в'язні, ви - хлюпії. Ви подивіться, як ведуть себе блатні в зоні побутових в'язнів".

За межами табору була обгороджена зона з баракom БУРа. Там тримали блатних рецидивістів. У неділю в'язнів на роботу не водили. Тоді можна було помитися, поміняти білизну після лазні, написати листа додому, щоб потім передати через вільнонайманих робітників з будівельної зони.

В одну таку сонячну літню неділю забіг Іван у барак і гукає товаришів: - Ходіть, хлюпії, на двір і побачите правдивих в'язнів.

З порогу барака було видно БУР. Вірніше, тільки дах їхнього барака. На даху стояли голі рецидивісти і на повний голос кричали: "Далой Сталіна с камсой, давай Трумена с колбасой. Контрікі, подимайтесь, унічтожим ету мразь, етіх кровопійцев. Гніди! Гади! сукі!. Союз розрушимих, сплотіла навекі блядская Русь".

Таке театралізоване видовище тягнулося кілька годин, доки охорона водяними брандсбойтами не зігнала їх в барак. Блатні з побутових бараків стояли біля сітки своєї зони і кричали: - Братци, ми с вами, розрушім мир кровопійцев!

Іван видряпався на підвіконник і собі кричав: "Да здравствует свобода! Смерть Сталіну!!"

Бригадир стягнув його з підвіконника, затиснув у руках і процідив: "Ще не визріла пора, ще не прийшов наш час".

- Для вас його ніколи не буде, бо ви хлюпії. Ви... ви, - розпука і жаль стиснули йому горло. У нього забракло слів, щоб висловити зневагу до оточення, до своїх товаришів, яким він вірив і якими захоплювався. А тут, в такий час, вони стояли мовчки і тим підкреслювали свою солідарність з бригадиром.

Охорона не на жарт заметушилася, на вишки підняли кулемети. За зоною було чути поодинокі постріли. Ввечері чергувала підсилена бригада внутрішньої охорони. На годину скоріше задзвонили "атбой".

Будівництво житлової інфраструктури 5-го району Ішимбаєва

за перспективним планом забудови

Переважна більшість робітників-політв'язнів до цього часу не зустрічалася з таким масштабним будівництвом, в якому їм тепер довелося виконувати різні роботи. Виконроб - Венцель зробив розбивку в натурі, згідно з планом всіх будинків кварталу. За кожним будинком закріпив бригаду в'язнів. Кожного бригадира інструктував з правил техніки безпеки та правил організації і технології будівельного виробництва. Земляні роботи в'язні виконували повільно. Бетонування фундаментів дещо зацікавило. Появилися нові терміни: марка цементу і бетону, термін твердіння, опалубка, міцність, лабораторний аналіз, гідроізоляція, пароізоляція, руберойд і т. п. Та коли бригада почала складати з дерев'яних брусів стіни, то деякі в'язні почали вже сперечатися з прорабом стосовно виконання роботи, бо такі стіни вони складали в Карпатах.

Сусідній будинок будували азербайджанці. Вони теж були різного віку. До Зенка почав приставати молодий азербайджанець із різними питаннями про Львів. Його батько немовби був убитий у Львові "бандитами". Слово за словом виявилось, що азербайджанець родом з Баку, він колишній студент політехнічного інституту й був засуджений за антирадянську агітацію серед студентів. Вірніше, за розповсюдження рукописної інформації про відокремлення Азербайджану і приєднання його до Туреччини. Він вважав себе турком. Цей в'язень хотів багато чого дізнатися від студентів -західняків. Запитував, яка різниця між українцями, хахлами, бандерівцями і гуцулами. Був прихильником філософії Баха й Авенаріуса та критикував Гегеля за ідеалізм. Теж схилився перед філософією Ібсена. Суперечки набирали захоплюючого інтелектуального змісту. В єдиному студенти мали спільну думку, що найбільшим ворогом всіх націй є ненажерлива Росія. В їхній пам'яті ще збереглися лекції з діалектики. Бо в той час студенти всіх інститутів вимушені були вивчати марксизм і лєнінізм з додатковою марксистською літературою.

В'язні не зчулися за розмовою, коли до них підійшов чоловік у військовій формі.

- Ви і тут ведете антирадянську пропаганду? Значить, судили вас справедливо, - заявив безапеляційно офіцер. Азербайджанець першим, оглядаючи з ніг до голови непрошеного гостя, відрізав в унісон: - Ваша заява характеризує вас як випускника церковно-приходської школи, що розбирається в діалектиці як..., - поки він підшукував

відповідне слово, офіцер опам'ятався від першого шоку. – Ти, молокосос, будеш мене вчити діалектики, я закінчив Ленінградську академію. – Якщо це так, – втрутився Зенко, – то вам треба знати, що діалектичний матеріалізм не є антирадянською філософією. – А те, що Росія є ворогом всіх націй, – як ви обидва заявили, – не є антирадянщиною?

– Але про це писав Сталін у своїй геніальній праці "Національне питання в Росії", том третій, сторінка 176, – випалив Ахмед Аджієв без запинки.

Офіцер стояв розгублений. – Але він..., – запнувся, – писав про царську Росію.

– Дійсно щось подібне писав Ленін чи Сталін, – нагадував собі в думці офіцер і, щоб вийти з неприємної ситуації, перепитав:

– Ви що, історики? – Так, наукові працівники, – збрехав Зенко.

– А я – головний інженер будівництва 5-го району, – і для більшої переконливості додав, – капітан Лісіцин.

Перекур вже закінчився і бригадири двох сусідніх бригад почали розшукувати своїх прогульників...Лісіцин зайшов до бригади разом із Зенком і почав професійно пояснювати правила врубки місця з'єднання брусів під назвою "хвіст ластівки". Перевірив кут перегородки єгипетським трикутником. Пояснив необхідність застосування антисептичного розчину і розпрощався не як начальник, а як звичайна людина.

Йшла осінь, сильні вітри дошкуляли в'язням вдень і вночі.

Перукарем 2-ої колони був Ромко – львівський панок, що немовби працював артистом у театрі імені Марії Заньковецької. Він прихильно поставився до своїх земляків і запрошував хлопців приходити до нього погрітися. В його маленькій кімнаті було завжди тепло і, коли не було клієнтів, він грав на скрипці різні галицькі мелодії та українські пісні. Хлопці йому підспівували, згадуючи рідні сторони. Ці миті були одночасно приємними, радісними і сумними. "З журбою радість обнялися", – часто патетично мелодійним голосом потішав Ромко своїх молодших товаришів. У перукарню до нього приходили також працівники охорони табору, коли в'язні йшли на будівництво, бо Роман на загальні роботи не ходив. Хлопці з цікавістю слухали від нього різні оповідання з театрального життя у Львові. Особливо про зустріч з Остапом Вишнею після його повернення з табору, а також про те, що в нього підстригається опер Соколовський зі Львова. Опері – це найнебезпечніші працівники табору, що можуть за дрібне порушення посадити в'язня на кілька діб в карцер, і таке знайомство підносило авторитет Ромка в очах земляків.

На будівництві велися роботи по спорудженню даху. Холодні вітри і протяги в кімнатах спонукали в'язнів до розкладання вогнищ біля будинку проти волі начальства. Часом приходив Лісіцин і заставляв їх погасити вогнище. Однак розумів, в якому жахливому становищі знаходяться в'язні, тому наказав привезти скло й заскрити вікна в одній кімнаті. Привезли "буржуйку" з трубами і облаштували кімнату для обігрівання бригади. Хлопці жартували: "І жізнь хороша і жіть хорошо".

Лісіцин одного разу признався, що із розмов хлопців пізнав західняків. Про

Галичину в нього залишилися приємні спогади, коли він на Тернопільщині будував у 1940 р. летовище.

- А де то летовище було, в якому районі?, - перепитав Zenko. - На Тернопільщині. - Біля Теребовлі? - Так, так, я пригадав. - Та я звідти родом, - з задоволенням признався Zenko. Лісіцин почав розпитувати хлопців, звідки вони родом і за що сидять. Перейшов на українську мову. На прощання запросив Анатолія зайти в контору будівництва, мабуть тому, що він вчився до арешту в технічному вузі на Волині. За деякий час Анатолій повідомив товаришам, що йому запропоновано стати нормувальником будівельних робіт. На черговій зустрічі Лісіцин розпитував про підпільний рух на Західній Україні. Ці питання, та ще й українською ламаною мовою, розчулили хлопців, і вони, перебиваючи один другого, розповідали про бандерівців, про їхню боротьбу з поляками, німцями і... москалями, забувши, з ким мають справу. Лісіцин мовчки слухав логічне обґрунтування боротьби з окупантами, та розмову про теперішню боротьбу сприйняв з обуренням. Слово "москаль" йому було неприємне і він заявив хлопцям, що теж вважає себе москалем.

- Громадянин Лісіцин, всі бандерівці розмовляли такою українською мовою, як ми з вами. А москалі мають іншу мову. Бандерівці воювали на своїй землі. Москалі воювали на чужій землі, - риторично підсилював сперечання Іван, що часто приходив до товаришів. - Та вас безплатно вчила радянська влада, і росіяни економічно допомагали і допомагають западенцям, то чому ви так ненавидите москалів?

- Вони таки слов'яни, у нас... - в'їдливо вставив Zenko, - спільна колиска. Ну так, Київська Русь. Двом братам у спільній колисці тісно. Нехай би москалі колисалися у московській колисці, а українці в...

Лісіцин перебив: - А бандерівці в Києві будуть панамі, так...? Того ніколи не буде, зарубіть собі на носі!

Розмова набирала гострих форм і висловів. Лісіцин зрозумів, що даремно втягнувся в дискусію з бандерівськими "недоуками".

Без "досвідання" він вийшов з кімнати. - Ви ще дограєтесь, - з жалем сказав товаришам Анатолій.

- Бач, який підлиза, тільки Лісіцин пообіцяв роботу нормувальника, як ти поліз у лопухи, - відрізав Іван. Бригадир покликав хлопців до роботи. Він пишався ними, тому прощав їм багато чого, навіть байдикування в робочий час.

Морозяний вітер сильно дошкуляв в'язням, пронизуючи тіло крізь бушлати до костей. Не краще було й в бараку. Над ранок хлопці верхніх нар стукали зубами від холоду. Zenko зігнувся в три погібелі й мріяв про ту ніч, у котру нагріється і виспить. Йому пригадалася дитяча казка, в якій маленька дівчинка на морозі грілася від сірників, які кресала один за одним і до їх вогника гріла руки, доки не замерзла на вулиці.

Zenko пошепки молився. В молитві втихав біль. Молився і просив Бога спасти його від холоду, і сталося чудо. На будівельній зоні його підізвав Ахмед і ознайомив зі ситуацією в колоні. Начальник 9-ої колоні - його земляк Алієв, позбувся нарядника-

власовця і помічника по побутовій частині, що мали по 25 років судимості. Йому пропонують взяти на ці місця в'язнів з меншими термінами і різних національностей. Ахмеда він оформив за хабаря на нарядника і доручив йому підібрати кандидатуру на свого зама. – Ми вже дізналися, що тобі прийшла велика посылка від батька, яку ти можеш сьогодні отримати. Умова така: якщо ти віддаєш посылку, то завтра станеш у зоні помічником начальника по побутовій частині. Вирішуй, твою кандидатуру я вже погодив з начальником колони. Час не жде...Бажаючих буде багато. Я спеціально вийшов сьогодні з бригадою на будову, щоб з тобою поговорити, бо ти мені подобаєшся і ми разом зможемо співпрацювати.

Ці останні слова підкупили Зенка і він, подумавши, пообіцяв до кінця дня відповісти на пропозицію. Ахмед на прощання кинув:

– Більше таких шансів у тебе не буде. Порадся з товаришами.

Зенко відкликав вниз до кімнати обігріву бригадира, Богдана й Анатолія для обговорення пропозиції азербайджанців. Лещенко перший вигукнув: "Будеш дурнем, коли відмовишся". Такої ж думки були Анатолій і Богдан. Більше того, всі троє обіцяли підтримку в роботі і захист від чужих.

Помічник начальника по побутовій частині

Одержану ввечері, ще не розібрану посылку Зенко приніс просто до Алієва, де застав Ахмеда і ще двох азербайджанців. Зенко привітався і поклав на столик посылку. Алієв подав руку й поплескав його по плечу: "Ай, маладец. Ай, маладец. Будем вместе работать. Випьем за дружбу украинского і азербайджанского народов". Яке було здивування Зенка, коли Алієв наставив йому пляшечку трійного одеколону. Зенко чув у бригаді, що блатні п'ють одеколон, але, що й політичні, не сподівався. А може, це провокація? Секунда для рішення. "Так", – протягнув Зенко руку до Алієва. – Але за нашим звичаєм першими п'ють старші, – промовив.

– Да? Боїшся, что это отрава. Будет по вашему. – Підніс пляшечку і випив половину одеколону. Решту віддав Зенкові. Подібну ситуацію Зенко вже одного разу пережив у селі, коли на вечорницях дівчата запропонували йому випити склянку самогону, глузуючи з нього. "Подивимось, як п'ють студенти?" – сміялися тоді дівчата. І він тоді випив і пройшов, як всі інші хлопці, рівно по дошці підлоги. Але вдома всю ніч вертав все з'їджене і самогон. З тих пір Зенко зненавидів навіть запах самогону. Тут запропонували витримати ще гірший екзамен. Взяв у руку пляшечку, глянув на присутніх азербайджанців, нігтем умовно розділив решту рідини на чотири частини, вдихнув повітря, закрив очі і випив свою долю. Пляшечку підніс Ахмеду. Якусь мить нічого не міг вимовити – голосові зв'язки не пропускали голосу. І тільки тоді, коли Ахмед вже підносив пляшечку до уст, простогнав: "За нашу дружбу."

Алієв розкрив посылку. Хвилинку подумав і, сплеснувши в долоні, покликав "шестірку". Той забрав посылку і через хвилину приніс бутерброди з ковбасою і чай у горнятках. Алієв сказав до своїх: "Салям алейкум", – і всі приступили до трапези...

Повільно попиваючи гарячий чай-чифір, Алієв розказав епізод зустрічі з сотником боївки УПА. Закінчив: – "Я їх уважав", – й багатозначно глянув на Зенка.

На наступний день Зенко вже на роботу не йшов – знайомився зі своїми обов'язками. З Алієвим він ходив у їдальню, лазню, на вахту, навіть до начальника табору. Алієв всюди представляв Зенка як свого заступника. А ввечері, після вечері, дзвін рейки сповістив про збір в'язнів 9-ої колони на площі перед середнім бараком. Коли бригадири вишикували свої бригади, Алієв повідомив, що сьогодні призначено нового заступника колони – Шкугру Зіновія з 72-ої бригади. З усіма побутовими питаннями звертатися до нього. Бригади повинні бути озуті, одягнені, нагодовані, в бараках – тепло. Зенко слухав і сам собі не вірив, про яке тепло говорить Алієв, коли він сам ще вчора замерзав на верхніх нарах. Азербайджанець попередив всі бригади, що розпорядження його заступників (нарядника і побутовика) в'язні зобов'язані виконувати без нарікань. У його металевому голосі відчувалися погроза і сила волі. Віддавши команду: "Розійтися", – Алієв повів Зенка в кімнатку в бараці між двома секціями. В кімнатці було тепло, горіла "буржуйка", днювальний підкладав вугілля і дрова. На стелажі лежали стоси коців. – Ось це буде твоє житло. Разом з Ахмедом перерахуєте коци і підпишете акт. Такі акти складете зі всіма бригадами на одяг, валянки, коци.

Ахмед у всьому допомагав Зенкові, відносився до нього, як до товариша, разом з ним рахував коци та писав акти. А також разом обідали. Зенко пам'ятав про свої обов'язки, але й не забував про довгі ночі, в які він дзвонив зубами від холоду. Мерз і мріяв про теплу кімнату. Перше, що він задумав зробити – це утеплити бараки. Виписав через бухгалтерію кілька банок клею і стрічки паперу. Роздав бригадирам і зобов'язав їх ввечері заклеїти вікна. Та в бараках не набагато стало тепліше.

У неділю випало свято св.Миколая. На роботу за зону нікого не виводили через мороз і до маленької кімнатки Зенка почали сходитися земляки. По записці Зенка волиняк Анань приніс з їдальні піввідра вівсянної каші. В тісній кімнаті земляки відзначали призначення товариша на посаду начальника. Похвал не бракувало. І Зенко сам повірив у власну винятковість. Чому б ні? Українців тут була не одна сотня, а тільки його призначили на таку високу посаду в таборі. Можливо, гріла його душу не так слава, як тепло маленької кімнатки розслаблювало його тіло в блаженстві самозадоволення. Він усвідомлював, що похвали тимчасові, а за ними йде заздрість і незадоволення при відмові виконати прохання земляка.

– Мені поміняй бушлат, а мені валянки. За мене домовся з рознарядником про вихід у жіночу зону. Мене залиши в зоні днювальним, а мене..., а мене... – І вже перші дні служби принесли Зенкові купу проблем від земляків і їх незадоволення при відмові.

Ввечері, перед новим роком, до кімнати зайшов Івахів і поставив на стіл три ксіви (записки): – Це, пане Зеню, ксіви наших дівчат до москалів з бригади власовців. – Івахів, професійний кравець старшого віку, водив маленьку бригаду кравців у цех побуту на територію жіночої зони. – Ось як ведуть себе наші націоналістки? – обурювався Івахів. – Вони вже місяць переписуються.

- А навіщо ви їх записки носите? - дорікнув Zenko Івахіву. - Та вони мене дуже просять... Прочитайте їх записки! - Zenko читав одну, другу, третю і його охопило таке ж обурення, як й Івахіва. Писали дівчата гарним почерком російською мовою про свою долю, тугу за домом, про безперспективність життя, втрачену молодість і просили відписати, бо їм хочеться з кимось вести розмову. Одна з них закінчила записку: "Жду ответа, как соловей лета". Одна підписалася Регіна, друга Оля, третя Дарія і четверта Дарка (Жилик Регіна з Городенки, Оля з Винниці, Дарка Баранівська з Франківщини, Дарка Колодій з Львівщини).

Zenko до півночі читав, а потім відписував дівчатам листа - одного для всіх. Писав образливого листа, соромив їх за національну зраду. Нагадував їм, що вдома за контакти з москалями дівчат стригли, а тут вони, політичні в'язні, залицяються до своїх споконвічних ворогів. Звинув листа, як колись грипс і вранці відніс Івахіву.

Відповідь не забарилася. Дівчата написали гуртом відповідь. Не оправдовувалися, а нападали (добре засвоїли принцип: хто наступає, той виграє). Коли чужинці їх помітили і знайшли для них час, то чому наші хлопці їх ігнорують, навіть не помічають, а вони таки живі люди і хочуть спілкування, щоб якось прикрасити свою долю та сірі будні. Щоб напад був більше переконливим, дівчата вдалися до дипломатичного прийому. "Наші хлопці уникають з нами контактів, бо напевно зайняті фліртом з вільнонайманими жінками". О, як хитромудро повернули вони своє оправдання на звинувачення.

Івахів охарактеризував дівчат словами: - Хоч вони в бушлатах, та виразно виділяються від інших красою, манерами, витримкою, бо в їх листах ніколи не писалось про любов.

Zenko ще того ж вечора запросив Анатолія, Івана й Богдана до себе. Коли хлопці зняли бушлати і перестали тупцювати біля "буржуйки", Zenko витягнув з-під коців довгого листа з жіночої зони і повільно почав читати: "Ну, як?" - запитав на закінчення. "Та вони правду пишуть", - згодився Богдан. - "То які ваші пропозиції?" - перепитав Zenko. - "Само собою розуміється, що треба дівчат брати на свої плечі", - сміючись на всі двадцять чотири, розтягнув Анатолій свою пропозицію. Щоб хтось із хлопців його не випередив, Zenko запропонував зараз-таки розібрати дівчат між собою. - "А як? Коли їх три, а нас чотири", - знову зареготав Толя. - "Ну, то як? Проблема... Не журіться, я вибирати не буду, бо жонатий і для всіх буду кваліфікованим консультантом - маю досвід".

Zenko на клаптиках паперу написав "Дарка", "Оля", "Регіна". Зігнув у трубочки клаптики папірців і передав Богданові. В такий спосіб хлопці розібрали дівчат і розійшлися писати своїй "вибраній" листа. Написані листи Івахів вручив адресатам на наступний день. І з того часу почалася переписка. Спочатку вона була захоплюючою, бо дівчата були студентками Львівського і Чернівецького університетів.

Підходив Новий 1950 рік, а за ним Різдвяні свята. В кімнату до Zenka ввечері зайшов бригадир "власівців":

- Я прийшов познайомитися, - він говорив суржилом, - моя фамілія Доленко,

колишній комуніст прийшов з миром до націоналіста-бандерівця, – сміючись подав руку. – Ми в листопаді приїхали етапом прямо з Одеси. Тут нас одягли, як зеків – старий одяг, старе взуття. За цей місяць ми вивчили обставини й побачили, що ваших небагато, особливо молодих бандерівців. Наших суттєво більше і можемо зробити тут погоду. Тобі потрібно прикриття, щоб ти втримався на тій посаді до весни. Я тобі його надам, а від тебе вимагається небагато. Нас одягнути і видати нові валянки. Ну, як? – вичікуючи, власівець дивився у вічі здивованого Зенка. Щоб відтягнути відповідь і вивчити ситуацію, Зенко запитав: – А як ви попали всі в Одесу?

– Довго говорити і нецікаво слухати. – А все ж? – наполог Зенко. Доленко хвилинку думав, чи варто другий раз після слідства сповідатися, та все-таки згодився розповісти:

– Я сам з Кубані, батьки українці а я, – розвів руками, – москаль. Вам цього не зрозуміти. Воював за "красную Родіну", потрапив у полон. Щоб не здохнути з голоду, пішов у армію Власова. Воював за "белую" родіну. Наша частина за щасливим випадком опинилась на французькій території і була там інтернована. Потім французи нас розпустили. Та тут появились червоні агітатори. Французькі комуністи підносили нам советську пресу. Советські агітатори кликали додому. Я вже там працював, мав непогану роботу. Та туга за домом, за батьками гризла душу, і я попався на їх гачок. Таких, як я, було багато. Накупили ми подарунків, сіли на корабель до Туапсе, а там, думав я, рукою подати до батька. Проплили Босфор. Раділа душа – ми на Чорному морі. І тут капітан оголошує, що причалюємо на заправку в Одесу. Тут мені тьохнуло під серцем. Щось тут не те. Але людина завжди думає про краще і сама себе тішить. Їдемо додому, як не тішитися? Пришвартувалися під вечір. Заправка тривала до 12-ої ночі, а після того дано команду зійти на берег з речами для реєстрації. Тут ми все зрозуміли, бо вже вели нас під посиленням конвоєм. Всі речі і подарунки для рідних забрали. Після місячного слідства "с пристрастієм" оголосили: "За зраду Родіни" по 25 років виправлення в таборах. Ось коротко все про себе, – закінчив зрезигнованим голосом сумну історію своєї біографії Доленко. Обидва мовчали. Два українці, майже ровесники, з різною долею, позбавлені волі одним і тим же ворогом.

Доленко прокинувся від напливу спогадів і запитав: "А тебе за що?" – усміхаючись, додав, – "мабуть, з лісу стріляв по москалях? Та я тут не для того, щоб слину розпускати, хочу почути конкретну відповідь: так чи ні?"

Зенко вже під час оповідання Доленка прокручував варіанти відповіді і тепер рішуче заявив: – Своїм треба помагати: тільки мені потрібно пару днів, щоб прозондувати в складі можливість...

– Якщо захочеш, можливість завжди знайдеться. Тим більше гроші ми знайдемо і горілку теж, май це на увазі. А тепер бувай! – Доленко одягнув шапку і вже біля дверей, сміючись, додав: – Передай своїм бандерівцям привіт від кубанських москалів. Через пару днів я зайду, – і зачинив за собою двері.

Після вечері, в неділю напередодні Різдвяних свят, зібралися товариші, щоб обговорити, як провести свят-вечір, хто що має приготувати, хто відправить Службу Божу. Іван пообіцяв переговорити з польським священником. Анатолій запротестував: –

Та він же буде правити по-латині, ми нічого не зрозуміємо. Ні, краще помолимося і з'їмо вечерю разом. – Zenko пообіцяв у їдальні замовити варений пенцак і дістати цукру. Богдан отримав з дому посилку. Там є і печене, і сушня. Розподіливши між собою обов'язки, товариші вже хотіли розходитися, як Іван скрикнув: "А наші дівчата?" – "А що дівчата? Хочеш іти до них колядувати, може, там щось оближеш?" – розсміявся зі своєї в'їдливої насмішки Анатолій.

– Не смійтеся, їх потрібно гарно привітати зі святами. Як ти, Zenku, думаєш?

– Думаю, що треба, – підтакнув Zenko з розумінням. – Добра пропозиція, – погоджується Анатолій. – Ось ти, Богдане, запропонував, то і напиши, а ми всі підпишемо.

– Ба, ні, хлопці. Я своїй Олі пишу поздоровлення віршем, бо в неї завтра день народження, тому зайнятий. Найкраще це зробить Zenko. Ти згідний? – Я згідний, якщо нам прочитаєш те, що ти вже написав? – недовіряючи, запитав Zenko.

– Хочете слухати? – Хочемо! – в один голос всі підтвердили. – Тоді слухайте, може щось підправите, бо вірш ще незакінчений:

*В день Ангела складаю
Китицю побажань,
А як розшифрувати маю?
Їй Богу, не знаю сам.
Почав би лавром ідеалу,
Емоцій спільноти.
Скінчив би страстю персоналу
І грацій темпераментності
Манить Вас? – Прошу.
Дразнить Вас, зношу.
Краща мрія Вас голубить
В леті буднів, хай розгубить
Спомин буднів і страждань.*

– Ну, як? – обвівши поглядом товаришів, спитав Богдан. Перший, як звичайно, взяв слово Анатолій. – З якого енциклопедичного словника ти набрав таких пишномовних слів і зворотів. Це, по-перше. По-друге, не в'яжеться мета початку вірша "В день Ангела", тобто іменин, а в неї, як ти сказав, день народження. По-третє... – Напиши краще, – перебив Анатолія Zenko. – Пройде і таке, це ж не в збірник поезії. А їй буде приємно читати й усвідомлювати, що про неї хтось тут, далеко від дому, пам'ятає... – Не слухай, Богдане, того критика. Мене називає придурком, Івана – лінтяєм. Ти мусиш колись стати літературним критиком. Якщо тебе, – перевів у жарт, – мухи не з'їдять... – Скоріше щурі, бо їх тут багато, вночі по головах скачуть, – доповнив жартома Іван. – Ну, то як? – тепер вже перепитав Zenko.

– Неси свій вірш до Івахіва і не питай ні в кого поради, – зробив своє резюме сам

Анатолій, – а ми йдемо писати різдвяні привітання.

Зенко використав рештки своєї і Богданової посилки, за які виміняв 30 комплектів одягу і новісінькі валянки на центральному складі. Тут працювали люди, сім'ї яких жили в селищі, а глава дому дбав про матеріальне забезпечення. Бригада Доленка була ошасливлена. Стільки похвал на адресу бандерівців Зенко давно не чув.

Зенко почав зазнаватися. Причин було багато. Перша з них та, що він закохався в Баранівську, якій систематично писав записки. Маючи "дах" від бригади Доленка, Зенко знехтував дружбою з азербайджанцями. А також менше уваги приділяв своїм товаришам, серед яких були: волинянин – Володимир Казьмірчук, львів'янин – Ярослав Мудрий, гуцул – Степан Лісовий і ще багато інших. Кожний з них щось хотів: нові валянки, другий коц, новий бушлат, кращу шапку на вуха, бо мороз тримався в межах 35-45 градусів. Зенко по наївності признався, що одягнув бригаду Доленка від ніг до голови. Товаришів заїло, а чому не нас? Пояснити їм, що на складі йде ревізія і завідуючий має велику недостачу, було марною справою. Втрату добрих відношень компенсувала Дарка своїми теплими записками. В кінці лютого Дарка стала писати рідше, зміст листів був холодний. Випадково Зенко довідався від Івахіва, що у нього появився суперник – Петро Валюх, який з бригадою монтує риштування на об'єкті, де штукатурні роботи виконують жіночі бригади. В одній з них працює Дарка.

Ревність є небезпечною хворобою, тим більше, коли з-під рук тікає об'єкт захоплення. Зенко не міг второпати, як то сталося, що дівчина його не хоче. Він, колишній студент, а тепер начальник, і його поміняли на Валюха – колишнього учня 9-го класу, чорнороба з монтажною бригади. Такого сорому він не зможе перенести. Що робити? Як запобігти невдачі?

Ввечері Зенко іде до нарядника і просить записати його в одну з монтажних бригад, що виходить на будівельну площадку, на якій працює Дарка Баранівська. Нарядник попередив бригадира, щоб залишив у зоні одного зі своїх робітників, а замість нього взяв Зенка.

Вранці Зенко з бригадою виходить на будівництво. Бригада займається монтажем риштування, а Зенко йде шукати Дарку. Вештатися по майданчику було суворо заборонено, тому Зенко, криючись, перебігає від одного будинку до іншого, і знаходить Дарку. Вона прийняла його привітно, навіть здалося Зенкові, що він перебільшив у здогадах. Її землячка, Катерина Тимошенко з села Волосянка Сколівського району, з якої був знятий конвой, запобігливо приготувала чай з тістечками. Розмова була жвавою. Зенко з Даркою розглядали один одного, як при сватанні на Гончарівці. Велика фуфайка постійно спадала з плечей Дарки. Ватяні штани і темна вицвіла хустина не пасували до її розчервонілого від морозу, чи від хвилювання, лиця. – Ось вона яка..., – подумав Зенко і уявив собі її студенткою, засмаглою на сонці, в коротенькій спідничці, з розпущеним хвилями волоссям, що біжить в університетський корпус на лекції, а потім ввечері вона метеликом кружляє в танці на студентській вечірці. Що вони з нами зробили? Понівечили молодість. Чи зможемо ми їм колись пробачити? Зенко задовго дивився на Дарку співчутливим поглядом, а вона по-своєму

розуміла цей погляд. Зенко взяв її за руку, погладив жорсткі пальці з невідмитим цементом на нігтях, нагнувся і поцілував її зашкарублу подряпану руку. Дарка вирвала з його руки свою і, немовби боячись, щоб він знову не цілував руки, сховала її в кишеню фуфайки. Зенко іронічно усміхнувся. Це вже для Дарки було занадто, і вона напругу запитала: – Кого ви тут в штукатурній бригаді хотіли зустріти? Панну з проспекту Хрещатика? – Та, ні, – почав оправдуватися Зенко, – я задумався над нашою спільною долею. – Хочете заманити мене у світ фантазії, як у різдвяному привітанні? – А воно було погане? – Я щиро признаюся вам, що бережу його. Вірніше, відправила це поздоровлення додому, щоб, коли з Божою поміччю вийду на волю, надрукувати його в пресі або, – хвилинку вагалася – чи признаватися. – А може, дам до своєї збірки. – Ви пишете вірші? – здивовано перепитав Зенко, – розкажіть хоч би один з них. – Тепер ні, колись подарую, – засміялася, – подарую цілу збірку. Добре?...

Лід недовіри розтанув, розмова набирала мінорного тону. Зенко підшукував компліменти, щоб задобрити Дарку. Вона це відчула і, щоб змінити розмову, запропонувала: – Краще випийте чай, а то захолюне... – Я половину випив, допийте решту, – сміючись, подав горнятко. – Вип'ю, щоб знати, які у вас думки, – не відриваючи погляду від Зенка, Дарка допила решту чаю. В її очах Зенко вловив млявий погляд. Він зробив крок до неї, взяв за обидва рукави фуфайки і хотів наблизити її до себе. Дарка зробила крок назад. В очах появилася вогник холодної рішучості: – Так ось, пане Логіне, вам захотілося романсу, тому сьогодні ви тут. Не буде цього!... – Зенко, ошелешений, відпустив рукави її фуфайки і запитав: – Що, ваше серце зайняте Валюхом?

– Ні, ні! Ні ним, ні вами. Дам серцю волю, коли вийду на волю, – відчеканила римовано. – Ми – політичні в'язні, не можемо займатися тут любов'ю, коли там, у ріднім краю, іде жорстока війна, гинуть наші хлопці. Чи не про це ви нам з докором писали перед Різдвяними святами? – переможно дивилася на Зенка дівчина, студентка, ні-ні, революціонерка, одна з тих, що зривали гранати, щоб не здатися ворогові. Перед його очима враз постала його сестра Геня, що у 1944 році при зустрічі з ним виїняла зі свого зарукавка заряджений наган і... – Тут, Зенку, є і моя остання куля, – сказала йому на прощання.

Він знітився, він – задавака, годину тому дивився на Дарку співчутливо за її одяг, порепані руки.

Тепер перед ним стояла копія сестри, героїня середини 20-го століття, з якої ще колись художники писатимуть нашу Жанну Д'Арк.

З коридору заглянула Катерина: – Та ви чому, молодята, стоїте, як на похороні? – Правда, – підхопила Дарка. – Пане Логіне, усміхніться. Не пасує вам журитися. Нам ще доля усміхнеться і, як ви писали: закінчимо університети, донесемо для молоді історію нашої боротьби. На нашій вулиці буде ще багато сонця. Так? – Дарка засміялася, взяла Зенка за руки: – Я вас хочу потішити. Недавно ви нас втішали. Чому у вас такі холодні руки? – Мені потрібно вже йти, – сказав з гіркотою Зенко. – Ні, ні, я вас не пущу в такому стані, можете впасти і чоло розбити, – її сміх, як і слова, були колючі, з

підтекстом. Зенко підняв її руки до свого чола. Дарка подумала, що він знову хоче їх цілувати, і запротестувала, вириваючись: - Не треба, вони порепані..., зашкарублі... - Хочете, я вам сестрою буду? - весело заявила. - Правда, у вас сестри нема? - Зенко дивився зачаровано на неї. Не хотів іти, але, подумав, треба. - Бувайте! - хотів обняти її, та вона легенько відштовхнула його. - Не треба. Ви ще не мій брат. Тоді поцілуєте, як на нашій вулиці буде багато, багато сонця.

Зенко з бригадою зайшов у зону. Ще біля воріт нарядник попередив, щоб зайшов до нього після приходу останньої бригади. - І мені попало за тебе, - кинув навздогін нарядник. Біля свого бараку Зенко зрозумів, що до них прибув етап, і він тут був дуже потрібний.

В записник переписав перелік бригад прибулого етапу за їх номерами в формулярах:

- № 3, бриг. Закіров, 17 чол.
- № 4, --- Сергієнко, 26 чол.
- № 5, --- Сулиман Ахмед, 16 чол.
- № 17, --- Васильков, 26 чол.
- № 30, --- Йохим, 16 чол.
- №. 44, --- Кулаков, 14 чол.
- № 62, --- Барінов, 18 чол.
- № 63, --- Костенко, 22 чол.
- № 64, --- Кардаш, 14 чол.
- № 66, --- Яба, 34 чол.
- № 74, --- Чирков, 23 чол.
- № 87, --- Мартинович, 25 чол.
- № 88, --- Заблуженко, 14 чол.
- № 99, --- Фомин, 19 чол.
- № 100, --- Якубов, 22 чол.
- № 102, --- Личко, 16 чол.
- № 104, --- Гевандян, 20 чол.
- № 106, --- Асанов, 26 чол.
- № 138, --- Лещенко, 20 чол.
- № 144, --- Раджабов, 26 чол.
- № 153, бригадир Лебедев, 21 чол.
- № 174, --- Алчієв, 29 чол.
- № 192, --- Боченков, 26 чол.
- № 193, --- Белоусов, 22 чол.
- № 207, --- Гатижев, 15 чол.
- № 218, --- Багіров, 20 чол.
- № 222, --- 24 чол.

№ 236, --- 25 чол.
№ 244, бриг. Шинкаренко, 19 чол.
№ 247, --- Богомолів, 18 чол.
№ 249, --- Булатов, 23 чол.
№ 251, --- Махинько, 15чол.
№ 266, --- Горин, 26 чол.
№ 272, --- Пурига, 13 чол.
№ 273, --- Райнкулов, 27 чол.
№ 274, --- Жмаров, 17 чол.
№ 277, 17 чол.
№ 278, --- Бук, 24 чол.
№ 279, --- Маркович, 20 чол.
Разом новим етапом прибуло
825 осіб.

Потрібно було дещо виписати на складі, декого взути. Не чекаючи нарядника, Зенко почав знайомитися з новими бригадами і наткнувся на свого односельчанина Марцініва Дениса. Той поскаржився, що в нього цинга, хитаються зуби, опухли ноги. А також дистрофія та сильний кашель, як у туберкульозника.

Зенко клопотався до опівночі. З несамовитою люттю на нього накинувся начальник колони. Погрожував вигнати, посадити в карцер. Перепало і наряднику на горіхи, що підсунув йому таку кандидатуру. Три дні нові бригади не виходили за зону. Три дні біля них клопотався Зенко. Кожному ще щось потрібне. Дениса прилаштував у лікарню, носив йому з їдальні кашу, бо хоча він і лежав на стаціонарі, та харчування там було таке, як і в бригаді. Знайомий лікар, колишній студент 4-го курсу Чернівецького медичного інституту, взяв Дениса під свою опіку. Хворому було цікаво з ним спілкуватися, бо в медінституті він вчився разом з Григорієм Сокалем, сусідом Дениса з села Деренівка. Щоб Денис не змерзав вночі, Зенко видав йому ще коц і віддав свою шинелю, яку передав йому батько у Львові при пересилці.

Працюючи на керівній посаді, Зенко відчув, що йому бракує досвіду у співпраці з колективом. Взаємини зі всіма почали псуватися. З товаришами тому, думав Зенко, що вони заздять його умовам перебування в зоні. Вони дорікали йому, що мало уваги їм приділяє, зазнався, має можливість, але не хоче покращити їхні умови. Алієв був незадоволений тим, що Зенко не робив гендлю з коцями, одягом і валянками, щоб мати гроші, продукти, горілку для себе і для нього. Такої ж думки був нарядник. І взагалі, зіпсував відношення з Доленком, його бригадою і власівцями. Останні хотіли мати на тій посаді когось із своїх і через опера домовлялися за цю кандидатуру. Та й особисто Зенко був зацікавлений у достроковому звільненні. На виробництві за перевиконання плану нараховували, крім зарплати на особистий рахунок, ще й залік. При виконанні плану на 120% зараховували за один день перебування в таборі – два дні, при 150% за один день – три. В зоні ніяких заліків не було і грошей теж, то який сенс тут сидіти без

грошей і заліків. Слава Богу, що зиму пересидів у теплому приміщенні, був ситий, ще й допоміг іншим, а тепер потрібно вибрати бригаду з високими виробничими показниками і переходити туди. Довго думав і радився з Лещенком, Кривіцьким і вирішив повернутися в свою бригаду. При цьому домовився з Лещенком, що він створить з бригади дві ланки і за рахунок одної записувати буде дні другій, котра кожного місяця віддаватиме дописаний заробіток першій ланці.

Написав заяву Алієву про перехід в бригаду. Він не протестував, бо мав вже готового кандидата на його місце. Фізична робота видавалася Зенкові в перші дні каторгою. Бригадири насміювалися з нього. – Давай скоріше, начальник, – підганяв його ланковий. Зенко носив балки, мішав розчин, копав землю, бетонував стіни, в'язав арматурні каркаси, збивав щити для опалубки.

Настала тепла довгождана весна. Їдальня видавала порціями сиру капусту на сніданок, вивар з дубової кори, що допомогло призупинити захворювання ясен, кровотечу через розхитаність зубів у переважної більшості в'язнів.

Молоді хлопці з допомогою Зенка, що був знайомий з адміністрацією колони і табору, організували в зоні вахти волейбольну площадку. Кожної неділі тут відбувалися змагання команд 2-ї і 9-ї колон. Марцінів Денис вилікувався від цинги і тепер виявляв неабиякі здібності у волейбольній грі, став капітаном команди. Галичани створили окрему команду і завжди виступали тільки разом. Їх називали командою бандерівців, з якою важко було змагатися всім іншим командам колони. Гра у волейбол захопила не тільки політичних в'язнів. Кримінальні в'язні у протилежній стороні зони створили свою площадку і часто приходили до бандерівців на змагання. Більше того, солдати ОХРи теж приходили позмагатися з бандерівцями на волейбольному полі. Більшість з них були мобілізовані з західних областей України. Один з них, на прізвище Ангел, родом з Чортківщини, був в ОХРі командиром, приймав в'язнів при виході на роботу від охоронців зони традиційними в МВД словами: "Врагов народа в колічествє...сдал, врагов народа в колічествє...прінял".

Який національний парадокс: діти бандерівців стали на службу до ворогів своїх батьків (не за власним бажанням) і тепер охороняють таких бандерівців, як і їхні батьки. Більше того, в зоні поширилась чутка, що на вищій стоїть солдат, батько якого сидить тут як політичний в'язень.

Ангел непогано грав у волейбол, часто на стороні галичан проти власівців, тоді Денис звертався до нього перед початком гри: – Ну що, Ангеле, хоч тут розгромимо москалів?

Він сміявся у відповідь: – Мовчи, язичку, будеш їсти паляничку. Через п'ять років, вже на волі, Зенко зустрів Ангела в Чорткові. Привіталися і Зенко повторив улюблену фразу товариша: "Мовчи, язичку, будеш їсти паляничку".

В бригаді побутових непогано грав у волейбол жидок Льова, який запропонував, щоб бандерівці розділилися на дві різні команди: – Бо не цікаво з вами грати, знаючи про вашу перевагу і про гарантований розгром противника з рахунком 15/2.

Пропозицію було прийнято, і не тільки на волейбольному полі, а, на жаль, ще й в

національному й історичному просторі. Чужинці нас провокували, вбиваючи клин між двох сильних українських угруповань, які самовіддано поборювали один одного. Чому історія не навчила нас у певних питаннях бути "Льовами", щоб підказувати чужинцям, де і коли їм клин забивати.

Коли Зенко перейшов у протилежну від Дениса команду, він став набагато краще грати, став лідером нової команди, і вже результат гри перемінно змінювався на рахунку 15/13.

Граючи проти команди Дениса, Зенко згадав про психологічне відкриття доцента кафедри фізики Зайця, з яким часто грав у волейбол в одній команді ветеринарного інституту. При переході в протилежну команду майстерність у нього зростала. Заяць це зауважив і порадив Зенкові в житті та науці вибирати сильного противника, щоб розкрити свої здібності. "Я вже розкрився", – гірко усміхнувся Зенко сам до себе.

Льова весь час грав на стороні Зенка, старався бути поруч з ним, щось постійно йому радив, і розпитував, і розповідав про себе, що він – москвич, студент факультету іноземних мов. Радив Зенку перейти на інженерну роботу в контору, щоб зберегти сили і здоров'я. – Заліки нам непотрібні, бо, – притишив голос і оглянувся позад себе, – вони скоро розпадуться.

– Ая... скоро розпадуться? Це вже я чув у 1946 році після промови Черчіля. Скільки надій тоді було і що з того?

Зенко до роботи звик, налагодив у бригаді стосунки й поновив приписки, та ще і Толя йому допомагав, який став головним нормувальником дільниці. Зараховувались заліки один за три. За півроку в бригаді Зенко заробив півторарічний відбутий термін. Ще трохи і буде половина. Льова розкрив йому таємницю, що начальник будівництва 5-го району, Вепров, його земляк, добре до нього відноситься і влаштує Зенка у технічний відділ. Він скаже Лісіцину дописувати бригаді для Зенка наряд на 150 % і тоді він, Зенко, й фізично працювати не буде, і свої заліки матиме. Ідея заманлива.

– А що для цього я повинен зробити? – перепитав Зенко. – Нічого... – подумав, – як завжди у таких випадках, – оглянувся назад, – ну і..., ну... – Не нукай, кажи. – Ну, як би то сказати, розумієш, ну, всі хочуть жити..., і я, і Вепров. Зенко не витримав його нукання і запитав прямо: – Що? Треба грошей? – Ну, – видусив з себе Льова, – так... – Льова, якщо батьки й пришлють мені гроші, то забрати їх не зможу – вони попадуть на мій рахунок. – Не турбуйся..., я тобі дам адресу за зоною. Це мої знайомі. – Що, теж євреї? – А ти як думав?

Зенко довго сумнівався, чи прийняти пропозицію Льови. Але коли працював на конопатці віконних рам, сильно зіпрів. Хоч надворі була пізня осінь, сонце віддавало решту свого тепла, зігріваючи своїм промінням в'язнів і прикрашаючи такі сірі будні. У Башкирії клімат різко континентальний, особливо весною і восени. День може розпочинатися тихо, сонячно, та раптові чорні хмари заступлять сонце й зірветься сильний, холодний вітер-ураган, що ламатиме дерева, зриватиме дахи. Під такий контраст погоди попав Зенко в дерев'яному будинку. Тільки-но зліз із підвіконника, як від вітру-протягу впав на чорнову підлогу. Лежав і не міг піднятися, йому відняло

праву сторону, руку і ногу. Голос теж був глухий, не мав сили кричати, і так пролежав до кінця робочого дня, розуміючи, що він паралізований. Бригада почала збиратися до перевірки, як зауважила і помітила, що нема Зенка. Почали шукати і знайшли його напівпритомного на підлозі. Покликали фельдшера, який дав кілька уколів, і понюхати нашатирний спирт. Хлопці підняли його, взяли попід руки і так привели до табору. В табірній лікарні Зенко зрозумів, що треба послухати Льову. До цього ще згадав минулорічну зиму, як цілими ночами дзвонив зубами від холоду на верхніх нарах, очікуючи настання ранку.

Коли прийшли товариші відвідати Зенка, він попросив їх віднайти Льову. Коли той прийшов, то почав ойкати біля ліжка, вболіваючи за здоров'я Зенка, але потім сказав по секрету, що домовився з Вепровим про роботу для нього в технічному відділі будівельного управління. І що вже грошей не треба, бо він зробив одну послугу дочці Вєрова у Москві через своїх знайомих, і він йому зобов'язаний віддячитися. В лікарні можна було прокантуватися. Лікарі були з числа в'язнів різної національності і ставилися до хворих доброзичливо. Зенко не спішив на роботу, бо надворі бушувала заметіль і температура опускалася до 40 градусів. Грузинів, вірменів і азербайджанців на роботу при температурі нижчу 30 градусів не виводили, вважали їх менше загартованими. Слов'ян спочатку виводили, а потім теж залишали в зоні.

В лікарні перебував в одній палаті з Зенком середнього віку естонець, дуже освічений. Він добре знав історію Росії, європейських народів і виводив Зенка у розмові на слизькі політичні теми. Починав з праці Сталіна "Національний вопрос" і підводив до висновків про право націй на самовизначення. А коли дізнався, що Зенко корінний західняк, то просто в лоб запитав, чи довго ще протримаються бандерівці? – А що ви знаєте про них? – зондуючи, перепитав Зенко. – Все! Бо вони – копія наших зелених братів. Жаль, що між ними нема прямого зв'язку. Та ще більше жаль, що Черчіль не має підтримки американського сенату, в якому основну скрипку грають жиди. Тому наші і ваші партизани не отримують допомоги. Без військової допомоги цвіт нації кинутий на видиму смерть.

Естонець був настільки цікавим, що Зенко притворявся перед лікарем, щоб довше залишитися з ним у лікарні. Лікар пояснив, що більше тримати його в лікарні не може і виписав на роботу.

Будівельна контора 5-го району МВД СРСР

На другому поверсі 8-квартирного будинку кілька кімнат було передано замовником під контору. Одна з них відведена для технічного відділу будівельної адміністрації. Старшим інженером відділу була Софія Павлівна, родом з Ленінграда, старшим інженером – випускниця Харківського будівельного інституту Лариса Соколовська, інженером – росіянка Таня, а техніком – єврейка Коровіна. Начальником відділу був інженер з поволжських німців – Венцель. В таку жіночу компанію попав на роботу Зенко. В його обов'язки входило розміщення замовлень на дерев'яні і

залізобетонні конструкції для будівництва. Рівночасно з отриманням посади техніка його перевели у секцію блоку "придурків", так називали тих в'язнів, що не працювали в бригадах на фізичній роботі. Секція не відрізнялася від інших, хіба інтелектуальним складом. По сусідству знаходились нари начальника столярного цеху Андрія Голуба, геодезиста Володимира Казмирчука з Камень-Каширського, геодезиста башкирця Тимура, нормувальника Анатолія Кривіцького. Таких інженерів назбиралося біля тридцяти.

На роботу і з роботи йшли інженери в бригадах. Для них заповняли табель за погодинною оплатою із заліком одного дня за два відбування строку.

До Зенка добре ставилася Софія Павлівна, що жаліла його змарновану молодість. І дуже добре відносилася Лариса Дмитрівна, яка хотіла знати, хто такі бандерівці. Тоді Зенко перетворював контору в дискусійний клуб. Починав Зенко з біографії Степана Бандери. Коли він закінчив розповідь, Лариса не витримала:

- Єслі Женя не врйот, то я сама поступіла б в его партію, я же українка". Софія, бачучи, чим це може закінчитися, припиняла розмову і посилала Зенка в столярний цех перевіряти замовлення. Зенко був задоволений такими розмовами, бо ще раніше домовлявся з товаришами, що буде роз'яснювати іншим, хто такі бандерівці і за що вони борються. Він всім твердив, що тепер галичани повинні стати послами між іншими національностями. Софія Павлівна якось наодинці попередила Зенка, щоб він при Тамарі і Коровіній такі розмови не починав. Венцель часто посилав Зенка на різні об'єкти в зоні разом із Ларисою Дмитрівною, щоб робити заміри і перевірки. Лариса сама боялася ходити по зоні, тому часом сама брала його з собою. Зенкові це було приємно, особливо тоді, коли вона брала його по-дитячому за руку і вибиралася за ним по трапі на другий чи третій поверх. Лариса приймала його як рівню, тим більше, що вони були однолітками. Познайомила його з старшим виконробом Альтерманом і майстром Ващенком - однокурсником з Харківського інституту.

Якось Зенко йшов, тримаючись за руку з Ларисою, і біля риштувань жіночої штукатурної бригади наткнувся на Дарку Баранівську (фото № 22), що мило розмовляла з геодезистом (на волі - учитель фізики), з яким жив у бараці придурків. Дарка зауважила, як Зенко вихопив руку з руки Лариси.

- Поздоровляю! - промовила Дарка і засміялася - Я також поздоровляю, - Зенко показав очима на геодезиста, та чомусь зніжковів. - Ви знайомі? - запитала Лариса і пильно глянула на Зенка. - Так, другий раз бачу, - вже опанував він себе. - То, може, залишитесь з нею? - запитала Лариса. - Та ні, вона зайнята... - Ні, ні, я вже йду, - стрепенувся геодезист. - Залишайтеся з Даркою, у нас термінова робота, - сказав Зенко і потягнув Ларису за руку попід риштування на другий поверх до кімнати виконроба.

Альтерман привітався перший. - О, як вам пасує. Ви навіть трошки подібні між собою. - Хіба носами, - глузливо відповіла Лариса. - То вже добре, якщо розмір підходить. - Лариса почервоніла. - Альтерман! Твій ніс не коротший і всі параметри сходяться, - підкусив Зенко. - То...то що? - перебив Зенка прораб. - Як то що? Пиши

заяву, ставай на коліна і вйо до ЗАГСу. – Альтерман засміявся: – Може б і так, та вона євреїв не любить. – Давайте працювати, а то ще поб'єтєся за мене. – Лариса вийняла креслення і тикнула пальцем на слухові вікна горища: "Тут не ті розміри, що у твоїй заявці".

На зворотному шляху біля риштування вже не було ні Дарки, ні геодезиста. Та Лариса всю дорогу до контори натягала Зенка за Дарку. Зенко віднікувався, а потім випалив: – Ти що, ревнуєш, що так вчепилася за неї?. – Та ні, та ні... – і замовкла, піднімаючись сходами до контори.

Для Зенка наступив період везіння. З дому отримав велику посилку і листа від шкільного товариша Івана Рудого. Найцікавіше, що Іван дружить з Даркою Коцюбою – товаришкою Ангеліни Богданівської (фото №21). Зенко поринув у спогади...

Іван був найближчим товаришем Зенка, разом вчилися в школі, в торговельці, в культосвітньому технікумі, а потім разом поступали в політехнічний інститут. І тут Зенко зрадив Івана – захотів стати лікарем. Без диплома пішов тимчасово у ветеринарний інститут, ні слова не сказавши Іванові. І є покараним! Іван – інженер, а хитрий Зенко – "зек".

– Не журися, козаче, – втішав себе Зенко. – У кожного своя доля. Чого носа повісив? Ти ж тепер посол до всіх азятів і...і прибалтійців. Може, колись і тобі доля усміхнеться, – заспокоював себе.

До табору привезли на машинах ще кілька бригад в'язнів, більшість з яких були галичани. Зенкові впав в око трохи задиркуватий Славко.

До контори часто заходив начальник столярної майстерні Андрій Голуб, щоб уточнити певне замовлення. Він багато розповідав про себе та делікатно підкопував яму під Зенком і його земляками. А також відхрещувався від зв'язків з бандерівцями, хоч ще недавно цим хвалився. Почав кидати тінь на галичан, критикуючи їх за дволичність. Такого нахабства Зенко не міг стерпіти – протестував.

Симпатії Софії Павлівної і Лариси були на стороні Зенка. Коровіна і Рижкова симпатизували Голубу. Новим вітром повіяло, коли із севастопольського технікуму прислали випускників на постійну працю. Це були молоденькі дівчата, яким дали кімнату в гуртожитку і закріпили за конторою. Вони відносилися до в'язнів, особливо політичних, вороже, зверхньо. Зенка просто ігнорували і в присутності всіх заявляли, що йому тут не місце. На комсомольських зборах прийняли ухвалу звільнити з контори всіх "зеків".

Знову в бригаді

Одного дня без попередження Зенка записали в бригаду малярів. Бригадир повідомив, зі слів нарядника, що його місце в конторі зайняте, і він буде працювати малярем. Невдоволення швидко пройшло, бо бригада, заробляючи собі дострокове звільнення, перевиконувала план – один день за три.

Бригада складалася переважно з естонців. Серед них були дуже інтелігентні особи,

з якими було цікаво спілкуватися, хоч політичних тем вони уникали. Правда, з молодими хлопцями розмова набувала задушевного характеру. Естонець на прізвище Таак, фарбуючи з Зенком в кімнаті столярку, розказував багато про себе і своїх однолітків. Він з товаришами у 1942 році записався добровольцем в батальйон по охороні громадського порядку в Талліні. Зрозуміло, що цей батальйон допомагав німцям зганяти жидів у гето, а потім відправляти їх на захід.

Естонці мали багато претензій до жидів за їх співпрацю з советськими каральними органами. Вони були причетні особистою участю в розстрілах естонської інтелігенції в 1941 році і депортаціях, що відбувалися в 1940 році і в 1945 році.

Естонський батальйон чергував на вулицях міста і переслідував естонок, які ввечері гуляли з німецькими офіцерами. Один з патрулів піднімав ззаду хвойду, а другий знімав з її ніг мешти. Таким способом вони протестували проти зв'язків з німецькими офіцерами. Батальйон в повному складі зі зброєю у 1944 році перейшов на сторону повстанців для боротьби з окупантами. Багато його бійців загинуло, а частину засуджено на різні строки тюремного ув'язнення. Порівнюючи жорстокі дії окупантів, а також боротьбу естонців проти німецької і советської окупації, Зенко прийшов до висновку, що в Естонії і в Україні окупанти діяли однаково. Естонські лісові брати вели і ведуть таку ж боротьбу, як і Українська повстанська армія. Ми теж були і є співниками в боротьбі за волю і незалежність наших народів.

Естонці часто отримували посилки від і рідних й ділилися між собою та із Зенком. Склалися доброзичливі гармонійні стосунки між українцем і естонцями. Та комусь стали вони невігідними. І, як грім з ясного неба, раптом Зенка переводять в бригаду столярів. Не встиг він вивчити оздоблювальні роботи, як його знову переводять в нічну зміну на ДОК. Звикнути Зенкові до нічних змін було дуже важко. Тим більше, що конвоїри були тут жорстокі, які навіть дорогою на роботу знущалися над в'язнями. Зима була дуже холодною, в межах 40 і нижче градусів морозу, та на ДОК виводили, бо це була робота в закритому приміщенні. Однак дорогою конвоїри за маленькі порушення (розмови в колоні, недотримання дистанції між бригадами і т. п.) наказували колоні в'язнів сідати на сніг і так тримали їх до півгодини, а самі насолоджувалися своїми витівками. Для постраху вони стріляли понад голови чергами з автоматів. Словник лексики, яку конвоїри виливали у розмові між собою та у викриках до в'язнів, може скласти хіба що экс-прем'єр Янукович.

Нова бригада, нове знайомство. Бригадир і кілька найкращих столярів були білорусами. Зенкові було цікаво з ними спілкуватися. Він не сподівався зустріти тут білоруських політв'язнів. В розмові з ними переконався, що вони суджені за співпрацю з німецькою адміністрацією, хоча всі були свідомими білорусами. Усі в'язні дуже гарно співали білоруських пісень. Соло виводив Ясь. Його улюблена пісня "Косив Ясь конюшину" зачаровувала всю бригаду. В час перерви його спів був єдиною розрадою. Він нікому не хотів признатися, за що його судили. Йому тоді тільки виповнилося 18 років. Де він тепер? Коли Зенко у вісімдесятих роках побачив на сцені ансамбль "Пісняри", йому здалося, що пізнав в лисому солістові Яся з бригади столярів.

Заплющував очі і чув його голос, вловлював його рухи й усмішку.

Бригада Зенка робила заготовки на столярних верстатах, інша ланка складала з них вікна та двері, а ще інша кріпила навіси і покривала оліфою столярку. Кожного ранку віконні і дверні блоки бригадир здавав на склад готової продукції. До Зенка, як до новачка, приглядалися столяри. Бригадир – колишній учитель, філолог, часто доручав Зенкові заповнювати табель, записувати наряди, здавати на склад продукцію, а також обережно заводив з ним розмови про підпільний рух на Західній Україні. Зенко остерігався прямих розмов, пам'ятав слова конвоїра Ангела: – Мовчи, язичку, будеш їсти паляничку, – але й не забував про пораду товаришам-галичанам, що вони є послами серед в'язнів кавказьких народів і прибалтійців. А хіба білоруси не є нація? Чи з ними не варто зав'язувати стосунки? Хіба порада Ангела, чи шоста заповідь декалогу: "Про справу не говори з ким можна, лише з ким треба", – повинна обмежити стосунки з білорусами? Коли про розмови дізнається опер, то його можуть засадити в карцер, так розмірковував Зенко після розмови з бригадиром на політичні теми. До їхніх розмов часто прислухався молодий, атлетичної будови білорус, якого бригадир відсилав на вантажні роботи, але до нього відносився з респектом, ділився з ним продуктами з посилки. Але інші бригадники чомусь його побоювалися. "Хто він?" – зацікавився Зенко, що не раз відчував на собі його пильний пронишливий погляд.

Весною начальство поміняло нічні зміни на денні. Один тиждень на ніч, другий на день. Знову перебудовувати організм на новий режим було важко, навіть виснажливо. Та в таборі вибирати роботу не приходиться, мусиш підпорядковуватися його режиму.

Одного весняного дня до Зенка підсів підозрілий білорус і запитав, чи знає він присягу українського націоналіста. Зенко розкрив рота. На таке питання він не сподівався, тим більше від мовчазного білоруса. Опанував себе через хвилину: – Знаю! – впевнено підтвердив. – Якщо знаєте слова присяги, то скажіть мені, – ехидно посміхнувся до Зенка. – Навіщо це вам? – Бо я їх знаю! – Цікаво? Звідки? – Я відповім, – сказав білорус, – після того, коли переконаюся, що ви їх знаєте. Зенко перевіряв у думці порядок заповідей, бо вже кілька років їх не повторяв. Але чи варто признаватися? Навіщо це білорусу? Але ж і він сказав, що знає присягу. А може, це шпійонський прийом опера? Як вийти з ситуації? Хто перед ним? – Патріот чи провокатор?

Інтуїція підказала – перевір його. – Ви маєте на увазі декалог? – запитав Зенко. – Так! Десять заповідей! – Мойсея? Чи..., – Зенко розтягнув слово, – чи... – Ні: Ленкавського. – Білорус зверхньо засміявся. Тепер Зенко був переконаний, що білорус знає декалог.

– Я дух відвічної стихії, – почав і за одним подихом зупинився на третій заповіді.

– Будь гордий, що ти є спадкоємцем..., – продовжив білорус і закінчив: – відімстиш за смерть великих лицарів. – Він так голосно закінчив "великих лицарів", що луна відбилася від стін столярного корпусу й полинула в степ башкирської рівнини до гори Шанхай.

– Хто ви? – запитав з цікавістю Зенко. – Я білоруський партизан-націоналіст,

підтримував зв'язок з партизанами УПА. – Бригадир лагідно покликав обидвох до праці.

Не один день розповідав білорус про бої партизанських загонів із советською армією і німецькими окупантами, про зв'язки з УПА, про присягу білоруських партизанів, про занепад білоруської культури, мови. Духовна спорідненість з білоруським партизаном і його оточенням, мелодійність їх пісень розширювали світогляд Зенка.

Після звільнення з контори 5-го району Зенка переселили в барак до бригади. Земляки з одного боку раділи, що він тепер такий роботяга, як вони, а з другого – шкодували, що його прогнали з контори, так принаймні говорили у вічі.

В неділю після обіду кожний в'язень щось робив для себе: пришивав гудзики до бушлата, підремонтовував свої нари, писав листи до рідних, дехто – ксіви до дівчат сусідської зони. До Зенка підійшов Володя Казмірчук і запропонував піти у лікарню до знайомого з бараку, що захворів на рак горла, а тепер постійно лежить у лікарняній палаті. Це був син білогвардійського офіцера, якого розстріляли більшовики. Сина за гострий язик засудили на 25 років. Рідних у нього не було, посилок він не отримував. Йти до хворого на рак не зовсім хотілося Зенкові. До того ж йому глибоко залягла в душу попередня зустріч з одеситом Урсулом: "чим ти пишаєшся, що молодий, що українець, що маєш тут товаришів?. А що ти доброго зробив у житті для інших? Кого підтримав в критичну хвилину? Кому допоміг вижити? За 30 років табірної життя я надивився на таких когутів, як ти. Пустота в твоїй душі, ніякого людського благородства", – Зенко слухав ті вбивчі слова, як вирок за все прожите життя. Такого йому ніколи і ніхто не говорив. Може, це все правда, може, на самоті потрібно скласти іспит совісті, запитати себе, для чого живеш на землі? Яке твоє призначення? Чому у критичний час для сусіда Зенка, Туркули, залишив його в Польщі без обіцяної допомоги. Метрики так і не вислав йому. Оправдувався перед собою, що й сам залишався в небезпеці. А може, Бог і наказав тебе за байдужість до ближнього. А він так благав тебе за метрикою... Це тобі покута за нього. Він на твоїй совісті буде, коли через ту нещасну метрику його закатруплять поляки.

В такий розтривожений час до нього звернувся Володя з пропозицією відвідати хворого. По дорозі запитав: – Хочеш, я тебе влаштую на добру роботу за зоною? – Зенко здивувався: – Як, звідки у тебе такі зв'язки? – Ти не питай, а краще скажи, чи хочеш? – Хочу, хоч тобі не вірю. – Не віриш? Я тобі зараз дещо розповім, але ти повинен мені поклястися, що нікому не скажеш. Ну, даєш слово честі? – Даю! – Так знай...Якщо ти згодишся дати розписку оперу, він влаштує тебе на роботу придурком. – Цікаво? А ти з ним маєш зв'язок? – Так, інакше я б тобі не пропонував. – А навіщо, Володю, ти пішов на співпрацю з опером? – Бо я не хочу фізично працювати. А він хоче знати, хто збирається тікати з табору. Я йому кожного тижня пишу, що таких у бараку немає. – І що ще ти йому пишеш? – Що мої знайомі пишуть додому листи й отримують посилки. Він про це знає і без мене. Йому потрібно звітувати начальству, що він завербував до співпраці стільки-то зеків. Не будь наївний, Зенку, знай, що всі бригадири є сексотами. – І мій бригадир? – здивовано перепитав Зенко. – І твій бригадир! – підтвердив Володя. –

Тож така система цілого Союзу. Один за другим стежить і доповідає. І так знизу до самого верху, чи навпаки. Так було при царській Росії. Так є тепер у таборах, так є і на волі. А ти думав, що в інституті не так було? Наївний ти, Зенку.

- І ти так відкрито мені це кажеш? А якщо завтра я тебе закладу?

- То я скажу, що мені вдалося тебе завербувати, і ти прийшов до опера, щоб мене закласти.

- Ні! Володю, я на такі махінації не годжуся. - Як знаєш. Хочеш бути чесним роботягою і будувати своїми руками світле комуністичне життя? Для кого?

- А як ти колись подивишся у вічі своїм дітям чи мені, коли, дасть Бог, вийдемо на волю?

- Що я скажу всім? Скажу, що я руйнував ту систему, обплутуючи її брехнею. А що ти скажеш? Що чесно працював на них, щоб вони розкошували в будинках, збудованих тобою? - Ні, Володю, ти мене не переконаєш! - Ти мене теж...

Зайшли в палату. Хворий і говорити не міг, тільки шепотів. Він знав свій діагноз і втішати його, що швидко виздоровіє, було зайвим. Та говорити з хворим про щось треба. Розмови про зону і працю його вже не цікавили, лише політика. "Коли всі комуністи поздыхають? Коли американці скинуть атомну бомбу на москалів? Чи політбюро скоро себе перестріляє, а нові правителі дадуть нам волю, і тільки вона вилікує його".

До палати зайшов лікар-в'язень, зробив хворому компрес, дав кілька пілюль і звернувся до Зенка з пропозицією приходити вечорами в поліклініку для стажування як медбрат.

- Це на волі згодиться, якщо захочеш продовжувати навчання. Ця ідея сподобалася Зенкови і вже на наступний день ввечері після роботи він одягнув білий халат. На перших порах перев'язував рани, видаляв фурункули, вкладав на їх місце торунди. Йому це нелегко вдавалося, лікар-казах це помітив і запропонував перейти на стажування в його лабораторію. Як не хвалив казах чистоту сечі і калу, Зенко не міг привикнути бабратися в людських екскрементах. Така практика не приваблювала його навіть з можливістю на постійне працевлаштування в лабораторії. До того ж денна праця на будові виснажувала Зенка, і він покинув і амбулаторію, і лабораторію.

На початку місяця бухгалтерія видала всім новий показник заробітку і термін перебування в таборі з врахуванням заліків за перевиконання плану. За один день при перевиконанні плану за 120% зараховувалось 2 дні ув'язнення, за 150% - три дні. Зенко порахував всі дні заліку й прийшов до висновку, що йому залишилося сидіти ще три роки, а при максимальному заліку - тільки рік. Подумав і вирішив шукати бригаду з високими показниками виробітку, бо його столярну бригаду на днях розформували. В Стерлімаку було відкрито великий комбінат, який забезпечував столяркою всі будови району. Саме такою, на перший погляд, була монтажно-слюсарна бригада Французова, в яку входили переважно росіяни, молоді хлопці. Моторний бригадир Французов легко зав'язував контакти з начальством і за гроші йому дописували перелік робіт, яких бригада ніколи не виконувала. Всі члени бригади були засуджені до 25 років, тому

пропозиція Зенка – віддавати зароблені гроші за % виробітку для заліку за 1 день три, сподобалася їм, і вони без опору прийняли Зенка до себе. Слюсарних робіт Зенко ніколи не виконував, тому почав як учень знайомитися з термінами нової професії. В обід й у вихідні дні бригада просила Зенка розповідати про бандерівців, їх боротьбу, структуру армії УПА. Зенко із задоволенням розказував усе, що знав, а деколи для більшого ефекту дещо й вигадував. Він навіть почав вважати, що мусить бути пропагандистом української ідеї державності і соборності всіх земель.

На початку бригада поставилася з недовірою до можливості створення української держави, та аргументоване порівняння з малими балканськими країнами і національно-визвольним рухом африканських народів переконала їх, що це цілком можливо і справедливо. До Зенка дуже прив'язався машиніст баштових кранів Рибка, що належав до бригади, а працював далеко від неї. Рибку цікавив побут галичан, їх культура, традиції, релігія, і він не раз заявляв, що на старість, як вийде на волю, переїде жити в Галичину. Французов посміювся над ним і всіми бригадниками.

У вільний час Зенко навчав в'язнів гри в шахи, він був в неї закоханий. Гра займала його розум, помагала вижити в таборі і не збожеволіти.

Ідучи в шерензі з роботи, Зенко ненароком наступив на ногу в'язню з бригади власівців. Той вилаявся, при цьому назвав Зенка недобитим бандерівцем. Почалася шарпанина, яку запримітив солдат охорони. Власовці свого товариша сховали, а Зенка охоронець вивів з шеренги й в зоні віддав його внутрішній охороні разом з рапортом про порушення режиму.

На рапорті опер наклав резолюцію – сім діб карцеру. Маленька кімнатка розміром два на два метри. Металеві двері з "кормушкою". Бетонна підлога з отвором для власних потреб, маленький люк у бетонній стелі. Нема ні стільчика, ні матраца. В'язень день і ніч сидить навпочіпки в куті карцеру. Ввечері – горня теплої води.

На третій день – 150 грамів чорного хліба і миска баланди. Не так голод мучить в'язня, як холод безсонних ночей.

Тоді Зенко поринав у спогади. Говорив сам з собою. Складав вірші знайомим дівчатам з інституту. Спогади гріли душу, а душа тіло.

Така гармонія ставала анестезією в критичні хвилини життя. Приємними були спогади про Ларису Соколовську з контори, Ангелу Богданівську з медичного інституту і горду Дарку Баранівську з жіночої зони, й останню зустріч з нею.

Потягло його на поезію.

Римував у пам'яті куплет за куплетом:

Навіщо так тепло мене ти стрічала

І ясно так в вічі дивилась мені?

Ти поглядом своїм вогонь запалила,

Спокій мій забрала і вдень, і вночі.

"Відірвані фрази" назад повернула,

Себе в ідеали, а в дурні пошила мене.

Навіщо на завтра мене ти зустріла

*І знову до себе манила мене?
Погаслі надії ти знов відновила,
Зломила присягу Тебе не зустріть.
Замкнутись з собою, а час чи могила,
Я думав, страждання із мене знімуть.
Дзвеніло в повітрі, дзвеніло в вухах:
"Ми можемо зустрітись, залежить від вас."
І знову так тепло мене ти стрічала,
І ясно так в вічі дивилась мені,
І поглядом своїм все горе зняла,
Забув, що я в'язень, забув, що в тюрмі.
Навіщо допила з уст моїх напитек,
Своїми руками кормила мене,
Мрійливо і ніжно мене ти просила:
"Останься хоч хвильку у нас".
1951р.*

Бригадир з двома бригадниками ходив до опера писати пояснення, і опер змилювався над Зенком. На четвертий день охоронець оголосив йому амністію.

Смерть Сталіна

5 березня 1953 року був робочий день. Повертаючись в зону, всіх цікавила вістка, чи виживе Сталін. Не один молився на роботі, щоб Господь вкоротив йому віку. Четвертого березня диктор радіо трагічним голосом повідомив про важкий стан генсека. Яка радість охопила в'язнів, коли ввечері з репродуктора коментатор трагічним голосом сповістив про смерть Сталіна. Табір враз перетворився у першотравневе гуляння. В'язні співали, танцювали, незважаючи на погрози охорони, поздоровляли один одного, бо вважали, що тепер наступник Сталіна розпустить табори. Французов кепкував над Зенком, що рвався до заліків: "Побачиш, Зенку, що ти залишишся доробляти свої заліки, а я тобі пришлю з волі посилку". Йшли дні, а змін не було. Хтось приніс вістку, що в таборі працює комісія з Москви, яка переглядає справи в'язнів. Її навіть поширилась чутка, що будуть скорочувати терміни на половину. – Тоді, – сміявся Зенко над Французовим, – я тобі продам свої заліки і пришлю з волі передачу.

Йшли місяці, стихали чутки, гасли надії на швидке визволення. Безнадійність ще глибше пригнічувала в'язнів. Росла апатія до життя. В середньому бараці черговий над ранком виявив повішаного на шнурку політв'язня.

Хто він і яка причина смерті, питали один у другого. Розказували, що отримав з дому листа, дружина писала, що виходить заміж, бо немає сили чекати 25 років. Розлучення дав суд згідно закону про засуджених на довгі терміни покарання. Прощалася бригада, коли санітари на ношах несли мертвого на вахту, а там старший бив кувалдою по голові і багнетом проколював наскрізь груди в ділянці серця, щоб за

зоною в'язень не ожив...

Попрощалася бригада з товаришем і сіла писати його дружині листа. Людська трагедія не принесла щастя ні йому, ні її, ні новому чоловікові. А діти? Що вони скажуть колись мамі?

Смерть Сталіна не принесла в'язням полегшення, а лише розчарування, бо сплеск надії на волю, як виявилося, були примарою. Потекли дні за днями. В'язні з десятирічними вироками кожного тижня перераховували дні з врахуванням заліків, які ще пришвидшували свободу.

Йшов 1954 рік. Різдвяні свята. Кривіцький Толя перший оголосив товаришам, що за підрахунком йому залишилося тут сидіти два тижні. Їли кутю з пинцаку і замріяно дивилися в простір далекої України. Як вона їх прийме? Яку волю готує їм невідома доля?

ЧЕТВЕРТА ЧАСТИНА

Воля без волі

На початку квітня 1954 року Zenko повернувся з башкирських таборів до батьків в село Деренівка, що на Тернопільщині. Мама і тато працювали в колгоспі за трудовні, підтримуючи своє домашнє господарство. Була в них корова, ялівка, поросся, кури і гуси. В стайні стояли колгоспні коні.

В перші дні батьки не дозволяли Zenкові нічого робити. З студентських років в нього збереглось знайомство з фармацевткою Ангелою Богданівською, яка після закінчення медичного інституту працювала в центральній аптеці Чорткова. Отож тепер він часто їздив ровером до Чорткова, де жив і працював на державній роботі шкільний товариш Рудий Іван.

Завдяки знайомствам в м.Чорткові Zenko отримав паспорт і приписку. Йому вже тоді виповнилось 27 років, про що нагадували сусіди і товариші з Теребовлі, натякаючи, що пора женитися.

Просидівши весь квітень на маминих харчах, Zenko почав розмірковувати про своє майбутнє життя. Де працювати? В додаток ще й односельчани підштовхували, покепкувавши з мами на колгоспному полі, що пора і Zenкові виходити до ланки на роботу. Мама не на жарт образилась і через сльози сказала: "Сину, якщо після 13 років навчання ти повинен йти в колгосп на роботу, то краще вертайся туди, звідки приїхав, тоді мені хоч тут не буде соромно за твою долю".

Спроби влаштуватися на роботу у сусідньому селі Довгому учителем хімії провалилися. Хоча директор школи С.Полівчак робив відчайдушні зусилля (він знав Zenка по Теребовлянській торговельній школі як старшокурсника), щоб таки влаштувати до себе в школу.

Навіть їздив у Буданів до однокурсниці Марійки Павлишин, щоб вона вплинула на свого чоловіка Петра Костика, місцевого комуніста, що займав посаду інспектора у районному відділі освіти. Та він був дуже обережний і прямо заявив Полівчакові, що

такі націоналісти, як Зенко, в школі не можуть працювати.

Степан був гострий на язик і без оглядки на наслідки випалив:

- Ти ще за ці слова перед ним і мною будеш каятися. Після цього інциденту він вже не міг працювати довго в цій школі і перевівся у Тернопільський район.

Обіцяв влаштувати Зенка на роботу бухгалтером у м.Теребовлі і Іван Рудий, та коли начальник "Насіньсортвоч" дізнався, звідки він приїхав, то теж відмовив, тільки порадив, щоб ніколи в своїй біографії не писав про судимість.

На Івана Купала у Теребовлі завжди відбувається ярмарок обласного масштабу. Тут можна все продати і все купити, та основне - зустріти когось із своїх знайомих. На таку зустріч розраховував Зенко, тому раненько поїздом приїхав до Теребовлі. Трохи поштовхався поміж людей і таки зустрів декого з торговельки. Ось іде Рівний Василь й курить вже не махорку, а "Біломорканал". - Я вже учитель історії і прийнятий ха.. ха.. ха. Куди б ти подумав? в... нагнувся до вуха - в комсомол. - А де брат? - теж пошепки спитав Зенко. - Лежить під Бородами...Розійшлися наші дороги, Зенку. Смалига Мирослав, Палій Михайло, Сокальський Антін, Гуцал Йосиф, Романовський Стах стали членами комуністичної партії. Мій брат Степан і Давосир Роман стали вояками дивізії "Галичина". Копачівська Ірина, Крамар Філя і Легенький Богдан виїхали на Захід. В советській тюрмі за пропагування українських ідей опинилися Лиса Марійка, Жулковська Ольга, Романович-Дущак Міля, Кубів Василь, Облуковський Василь, Підкова Зеновій, Стечишин Степан. Знищені СБ ОУН за співпрацю з органами НКВД - Благітка Оксана, Галанджій Нуся.

Через Михайла Брезденя з с.Залав'я - хірурга Буданівської лікарні, колишнього товариша по навчанню в Львові., Зенко взнав адресу сина сільського священика - Богдана Глинського. Поїздом приїхав в Івано-Франківськ і немало здивувався, дізнавшись, що Б.Глинський - комуніст і завідує кадрами області. Дивина тай годі, син священика керує кадрами. Б.Глинський прийняв Зенка по-товариськи. Коли з'ясував ситуацію, Богдан запропонував два варіанти. Якщо Зенко хоче працювати, він зараз направить його на курси рентгенологів в Харків на півроку. Буде зарплата і добо́ві на відрядження.

- Тільки в майбутньому завжди будеш відчувати між лікарями свою неповноцінність...

Разом з тим, поглянувши співчутливо на Якова, порадив:

- Їдь до Львова і пробуй поновитися в інституті. На мої курси рентгенологів завжди можеш розраховувати.

В Теребовлі ветеринаром працював товариш з інституту Тосько Сокальський.

На одній із зустрічей він познайомив Зенка з керівником обласної ветеринарної служби, а цей в свою чергу написав записку до професора Павлова - завідуючого відділом патологічної терапії ветінституту.

Професор Павлов виявився дуже чутливим росіянином. На кафедрі він не мав бажання вести розмову, а призначив Зенку зустріч на вулиці Пекарській напроти свого будинку. Павлов з'явився в домовлений час.

- Куд пайдьом? - спитав професор. Зенко знав від Тоська Сокальського, що Павлов любить випити, тому запропонував зайти в найближчий буфет. Взяв пляшку горілки і запитав Павлова про закуску. - Тюльку і хлеба, - сміючись з-за столика, попросив професор. Вислухавши сповідь Зенка про життєві проблеми, він спокійно допив решту горілки, закусив останньою тюлькою і на прощання сказав: - Всьо будет харашо. Встретімса здесь послезавтра.

Цих зустрічей в буфеті було чотири. На останній Павлов порадив іти з заявою про відновлення на 3-й курс інституту до ректора. Ректор Мешков покликав Калініна і начальника відділу кадрів, порадилися і запропонували Зенкові йти до адвоката написати заяву про реабілітацію. - Як прийде повідомлення про реабілітацію, тоді інститут тебе поновить. Крім цього, порадили звернутися з проханням в Міністерство вищих навчальних закладів.

Всі ці поради були без визначеної перспективи. - А як мені жити завтра? - запитував себе Зенко.

Надворі буяла весна, все довкіл цвіло. Дівчата на вулицях сміялись між собою і підморгували знайомим хлопцям. А Зенко бродив вулицями, шукаючи знайомих, колишніх студентів, а тепер вже лікарів чи навіть наукових працівників. І світ йому був немилий, бо був він ніхто... Не студент, не робітник. Кватири нема, приписки нема, а без неї на роботу не беруть, і злість охопила Зенка: за що така доля випала йому. Чому молодь навкіл щаслива, а він нещасний. Хто йому допоможе? Заздрість брала його у свій полон.

Проходив по вулиці Краківській, зайшов, вірніше, його щось завернуло до Преображенської церкви. Стоїть перед розп'яттям Христа, дивиться на амвон і пригадує, як звідти промовляв єпископ Костельник, як тут з благоговінням студенти слухали співану Службу Божу і вкінці всі разом співали: "Боже Великий Єдиний, нам Україну храни,...вислухай наші благання".

Прислухався, з хорів немовби йшов шепіт гимну: вислухай наші благання... - Не вислухав - майнула диявольська думка. Вбили Костельника духовно і фізично, на глум всім нам, перед смертю заставили його відректись прилюдно від своєї віри і закликати свою паству "добровільно" переходити у православну церкву московського патріархату.

Перед очима пропливають картини похорону Костельника. Ось посеред вулиці повільно марширує в такт військового оркестру рота чекістів. За ними йде сам Алексей з кліром русскої православної церкви. Далі труна Костельника, церковний хор і обласна партійна влада на чолі з першим секретарем обкому КППС. І знову рота солдатів з автоматами в руках "до бою". Замикає процесію цивільний натовп. По обидві сторони процесії йдуть на конях солдати з револьверами у руках. Театральний парад доходить до Личаківського цвинтаря, де викопану могилу оточують автоматники.

Після відправлення панахиди промовляє секретар обкому КПУ (здається, Грушецький):

- Тут, біля могили визначного діяча православної віри протоієрея Костельника зібрались патріоти радянської держави, щоб висловити повагу до його вчинку -

навернення віруючих Західної України до праотцівської віри, і засудити ганебну роль уніатської церкви в організації вбивства Костельника прислужниками німецького фашизму – українськими буржуазними націоналістами.

Далекий спогад обірвав паламар: – Кінчайте молитися, бо ми церкву будемо закривати, – впів голосу радив сивий дідусь.

На вулиці гамірно, всі кудись поспішають. Місто живе своїм життям. Zenko сновигає, бо йти нікуди. І раптом ... – Zenku! Де ти тут взявся?

Перед ним як з-під землі виросла товаришка з інституту Леся Мостова. Радісна зустріч, сповита зі студентськими спогадами, й перехід до реального сьогодення. Про себе Леся не розповідала, хотіла більше знати про Zenka... Він закінчив на мінорній ноті про своє безвихідне становище – в інституті не відновлюють, роботи нема, бо відсутня прописка. Жити теж ніде, бо нема грошей.

– Не журися, козаче, я тобі допоможу, – сміючись, підморгнула Леся. – Добре, що ти вже на волі, а все інше – дурниці. Паспорт маєш? – Маю... – то вже прекрасно. Дай мені його...

– Навіщо? – Для прописки. – А як? – Не питай, через три дні прийдеш за ним на Короленка 9/2. Пальцями торкнулась його підборіддя: – Вище носа, козаче, – і щезла у вуличному натовпі.

Настрій трошки піднявся, хоч сумніви про можливості Лесі переслідували Zenka ще три дні.

Знайшов вулицю Короленка, зайшов у браму. На довгий дзвінок привідкрились двері із запобіжником на ланцюжку. – Вам каво? – запитала бабця. Насилу в пам'яті переклав ім'я Леся на Олександра. – Мене Александр...у – а-а, Александра Івановіча, начальника стола, ето дальше, под 2-а, но он в отпуске. Его нету.

– Ось тобі маєш прописку, – подумав, виходячи з брами на вулицю. Назустріч по тротуару йшли три офіцери. Zenko минув їх й оглянувся. Вони зайшли в браму, з якої вийшов він. Значить, це будинок військових... – Де ж мені тепер найти Лесю, щоб хоч паспорт забрати? Хто вона? Про себе вона нічого не розповіла, де працює, з ким живе. Тільки сказала, що інститут не закінчила. Хто ж вона тепер?... Але ж таку адресу на прощання мені назвала. Можливо "а" тоді не вловив. Хто ж тоді цей "Александр Івановіч". Мабуть чоловік.

Zenko вернувся ще раз в браму, віднайшов "2-а", подзвонив і ..., яке щастя, двері відчинила Леся, привітна, як колись, завжди усміхнена. Zenko ввійшов у вітальню й зауважив шикарно обставлену кімнату меблями і килимами, на яких висіли шаблі, кинджали і сам Ленін. Це вловила Леся і попросила ще раз не розпитувати її про життя. З лиця дівчини зникла усмішка, на шиї виділились сині вени, а обличчя помережили зморшки не по її віку. Zenko з підозрінням глянув на бічні двері сусідніх кімнат.

– Хто вона тепер – моя колишня товаришка студентських років? Чому вона так постаріла?

– Ось твій паспорт... Поцікався тільки квартирою, де я тебе прописала, –

підкреслюючи кожне слово, сказала вона. – Як влаштуєшся на роботу, заглянь до мене. Якщо буде важко, приходь, допоможу.

Розмова ставала офіційною. Зенко стояв перед Лесею, як студент перед викладачем, не знаючи, куди подіти руки. Мовчанку перервав телефонний дзвінок. Леся не спішила піднімати слухавку. – А тепер, щасливого! – Подала вона на прощання свою випечену руку. Зенко намацував приховану ручку дверей секретного замка. Леся вже говорила по телефону: – Да, да, минутку падажді...– підійшла до Зенка, допомогла відкрити двері, погладила по рамені і якимось по-материнськи співчутливо заглянула йому у вічі.

На вулиці не витримав і відкрив паспорт, де стояв штамп прописки. Прочитав – Львів, вулиця Севастопольська, підпис і кругла печатка. Почуття радості і смутку перемішались. – Я вже маю право на працю, але наді мною зависла небезпека невідомого...від Лесі. Вона тепер знає, як мене найти у Львові. – Ха-ха, – розсмішив сам себе. – Якщо захочуть, то й без неї його знайдуть. Який же ти став перестрашений? – прошепотів сам до себе...

Той день для нього був щасливий. Як мало людині потрібно для щастя – папірець, печатка на ньому, і світ міняє свій колір, сенс життя. Зенко ішов вулицею і вже не завидував перехожим хлопцям, що реготали зі своїми подругами. Біля Преображенки (не знати чому потягло його знову на вулицю Краківську) до нього пристав якийсь волоцюга, випрошував копійки на хліб, промовляючи:

– Дай, дай..., я за тебе помолюсь в церкві, бо ти, бо ти ...вже забув молитися...

Зенко вже минув неборака, коли долетіли останні слова – "забув молитися..." Правда штрикнула в саме серце. Вернувся до нього, витяг приготовленого на обід карбованця і простягнув прохачу: – На, помолися за мене ... З церкви вийшла красива дівчина з розпущеним по плечах волоссям і прямувала сходами прямо до нього. Зенко не відривав від неї очей, стоячи поруч з жебраком. Дівчина вийняла з сумочки карбованця, кинула його в капелюх жебракові і, піднявши на Зенка свої блакитні очі, материнським тоном промовила:

– А вам би не гріх теж помолитись в церкві за себе. Бог вам допоможе...

Зенкові відняло мову. Підшукував слова для відповіді і не знаходив. Дивився їй вслід, борючись із двома альтернативними думками: – Чому стоїш, дурню, іди за нею. Вона гарна і тобі сподобалася. А друга: – Послухай її ради: зайди в церкву і помолися, подякуй Богові за прописку. Її ти ще знайдеш...Перемогла друга думка. Зенко молився щиро і довго. Давно так не молився. Хіба що в перші дні перебування в тюрмі, на Лонцького після арешту.

На вулиці відчув подвійну полегшу і радість огорнула його душу, до нього поверталась віра в себе. Йшов швидко, хоч не знав куди. Усміхався сам до себе і до прохожих. Життя наповнювалось змістом.

– Зенку, зачекай..., то ти, чи не ти? – голосно долинув до нього ззаду жіночий голос. Зенко обернувся і пізнав Марійку Бернат з сусіднього села, яка навіть була його далекою родичкою по бабчиній лінії. Крім цього, разом закінчували торговельну школу

в Тереховлі.

- Яке щастя! Мене у Львові ще признають.

Марійка розпитала про минулі роки і запросила до себе. В хаті познайомила з чоловіком. Рухливий і допитливий Іванко відразу зрозумів ситуацію, в якій опинився Зенко. - Потрібна у Львові робота? - запитав і тут же: - Мій швагер вас влаштує, ідемо до нього...З'ївши кілька канапок з шинкою, пішли до швагра.

І знову розповідь про минуле і проблема майбутнього, в першу чергу, працевлаштування.

Богдан, так називався швагер, почав розпитувати про технічні знання. Що таке ват, ом, редуктор, манометр, ротор, статер і ще багато такого, про що Зенко не мав зеленого поняття. Та й колишні знання з фізики видули з пам'яті башкирські заметілі. Його ці екзамени ображали, і він заявив, що піде працювати простим робітником на будівництво, навіть землекопом, якщо Богдан цьому посприє.

- Ні, нехай вони йдуть землю копати, а ви підете працювати інженером... - Хоч мова Богдана була зовсім серйозною, Зенко щиро розсміявся, сприймаючи це за жарт.

- Ви в Сибіру баштовий кран бачили, - питає Богдан.

- Бачив, але здалека.

- Тепер побачите зблизька.

Подавши аркуш паперу і ручку, Богдан диктував назви баштових кранів, назви і склад їх частин.

- Оце все треба вивчити напам'ять і завтра о 10-й ранку прийти на базу МПБ, що на вулиці Кульпарківській, до начальника Миколи Гузіка.

Цілий вечір Зенко вчив напам'ять чудернацькі терміни і назви кранів. Уранці поїхав на базу. Кабінет начальника був закритий і Зенко вийшов шукати його на територію бази. Зустрічного запитав: - як знайти, - почав згадувати його прізвище - а ... Пуговіца.

- Якщо ви шукаєте Гузіка, то це я, - відповів з гідністю зустрічний. - Так, так, - ніяковіючи підтвердив Зенко, - я шукаю товариша Гузіка. Розмовляли російською на вулиці і в кабінеті.

- То де ви працювали на кранах ?

- На будові в Башкирії, - не моргнувши оком, Зенко збрехав.

- Покажіть трудову. - Зенко не мав поняття, що це таке.

- Це була...секретна "стройки комунізма" МВД СРСР. - Он як? - дивувався Гузік. - А які ви крани знаєте? - Всі крани - випалив без затримки Зенко. Йому було нічого втрачати. Він діяв за інструкцією Богдана. - І кабель до кранів знаєте? - Звичайно, всі. - В думці сам себе Зенко запитав: - А як вони виглядають? Кабель-крани, здається, це електричний шнур. А який у шнурі може бути кран. А якщо спитає про конструкцію того крана Гузік, що ж відповісти?

На щастя, з коридору почувся голос Богдана. Гузік закликав його в кабінет і запропонував перевірити хлопця як спеціаліста по баштових кранах, а сам вийшов на територію бази, залишивши привідкритими двері кабінету.

- Мене звуть Богдан Данилович. Я тут працюю головним інженером, - заявив

офіційним тоном, а вас? – Зеновій Григорович... – Почався екзамєн. Щоб надати своїм відповідям переконливої інтонації, Зеновій витягнув з кишені вчорашні записи і, поглядаючи на двері, чітко відповідав на запитання головного інженера про крани і їх конструкцію. Відповідав, навіть випереджуючи його запитання. Почулись кроки в коридорі і Зенко сховав шпаргалку. "Театральна репетиція" закінчилася.

– Ну як? – запитав Гузік.

Богдан багатозначно глянув на екзамєнуючого. – Погуляйте на дворі, вас покличуть...

– Ну, як? – вдруге перепитав Гузік.

Богдан зробив паузу і запитав: – А де ви його найшли?

– Він сам прийшов, а що?

– Та це великий спеціаліст, – подавивши в собі регіт, випалив Богдан.

– Невже? То будемо брати.

– Якщо він ще згодиться, – вдавано засумнівався Богдан.

– Люда, поклич цього хлопця з двору. Богдан покинув кабінет і пішов на територію бази.

– Ми вас приймаємо на роботу і пропонуємо 760 крб. зарплати. – Зенко задумався. Скільки ж то буде? Це майже стільки, як йому виплатили за всі роки ув'язнення. Гузік цю хвиливу мовчанку розцінив як невдоволення.

– Я знаю, що це для вас мало, оформляйтесь...ми вам ще додамо.

Люда прийняла заяву і знову запитала про трудову книжку. Зрозумівши, що від нього хочуть, Зенко пообіцяв написати в Башкирію листа з проханням про довідку.

– Бо МВД трудових не видає, – вже переконливо повчав він інспектора по кадрах.

Богдан ще вчора перетворив Зенка у своєрідного артиста. Йому ця роль щораз більше подобалась.

– Це навіть цікаво...Після двох курсів ветеринарії і п'ятирічної академії "школи комунізма" – новоспечений інженер: "ха-ха-ха" – , голосно сміявся Зенко на вулиці Кульпарківській. Перехожі не оглядалися за ним, бо звикли бачити таких на цій вулиці.

Зенко тільки тепер побачив і відчув, що на дворі 24 червня, що все навкруг розквітло, а весна, наситившись пахощами і кольорами рослинного світу, переходила непомітно в тепле літо.

Вранці наступного дня Богдан Данилович викликав до себе електрика Біласа і майже імперативним тоном сказав:

– Познайомся із Зеновієм Григоровичем. Він буде начальником по монтажу і експлуатації баштових кранів, тобто твоїм начальником. Він є моїм товаришем. Баштових кранів не знає і твоє завдання навчити його всього того, що ти вмієш і знаєш. На це даю тобі місяць. Про нашу розмову ніхто не повинен знати. Зрозумів?!

– Зрозумів, – смирно відповів Білас.

Місяць Зенко ходив з Біласом по будовах, де працювали баштові крани. Протягом цього часу Білас вчив його, та коли він вперше піднявся в кабінку крана, світ закрутився, його знудило і потягнуло на блювання. По небі пливли маленькі хмарки,

дивлячись на які, Zenko відчував страх, бо кран, здавалось, ось-ось впаде. Білас за той час вже сидів на кінці стріли і кликав до себе Zenka, щоб показати йому схему вимикача, що фіксує рух стріли в нижній і верхній позиції. Тремтячими руками Zenko тримався за металеву раму вікна і дивувався віртуозності Біласа. Переборовши страх, він з великими зусиллями спускався по металевій драбині вниз.

Не менші враження були в Zenka при монтажі і демонтажі баштових кранів. Білас ретельно, з терпінням старшого брата (хоч за віком був молодшим за Zenka), виконував доручення головного інженера – готував його до виконання обов'язків керівника кранового господарства 98-го будівельного тресту. Через рік Zenko оправдав сподівання. При різних аваріях у Львові його вже викликали як спеціаліста на експертизу котлоагляду.

Весною 1955р. Гузік викликає Zenka до себе в кабінет й, усміхаючись, каже: – Мені нужна ваша допомога ... – Какая, – питає Zenko.

(Будь-яка розмова з начальством завжди велась тільки російською мовою. Українська могла розцінюватись як прояв українського буржуазного націоналізму і носієм цієї мови відразу цікавились платні агенти КГБ). На будівництві міста в тих роках появились вихідці із сіл, що були причетні до визвольних змагань ОУН-УПА та звільнені з таборів. Одні і другі вросли в радянське цивільне життя. Щоб не потрапити під "недремне око" спецслужб, вони кривили душею і розмовляли з московським начальством каліченою російською мовою.

– Розумієш... я вирішив вчитися, мені потрібна твоя допомога. – Гузік відкрив програму вступних екзаменів, в якій були елементарні питання з арифметики 4-го класу: дробі, їх додавання, віднімання і множення.

– А куди ж ви поступаєте? – дивуючись, запитав Zenko Гузіка. На питання він відповів питанням. – Що... не знаєте? Нічого, ви розумний, самі вивчите і мене навчите. – До кімнати зайшла бухгалтер, і Zenko зрозумів, що розмова з начальником закінчена.

Довго Zenko мучився, чи це часом не провокація. Начальник, який керує інженерами, не знає дробів. Куди ж він поступає?

Вияснив пізніше, що п'ять трестівських євреїв на чолі з заступником керуючого трестом організували при будівельному технікумі спеціальний набір на дворічні курси інженерно-технічного персоналу практиків, що не мають ніяких дипломів. Туди поступив вчитись після домашньої підготовки його начальник.

Перед вступом начальник признався, що дістав довідку за 7-й клас, на підставі якої його прийняли до будівельного технікуму в групу інженерно-технічних працівників-практиків. При советах слово "дістав" набуло всесоюзного значення. Товари в крамницях не купували, а діставали з допомогою знайомих. Переплата за товар залишалась в кишені продавця. Таким чином продавалось все, на що був попит: різні посвідчення, атестати, дипломи, оцінки в школах й інститутах. Посередники між продавцем і покупцем заробляли свою частку. Слово "дістав" вживалось в парі з поняттям "блат".

Отож, Zenko, готуючи до вступу на курси свого начальника, що керував на

виробництві інженерними кадрами, дивувався часто з його малограмотності. – Чому ми, така велика держава, повинні принижуватись перед маленькою Грецією і геометричний трикутник позначати буквами грецького алфавіту? Це пахне антирадянщиною, – обурювався Гузік.

Міське життя ставало нормою. Появились нові друзі, нові проблеми побутового життя. Зенко мешкав у підвальній квартирі старшої вдови по вул. Севастопільській 7. На першому поверсі над ними проживала Зоня Бійова з батьками і квартиранткою Нусею Якубовською (студентка медінституту з курсу фармації). На одну з вечірок дівчата запросили до себе і його. Там він познайомився з землячкою Мартою Тютюкою й іншими дівчатами. Танцюючи з сусідкою Зоні – Галею, відчув тепло пишних грудей, якими вона провокувала його, незважаючи на стеження за ними її чоловіка. Присутні тут студентки не дозволяли собі в танці так тертись, як це робила Галя. Мабуть, тому чоловік скоро забрав її до хати. Вечірка закінчилася після опівночі. Яке у Зенка було здивування, коли прийшов додому й побачив, що в помешканні разом з господинею в ліжку спить Галя. В кімнаті було три ліжка: одне господині, друге її сина, а третє – його. Галя знала, що господиня ранесенько йде на роботу. І тільки-но рипнули двері за господинею, як Галя поманила Зенка до себе. Вона лежала навznak без сорочки. Ковдра була притиснута до стіни лівою ногою, а права опиралась на побічницю ліжка. Чи міг Зенко не спокуситись на заманливий вид Єви?..

На ліжку Іванко повернувся очима до вікна. В кімнаті вже розвиднілося. Зенко перейшов на своє ліжко, бо відчув, що хлопець вже не спить. Галя швиденько одяглася, нахилилася над Зенком і тихенько поцілувала.

– Дякую..., я дам знати, коли... – Легенький шурхіт тапочок по підлозі і рип вхідних дверей повернули Зенка до роздумів над тим, що сталося...

Ідучи з роботи, в місті зустрів товариша з інституту Василя Головача, який похвалився, що захистив кандидатську дисертацію і працює над докторською.

– Ти поступив вже в партію? – перевів Зенко розмову з наукової теми. Головач відчув у цьому питанні нотку не то цинізму, не то докору. Він дивився у вічі Зенку і бачив в них ту саму ненависть до яничарів, яку колись відчував разом з ним в студентському гуртожитку на вул. Стельмаха. Минуло шість років і що ж відповісти на його питання? Хто ж він тепер для Зенка?

– Так, я член комуністичної партії, – чітко, навіть підкреслено, не ховаючи очей, відповів Василь. Зенко відвів погляд і мовчки теж згадував розмови в гуртожитку. Йому імпував розум Василя, його судження про волинську трагедію з польськими боївками. І чого тільки не переговори́ли вони як добрі товариші-однодумці про національно-визвольний рух на Західній Україні. Мовчанку перервав Василь:

– Скажи мені щиро, якщо так станеться, що в тебе буде влада..., ти мене розстріляєш, як комуніста?..

Зенко не сподівався на таке категоричне питання, хоч воно відповідало колишнім їхнім принципам. Задумався на хвилинку. Перед очима постали львівські події, і як він разом з Василем їх осуджував. Як міг професор Крип'якевич відмовлятись і

засуджувати свою "Історію України", з якої вони вчилися в школі? Як міг Я.Галан публікувати свої памфлети? Як міг...Павличко ? Як міг...О. Вишня? Як могли вони...?

Саме про це була полеміка в етапному вагоні, лише більш категоричною. Як могли Рильський, Сосюра, Тичина...відректися самих себе і йти на службу до катів свого народу. Пішли за панськими об'їдками претенденти на "батьків нації". Не захотіли їсти арештантську баланду і нюхати запахи "параші"... "Не вам, не вам, доносчики і фарисеї, за правду...", – надривались львівські студенти, дискутуючи з вихідцями східних областей. "Ми теж могли так зробити, не одному з нас пропонували..."

– Чому мовчиш, – перервав спогади Василь.

– Та так – згадав... Згадав наші з тобою студентські розмови?

– Та це були дитячі фантазії, а життя – це інша річ... і не прийдеться тобі мене стріляти, бо при нашому житті ти до влади не доберешся. Вони твердо її тримають, – голос Василя вже нагадував мову слідчого з Лонського. Він говорив впевнено розгніваним тоном.

– Краще, ніж в мене стріляти, подумай над своїм життям. Не раджу тобі братись за старе. Думаєш, вони не слідкують за тобою. Втирайся в сучасне життя, головою муру не проб'єш. Про помсту не думай...змарнував свою молодість, змарнуєш і життя. І ще одне – нікому не вір, багато з наших дали підписку на співпрацю з КДБ.

Йшли разом колишні товариші, але вже чужі один для одного. Василь хотів згладити свою повчальну тираду оправданням ренегатства і не знав, як перейти на доброзичливий тон. Це відчув Zenko, тому першим порушив мовчанку.

– Розкажи мені, куди направили наших однокласників на роботу: Лебединського, Крета, Киду і ..., – зам'явся (згадав про візит до Мостової) – чому не закінчила навчання Леся Мостова?

– А ти звідки про це знаєш? – перепитав Василь.

– Я зустрічав її...

– Так ось... після вашого арешту – Стебельського, Дем'янчука, Желема, Дяківа в інституті почалась чистка. Всіх наших товаришів довго тягали на допити і пізніше виключили з інституту.

– А тебе, – злорадно запитав Zenko, – залишили в аспірантурі разом з Головацьким як перших комсомольців?

– Так! – голосно підтвердив Василь, – ми...("Дали підписку на співпрацю?" – в думці запитав Яків) ми поступили в комсомол, зрозумій, іншого виходу не було...

– Або стати на про, іти за вами, або... йти на співпрацю з ними, – закінчив Zenko, – і стати професором.

– Але ж сьогодні вже всі студенти є комсомольцями. І чому не бути професорами, якщо відкривається така можливість: Чому? Чому? – вже наступав Василь. – Чому всій інтелегенції сидіти за ґратами, коли можна допомогти своєму народові легальним шляхом.

– Вирощувати здорові колгоспні свині, щоб не зіпсувати апетиту москалям, – в'їдливо доповнив Zenko патетичну Василеву фразу про народ.

- Ти залишився таким, як був колись?..

- А ти як думав?! - в очах Зенка блиснули іскорки злоби.

- Якщо так, то нам нема про що далі вести розмову - Василь подав Зенку руку, який усміхнувся і продекламував куплет Анни Алігер: "Какая боль таится в том, чтоб другу, ставшему врагом, сумеь не протянуть руки...". Василь слухав і ошарашено дивився на Зенка.

Та все-таки відверта розмова дала певні наслідки. Зенко почав втиратися в нове "совєтське" життя. Ходив на танці, вечірки, знайомився з новими товаришами. Також поступив на спецкурс вечірнього факультету будівельного технікуму, де вчився його начальник. Мрія про поновлення у ветеринарному інституті з кожним днем втрачала сенс. Адміністрація інституту категорично відмовляла йому у цьому. Міністерство вищих навчальних закладів СРСР відфутболило його до Міністерства УРСР, а то в свою чергу до прокуратури за реабілітацією. Верховний суд УРСР підтвердив, що Зенко засуджений законно за антирадянську діяльність і не підлягає реабілітації.

Але ж світ не зійшовся клином тільки у Львові, можна поспробувати вчитися за його межами - в Одесі, Ленінграді чи в Омську. Зенко зайшов в деканат і залишив заяву з проханням видати залікову книжку або довідку про закінчення двох курсів стаціонарного лікувального факультету. Через тиждень видали йому цей документ з припискою, що виключений за рішенням суду за антирадянську діяльність. Ось тобі інший інститут...

В центрі біля будівельного технікуму прочитав оголошення про те, що московський технологічний інститут набирає на заочний факультет абітурієнтів на різні спеціальності. Можна поспробувати. З відділу кадрів будівельного технікуму під розписку взяв диплом про закінчення культосвітнього технікуму і здав його разом з заявою в приймальну комісію московського технологічного інституту.

Їдучи з лісотехнічного інституту, з танців, Зенко в трамваї відчув на собі пристальні погляди двох молодих хлопців, що, проштовхуючись між пасажирами, не спускали з нього очей і підходили до передньої площадки. - Мабуть, агенти КДБ, - подумав Зенко і, щоб не зустрічатись з ними на зупинці, зійшов з вагона. Підозрілі хлопці теж вийшли і доганяли Зенка, що хотів втекти від них швидкими кроками. Коли відчув все-таки позад себе кроки, різко повернувся і спитав, чого їм треба. - Ми хочемо тільки ...пересвідчитися, чи ми з вами знайомі. - Ось як?! - перепитав Зенко. - Ні, ми не знайомі. - А згадайте в Башкирії в лазні з крана ви брали теплу воду, і повний тазик впав мені на ноги. - І що?

- Ви тоді пробачалися переді мною... Зенко дивився на хлопців з недовірою. Згадував випадки в лазні: щось подібне могло бути. - Ну і що? - перепитав непрошених знайомих, - про що йдеться?

- Ми самі з Закарпаття, - пояснили хлопці, - в таборі ми знали, що ви - львівський студент. Сьогодні ми побачили вас на танцях і вирішили до вас підійти і вияснити, як склалась ваша доля. При потребі запропонувати вам допомогу.

- А що ви можете? - запитав з цікавості Зенко. - Ми..., - обидва переглянулись, - ми

все можемо, – якось насмішкувато сказав брюнет, подібний на жида. – Цікаво? – в унісон перепитав Zenko

– Ви погано нас зрозуміли. Ми хочемо вам допомогти влаштувати ваше життя у Львові.

– Ну, ну.., а хто ви і що за допомогу хочете від мене.

– Спочатку підтвердіть, що ви перебували у Башкирських таборах, і що саме ви причетні до епізоду з тазиком.

Zenko задумався. Якщо вони з КДБ, то знають про його перебування в таборах. Тоді хто ж вони? Можливо, провокація, бо хіба можливий сьогодні альтруїзм? А Леся, а Богдан, а Білас. Чому неможливий? Можливий. – Так, я там перебував...так що?

– Ми тепер студенти лісотехнічного інституту, родом з Вишково. За національністю – мадяри. Наша доля з вами однакова і тому... (підшукував відповідних слів) нам потрібні зв'язки. Шкода, що ми з вами їх не найшли в таборі, – говорив притишеним, довірливим голосом брюнет. – Тоді не потрібно було б згадувати про тазик і лазню. Про вас йшлося і в таборі. Польського священика ви пригадуєте? – Так! – Він після розмови з вами сказав нам, що ви інтегральний, – оглянувся по сторонах і ще тихіше прошепотів, – український націоналіст. Ми доручили вийти на контакт з вами скрипалю культбригади Іншвану. Він запросив вас прийти в культбригаду, та ви відмовилися. Професор Талінського університету, що перебував з вами на стаціонарі в лікарні, провів кілька розмов, але ваша реакція була, – підшукував слово, – надто обережною. Потім ми втратили вас з поля зору. Ми взнали, що ви вийшли на волю. Ось тепер ми зустрілись і пропонуємо відновити зв'язок. Якщо захочете, ми вас влаштуємо в лісотехнічний інститут. Тут маємо..., – обидва засміялися, – можливість. Подумайте... Вам нічого не грозить.... Якщо захочете з нами зустрітися, приходьте в лісотехнічний інститут на танці. Підійшов наступний трамвай. Zenko мовчки попрощався. Мадярські студенти вернулися в гуртожиток лісотехнічного інституту. Zenko у трамваї обмірковував розмову. Нагадував собі наведені ними контакти в таборі. Про зустріч в лазні не міг згадати. Але розмови з польським священиком і полковником польської армії таки були. Були розмови і з естонським інтелектуалом про русифікацію республік СРСР.

Чи потрібні йому тепер контакти з мадярами? Чи потрібна йому тепер їхня допомога, коли він здав документи в московський технологічний інститут на заочне відділення?

В Якова почалась гаряча пора. Останній вечірній курс у будівельному технікумі. Перший вечірній курс на механічному факультеті у Львівському політехнічному інституті (заочне відділення московського технологічного інституту перевели в Львівську політехніку на вечірнє відділення і з'єднали з механічним факультетом).

Основна праця по монтажу й експлуатації баштових кранів будівельного тресту займала весь світловий день. Снідав і вечеряв Zenko переважно на задній площадці другого номера трамваю або на задній інститутській лавці.

Часто на таксі він переїздив з пари інституту на лекцію в технікум, або навпаки, в залежності від важливості теми лекції.

Ідучи на вулицю Залізняка, щоб перевірити заземлення колії баштового крана на будівництві 40-квартирного будинку, Zenko зустрів знайомого з башкирських таборів і, як звичайно, запитав: коли він звільнився, де зупинився, чим йому допомогти. Йосип Біда (так звали знайомого) запросив Якова на свою квартиру, що містилась на сусідній вулиці.

Йосип сухо відповідав на запитання і якимось байдуже сприймав розповідь про різні перипетії Zenka. Така поведінка табірною знайомого ставала нестерпною і навіть підозрілою. Zenko вже підвівся, щоб попрощатися, та Йосип раптом пожвавішав, посадив насильно його на місце, підтягнув стілець і присів напроти. Він дивився прямо у вічі Zenku і рішучим притишеним голосом викарбовував кожне слово:

- На роботу я більше не піду... досить там намучився. Мені потрібна допомога, але не у влаштуванні на роботу, а...треба допомогти мені зв'язатися з західною розвідкою... найкраще з американською. Я вас дуже прошу - допоможіть.

Zenko продовжував дивитися в очі Йосипа і роздумував: чи перед ним провокатор чи розчарований безперспективним життям на волі молодий хлопець?

- Ви мені не довіряєте? - Чому...довіряю, тільки це небезпечний крок. І можна другий раз потрапити...

- О-о! Живим я вже не дамся. - Йосип встав з крісла, пройшовся по кімнаті і немовби сам до себе промовляв: "Мені вже нічого не страшно. Я повинен, я зобов'язаний щось робити. За батька, за сестру, за Україну я повинен мстити. Хіба ви цього не розумієте?" Дивлячись зверху на Якова, повторив: - Не розумієте?! Думав, знайду у вас спільника, а бачу - такий, як всі, - боягуз! Ми не будемо мати держави, бо...у нас забагато боягузів.

Zenko почав оправдуватися, що нікого з чужої розвідки не знає і (згадав недавню зустріч з закарпатськими студентами), якщо щось визнає, то розкаже Йосипові і допоможе.

Біда вловив у цій фразі для себе іскру надії. - Ви знаєте їх, ви мені... не довіряєте, я присягну, я поклянусь найсвятішим, я...буду ждати вас.

Zenko швидко попрощався (згадав Лесю) і її словами сказав, усміхаючись: - Не журись, козаче, добре, що ти вже на волі.- Поплескав по плечу Йосипа і вийшов з кімнати.

- Запишіть хоч мою адресу, а то забудете про мене, - долетів з відхилених дверей голос Йосипа.

Табірні знайомі

Стометрівка на проспекті 1-го Травня (тепер Свободи) і проспект Шевченка були тоді привабливим місцем зустрічей молоді: учнів старших класів та студентів різних інститутів. Та й багато старших ловеласів, що не встигли найти собі пару в студентські роки, в неділі і советські свята виходили на стометрівку - "вулицю останніх надій", щоб підчепити собі молоденьку студентку. Zenko належав до категорії старших студентів-

заочників і ловеласів. Про те, що вчиться у будівельному технікумі, він нікому не розповідав, бо це принижувало б його авторитет. Колишні студентські роки навчання і тюрмна "академія" наклали на нього стільки зовнішнього інтелектуального шарму, що він почував себе у товаристві інженерів (з академічної), як серед своїх, а враховуючи набутий досвід у товаристві пройдисвіта Крушного – то мав вигляд професора. У товаристві на вечірках любив кинути кілька крилатих латинських прислів'їв: "Що можна Богові, не можна бику", "В здоровому тілі здоровий дух", "Крізь терни до зірок", "Людина для людини вовк", "Слово вилітає, написане залишається", "Життя – це короткий сон" і тому подібні.

Зенко в думці був вдячний Кузикові з ветінституту, що заставляв першокурсників зубрити латинські прислів'я. Одним словом, Зенко ставав фраєром. Знітився хіба лиш тоді, коли Шевчук, товариш з вечірок старих холостяків, прийшов читати креслення в спецгрупу будівельного технікуму і здивованим виглядом підійшов до його лавки: Що тут робить Зенко?

У політехнічному інституті Зенко при подібній ситуації вже не ніякував і, коли на лекції математики підійшов до його лавки доцент Ромко Слонівський, товариш по стометрівці і вечірках, він на його питання відповів з усмішкою, що прийшов перевірити, як він читає лекції.

– Ви хоч би мене попередили...– притишеним голосом промовив Слонівський. – То було б нецікаво, – сміючись відповів Зенко.

На вулиці Севастопільській підійшов до Зенка юнак 2-метрового росту, трошки згорблений і запитав, чи не пізнає він його. – Ні, не знаю. Ви, мабуть, помилилися. – Та ні, я вас добре знаю з таборів у Салаваті. – Зенко почервонів, коли Ромко Гулько, так назвав себе незнайомий, почав нагадувати деякі моменти з життя у таборі Салават-Юлаєво.

– Що вам потрібно? – досить сухо перепитав Зенко, не довіряючи незнайомому, хоч всі моменти, перераховані ним, постали в уяві Зенка. Все змальоване Гульком було правдиве.

– Так що ви хочите від мене, – вже м'якше запитав Зенко.

– Ви – ситий, одягнений, працюєте, вчитесь. А я...без роботи, голодний, немаю де спати. На зустріч з вами позичив костюм. Хочу.... прошу допомоги. – Тільки тепер Зенко помітив, що костюм на нім замалий, лице змарніле, очі запалі і світяться туберкульозним вогником. Недовіра пропала, і Зенко згадав цього соромливого хлопчину з 9-ої колони 2-го лагпункту.

– Пішли, перекусимо, – запропонував Зенко. В буфеті на вул.Пекарській Зенко взяв багато закуски і страв. Немовби таким чином хотів зменшити свою вину перед Гульком за те, що він працює, вчиться, має що їсти й де спати. Ромко їв з таким апетитом, немовби тільки вчора приїхав з табірної бури чи карцеру.

Пізно ввечері вони розлучились, наситившись спогадами про табірне життя. Зенко порадив Романові при прощанні звернутися від його імені до начальника цеху залізобетонних виробів ДОКу (сусіднє підприємство МПБ, де працював Зенко), з яким

він був у добрих стосунках.

Завчену фразу Лесі Мостової повторив на прощання і йому: – Не журись, козаче, добре, що ти на волі, я тобі допоможу. – І справді, Ромко Гулько через кілька днів став працювати електриком на ДОКу. Та життя у нього таки не склалося. Він психічно захворів і зник з поля зору Зенка.

Несподівано на вулиці Миру (тепер С.Бандери) Зенко зустрів свого односельчанина Степана Щербатого. Зі Степаном були пов'язані дитинство, юнацькі роки і сільська самооборона, в якій основним постачальником зброї і боєприпасів був він. – Я живу у Львові під чужим прізвищем, – притишеним голосом повідомив Степан. – Тоді приходь до мене, запиши адресу.

Приходь ввечері, в суботу, ні.., ні в неділю, в суботу я зайнятий, – багатозначно сказав на прощання Зенко.

– Якщо Степан живе у Львові нелегально, то чи варто з ним зустрічатися? – сам себе запитував Зенко, що немовби вже втерся в радянське життя, а тут на його голову звалилися непрошені друзі і кожному, звичайно, щось потрібно. Йосипові – знайомство з американською агентурою, Ромкові – матеріальна і моральна допомога. Степанові, мабуть, потрібно відновити колишні зв'язки. І все це підпадає під статтю кримінального кодексу 54-1а/20 "Знав і не доніс". І знову 10 років таборів. А якщо пришиють організацію – стаття 54-1а-11, то буде більше, бо сидітиме вдруге.

В конторі чекала на Зенка ще одна несподіванка. Розглядали роботу екскаваторного парку і експлуатацію баштових кранів. Головний інженер Єрін бідкався, що половина екскаваторного парку стоїть на ремонті. Нема запасних частин, щоб поміняти зношені, а то й поломані. М.Гузік подзвонив до головного механіка будівельного тресту Абрама Лошака, щоб він допоміг віднайти ці запчастини.

– Добре, я допоможу, – запевнив Лошак. І коли нарада закінчувала свою роботу, а Зенко встиг добре передімати, подзвонив Лошак. – Завтра нехай до мене прийде кмітливий інженер, готовий до поїздки в Москву за запчастинами. – Почали вибирати, хто поїде. Зенко був наймолодший серед присутніх, та ще й неодружений, тому випала пропозиція їхати йому.

Доводи про те, що він не знає екскаваторного устаткування і може привезти з Москви запчастини від танка чи бульдозера замість необхідного, не переконали головного інженера. – Тобі, Зенку, їхати, – заявили всі, і баста.

На другий день Зенко оформив відрядження: отримав гроші, бланки з печаткою, специфікацію запчастин, лист від тресту без адресата і записку до московського знайомого від Лошака.

Нічним потягом він вже вдруге вирушав у Московщину. Тепер в купейному вагоні, хоч верхня полиця, але вільний у виборі і поведінці. Ситий, в краватці самозадоволений панок. Вагон поколисувався, а в уяві Зенка постала перша поїздка в Московщину. Він їхав у товарному вагоні, посередині параша, по обидві сторони вагона нари, на них і під ними політичні в'язні. Червень 1949 року. Біля Зенка лежить хлопець з Березовиць, що біля Тернополя.

- Тобі скільки дали? - 10. - А тобі? - Мені катушку. - За що?

- Я був у дивізії "Галичина". Під Бродами ми ганебно програли. Німці нас зрадили. Самі втекли, а нас залишили без артилерії на відкритому полі під Золочевим. Багато наших там загинуло. У лісі я приєднався до Волинської сотні УПА. З нею перебрався через Карпати в Словаччину, де і залишився. Оженився на словачці, та "Смерш" винюхав мене. Словаки продали. Судили, бо під пахвою знайшли татуювання групи крові. - Сусід по нарах слухав сповідь і собі додав: - А я був в армії Власова і теж женився на чешці, і теж "Смерш" винюхав.- Обидва вони ненавиділи советську владу, зі зброєю воювали проти своїх братів, кожен з них боровся за свою державу: за вільну Україну - наголошував тернопільчанин, а власовець - за вільну від комуністів Росію. Ешелон з політв'язнями охороняли й українці, і росіяни, які з ненавистю відносились до пасажирів товарних вагонів. У всіх була своя правда й умовне право судити інших, себе ж оправдувати...

- Я советський офіцер, - приєднався до розмови сусід із середнього ряду нар, - був комуністом, здобував Берлін, водив в атаки цілий батальйон "За родіну, за Сталіна", мав 17 орденів і медалей. Та коли познайомився з життям німецьких сімей і порівняв з життям своєї сестри-колгоспниці, що відмовилась одягнути подаровану мною шовкову білизну, яку носять всі німкені в будні дні, то при ній заплакав. Сестра і її ровесниці у своєму житті ще не бачили шовкових трусів і нічних сорочок. Пройшов я від Москви до Берліна, бачив гори трупів і ніколи не плакав, а в своєму селі, спостерігаючи, як жінки в обдертому одязі тягають борони по полі, я заплакав. Вернувшись у свою частину на німецькій території, придивлявся до життя переможених. На черговому політзанятті цинічно хвалили нашу техніку, а я чомусь згадав американські "студебекери" і колгоспні борони. Згадав, як сестра цілувала подаровані мною шовкові труси, які не наважилась одягти навіть на Великдень, і тут же зірвався: "Не брешіть нам про добро і міфічне щастя комунізму, такі тилові щурі, як ви, обікрали і обі... наш народ. Не хочу ваших нагород, не хочу бути членом вашої партії". Це був скандал. Мене арештували і дали тільки дитячий термін -10 років. Я не просив помилювання - буду в таборі відмовляти гріхи за перебування в цій злочинній партії, що мою сестру, моїх односельчан засудили на рабське животіння.

Спогади не дали заснути Якову. Дивився через вікно на красу природи: на квітучі дерева, на жовтий молочай біля колії, на темно-зелену траву, на лани озимої пшениці, на віддзеркалення ранішнього сонячного проміння у прилеглих озерах і потічках. Ось поїзд переїжджає Дніпро, а там видніються дахи київських будинків. Дніпро, Київ, Шевченко...Скільки асоціацій викликали ці слова в нього в дитячі і юнацькі роки: столиця України... Тут правили князі, сюди в'їжджав на білому коні Хмельницький після перемоги над поляками, тут творилась Українська держава. Тепер тут править Хрущов: - Хто він?

Потяг стрілою мчав і мчав через українські степи і ось зупинився на станції Михайлівський хутір - останній населений пункт України. Zenko вийшов на перон і прислухався до розмови колгоспників, що вештались на площі, чекаючи на приміський

поїзд. Розмова велась переважно суржиком. Біля продуктового кіоску маленька черга за пиріжками, пивом, цукерками. – Хто крайний? – спитав. І цей крайний повернувся. – О Боже, та це Баковський з башкирських таборів. Привіталися, обнялися, відійшли в сторону від людей.

– Я їду з табору. – Куди? – Ще не знаю. – А я їду в Москву. Буду у Львові через тиждень. Черговий вокзалу оголосив, що потяг Москва-Львів відправляється через хвилину.

– Де ми можемо зустрітись? – прощаючись, запитав Славко. – Запиши адресу. – Кажі, запам'ятаю. Два потяги роз'їхалися в різні сторони.

І знову, дивлячись у вікно вагона, Zenko згадував знайомство зі Славком в Ішимбаєво, яке переіменоване пізніше на Салават-Юлаєво. Ось молодий задиркуватий хлопець веде суперечку з в'язнями-кримінальниками з сусідніх бараків, відгороджених сіткою біля продуктового кіоску, що в зоні політичних. Сітка хоч і відділяла зону політичних в'язнів від кримінальних, та охороною не контролювалася і не була прострільною. Кримінальники прорвали в сітці діру і приходили до кіоску політичних, хоч такий самий кіоск працював і в їх зоні. Їх метою було – запропонувати політичним в'язням купити в них за копійки крадене барахло, та при цьому обдурити або вихопити гаманець з грішми і втекти через дірку в сітці. Були випадки, коли такий собі непримітний кримінальник заходив до бараку в зоні політичних, немовби шукаючи знайомого земляка, а за цей час міг поцупити з нарів фуфайку чи черевики і продати їх біля кіоску. Ще гірше, коли це був розвідник, що вивчав ситуацію і контингент в'язнів у бараці, щоб ввечері його пограбувати.

З таким розвідником з кримінальної зони і зчепився молодий політв'язень біля кіоску. Zenko сподобалася тоді агресивність і бойовий запал незнайомого в'язня, що примусив непрошеного гостя шмигнути через діру в металевій огорожі. Тоді, в літню пору, в 1950 році вони й познайомилися.

Московське Міністерство машинобудування зустріло Zenka холодною байдужістю. Головний механік розвів руками і пообіцяв наступного року видати наряди на запчастини, перераховані в листі. Листа велів залишити у відділі комплектації. Коли Zenko зайшов в цей відділ, то ледве не розреготався. Тут сиділа в м'яких кріслах вся рафінована синагога. В унісон видовищу Zenko з порога, голосно сміючись, вигукнув "здграсце". Це "здграсце" і повернуло до нього фортуна. Розмовляючи з расовим начальником про запчастини, Zenko відчув зацікавлення присутніх співробітників до його особи, особливо, коли вони дізналися, що він зі Львова.

– По скільки яйця во Львові? а куріца? – Zenko не мав поняття про ціни на яйця і кури, бо привозив продукти від мами, але, щоб не осоромити себе, називав вигадані ціни, занижуючи їх на свій розсуд. А вони тільки: "Ай, вай, как харашо там...Сеня, я тебе гаворіл, поедем туда. Там харашо, і квартири пустують, правда? А какая у вас квартира?" – запитав один з них. – Маленькая, трюхкомнатная, ну я же холостяк. Зачем мне большая..., – розфантазувався Zenko і допик працівників відділу комплектації до такої міри, що всі готові були бігти за квитками до Львова.

Зваживши на таку доброзичливу ситуацію, Зенко попросив у начальника дозволу на телефонну розмову зі Львовом, щоб повідомити Лошакові про те, що його рекомендації не розчулили москвичів. – Подождіте, – зупинив його найстарший за віком співробітник, – мы что-то придумаем, – багатозначно підняв вказівний палець і набрав загадковий телефонний номер.

– Міша, это ты, как твайє здоров'є?...А Соня? А діти, а. а. а. ну.. послушай, к тебе сейчас приедет наш львовянин, допоміг йому...ну, харашо, привіт Соні і дітям!

На таксі Зенко під'їхав до прохідної механічного заводу, охоронець провів його до замдиректора, який, не розпитуючи нічого про кури і яйця, пробіг очима перелік запчастин, постукав галками рахівниці і виписав рахунок.

– Телеграфом уплатіте деньгі і во Львові получите упакованние запчасті... До такої блискавичної операції Зенко не був готовий навіть в примарних думках. На прощання замдиректора додав, розтягаючи кожне слово: – Передайте львов'янам наш привіт.

Зенко був у захопленні від єврейської солідарності, тому вирішив відшукати в Москві табірника з Башкирії Льову.

Довго довелося Зенкові розпитувати у москвичів назву вулиці, яку Льова написав на подарованій йому своїй фотографії. Вулицю було вже перейменовано, старі будинки знесено, а на їх місці збудовано 9— поверхові. Мешканцям старих будинків виділено квартири в нових і для зручності номер колишнього дому і помешкання залишено в теперішніх квартирах. Вся колишня вулиця розмістилася в одному 9-поверховому будинку.

Льова прийняв Зенка ввічливо. Та затриматися в помешканні надовго йому не довелося, бо Льова спішив на роботу в другу зміну. По дорозі вони обмінялися спогадами про Башкирію, та поговорили про труднощі на волі. Зенко запросив Льову до Львова, і це була їх остання зустріч. У кожного з них завирувало своє особисте життя, появилися свої друзі й духовний світ.

У Львові до Зенка навідався Баковський з проханням влаштувати його на роботу.

Міське життя, його шалений ритм помаленьку загоював пережиту моральну травму. Начальник Гузік часто запрошував Зенка до себе, познайомив з дружиною й дітьми: Леною, Тамарою і Танею. Дружина родом з Хмельницької області. При німецькій окупації вона народила від німця дочку Лену, а після приходу Червоної армії інтендант Микола Гузік одружився з нею і переїхав до Львова. До Зенка діти добре відносилися. Дружина Гузіка часто пригощала його обідом. Таня з рук не злазила, зазираючи йому у вічі, ще й просила, щоб погойдав її. Лена напросилась піти з ним на танці в клуб. Зенко бачив, куди його нахиляють. Лена теж не цуралась контактів з ним. Дівчина була гарна, фізично розвинута, та, на жаль, не наша. Як би ці стосунки не закінчилися, Зенко знав, що дружити з Леною він не буде.

Щоб створити кращі умови для дочки, мама з Танею і Тамарою виїхали на ціле літо на село в Хмельниччину. Лена залишалася на господарстві. До обіду була в технікумі, а після вдома сама. Яків з Гузіком готуються до екзаменів разом з Лібесом (зам. керівника будівельного тресту), Вольфом (начальник постачання заводу

"Львівзалізобетон"), Кантуром (начальник будівельного управління).

Вольф вчитися не хоче, любить побалакати, особливо про жидівські справи.

- Я їду до Ізраїлю і вам раджу, - звертається до присутніх. - Я не хочу, щоб за моїми дітьми тут кричали - паршиві жиденята. Я хочу мати свою батьківщину. Я там не буду начальником, працюватиму фізично, але це буде моя держава. Хвилю помовчав, присутні, понуривши голови, теж мовчали. Тільки Zenko задоволено спостерігав за рухами Вольфа, який це помітив і, не відриваючи очей від Лібеса, показав рукою на нього. - Ви думаєте, що він, що вони так завжди будуть мовчати, вони всі націоналісти, вони вам пригадають всі заподіяні кривди, може і не ваші, але спишуть на вас. Всі мовчали, і Яків знітився. Передихнувши, Вольф підсилив інтонацію свого монологу: - Вони будуть вас виловлювати, як.. як бездомних собак, гірше, як Гітлер. Ви для них домашні воші. Спитайте Zenka. Скажи їм, ...бо мені не вірять. Яків ще нижче опустил голову і втискався в крісло, як ще недавно перед слідчим Юдаковим. - О, бачите, він мовчить, він такий же націоналіст, як вони всі. Мовчить, бо тільки потакне, як ви побіжите до кума і знову йому приліплять десятку, а може і більше, пришиють - "невиправний рецидивіст". Ти мене не бійся, Zenку, я такий самий націоналіст, як і ти. Ти їх бійся, бо вони без роду і племені - гомо советікус. Лібес не витримав і почав заперечувати. Вольф розійшовся. - Ви хоч євреї, але безмозгі, добре робите, що не їдете до Ізраїлю, а то і там будете прославляти советську владу, - і щоб допекти, - ну, а як же, з такою освітою, як у вас, керуєте місцевими інженерами... Там такого не буде! - вхопив беретку і вийшов з кімнати.

Знову Лібес почав щось мимрити. Його перебив Гузік, нагадавши, що пора йти на обід, кивнув головою до Zenka і першим вийшов з помешкання. Zenko догнав його вже на вулиці. Йшли мовчки. - Сьогодні ще будемо вчитись? - тихо, немов би сам до себе, запитав Zenko. - Так, тільки в мене вдома. Щось перекусимо, можливо, обід приготувала Лена, бо жінка з дітьми поїхала в село до себе. Надворі стояла гарна сонячна погода. Був кінець травня, все цвіте, а Zenko мусив мучитись з жидами, навчаючи їх елементарних речей, бо вони його начальники. Підходили на вулицю Блока. І що це за крик в кінці вулиці, напроти помешкання Гузіка? Zenko прислухався до викриків жінок, які жбурляли камінцями в стіни і вікна другого поверху. "Ето же нада середі белого дня заніматься блядством, ні стида, ні страха...". Гузік шугнув у коридор, Zenko ледве за ним встигав.

Гузік натреновано своїм ключем відкрив верхній замок. Слідом за ним зайшов і Zenko. Перед ними відкрилась картина з голівудських фільмів. Біля зовнішньої стіни приймальної кімнати на підлозі були розстелені матраци і покривала ліжок. На них п'ять голеньких русалок, а біля кожної - п'ять голих амурів у лежачій позі. Посередині серед них - красуня Лена. Дивно було, що ніхто з них не ворухнувся, хоч Гузік надричним голосом кричав: "б...ді". Лена підняла голову і лагідно сказала: - Папа, іді на кухню, в духовку для тебе я приготувала обід, - продовжуючи гладити голову амур, що не переставав цілувати її білі дівочі груди. "Іді, іді, папаша, на кухню, - гаркнув крайній амур, атлетичної будови, - а то...!" Гузік спантеличино глянув на Zenka, що вже

ретирувався з помешкання на сходову клітку. На вулиці цікаві сусідки перепинили Зенка, щоб щось довідатися. Їм вже стало відомо, що додому прийшов із Зенком господар тої хати. Оточений жінками, Яків видавив з себе тільки три слова: "Такого ще не бачив", - і вислизнув.

На роботі Гузік свій гнів починав зганяти на Зенкові, розуміючи, що з'єднати Лену з ним - марна справа. Не кращий час настав і в технікумі. До нього почала приставати учителька російської мови. Щоб звернути на себе увагу, вона ставила Зенкові за всі літературні письмові твори тільки двійки. Вся група це бачила і глузувала з нього. Та біда в тому, що за двійку з російської мови і літератури він міг не отримати диплома. Довелось Зенкові запросити учительку на танці у технікумі і провести з нею цілий вечір...

Після чергового танцю Зенко перепросив свою напарницю, натякнувши на потребу вийти в туалет, і моргнув однокурснику, щоб слідував за ним.

- Слухай, Сеня, виручи мене. Іди зі мною разом з учителькою до буфету. - О! Це я можу зробити. За твій рахунок? - Добре, - зрадив Зенко.

Пропозицію учителька прийняла з задоволенням. За третьою чаркою (склянки у буфетах в той час заміняли чарки) в учительки розв'язався язик. Вона хвалилась про свою партизанську діяльність і військові нагороди за бойові заслуги на фронті. При виході з буфету Зенко пошепки перепитав однокурсника: - Скільки хочеш за те, щоб відпровадити учительку додому? - Дві пляшки буде досить, - не задумуючись, відповів той. Зенко вийняв 10 карбованців і без слів запхав напарникові в кишеню. - Що ви там шепочетесь? - спитала учителька, що похитувалась біля дзеркала, підводячи кольором свої губи. - Не можемо домовитись, кому з нас відпроваджувати вас додому, - збрехав однокурсник. - А може, я буду вибирати, - владним тоном заявила дама. - Ні, краще потягнемо льоси, - і, не питаючи ні в кого згоди, Зенко вийняв цигарку, моргнув напарнику, тримаючи її в правій руці і запропонував вгадати. Як було домовлено, Сеня вгадав. І вдаване Зенком невдоволення програвшем було сприйняте учителькою як належне.

На площі Зенко зупинив таксі і через 10 хвилин вже сидів на задній лавці в аудиторії Львівської політехніки. Такі вечірні переїзди з технікуму до інституту, а часом навпаки - після першої пари в інституті добирався в технікум, тривали до захисту диплому. Батьки і друзі нагадували Зенкові, що йому вже йде тридцятий рік. Якщо він до тридцяти не жениться, то після його і чорт не оженить. На вечірках Зенко зустрічав гарних дівчат, та їм було теж під тридцять, тобто уже не першої свіжості. Він і сам не знав, чого хотів.

Найближчою товаришкою для Зенка була провізор-фармацевт, однокурсниця з Тереховлянської школи - Горинь Стефа, окрім фармацевтики з Чорткова Богданівської Ангели. Стефа була найкращою товаришкою і ділилася із Зенком всіма своїми інтимними проблемами. Вона усвідомлювала, що між ними нічого серйозного не може бути, тому помагала Якову шукати кандидатку на дружину. Та всім їй знайомим було уже під 30 років, вони вже пережили різні історії кохання, і це відштовхувало Зенка.

Він був ідеалістом, дивився на свою вибрану царівну через призму приказки: – "Хтось зібрав сметанку, а тобі залишив квасне молоко" – чи ти на краще не заслужив? Ще б пак...З дитинства йому привили думку, що в селі він може собі вибрати жінку, яку захоче, бо є найбагатшим серед своїх ровесників. Батько мав 10 моргів поля і з розрахунку на одинака Зенкові рівних не було. Кількість поля була вирішальним фактором при виборі жениха в селі. Чи хтось тоді міг допустити, що прийдуть інші часи, тобто прийдуть совети, і порядні господарі будуть приховувати реальну кількість поля. Коли бідняки будуть в пошані, а багатим – "куркулям" буде організовано безплату "подорож" в Сибір на голодну і холодну передчасну смерть. З тих часів Зенко про поле вже не згадував, а про сметанку і квасне молоко не забував, коли Стефа знайомила його із своїми подружками. Оженився, тоді зажурився.

– Де ж мені з молодого жінкою жити? – запитував Зенко себе. А вона – весела, безтурботна, сміялася і співала: – Збудуй хату з лободи – до чужої не веди.

– Не веди, добре тобі співати, а де ж будемо спати?

Та на пам'ять про таку оказію вирішили сфотографуватися. Прибралися і пішли в центральне фотоательє. І яке було здивування Зенка, коли він побачив за столом на місці касира випадкову знайому Дарку Самагальську. З нею він познайомився у поїзді. Вона тоді нелегально перебувала на Тернопільщині, їхала до Львова, бо сестра їй повідомила, що зробила для неї паспорт, і вже новий дільничний опер про неї не розпитує. Дарка, корінна львів'янка, справила тоді на Зенка приємне враження. І ось тепер зустрілися. – Це моя дружина..., – представив Дарці свою молоденьку Лесю.

Після фотографування Дарка між іншим запитала: – А де ж тепер, молодята, будете жити?

Зенко засміявся: – На квартирі..., кожний окремо, а зустрічатися будемо на Високому Замку у святкові дні.

Коли Зенко прийшов по фотографії, Дарка без всякого вступу, спитала чи найшли квартиру.

– Якщо ні, то переходьте жити до мене. Я з мамою і сестрою вже переговорила.

Так Зенко не тільки оженився, але й справив новосілля, орендуючи в панства Самагальських кухню на другому поверсі. Після всього пережитого це було насправду людське щастя. Щастя ще й тому, що дружина обіцяла бути завжди з ним, якщо навіть прийдеться виїхати зі Львова. Зенко тоді ще не знав, що її батьки відбувають десятирічний термін ув'язнення у колимських таборах. Леся про це промовчала, побоючись, що Зенко то сприйме упереджено. Розповіла тільки, що виховувалася в стрийка у містечку Східниця.

Тепер подружжя з подібними біографіями насолоджувалося в кімнатці з маленьким вікном, маючи три меблі: – металеве ліжко, тумбочку, позичену в гуртожитку, та стіл, за який служила прикріплена біля вікна креслярська дошка, яку Зенкові передав пізно ввечері, через вікно, комендант будівельного технікуму за пляшку пива.

Зенко часто посміювався з дружини, активної комсомолки на склозаводі, де вона працювала художником по склу.

Сім'я була щаслива, бо мала кут на нічліг, зарплату по 860крб. і систематичні вечірні лекції в політехнічному інституті. Спільно вони тільки снідали, обідали окремо, хто де, вечеря на ходу всухом'ятку, бо робота тривала до 18 години, а лекції починалися о 19 годині. Взявшись за руки, вони вночі поверталися на вулицю Мелятинську 18, щоб відновити сили і вранці знову повторити це коло.

З таборів повернувся господар Самагальський Мирослав, старий член ОУН. Хоч прийняв квартирантів дружельюбно, та все-таки пізно восени попросив їх звільнити кухню і покинути помешкання. "Куди йти?" – постало питання. У цей час Zenko уже був добрим спеціалістом по баштових кранах, з ним рахувалися в промисловому тресті. Навіть котлонагляд запрошував його як експерта при аваріях у Львові. Технічне училище в час випуску машиністів баштових кранів запрошувало Zenka на вручення дипломів як голову державної комісії.

Крім обслуговування баштових кранів, Гузік доручив Zenкові вести будівництво 8-квартирного житлового будинку на Левандівці. Тут варто зазначити, що Zenko допоміг Я.Баковському влаштуватися монтажником на будівництві цього будинку, а пізніше – машиністом баштових кранів. З тих пір їхня дружба ніколи не переривалася. Будинок до осені закінчили і Zenko надіявся отримати у ньому квартиру. Та не так думав Гузік. За квартиру треба було дати хабара. Zenko вважав, що йому як прорабу належить квартира без хабара. Гузік звик до хабарів і бісився від незалежної поведінки Zenka. Він хотів показати свою владу, ще й помститися за дочку Лену, і тому при голосуванні виступив проти надання Zenкові квартири.

В такий критичний час Самагальський наполіг на звільненні їхньої сім'єю кухні. І куди йти?

Не довго думаючи, Zenko, закріпленою за ним автомашиною, перевіз небагатий свій пожиток пізно ввечері в кабінет начальника. Вранці скандал на весь трест. Думали, гадали і виділили з фондів тресту однокімнатну квартиру на Новому Львові. Радості не було меж. Танцювали цілу ніч в пустій квартирі.

Передсмертний вечір останнього підпільника

На вулиці Олександра Невського у Львові вмирав останній підпільник села Деренівки. Йшов йому 32 рік. Дружина Ганя попросила Zenka прийти до нього, бо він хоче попрощатися і щось важливе сказати.

В маленькій кімнаті на розстеленому ліжку лежав блідий, виснажений від болю, колишній сусід, побратим по сільській самообороні, Стефан.

– Що ти, хочеш разом з курми лягати спати? – замість привітання веселим тоном сказав Zenko, увійшовши в кімнату.

– Присядь біля мене, – прошепотів Стефан, – візьми мене за руку.

Вона була холодна, в'яла, на зап'ясті виділялися сині вени. Стефан звернув на Zenka погаслий погляд очей і відразу закрив їх повіками.

– Мені говорити важко, тому по губах вловлюй мої слова. Поверни мене до себе, бо

самому мені тяжко. От так, тепер слухай. Мені, крім тебе, нікому передати те, що знаю. Нашу криївку продав... я знаю, його дуже били, катували. Але крім нього, про неї ніхто не знав. Я його прощаю. Чи вони простять, не знаю. Частину зброї я закопав..., може вона ще тобі пригодиться.

– Мені вмирати не жаль, я своє життя присвятив і віддав Україні. Я не перший і не останній. Мені важко говорити. Обніми мене... Прощай, колись згадай про мене..., коли повстане Україна. І ще прошу тебе, поможи моїй Гані виховати мою Наталку.

Обнялися два товариші. В Зенка виступили сльози і, щоб їх не показати Стефанові, він нахилився до його руки і поцілував.

– Іди вже, я хочу спати.

За труною йшли товариші з заводу... і краями: Ілько Бернат, Павло Вівчар і Зенко. На Янівському цвинтарі відспівали разом з священником Стефанові Полівчукови "Вічна пам'ть" і розійшлися, щоб на старість, при повсталій Самостійній Україні згадати останнього підпільника з села Деренівки – Щербатого Стефана, який лежить у могилі на Янівському цвинтарі під чужим прізвиськом— Полівчук

П'ЯТА ЧАСТИНА

Короткий нарис історії села Деренівки

Перша згадка про село відноситься до 1565 р. (Королівський перепис). Зроблено це на основі сеймової конституції 1562– 63рр. про періодичне ілюстрування королівщини. Другий перепис проведено 1570 р. Перепис проведено в селах Теробовлянщини: Зубів, Коптури, Засціноче, присілок, Гумнища, Семенів, Довге, Романівка, Нова Романівка або Воля Романівська, Дереновець, Борки, Косів, Ходачків, Дичків, Ласківці, Камінка, Мольшанівка, Хмелівка, Мшана. (назви згідно перепису). Якщо в переписі фігурують назви сіл, то їх заснування іде у глибину 14-го століття. Велике пограбування сіл татарами відбулося 1516 року. Деякі села могли зовсім зникнути, а деяким при переписі перекручено назви, як із селом Деренівка. Можливо попередником села Деренівка було село Селиська з аналогічною назвою частини поля, що прилягає до гостинця. Село Селиська було знищене татарами. Люди, що залишилися живими, переховалися в ярах і лісах і заснували нове село. Етимологія назви села походить від слова терен, або Дерен – ім'я татарина з легенди про село. Легенду зафіксував Байгер у своїй книжці "шкіц географічно-історичний і етнографічний", виданій 1899р. (Пояснення в книжці "Історія села Деренівка", нарис (В. К.))

У селі на той час було 16 осілих селянських сімей (кметів). Поля було дуже багато, і селяни орали, де захотіли, та кожний здавав податок (чинш) раз в рік: по гривні, 2 курки, 4 півмірки вівса. Разом це становило 30 злотих, 9 грошів і 20 динарів. Хто мав вівці, здавав 20-го барана. У 1565 році зібрано 160 баранів і 12 пнів пасіки (кожен 10-й пень). Здано 16 волів (кожен 6-й). Хто мав понад 20 свиней той здавав по одному грошу за кожну свиню. Корчмар за поле платив по 10 злотих. Селяни відробляли Теробовлянському староству по три дні в тиждень від сім'ї.

У селі проживало також 6 вільних кметів, що не були звільнені від податку на 4 роки, тільки здавали по 2 гроші на замок і допомагали в роботі біля ставків. У селі було два ставки, що належали теребовлянському старості. Існував ще один дискримінаційний податок – якщо дівчина виходила заміж в інше село, то її наречений платив за неї 12 грошів, за вдову – 30.

Другий перепис провели у 1570 р. Як видно з перепису в селі відбувалася міграція вільних селян. На їх місце староста направляв у село інших.

Таку інформацію залишили нам архівні матеріали. Та якщо розмірковувати про попередню історію села, то виходимо з історії Теребовлі. Князь Василько з братами отримав галицькі землі у 1084 році. (У Любачеві закріпили за Васильком Теребовлю у 1097 році). До закріплення, зрозуміло, Теребовля вже була серед сіл господарським центром. Князь Василько посів уже сформовану столицю, можливо не без того, щоб місцеві бояри не робили спротиву зайдам. Етимологія назв таких сіл, як Залав'я (за лавою), Застіноче (за стіною), Ілавче, говорить про допоміжні і захисні функції центрального міста регіону. Таким чином треба допустити, що довколишні села створили собі такий центр, як Теребовля, із звичайнісінького села, розбудовуючи у ньому захисні споруди для себе на випадок нападу ворогів. Безперечно Теребовля в ранньому віці була звичайним селом, та географічне розташування, зумовило виділення її в культурний і господарський центр. Такі племена, як тіверці чи хорвати, десть таки жили, і не виключно, що теребовлянці є їхніми спадкоємцями. Теребовля не поривала зв'язків з довколишніми селами як в час князювання, так і до нього. Виходячи з приведеної аргументації, село Деренівка має більш як тисячолітню історію існування. Хоч тут не мало природних захисних об'єктів, та зарослий яр, з виходом на гору Бердо був захисним притулком для мешканців села від ворогів. Княже панування довело до втрати й – Галичини через міжусобиці. Галицькі землі завойовує у 1323 році Польща. Не маючи змоги і сили обороняти східні кордони від татар (а може це відповідало програмі колоніальної політики Польщі), населення Галичини було кинуте на поталу ворогам. Це була буферна зона польського королівства. Татари грабували теребовлянців великими ватагами в 1419, 1453, 1467, 1508, 1515, 1575рр. Малі татарські загони нападали на села майже кожного року і забирали селянськийжиток, дітей, з яких виховували яничарів, гаремних слуг, галерників і євнухів. На базарах Туреччини продавали цей весь "крам" купцям східних країн, а там не раз знову перепродували їх іншим купцям. Наш генофонд стимулював розвиток чужих народів. І так до сьогодні. Поляки хваляться Папою Римським, москалі – Чеховим, Гоголем, а чиї в них гени? Нам привили шляхетність – "...не випадає, ми ж цивілізовані, треба ж прощати". Ось допрощалися. "Гірше ляха свої діти..." Співаємо заповіт Шевченка, що заповів: "Поховайте та вставляйте кайдани порвіте, і вражою злою кровю волю окропіте!"

Суспільна позиція нації залежить від харчування – пояснює мій знайомий. Азіати харчуються м'ясом, тому вони такі агресивні, українці харчуються молоком, хлібом, яриною, тому вони – такі сентиментальні. Собаки, яким дають м'ясо, кусаються і

постійно гарчать, а ті, що п'ють тільки молоко – лащатся і лащатся до всіх.

Наші селяни і міщани будували свої садиби, виходячи з принципу свого захисту і самооборони. Навіть свої господарства огорожували кам'яним муром, щоб якось захистити сім'ю від непрошених гостей.

У росіян біля хати нема ніякої огорожі, ні плота, ні грядки. Тепер там і села зникли. Та вони всю історичну епоху воювали і захоплювали чуже добро, чужі території, а мешканців захоплених земель перетворювали в послушних рабів.

Українці будували свої хати валькованими, каркас дерев'яним а під основними стовпами ставили великі камені. На стовпи опирали платви, до яких кріпили вертикальні жердки, оперті на підвалини. Посередині хати вздовж клали сволок. Каркас скріплювали дерев'яними кілками. Вальки робили з глини, перемішаною з житньою соломою. Двосхильний дах покривали житніми сніпками, які прив'язували перевеслом до лат.

Деренівка, як і всі інші села Галичини, перебувало під польською окупацією до 1772 року. Як кожний окупант, поляки колонізували край, назвавши його малопольським. Будували костели, насаджували свою адміністрацію. Християнська релігія ставала культом того, хто не перейшов на римо-католицьку віру, залишився православним, привчали не опиратися владі, бо кожна влада від Бога. Батогом і пряником заманювали селян в свої тенета. Диву дивуєшся, як наші пращури, залишаючись вірними традиції своїх дідів, зберегли українську мову, звичаї та віру.

В історії краю, як і в житті людини, є будні і свята. Будні в історії – це дні, роки та навіть століття, які нічим не відрізняються. Та все – таки накопичується енергія, критична маса якої вибухає і стає яскравою історичною подією. Нанизані в пам'яті події (письмові чи усні) творять історію. В житті людини це називається біографією. Накінець історичні письмові архіви донесли нам інформацію про людей села, гідних поведінці державних мужів.

Такою непересічною подією села став 1648 рік. Мимо села промчалася перша козацька стежа війська Богдана Хмельницького, в сторону міста Зборова. Польська адміністрація Тереховлі разом із землевласниками втекла на Захід. По селах завирував повстанський рух. Прокинувся привид волі. В пам'яті народу спливали образи, приниження від окупантів, що століттями кривдили українців. Всенародний бунт жорстоко розправлявся з тими, що не встигли втекти. Та перемога тривала не довго. В серпні 1649 року козацькі війська відступили від Зборова. (Зрада татар вимусила Хмельницького підписати ганебну угоду). Край залишено на поталу татарам і польській адміністрації, що повернулася на свої місця. Частина молодих хлопців втекла на Запорізьку січ, частину молоді татари захопили в ясир, частину судили польовим судом. Для постраху полонених повстанців розпинали і вішали вздовж дороги Тереховля-Копичинці. Про репресії в селі Деренівці говорять архівні документи. В селі спалено 39 дворів, засуджено 8 осіб. Із села Довгого судили 36 осіб разом з священиком Степаном Аничковим. З Грицівки судили 33 особи. Села сплачували великі податки на відшкодування шляхті. Фізичне нищення і економічна руїна відкрили

дорогу для колонізації краю. Село Грицівка (походження назви вимагає окремого дослідження) мало на той час багато відчайдушної молоді, яка переховувалася в глибині непрохідних лісів Блавщини і Кregloцьця, що зливалися в єдиний лісовий масив, який природньо обмежував доступ до села. Річка Деренівка (такої назви в неї тоді не було) була повноводною зі ставками. По березі річки петляла стежка. Річку використовували, як дорогу для возів, запряжених волами. Коней тоді в селі не було. Не було й теперішньої дороги.

Австрійська окупація краю

У 1772 році Росія разом з Австрією розділили між собою територію Польщі. Галичина відійшла до Австрії. Чотири сусідні села: Грицівка, Деренівка, Довге і Залав'є, що належали Тереховлянському староству, користувалися магдебурським правом. Австрія почала обмежувати це право і розпродавати землі і цілі села. Так у 1780 році Текля Варцель купила згадані села за 33900 австрійських корон. Представників сільських громад заставили підписати документ, згідно яким громада була зобов'язана відробляти панщину. Цей документ підписали від Деренівки – Лучка Міхал, Підлісний Яцко і Палідвор Стефан, від Грицівки – Левків Іван, Хмила Гнат і Коваль Григорій, від Довгого – Мороз Іван, Стахів Стах і Лупіїв Пилип, від Залав'я – Корній Гринько, Карий Яцко і Пжеважний Кость. Замість підписів вони поставили хрестики. Хоч це були найбільш шановані громадяни названих сіл, та ніхто з них не був письменним. Тільки у кінці 80-х років австрійський уряд запровадив у сільських школах навчання українською мовою.

Запроваджена у 1780 р. панщина була скасована через 68 років – у 1848 р. Цю дату відзначили у всіх селах спорудженням біля церкви пам'ятного хреста. Кам'яний хрест селяни Деренівки поставили на перетині основної дороги і вулиці, що веде до церкви. Він простояв більше 200 років. Приблизно у 1970 р. селянин, що жив неподалік, – Тихоліз Микола продав свою стодолу разом з кам'яним хрестом, що вже лежав біля неї, Львівському музею у Шевченківському гаю. Тепер цей хрест стоїть там під парканом церкви (фото №9).

Найстарішою пам'яткою села є дерев'яна церква Івана Богослова, освячена 1715 року. Церква в селі Довгому в одних документах значиться 1704р., а в Шематизмі за 1838 р. записана 1794. Цікавим для дослідників є те, що Довженську церкву оцінено в 185 ринських, старі приміщення плебанії оцінено в 50 ринських, а нові – в 125 ринських. Деренівську церкву оцінено в 62 ринських, а приміщення плебанії в 60 ринських. Чому така різниця в оцінці церков? Довженська – 185, Деренівська – 62 ринських, у три рази дешевше. Хоч в реальності вони однікові і за розмірами і за конструкцією. Цікавою є оцінка плебаній. У Довгому записано дві – стара і нова. Стару оцінено як Деренівську нову. При пам'яті мого покоління Деренівська плебанія відповідала описові в Шематизмі. Довженської не було, ні старої, ні нової.

Оглядаючи Деренівську церкву, слід зазначити, що вона побудована за

традиційною схемою української національної архітектури. Церква міститься на пагорбі під лісом, що називався з давніх – давен Крегольцем. Похилий церковний майдан з трьох сторін обгороджений кам'яним муром, а четвертою стороною примикає до лісу. Посередині східної частини муру була брама. Товщина муру сягала одного метра, а висота біля двох метрів. По внутрішньому периметру муру посаджені липи, що є ровесниками церкви. Перед війною їх було ще дев'ять, тепер залишилося тільки дві – біля дзвіниці. Церковний майдан має прямокутну форму, посередині якого збудована церква. Фундамент закладено з бутового каменю, стіни з обтесаних брусів. Маленькі віконця розміщені під самим куполом. Дах був покритий гонтом. На початку ХХ століття гонт замінили бляхою. На куполі змонтовано металевий хрест, а у його підніжжі – металевий півмісяць. В середині церкви над бабинцем розміщено хори (балкон). Церква розділена іконостасом, посередині якого містяться "царські врата", а по боках – двоє вузьких дверей. На бокових стінах розмальовані ікони (вік і вартість їх ще ніким не оцінена). Іконостас дерев'яний, різьблений, з мальованими картинами і біблійними постатями. Посередині церкви висить "павук". До захристія добудовано кімнату для підготовки Богослужіння і прийому парафіян.

У північно-східному куті церковного майдану міститься дзвіниця висотою до 12-ти метрів. Вона також споруджена на кам'яному фундаменті. З каменю зведено стіни. В зовнішніх стінах дзвіниці розташовано бійниці. Дах також був покритий гонтом, а пізніше замінений бляхою. До масивних балок перекриття прикріплено 4 дзвони. У 1935 році площу розрівняно, а мур розібрано.

У 1775р. Папа Римський підписав у Ватикані буллу — благословення спеціально для Деренівської церкви. Попередник священника Антона Глинського (1768-1796) отримав цей документ у Зарваниці 2.09.1776р. Після Антона Глинського парохом села Довге з 1823 по 1857рр. був Теофан Глинський. Він, як і його попередники, обслуговував чотири села Йосип Лавровський разом з співробітниками Томашем Левицьким й Іваном Гаванським. Після 1878 року призначено Валер'яна Ганкевича, який переніс основну резиденцію з села Довге до села Деренівка. О.Ганкевич помер перед першою світовою війною і похований в родинному селі Сороцьк. До співпрацівників належали також Петро Рудькевич, Євстахій Хрущавський, Євген Купчинський. Символічним є те, що останнім священником у Деренівці був Петро Глинський (1920-1944). Населення села тоді становило біля 700 осіб. У 1914 р. (перед першою світовою війною) – 1140 осіб, перед другою світовою – 1350 осіб. А на початку 1960 року знову скоротилося до 630 осіб

У 1848 році австрійський уряд відмінив панщину. Це було велике свято, про що свідчать пам'ятники, споруджені по всіх селах Галичини. Деренівські селяни витесали з каменю такий пам'ятник у формі хреста і поставили його, як описано раніше, на вулиці, що вела до церкви. Пам'ятник простояв до 1949 року: Коли місцеві комсомольці під наглядом комуністів почали знімати і розбивати хрести та фігури на полях і присадибних городах селян. Тихоліз Микола, що жив по сусідству з церквою зняв історичний пам'ятник і заховав його у своїй stodolі .

Крім церкви і згаданого хреста, історична пам'ять донесла нам у спадок говірку та назви полів (див "Історія села Деренівка" (В. К.))

Ще про одне свято розповідає Львівський державний архів. Йдеться про заснування у 1898 р. в селі товариства "Просвіта". У той час із села виїхали на заробітки до Німеччини, Аргентини, Англії, Канади, Франції понад 50 осіб. (додаток №3). Там вони асимілювалися, і майже ніхто з них не повернувся до села. Австрійський уряд закінчив будівництво шосейної дороги Тернопіль – Чернівці і взявся за розбудову залізниці. Відкупив смугу поля у селян під полотно. Найняв робітників із села, які возами звозили землю на залізничне полотно. Робітники збудували колію і станцію "Деренівка", якою 24 листопада 1896 року проїхав перший поїзд. Економічне становище селян, завдяки доброму заробітку, покращилося. Та разом з тим корчмарі заохотили селян до пияцтва, що набуло масового характеру. Церква організувала в селі братство "Тверезість". Заробітки скінчилися разом з побудовою залізниці, і це спричинило масову еміграцію в країни нового світу.

До інтелігенції села на переломі 20-го століття належали дві родини: Сім'я учителя і сім'я священика. Священик Валеріян Ганкевич мав трьох синів і двох дочок. Вони організували в селі молодіжну організацію "Січ". На крайці, що збереглась у Якова, вишито: "Деренівська Січ 1906р. ". У 1898 році утворено читальню "Просвіти".

Довідник "GemeingelexikonYon Galizien" Відень, 1907р. подає такі відомості про Деренівку: Землі – 1013га, лугів – 2, 29га, городів –45га, горбів –73га, лісу – 95га.

Кількість жителів – 1117ч., в тому числі: мужчин – 536, жінок–581. З них 1045 українців, 72 особи поляків. Коней – 224, рогатої худоби – 384, кіз – 104, свиней – 302.

Господарство Леонарда Козіброцького: Землі – 378га, обслуга –39 осіб, з них – 17 мужчин, 22 жінки. З них – 19 німців, 6 поляків, 23 українці.

У 1931 році в селі проживало 1060 українців і 10 євреїв. Навчалось в школі 119 дітей, з них одна єврейка.

Перша світова війна і польська окупація

15 липня 1914 року почалася перша світова війна. Австрія оголосила війну Сербії. Провела часткову мобілізацію до війська. Дозволила утворити полк січових стрільців. У вересні російські війська зайняли Галичину. Серед російського війська було багато українців зі східної України. Солдати добре харчувалися і роздавали населенню хліб і цукор. На початку 1915 року німецькі й австрійські війська витіснили росіян за Збруч. Літом 1915 року російські війська знову пішли в атаку і вдруге захопили Галичину. Після такого "визволення" у Деренівці народилося кількох байструків, та це не привело до сімейного розриву, бо розводів церква тоді нікому не давала. Навчання у школах було припинено. Кілька осіб із села загинуло в бою з російським військом, дехто потрапив у полон. Дід Якова був поранений потрапив у полон і помер у петроградській лікарні, де й похований на міському цвинтарі. Вкінці 1916 року Австрія призвала до армії допризовників 18-тирічного віку і старших, що не були призвані в час воєнного

театру, тобто 1898 р. народження. Після короткого навчання вони були направлені на фронт. Війна їх застала на східній Україні. В лютому 1917 року в Росії вибухнула революція. Фронт перестав існувати. Молоді австрійські солдати були мобілізовані в українську армію. З Деренівки в українській армії перебувало 40 осіб, 14 осіб з них загинуло в боях з поляками й померло у польських концентраційних таборах. Решта повернулася до села і створила національно свідомі сім'ї.

Польська окупація

У перші роки польської окупації місцеві поляки отримали від прибулих із західної Польщі мазурів деякі владні посади. Почували себе з українцями досить незручно, бо нічим не відрізнялися від них. У Деренівці було їх 30 осіб. Усі розмовляли українською мовою, святкували, переважно, українські релігійні свята та співали українські пісні. Різниця була тільки в тому, що їх метрики знаходилися в костелі, де вони були й хрещені. Займалися на рівні своїх сусідів сільським господарством. Ніякої ворожнечі на національному ґрунті в селі не було. В основному, вони влилися в українські сім'ї як дружини, чи чоловіки українок. У селі проживало 7 жидівських сімей, що торгували різним крамом, крім Лейзора, який займався рільництвом.

Культурно-просвітню роботу після закінчення війни проводила сім'я отця Петра Глинського. В селі було організовано спортивне товариство "Луг". На місці корчми збудовано у Деренівці в 1928 р. читальню "Просвіта", на яку з церковної каси передано 400 злотих. При церкві організовано Марійську дружину – Пречистої Діви Марії. Сім'я о. Глинського разом з П. Турулою організувала в читальні хор і драматичний гурток.

При читальні відкрито бібліотеку якою завідував Іван Мороз. У селі утворено підпільний осередок ОУН. Син Лейзора – Фройко Райзберг організував підпільний осередок КПЗУ. Фінансував його Тереховлянський повітовий комітет КПЗУ. У сільський осередок входили: Поздик Дмитро Панас Михайло. До симпатиків належали Шкугра Михайло та Лісний з Грицівки. Першими членами ОУН стали Поздик Степан і Вовчок Василь. Читальня виписувала часопис "Сільський господар". Господарі виписували журнал "Золотий колос", а для дітей – "Дзвіночок".

Друга світова війна (совєтська окупація)

Польський шовінізм перед 1939 роком ставав нестерпним і в містах, і в селах. Поліція часто забороняла вистави в читальні. Часописи виходили з білими полосами – інформацію і статті конфісковувалася державна цензура. Береза Картузька стала концтабором політичних в'язнів. Взаємна ненависть досягала кульмінації. У такий несприятливий для поляків час німці розв'язали війну. Польська армія виявилася нездатною для обороняти своїх кордонів. У перші дні війни влада мобілізувала резервістів кількох років. З Деренівки були мобілізовані: Кравчук Григорій, М'ягkota

Йосиф і інші. Тереховлянський кавалерійський полк був перекинутий на західний фронт проти німецьких танків. Через два тижні війна закінчилася. Радянська Червона армія 17 вересня 1939 року пішла на зустріч німецькій армії, перетнула кордон на р. Збруч і похідним маршем без бою захопила всю Західну Україну, яка 18 вересня вітала у Львові німецьке командування.

Галичина опинилася під владою нового окупанта. Радянці розіграли фарс "добровільного воз'єднання" з СРСР. Влада заборонила всі національні партії, а їх керівників арештувала. НКВД отримало необмежену владу. Перевагу було надано місцевим євреям, які жорстоко розправлялися з арештованою українською інтелігенцією. Репресії і арешти спонукали ОУН перевести своїх членів у підпілля. Про історію підпілля чит. "Історія села Деренівка" В. К. З кількох сіл Тереховлянського повіту утворили Буданівський район, керівництво якого сформували з вихідців зі східних областей України. Проведено також шкільну реформу.

Радянці утворили в селі комсомольську організацію (додаток №.). У кінці 1940 року організували колгосп. Першим головою колгоспу став, рідний брат симпатика КПЗУ Михайла Шкугри Іван. Сім'ї підпільників вислали за межі України (додаток №11).

Їх майно перевезли в колгосп, на плебанію. Сім'ю священика виселили з помешкання. Вона переселилася до сім'ї Чигринових.

На протидію комсомольській організації учні 6-го і 7-го класів організували нелегальну організацію "Юнацтво" ОУН. Владі вдалося розколоти село на бідняків, середняків і куркулів. Першим головою сільської Ради став Джурба Петро, а секретарем призначили Вовчка Василя. Біля залізничної станції збудували бурякопункт, куди пізніше звозили буряки з цілого району. На горі (пасовиську) відкрили піщаний кар'єр, звідки возили пісок на будівництво струсівського летовища.

Восени 1940 р. були призвані до лав Червоної армії мешканці села: Богдан Глинський, Степан Сташків, Петро Трач, Зеновій Туркула, Степан Чернець. Після війни повернувся додому тільки Глинський Богдан. Інші загинули.

Політична ситуація ставала напруженою. У сільраді активісти за розпорядженням влади склали список куркулів у кількості 20 сімей. У цей список записали сім'ї, що мали 6-ть і більше гектарів поля. Більшість населення чекало війни з Німеччиною.

Німецька окупація

22 червня 1941р. німецька армія без оголошення війни перейшла кордон, і вже 7-го липня передові частини з'явилися на території сіл Буданівського району. Радянська влада разом з "непереможною" Червоною армією покvapливо в паніці тікала, розстрілюючи в тюрмах всіх в'язнів.

24 червня 1941 року підпільники села зробили спробу захопити владу. В перестрілці загинув голова Буданівського району, офіцер райвоенкомату і начальник

Теребовлянського НКВД. Загинуло також два підпільники й арештовано Серафима Степана. Останній був закатований у кінці червня в Будзанівській тюрмі.

Прихід німецької армії населення сприйняло схвально, як визволителів. У Теребовлі в останню неділю липня 1941р. ОУН провело масову маніфестацію, яка вимагала від німецького командування створення українського війська для боротьби з Червоною армією. На чолі колони маніфестантів йшли молоді хлопці з транспорантами "Ми хочемо йти на фронт". Німці мовчали. Та невдовзі гестапо скомпрометувало владу своїми репресивними діями. Арешт членів ОУН, насильна відправка молоді на роботу в Німеччину, й розправа з євреями підживляли довір'я до німців.

На весь район була тільки одна середня школа і торговельна в м.Теребовлі. За власний рахунок селяни провели в селі електрику. Члени ОУН перебували на нелегальному становищі, та все-таки в селі не було підпілля. Коли просування німців зупинилося і Червона армія перейшла в контрнаступ, ОУН розпочала спорудження криївок, нагромадження запасів продуктів харчування і речей першої необхідності. На Волині організовано УПА. З Деренівки туди перейшов Степан Бундзеляк.

24 березня 1944 р. через Деренівку проїхали перші советські танки. Німці відступили за ріку Дністер, формуючи там лінію оборони. В Будзанові відновлено районну владу і в кінці квітня проведено мобілізацію мужчин віком від 18 до 50 років. З Деренівки мобілізовано біля 120 мужчин, на війні загинуло 56 осіб. Фронт зупинився на р. Дністер і селян з лівого берега евакуювали в села північного Теребовлянського району. В Деренівку евакуювали селян з Брикулі і Могильниці.

З молодих хлопців, колишніх стжельців польської національності, у Янові (тепер с. Долина) сформовано озброєну групу стрибків. 13 травня вони вислідили і вбили Литняка Михайла, арештували Литняка Дмитра, який не витримав катувань і помер у Чортківській тюрмі 28.05.1944 р.

З допризовників 1927р. народження сформовано бригаду робітників для обслуговування залізничної колії. В бригаду добровільно записалися і дівчата.

У липні 1944 р. Червона армія прорвала фронт, і всі евакуйовані сім'ї повернулися у свої села. У польських селах району активізували свою діяльність боївки Армії крайової. Районний провід ОУН організував з допризовників сільську самооборону. Тільки почалися жнива, як уповноважений району Дайнека разом з головою сільради Зубиком С. розіслали повідомлення селянам про примусову здачу контингенту. 9-го травня 1945 р. Німеччина капітулювала, і в село почали повертатися демобілізовані чоловіки. Разом з ними в Галичину переведено спеціальні каральні військові підрозділи для ліквідації підпільного націоналістичного руху опору.

У 1945 році створено спецгрупу "Бистрого" на чолі з Соколовим. Серед вищих офіцерів, що керували розправами над повстанцями були: Прошін, Константинов, Захаров, Соколов, Порфілов, Ларюшкін, Тарасов, Берман, Єрастов, Попков, Грачов, Ємелін, Любітов, Міцькевіч, Калістратов, Михайленко, Старов. Запам'ятайте ці прізвища! Їх нащадки керують тепер п'ятою колоною і шантажують сексотів 50-тих років.

Деренівка втратила за цей час понад 30 осіб, яких було вбито (додаток № 8). Стільки ж арештовано і засуджено на довгі терміни ув'язнення в концентраційні табори (додаток № 7). Вислано в Сибір понад 100 осіб (додаток № 11). Нерозкрита ще сторінка трагічної долі тих осіб, що були запідозрені в співпраці з владою (додаток 9). Багато з них не з власної волі стали "стукачами". Прикладом є розповідь Тихоліза Івана (записано на магнітофон, зберігається в домашньому архіві). Працюючи у сільраді секретарем, він часто приїжджав до Будзанова в райвиконком. Там його запросили у відділ КДБ і запропонували співпрацю. Він опирався. Йому пригрозили депортацією разом з сім'єю. Про це він розповів підпільникам. Порадившись з ними, Іван дав розписку, у якій зобов'язався бути "сексотом". Його періодичні донесення скоректовані підпільники були поверховими, й не містили ніякої важливої інформації, якою цікавилася КДБ. Це дратувало працівників КДБ, бо їм було відомо з інших джерел, що в селі переховуються підпільники. Не дізнавшись від Тихоліза потрібної їм інформації, його арештували і виселили разом з сім'єю в Сибір. Виклики в район мали провокаційний характер. Всім пропонували співпрацю. Хто згодився, того більше не викликали, а вони свою інформацію, можливо, таку само розпливчасту, як Тихоліза, передавали таємно від людського ока в район. Їх гріх був у тому, що про це вони не повідомляли підпільників, а варилися у власному соці. Їхня невинна співпраця кінчалася трагічно. Запідозривши у співпраці з КДБ, їх допитували есбісти і...і розстрілювали. Така трагедія торкнулася 26 осіб села. У 1948 році було призначено "Крука" районним керівником СБ. Після "Коваля", що був вбитий 1947р. "Крук" перейшов у підпорядкування крайового референта "Евгена". В рв.МГБ на обліку було зареєстровано два сексоти з с.Деренівки.

За Деренівкою було закріплено трьох працівників МГБ: Никитенко, Барановського і Кардяшова. Всіми операціями керував начальник Нечепоренко.

Остання акція підпільників у селі відбулася 06.08.1949р. У ночі озброєні підпільники підпалили хату, в якій ночували дільничний Іванов з коханкою Каською (мешканка с.Долини) і лейтенант Мішнев. Через вікна закинули гранати і автоматними чергами розстріляли чекістів. Тоді теж загинув ястрибок Григорій Галонський, що охороняв хату.

Коли підпільники села були знищені, влада взялася за організацію колгоспу і комсомолу. Майно сімей, вивезених у Сибір, забрали в колгосп, першим головою якого став Баран Григорій – пізніше Сокаль Степан, Стасишин Степан. У Довгому створено перший комітет КПРС. Першим комуністом села став Трач Григорій. В "Історії міст і сіл Української РСР" по Тернопількій області записано, що в Деренівці і Довгому 1951—1952рр. було на обліку 10 комуністів і 41 комсомольців.

Ці перші колаборанти допомагали відмінити відправу у церкві, нищити придорожні хрести і фігури. Один з комсомольців, щоб отримати посаду в колгоспі, зняв у ночі хрест із дзвіниці. Учителі слідкували, щоб учні не ходили колядувати на Різдвяні свята. У школі проводилася атеїстична пропаганда. У читальні (переіменовано на клуб) щовечора прокручували російськомовні фільми, які прославляли вождів влади,

досягнення в науці, техніці, сільському господарстві Советського Союзу. Після фільму під радіолу проводили танці до пізньої ночі.

Всі селяни "добровільно" вступили до колгоспу й працювали за трудовні, які не оплачувалися. Крім цього селяни були зобов'язані здавати за мізерну оплату молоко, м'ясо, платити податок за будівлі, корови, свині, пасіку, сад, а теж позичати державі позику на її розбудову. Про пенсію розмови не було. На колгоспному полі в ланці ніхто не міг поскаржитись, бо такі розмови сіяли незадоволення. Такі розмови називали антирадянською пропагандою. У селі витав страх перед можливими репресіями. В 1979р. у селі закрито початкову школу. Сільську Раду перенесено в с.Довге. Колгосп з'єднано з Довгенським, пізніше прилучено й Залавський і Плебанівський. Деренівка стала присілком колись бідних і відсталих сусідських сіл.

Ось таку ціну заплатила Деренівка за активну участь у визвольній боротьбі .

Перебудова і незалежна Українська держава

Деренівка, як і всі села Галичини, прийняли цю подію з прихованою радістю і тривогою. Першим відчайдушним кроком села була боротьба за відкриття церкви. Пальму першості в цій безкомпромісній боротьбі треба віддати Кишак Юзьці, яка гуртувала небайдужих селян – збирала з ними підписи, оббивала пороги різних партійних чиновників, писала прохання в область, у Київ, – і самозваний церковний комітет отримав дозвіл на відправу Богослужіння.

Один з відважних хлопців (Серафим Юрко) у ночі 1989р. прикріпив над клубом синьо – жовтий прапор. Голова сільради М.Шкоропад приказав його зняти. Кубів Василь привіз зі Львова прапор і 19 червня 1988 р. разом з Лучкою Оксаною і Костюком Григорієм організував зустріч односельчан, що в різні часи закінчили вищі навчальні заклади. На сцені вперше висів подарований прапор. Вдруге таку зустріч оргкомітет організував через рік, 20 червня 1989р. На зустріч приїхав отець Збаращук Іван. Учасники обговорили проблеми села, написали звернення до Тернопільського облвиконкому і Верховної Ради України про допомогу селу у відкритті школи і будівництві об'єктів соцкультпобуту. Той же оргкомітет зробив спробу організувати в селі Товариство української мови.

У той саме час Хомів Ілько проявив ініціативу і разом з Паралюшем С., Палідвором І., Тихолізом І. й іншими зробив дубовий хрест і встановив його при в'їзді до села на місці зруйнованого кам'яного (хрест було знищено за наказом голови колгоспу Попчука з допомогою працівника районної сільгосптехніки Носа, що тепер мешкає у м.Хуст Закарпатської області).

Потім той же Хомів Ілько з оргкомітетом організував відновлення на цвинтарі могили підпільникам ОУН і спорудження нової могили січовим стрільцям. На обидвох могилах встановлено плити з прізвищами тих, хто загинув за Україну. Напис на кам'яній плиті могили січових стрільців вирізав Мирослав, син Хомів Ілька. Металеву плиту з написами прізвищ підпільників ОУН зробив у Львові і привіз у село Кубів

Василь.

Хомів Ілько на тому не зупинився, він організував церковний комітет з будівництва нової церкви. Перший камінь під фундамент якої заклали й освятили 14 червня 1992 року. Без проекту і інженерних знань, Хомів Ілько разом з активом села зібрав пожертви, організував односельчан і збудував нову церкву, краса якої не поступається іншим церквам Тернопільської області. Церкву освятили в день Покрови св. Богоматері, 14 жовтня 1998 року. Односельчани ще не оцінили праці й жертвності Хоміва Ілька, не віддали належної йому шани. Це все, як і слава, приходить тільки після смерті... Хоміва Ілька поховали 18.12.1999 року.

Селяни спромоглися зібрати величезні кошти на будівництво церкви, та не захотіли замовити й оплатити письмову пам'ятку про себе, – буклет з фотографіями для нащадків. Про будівництво читальні і її діяльність селяни з 4-х класною освітою (Микола Вовчок, Іван Тихоліз, Іван Кравчук й ін.) залишили письмову пам'ятку, яка зберігається в архівах Львова і Тернополя, а теперішні односельчани, всі з середньою і вищою освітою, на таке не спромоглися, а жаль...

Згадка про ініціаторів будівництва нової церкви в "Нарисі історії села" за 1996 рік (В.К.) не відзеркалює титанічної праці й жертвності кожного учасника. В згаданім нарисі порівнюються дати і вартість двох сусідніх церков сіл Довге і Деренівка. Це порівняння наводить на думку, що хоч церква в Довгому старша від Деренівської і, на мій погляд, програє в конструктивному плані, однак селяни села Довге свої зусилля направили не на будівництво нової церкви, а школи. Таким чином вони зберегли перевагу над Деренівкою, сформувавши інтелектуальну еліту за рахунок учителів і сільради, чого не має Деренівка, що стала додатком Довгого. Деренівка позбавлена перспективи розвитку на найближчі роки.

У 1995 році розформовано колгосп. Колгоспникам виділено земельні паї. Сільська Рада залишилася в с. Довге Головою сільради став син директора школи – Онишко. На церковну відправу у Деренівці щонеділі приїжджає священник з Мшанця – Кузь Василь. Біля церкви відкрито двокласну школу, в якій учителює односельчанка – Ольга Левицька. В дарунок школі В.Кубів передав чотири комп'ютери. Два з них тимчасово забрав Онишко для Довгенської школи.

У селі з'явилась нова форма господарювання – "Орендар". Таким орендарем став виходець із Деренівки – Мирослав Грицишин, що об'єднав земельні паї більшості односельчан і непогано господарює. Допоміг селу провести газопровід. Не мала заслуга в цьому Тарасюка, депутата Верховної Ради України з блоку "Наша Україна".

Деренівка не може позбутися залежності від села Довге, яке скористалося адміністративним ресурсом і відхопило від неї понад 300 гектарів орної землі (за поінформацією С.Пістун), й розділило між своїми мешканцями. Негарно так поступати.

Негарно так поступати ще й тому, що Деренівка – її мешканці протягом століть не стояли осторонь, коли вирішувалась доля нації. Про це свідчать списки односельчан у додатках: № 4,7,8,11.

Деренівка втрачала генофонд через свою надмірну активність. Для прикладу

приведу кілька фрагментів з біографій односельчан:

Спадкова національна заангажованість.

26 січня 1898 року в селі створено читальню "**Просвіта**", засновниками якої були:

1. Валер'ян Ганкевич – парох села, голова читальні;
2. Іван Чегрин – начальник (голова) громади;
3. Іван Тихоліз – секретар управи;
4. Микола Вовчок – заступник голови;
5. Прокіп Кравчук – бібліотекар;
6. Олекса Кравчук – член;
7. Іван Кравчук – скарбник;
8. Федір Кравчук – член;
9. Стефан Лучка – заступник голови;
10. Кирило Григор – заступник голови.

Безперечно читальня тих часів була центром культурного відродження села. Тепер прослідкуємо фрагментарно за долею тих нащадків, що засновували читальню. Їх діти і внуки мимохідь були залучені до просвітницької діяльності, які тим пишалися і відчували свою перевагу над ровесниками.

Для наглядності зупинимося на перших п'яти прізвищах засновників читальні. Отець Ганкевич виховав шестеро дітей. Два сини воювали в УГА. Один з них Йосиф – загинув на фронті. Дівчата повиходили заміж і покинули село. Сім'я Ганкевича приваблювала студентів Львова і дітей інтелігенції з прилеглих сіл. Одна із дочок вийшла заміж за Сидора Голубовича, політичного діяча ЗУНРу. Помітного сліду в долі чи навіть пам'яті села сім'я Ганкевича не залишила, а жаль.

Друга родина Чигринових таки залишила помітний слід. Голова громади Іван посприяв утворенню в селі читальні "Просвіта" і зібрав у перші дні діяльності 100 злотих на бібліотеку при ній. Його внук названий теж Іваном, виховувався на тих книжках. У 1940 році маючи неповних 19 років він став членом ОУН, Іван не запламував у своїй революційній діяльності підпільника роду Чигринових. Такою була і його сестра Анна. Депортація сім'ї в Сибір не зломилася їм.

Чи такими патріотами будуть правнуки Івана Чигрина? (Прізвище Чигрина записано через "е" в доповідній записці від Деренівської Управи) Побачимо...

Третя сім'я Тихоліза Івана. Його син Микола Тихоліз, у свої 19 років став воїном УГА, виховав сина Івана, що в молодості теж вступив у ряди допоміжної чоти патріотів. Про особливу роль у визвольних змаганнях за побудову української держави Тихоліз Теклі описала з любов'ю викладач Львівської політехніки – Софія Пістун.

Доля четвертої сім'ї – Миколи Вовчка стає найбільше трагічною. Його внук Василь був найбільш освіченим у селі і заснував осередок ОУН. Він загинув у нерівному бою за волю України як член районного проводу ОУН. Дочки його виховувалися без батьківського тепла у свої тітки. В дитинстві вимушені були називати мамою свою тітку. Тепер вони проживають за межами Тернопільщини, та зберегли добру пам'ять

про рідних і названих батьків.

П'ята сім'я, – Прокопа Кравчука є однією з найстаріших у селі. Його син Микола в молодості воював у лавах Галицької армії. На долю внуків – Теклі і Степана випала тяжка доля. З дитячих літ вони захоплювалися патріотичною літературою з бібліотеки дідової читальні й стали безкомпромісними націоналістами, пов'язавши своє життя з товаришами підпільної організації ОУН. Степан у 15— річному віці став членом "Юнацтва" ОУН. У 1944 році став активним членом воєнізованої сільської самооборони. Маючи природний організаційний дар, він був вожаком у своїх ровесників. Степан тягнувся до знань, до професійної кар'єри. У 20-тирічному віці був призначений начальником Деренівської залізничної станції. Всім підпільникам прилеглих сіл оформляв квитки на проїзд у потягах, ризикуючи своїм становищем. У 1948 році його призвали до Червоної армії. Нелюдське ставлення до українців спонукало його до організації з однодумців групи спротиву та самозахисту. Організація була розкрита і Степана засудили на 25 років у таборах ГУЛАГу, де він познайомився з Митрополитом Йосифом Сліпим і сином генерала Шухевича – Юрком. Звдяки комунікабельності, доброму музичному слуху та голосу, він став душею табірників. Про це згадує Юрій Шухевич.

20 років табірнього життя не зломали Степана. (П'ять років "свободи" подарувала йому "гуманна" советська влада). І ось він усміхнений життєрадісний, (немовби приїхав із міжнародних гастролей) виспівує з Оленкою, дружиною Василя, колишнього однодумця з юнацьких літ, пісні воєнного часу на кухні однокімнатної квартири. А діти гостинних господарів, Олег й Зеня, з розкритими устами вслухуються в слова пісні: "Ось тут зібралась бідна голота...", "А хто з нас, браття, буде сміятися, того будем бить..."

– А що далі робити? – запитують себе товариші.

У будівельному технікумі секретар приймальної комісії абітурієнтів Шевчук з недовір'ям слухає Василя.

Як? Просидів аж двадцять років ?

Так! І ти мушиш йому допомогти, не тільки здати вступні іспити на заочний факультет, а й вести його аж до диплому. Грошей не буде. Це твій борг перед політичними в'язнями за твоє членство в компартії.

Веди його сюди, нехай подивлюся на твого героя.

Степан зайшов. Лице обвітрене сибірськими морозами, випромінювало енергію і доброту. Шевчук вийшов з-за столу, підійшов до Степана, подав руку і довго вдивлявся в лице абітурієнта.

Двадцять років..., – прошепотів Шевчук.

Добре, ідіть пишіть заяву, а ...біографію ...того не пишіть. Працював на будівництві, – засміявся, – Василь знає як треба писати...

Писати про сестру Теклю важче, бо доля не пестила її ще з дитячих літ. Красива, енергійна, як і всі дівчата села, виконувала сільськогосподарські роботи на батьківському полі. Вечорами вишивала для себе і брата святкові сорочки, бо ж була

учасником спортивного товариства "Луг" і церковного хору. Війна перервала ті мрії про щасливе дівування, бо кохати підпільника Таласа Івана в час советської окупації було небезпечно. Потрібно скриватися від людського ока. А потім... вагітність. Вагітність в екстремальних умовах психологічно негативно впливала на вагітність. Ще важче виховувати було самій двох дітей. Постійна боязнь за коханого, дітей, батьків, брата. Яким потрібно допомагати – нагодувати, одягти, взути і обігріти теплом. Недоспані ночі, тривожні дні і вечори – прийдуть, заарештують, виселять в Сибір. Людське співчуття не знімало болю але жити треба Жити і з тривогою споглядати як скапує життя її дітей що, росли без батькової опіки. Прізвище Таласа Івана занесено советською владою до списку "вороги народу". А дітям презирливо кинуте "бандеровці".

Чи хтось, хоч тепер, згадає про ці страждання, які винесла на своїх плечах Текля – внучка першого бібліотекаря, який своїм патріотизмом торував хресну дорогу для своїх внуків і правнуків?

Та хіба така доля спіткала тільки п'яти родин засновників, читальні "Просвіти" ?

Прослідкуйте долі родин 30-ти підпільників, що взяли зброю в руки для боротьби з окупантами, або долі 35-ти політичних в'язнів села, що в тюрмах і таборах згубили свою молодість.

Нарешті згадайте поіменно родини, які за політичну діяльність своїх дітей чи сусідів перенесли нелюдські страждання в далекому Сибірі. Хто їм компенсує втрачену молодість, втрачене життя.

Хочеться вірити, що наша влада спроможеться згадати про тих, хто присвятив своє життя боротьбі за українську державу. Возвеличить їх, хоч тепер забезпечить їм старість.

Вимагаємо від Росії і колаборантів каяття, морального і матеріального відшкодування за геноцид.

За все в житті треба платити

Біля церкви св.Духа, що на вулиці Коперника у Львові, зібралися батьки, родичі і друзі вихованців Духовної семінарії. На площі вишикувалися семінаристи. З корпусу вийшли викладачі і ректор Йосиф Сліпий. По вулиці проїхав трамвай і своїм дзеньканням нагадав, що він тут основний. Навіть ректор мусить на хвилинку замовчати, коли проїжджає трамвай біля Духовної семінарії.

– Дорогі мої вихованці, ви зуміли в час літніх ферій одружитися, створити сім'ї. Я вас поздоровляю і благословляю на працю в парафіях, де ви станете прикладом християнської моралі які і будети нести нашому народові, та прищеплювати любов до християнських цінностей серед своїх парафіян...

Найтяжчу дорогу обрали ті, що відмовилися від подружнього життя і присвятили себе тільки службі Христові і рідному українському народові. Можливо в цю хвилину у декого з вас виник сумнів щодо вибору аскетичного життя у цілібаті то можете вийти і

сьогодні не висвячуватися, а через рік прийти сюди одруженими для висвячення.

Організовані колони виходили маршем з площі до церкви св. Юри, де мало відбутись висвячення. В колоні йшов Іван Збаращук з надією, останньою надією, що його мрія – Дарка, дочка отця Глинського, покличе його. Вона стояла з батьком і сестрою Ольгою, не відриваючи від нього очей. Вона, як і він, знали що батько проти їхнього шлюбу. "Знайся кінь з конем а віл з волом". Не може родовитий священик Глинський згодитися на шлюб своєї улюбленої дочки Дарці з хлопським сином Іваном. Що скажуть люди, його товариші, як сват Данило, хлоп з хлопа, буде сидіти при всіх за столом на Різдво, чи інших okazіях. "Такого сорому мені не перенести", наvertsється одна думка, а друга насторожувала, навіть лякала: "Згодься, бо колись пожалієш". Наступав кульмінаційний момент, Дарка й Іван чекали дива. Колона проходила мимо них, Дарка не стрималася. Істеричний крик заглушив дзенькіт трамваю:

– Іване, не йди..., що ти робиш? Схаменися! Я...я..., – захлинулася в сльозах.. Батько стиснув сильно руку дочці. Оля пригорнула сестру до себе і разом заплакали. Іван вийшов з рядів колони.

– Це залежить від тебе!...– Глинський опустил очі. Товариш потягнув Івана в стрій колони.

– Візьми себе в руки, хіба ти не бачиш тирана, він не поступиться. Бог його ще покарає. Побачиш...

Довге життя прожив у celibatі Іван Збаращук, працюючи священиком у с. Довге, Кобиловолоках, Теревовлі, Микулинцях. Він навчав парафіян християнських заповідей, виконував заповіт свого наставника – ректора духовної семінарії о.Йосифа Сліпого.

Літом 1988 року після панахиди на спільній могилі підпільників, колишніх своїх товаришів, виступив отець Іван Збаращук з промовою, в кінці якої сказав:

– Ви загинули як герої, а я.., а я, – спазми стиснули горло.– Я відступник, я зрадив свою греко-католицьку віру і перейшов на православну. Простіть мені, мої односельчани, простіть мені, товариші в могилі, зраду своєї віри. Я слабодух, побоявся тюрми, побоявся випробування долі. А мій наставник, мій краєнин Йосиф Сліпий не побоявся, не зрадив Віри. Двадцять тюремних років не зломали його. Народжені плазувати, літати не можуть. Я зрадник, простіть мене сусіди, простіть мене, діти...

Хлопці, що стояли поруч, підхопили його під руки і посадили на стілець. Він весь тремтів, по блідому лиці котилися сльози. Перед очима стояв образ Дарки.

– Якби вона...якби вона була біля мене я не зазнав би такої ганьби..., – шепотів сам до себе з закритими очима.

Опісля про тих, що лежали в могилі, промовляв голова Теревовлянського РУХу. Накінець взяв слово Яків.

Українська весна відродження вплинула на активність Деренівки. Зашуміло, забурлило і з вдячності за свободу селяни почали будівництво нової церкви поруч зі старою. Плебанію, де отець Глинський прожив коло 20 років, розібрано.Та в пам'ять про нього залишився тільки будинок "Просвіти" – читальня, з якої колись рекомендовано післати на навчання Івана Збаращука.

Деренівські мулярі зводять стіни церкви під керівництвом Хоміва Ілька. Місце свого дитинства оглядає поважна пані з далекої Америки – Дарка Глинська. Ось тут був наш сад, тепер – цвинтар, могили й хрести. Зупинилася біля однієї з могил і читає: "YITA ES OMNIO BREWE". Цікаво, хто таке в Деренівці міг написати? Дарка вийняла з сумочки хусточку, протерла напис: – "Тут спочиває о.Іван Збаращук"

– Моя перша любов, – прошепотіла Дарка. Молилася і згадувала щасливе дитинство, студентські літа в селі й Тернополі, нереалізоване захоплення, сувору батьківську опіку та довгі поневіряння на чужині.

Тут разом з сестрою Олею в 1941 році вона оплакувала смерть її нареченого – Петра Турули. Над братською могилою височить розкішний дуб, що своїм корінням живиться кров'ю і тілом Петра. Та хіба тільки його? Ось таблиця "Вони загинули за волю України" Тут вони лежать... Може в цьому є теж вина нашого батька? Він їх вчив, він надихав їх на боротьбу за Україну. Він замість церкви будував читальню "Просвіти". І за це така дяка? Його останки лежать не на рідній землі, а в чужій Німеччині. Вся родина розповзлася по чужих куточках чужої землі, зазнавши лихоліття і поневірянь. Де правда? А може товариш Івана Збаращука наврочив, коли сказав біля церкви св.Духа: " Бог його ще покарає, побачиш".

– Пане Хомів, мій батько з церковної каси забрав і віддав на будівництво читальні 400 злотих, а я їх повертаю і на будівництво нової церкви передаю 1000 доларів. Віддаю частину і за свого швагра Петра Турулу, може і його вина є, адже хлопців, тіла яких лежать поруч з ним в могилі, він виховував разом з батьком. А нас може ще хтось згадає добрим словом у селі і, тут на єдиній могилі з нашого роду – бабусі Ольги Кмицекевич змовить "Отче наш".

Хтось мусить стати в оборону

Навіяний мною песимізм хочу розвіяти розповіддю про загартованість 75-річної селянки з Моршина. Познайомився я з нею у 1968р. в Москві на квартирі свого товариша зі студентських літ у 1968. Її сина Красівського Зеновія третій раз судили за український "буржуазний" націоналізм. Пані Юля тимчасово зупинилася в сина Мирослава, їдучи, як мені сказала: "На Колиму до дочки, там заховать мої кості, бо на Україні мені місця нема".

– Пані, чому так жорстоко доля обійшлася з Вами? Чи тепер не жаль Вам?

– Ні, пане, мої діти по – іншому поступити не могли. У нашій хаті за Польщі була читальня "Просвіти". Вона їх виховала. Всі вони стали націоналістами. Два сини загинули у підпіллі. Я пишаюся своїми синами. Бо хтось мусив стати в оборону свого народу. Бо..., бо якщо народ не має оборонців – він пропавший. Христос терпів за народ і вибрав на таку дорогу моїх синів. Я не шкодую... Я пишаюся своїми синами. Ні один з них не став зрадником. (Часопис ЗВУ 03.011.2001.(В.К.))

Ось де наша сила...У тому числі моральна сила Деренівки. Слава їй! Я пишаюся своїм селом. Бог мене оберіг для того, щоб я своїми спогадами сплатив борг перед

тими, котрі впали жертвою, і тим хто на своїх плечах виніс тяжкий хрест боротьби з окупантом. Репресії, шантаж, провокації, катування і смерть не зломали односельчан. Вони вистояли й не народили зрадників.

- Ще мушу згадати. Сім'ю, яка не склала руки, а в супереч долі подала приклад як побороти приреченість, як допомогти собі іншим влаштувати гідне життя. Це - сім'я Стасишин (Качорових). Стасишин Андрій появився у Деренівці на початку 18 століття десть з Підкарпаття. (У Францканській метриці за 1829 рік нема прізвища Стасишин). На хресті над могилою Андрія записано рік смерті - 1883. Його син - Степан (1849 - 1918) був дуже підприємливим і заможним господарем. А теж славився як добрий шевць. Свої садиби батько з синами спорудили на окраїні села. Працею своїх рук вони розбагатіли. Степан став дорожнім майстром - під його керівництвом вимостили першу кам'яну дороги в селі. Протягом кількох років був війтом. Ініціював і спонсорував спорудження моста над річкою Серет у 1910 році. Степан був дуже побожний, зумів виховати дев'ять дітей: Романа, Пилипа, Андрія, Григорія, Якова, Івана, Петра, та двох дочок Марію і Теклю. У першу світову війну загинув Андрій - стрілець УГА. Яків - воїн австрійської армії потрапив у полон до російської армії, помер від ран у Петербурзі, де й похований. Роман повернувся з фронту без руки і залишився господарювати разом з Петром у батьківській хаті. Петро у перші дні війни потрапив у полон до італійців. Після війни повернувся додому, одружився і виїхав до Канади на заробітки. За зароблені гроші докупив поля і став господарювати. Всі діти Степана були національно свідомими. В домашній скрині збереглася червоно - зелена крайка з вишитим жовтою ниткою написом "Товариство Січ в Деренівці 1906 рік".

- Найбільший слід у селі залишили Іван - воїн УГА і Петро. Обидва мали затятий амбітний характер. Іван брав активну участь у формуванні товариства "ЛУГ". У час першого приходу совітів керував будівництвом і експлуатацією бурякопункту. Брат Петро (1896 - 1985) під час німецької окупації став солтисом і разом з племінником Стасишин Степаном ініціював і провів у селі електричне освітлення. У 1944 році його мобілізували до Червоної армії. Після демобілізації Петра арештували і засудили на 10 літ, а дружину, доньку Стефу та двох синів Павла і Петра вислали на Урал. Старша дочка Марія створила, у час депортації батьків, окрему сім'ю і залишилася в селі. Її сини Петро і Мирослав при незалежній Україні стали фермерами - успішно орендують 300 гектарів паїв своїх односельчан та й утримують свій парк сільгосптехніки і тваринницьку ферму. В 2003 році за їх ініціативою та сприянням у селі проведено газомережу. Ініціативність передана генами від прапрадіда Андрія турувала собі дорогу через всі покоління і вихлюпнула сьогодні на очах всього села. Щасти Вам, Боже! (Фото №45).

ШОСТА ЧАСТИНА

Додаток №1

Йосифівська метрика з 1789 р.

(Написана мовою німецькою, готика)

1. Андрусиха (вдова)
2. Котун Іван
3. Пістун Іван
4. Бендериха (вдова)
5. Шумада Лесько
6. Гуньків Гринько
7. Гуньків Остап
8. Косьцюк Матвій
9. Гунькова Михайлина
10. Костюк Амброх
11. Польовий Ладзо
12. Блащин Михаїл
13. Дзідичин Гринько
14. Нерозбірно ?
15. Григоришин Іван
16. Пуневич Іван
17. Цимбалістий Іван
18. Не зрозуміло
19. -----"-----"
20. Польовий Іван
21. Палідвор Степан
22. Затупериха (вдова)
23. Серафин Гринько
24. Палідвор Степан
25. Чегрин Кондрат
26. Погорівка Микола
27. Чегрин Гринько
28. Корицький Процко
29. Паньків Дацко
30. Кравець Гринько
31. Баран Іван
32. Баран Дацко
33. Погорівка Степан
34. Поздик Тимко
35. Кашин Василь
36. Панас Пилип
37. Панас Федько
38. Панас Іван
39. Марцінів Степан

40. Солтис Міхал
41. Шкугра Микола
42. Туркула Іван
43. Чуєків Процько
44. Чуєків Гринько
45. Петовий Петро
46. Шкугра Тимко
47. Вовк Іван
48. Грик Іван
49. Коган або Кочан Іван
50. Школьний Михаїл
51. Вовк Василь
52. Муравка Максим
53. Сокаль Ладзько
54. Прус Тимко
55. Черчек Федько
56. Кляпітура Іван
57. Пошкового Микита
58. Спужак Яцько
59. Сокаль Дацько
60. Ляско Михаїл
61. Шкоропат Демко
62. Підлісний Іван
63. Підлісний Яцько
64. Спужак Панько
65. Шарків Микола
66. Шкоропат Процько
67. Шарків Степан
68. Пістун Йосиф
69. Боровий Тимко

Додаток 2

Минуло 40 років, відійшло з життя ціле покоління і метрика

Францісканська за 1829 р. записала нові прізвища.

№ Номер Прізвище, ім'я № Номер Прізвище, ім'я
п/п дому п/п дому

- 1 1 Андрунішин Степан
- 2 5 Амбощишин Іван
- 3 74 Атаманюк Гринько
- 4 30 Баран Гринько

5 33 Боровий Гаврило
6 95 Боровий Федько
7 99 Боровий Яким
8 97 Боровий Іван
9 21 Чегрин Тимко
10 76 Холод Йосип
11 10 Дідич Гринько
12 46 Дяків Василь
13 71 Джавала Гжесько
14 106 Двір
15 6 № Громада
16 4 Паньків Гринько
17 9 Гуньчиха (вдова)
18 19 Григоришин Іван
19 45 Грицишин Андрій
20 54 Гуньків Іван
21 69 Гаврилишин Дмитро
22 85 Грик Гринько
23 93 Грицишин Василь
24 103 Грицик Антін
25 3 Костюк Данило
26 8 Костюк Іван
27 24 Конолуп Тимко
28 26 Корицький Дацко
29 42 Крупецький Левко
30 64 Кляпітура Іван
31 78 Кіщак Луць
32 86 Конолуп Йосип
33 87 Кіщак Стах
34 88 Костюк Степан
35 91 Коновалів Степан
36 94 Корицький Кирило
37 96 Котів Іван
38 6 Лупіїв Антін
39 65 Лупіїв Михаїл
40 2 Михальків Семко
41 25 Михальків Йосип
42 27 Михальків Савка
43 37 Марцінів Яцко
44 73 Муравка Онуфрій
45 44 Михальків Стах

46 92 Мороз Федько
47 101 Малевич Василь
48 11 Пістун Гринько
49 16 Пружеляк Матвій
50 14 Пружеляк Панько
51 17 Палідвор Іван
52 20 Польовий Гаврило
53 22 Погорівків Лесько
54 23 Паньків Тимко
55 29 Погорівків Іван
56 31 Поздик Павло
57 34 Панас Павло
58 35 Панас Яцко
59 36 Пістун Петро
60 38 Прус Стах
61 41 Польовий Ілько
62 50 Панас Андрух
63 59 Панас Петро
64 60 Палідвор Роман
65 61 Прус Тимко
66 63 Палідвор Демко
67 77 Пістун Гнат
68 82 Глинський Антін
69 84 Поздик Процко
70 89 Поздик Панько
71 90 Палідвор Тимко
72 104 Пунь Кіндрат
73 105 Поздик Антін
74 13 Рута Павло
75 7 Серафин Федько
76 12 Спужак Корній
77 15 Скоропадюк Корній
78 18 Серафин Гринько
79 28 Скоропадюк Федько
80 32 Стахів Ясько
81 39 Шкугра Ясько
82 43 Серафин Андрух
83 48 Шиманський Роман 84 49 Шевчук Андрух 85 55 Шкугра Василь 86 56 Шкугра
Процко 87 57 Сокаль Тимко 88 58 Сокаль Процко 89 62 Шкугра Іван 90 67 Спужак
Міхал
91 68 Сокаль Матвій

92 75 Сердечний Федько 93 79 Шкугра Іван 94 80 Шарків Міхал
95 98 Сковронський Стах
96 102 Сердечний Данило
97 40 Туркула Гаврило
98 47 Тихоліз Амброх
99 66 Туркула Гнат
100 51 Вовк Гринько
101 52 Вовк Іван
102 53 Вовк Микита
103 100 Вовк Пилип
104 70 Зубик Гринько
105 72 Затупка Андрух

Гри цівка

1 101 Андрунішин Степан 2 72 Бартків Владик 3 100 Іванів Міхал 4 103 Іваноско (вдова) 5 61 Косцюк Федько 6 81 Кравців Панько
7 99 Котик Панько
8 91 Лаврентій Іван
9 60 Сокаль Семко
10 66 Савчишин Данило
11 78 Слупський Василь
12 94 Сердечна Гандзя
13 93 Трояновський Мар'ян

Додаток 3

Мешканці села Деренівка, що виїхали за кордон до і після 1920р.

(При австрійській, польській і німецькій окупаціях)

Прізвище, ім'я

по батькові

№

дому

Рік нар.

Куди виїхав

1. Андрусишин Анастасія

1

25.10.1909

Канада

2. Андрусишин Василь

2

04.09.1875

—"

3. Андрусишин Іван

3

1871

-"-

4. Андрусишин Текля Іванівна

3

11.01.1901

-"-

5. Нафостович Григорій

3

25.06.1893

-"-

6. Андрусишин Анна

3

4.05.1896

-"-

7. Нафостович Марія Григорівна

3

23.08.1919

-"-

8. -"- "-- Емілія

3

8.08.1921

-"-

9. -"- "-- Текля

3

12.07.1923

-"-

10. Андрусишин Микола Іванович

3

22.09.1911

-"-

11. Марцінів Микола

3

18.12.1896

-"-

12. Савчук Софія Максимівна

10

7.07.1918

Німеч.

13. Дацків Павло

10

4.01.1914

"

14. Татарчук Стах

18

13.01.1897

Канада

15. Рута Анастасія

18

19.05.1888

"

16. Костюк Іван

20

25.08.1923

"

17. Василик Павло

22

28.03.1921

Німеч.

18. Галонський Григорій

27

13.10.1921

Німеч.

19. Польовий Теодор

50

03.06.1909

Канада

20. Стельмащук Петро

37

18.07.1877

"

21. Козіцкий Василь Барткович

65

11.10.1910

"

22. Марцінів Микола

70

18.12.1896

"

23. Чернець Григорій

72

17.08.1878

"

24. Кравчук Кирило

79

"

25. Кравчук Яків

79

04.05.1902

"

26. Литняк Іван Якович

89

29.04.1905

"

27. Лучка Йосип Васильович

92

27.06.1909

"

28. Лучка Микола Васильович

92

27. 06.1916

"

29. Григор Степан

100

12.10.1902

"

30. Кравець Гаврило

112

06.04.1868

Аргент.

31. Кравець Катерина Гаврилівна

112

27.09.1868

"

32. Кравець Степан Гаврилович

112

25.01.1910

"

33. Доскоч Павло

113

09.07.1878

Канада

34. Кравчук Павло

118

27.12.1909

"

35. Муравка Микола

119

11.12.1856

"

36. Русин Іван (батько Франки)

119

15.09.1890

"

37. Тихоліз Лука Іванович

120

1890

Канада

38. Тихоліз Катерина Іванівна

120

14.12.1910

"

39. Тихоліз Павло Іванович

120

18.03.1926

Англія

40. Гумінецький Іван

121

15.06.1911

Канада

41. Сердечний Роман

124

02.05.1912

Аргентина

42. Щербатий Іван Пилипович

126

03.01.1901

Канада

43. Щербатий Григорій Пилипов

126

17.04.1905

"

44. Серафим Кость Петрович

138

21.0 5.1881

"

45. Сокаль Теодор Іванович

145

03.12.1901

"

46. Палідвор Текля-Круковська

148

20.0 7.1897

"

47. Палідвор Стефанія

148

01.0 9.1898

"

48. Палідвор Анастасія

(там де Женило-Пухняк)

148

18.10.1901

"

49. Вовк Степан

153

30.0 9.1896

"

50. Муравка Іван (Рудань)

155

20.12.1902

"

51. Зарусінський Іван

156

01.10.1896

"

52. Вовк Яків

164

01.04.1886

"

53. Палідвор Іван

194

25.10.1896

Аргентина

Додаток 4

Учасники Української Галицької армії, вихідці с. Деренівка.

(повернулися до села після 1918 р.)

- 1 Андрусишин Іван
- 2 Боровий Іван
- 3.Ганкевич Зеновій
- 4.Грицишин Атанас
- 5.Бундзеляк Петро
- 6.Кравчук Андрій
- 7.Кравчук Микола
- 8.Кравчук Степан
- 9.Кравчук Іван
- 10.Маловський Григорій
- 11.Панас Григорій
- 12.Пістун Яків
- 13 Поздик Григорій
- 14 Сташків Григорій
- 15 Стасишин Іван
- 16 Стасишин Пилип
- 17 Тихоліз Іван
- 18 Тарнала Петро
- 19 Тихоліз Григорій
- 20 Тихоліз Василь
- 21 Тихоліз Микола
- 22 Хомів Степан
- 23 Шкугра Григорій
- 24 Шкугра Григорій

Список мешканців села, що перебували в Українській Галицькій армії і загинули в бою з польською армією в 1918 – 1919 рр.

1. Боровий Дмитро
2. Ганкевич Йосип
3. Дацків Іван (інтернований, помер у таборі)
4. Костюк Михайло 5.Кравчук Йосип 6.Палідвор Дмитро 7.Мороз Степан (інтернований, помер у таборі)
8. Палідвор Григорій
9. Польовий Іван
10. Семків Григорій
11. Серафин Іван
12. Серафин Михайло
13. Сокаль Григорій

14. Стасишин Андрій (інтернований, помер у таборі)

Додаток 5

Список членів ОУН та їхніх симпатиків із села Залав'я, заарештованих у квітні 1941 р., що були розстріляні в червні 1941р. у Тернопільській тюрмі.

1. Брездень Іван
2. Брездень Тимофій
3. Гачкевич Михайло
4. Гачкевич Микола
5. Гайовський Павло
6. Кубішин Іван -
єдиний був звільнений.
7. Летняк Іван
8. Панас Петро 9. Сосній Михайло 10. Спужак Федір 11. Хомів Михайло
12. Панас Петро
13. Шугин Степан.
14. Сосній Михайло
15. Спужак Федір
16. Кубішин Михайло
17. Якимів Мирослав

Додаток 6

Список мешканців села Деренівка, що були мобілізовані у советську армію у 1940 - 1944 р.р. і загинули на війні

Прізвище і ім'я

Дата народження і смерті

Місце поховання

1. Аморгович Ігнац
2. Боровий Григорій
3. Бундзеляк Іван
4. Вовчок Василь Григоров
5. Григор Микола ("К Пам'яті").
6. Григор Степан ("К.Пам'яті").
7. Грицишин Іван
8. Грицишин Григорій
9. Грицишин Йосип ("К Памяті").
10. Грицишин Степан
11. Гуран Олекса ("К.Памяті").
12. Дзюрман Павло
13. Збаращук Степан
14. Кляпітура Іван
15. Корицький Григорій
16. Костюк Степан

17. Козіцький Степан
18. Костюк Лука
19. Котик Григорій
20. Кравчук Михайло
21. Кравчук Максим
22. Кравчук Василь
23. Кравчук Микола
24. Кушла Володимир
25. Лучка Михайло
26. Мороз Григорій
27. Облуковський Петро
28. Палідвор Григорій
29. Палідвор Лука
30. Панас Степан
31. Польовий Ілля
32. Польовий Микола
33. Пружеляк Лука
34. Пунь Іван
35. Пунь Степан
36. Стасишин Степан
37. Сташків Степан
38. Тихоліз Степан
39. Трач Григорій
40. Трач Микола
41. Трач Петро (Мобіліз.1940 р.)
42. Туркула Дмитро
43. Туркула Мирон (розстріл.НКВД)
44. Чернець Степан
45. Шкугра Петро
46. Шкугра Федір
47. Підборачинський Степан
48. Сокаль Василь
49. Дацків Григорій
50. Левицький Михайло
51. Литняк Василь
52. Шарко Василь
53. Андрусишин Микита
54. Бундзеляк Григорій
55. Кляпітура Василь
56. Коробка Григорій
57. Костюк Федір

58. Кривицький Михайло

59. Сольник Андрій

56. Хома Лука

9.02.1907 – 1941

1923 – 25.01.1945

1907 – 08.11.1945

1926 – 28.01. 1945

1907 – 26.11.1944

1910 – 02.02.1945

20.06.1894 – 1944

1906 -1944

1908 – 07.1944

1923 – 03.1943

1906 – 25.01.1945

1912 -19.03.1945

31.01.1901-1944

1912 – 09.03.1945

1909 – 1944

1897 – 03.08.1944

1897 – 03.08.1944

01.05.1900 – 20.01.1945

6.03.1910 – 16. 02.1945

27.09.1902 – 04. 1945

21.04.1902 – 14. 09.1944

23.04.1914 -1944

1899 – 1944

26.12.1921 – 1944

13.11.1903 – 07.1944

09.02.1918 – 05.1945

28.08.1916 –

10.05.1925 – 01.11.1944

29.14.1903 – 07.1944

23. 03. 1921 – 02.04.1945

26.03.1909 – 1944

6.11.1913 – 15.04.1945

05.05.1923 – 04.03.1945

15.02.1908 – 5.04.1945

10.09.1914 – 21.01.1945

25.04.1909 – 20.11.1944

05.12.1919 – 1945

21.02.1908 – 1944

05.08.1914 - 17.11.1911 - 20.02.1945

26.02.1919 - 06.1944

03.09.1905 - 1944

31.08.1921- 05.1944

26.09.1919 - 1944

13.03.1924 - 22.11.1944

26.04.1905 - 22.10.1944

13. 06. 1907 -19. 01.1945

02.11.1907 - 1944

23.08.1916 -

3.03.1927 - 1949

16. 08. 1915 -

22. 09. 1919 -

1900 - 22.08.1944

1918 - 1945

1914 - 18.12.1944

1926 - 14.10.1944

1909 - 17.03.1945

1915 - 16. 09. 1944

- 29.09.1944

1905 - 20.09.1944

(кн.п:- Рава Руська)

Латвія

Польща

Сх. Прусія

Росія

Сх. Пру сія

(к.п.- пропав.без вісти)

___" ___"__

___" ___"__

___" ___"__

Сх. Прусія

Польща

Марійська АРСР

Польща

(кн.п.- пр.б).

___" ___"__

___" ___"__

Польща

Польща

Сх. Прусія

(Кн.п. пр.б.)

___" ___"__

Польща

(Кн.пр.б)

___" ___"__

___" ___"__

Латвія

(К.п. п.б.)

___" ___"__

Німеччина

Калінінград

Польща

Польща

Литва

Німеччина

(К.п. п.б.)

___" ___"__

Польща

(К.п. п.б)

___" ___"__

?

Литва

Чехословаччина

Польща

?

Латвія

Німеччина

Литва

Польща

Естонія

Латвія

Латвія

Додаток 7

Список політичних в'язнів села Деренівка

1.Бойко Василь

2.Боровий Іван

3.Грицик Іван

4.Грицик Михайло Іванович

5.Грицишин Анна Григорівна

6.Грицишин Іван Пилипович

- 7.Грицишин Михайло Іванович
- 8.Джурба Петро
- 9.Дацків Григорій "Забіяка"
- 10.Дикайло Пилип
- 11.Кляпітура Володимир Іванович
- 12.Кравчук Максим
- 13.Кравчук Степан Іванович
- 14.Кубів Василь Григорович
- 15.Литняк Дмитро
- 16.Лучка Йосип
- 17.Марцінів Денис
- 18.Мороз Григорій Семенович
19. Мороз (Шкугра) Катерина Іванівна
20. Мягкота Василь Йосипович
21. Панас Михайло Григорович
22. Поздик Дмитро Григорович
23. Поздик Степан Григорович
24. Польова Анастасія
25. Польовий Григорій Іванович
26. Пружиляк Василь
27. Серафим Степан Константинович
28. Сердечний Микола
29. Стасишин Іван Степанович
30. Стасишин Петро Степанович
31. Туркула Мирон Лукич
32. Турула Петро
33. Федчишин Михайло Петрович
34. Шкугра Григорій Федорович
35. Щербата Анна Пилипівнв
36. Чернець Іван

Примітки:

Станом на 1 січня 2005 р. залишилися в живих колишні політв'язні під номером даного списку: 14, 16, 20, 24, 25, 35.

Загинули в тюрмі : 1, 3, 4, 10, 15, 23, 28, 31, 32.

Живуть у селі: 14, 25. Поховані в селі: 5, 6, 8, 9, 27, 29, 30, 32, 33, 34, 36.

Додаток 8

Список членів ОУН і їх симпатиків, що загинули у воєнні й післявоєнні роки.

1. Бунзеляк Стефан Петрович
10.07.1922 –
25.11.1945

2. Вовчок Василь Михайлович "Донець"

29.07.1916 -

12.04.1946

3. Войтович Григорій

09.08.1894 -

01.09.1944

4. Грицик Михайло Іванович

29.07.1885 -

18.07.1945

5. Гуменюк Іван Дмитрович "Підкова"

02.04.1923 -

26.11.1945

6. Гуменюк Степан Дмитрович

29.08.1928 -

28.03.1944

7. Декайло Пилип Іванович

02.04.1919 -

30.06.1951

8. Козіцький Григорій Барткович

10.12.1920 -

10.12.1945

9. Левицький Іван Іванович

22.02.1911 -

22.06.1944

10. Литняк Михайло Григорович

24.03.1924 -

13.05.1944

11. Лучка Степан Федорович "Чуй"

15.12.1916 -

04.08.1946

12. Мороз Іван Григорович

22.08.1812 -

10.11.1946

13. Марцінів Григорій Федорович

06.01.1921 -

21.03.1944

14. Поздик Григорій Григорович

05.03.1910 -

24.06.1941

15. Поздик Йосип Григорович "Євген"

26.04.1921 -

16.04.1951
16. Поздик Марія Григорівна
19.01.1927 -
19.11.1945
17. Поздик Степан Григорович
01.12.1915 -
0.06.1946
18. Польовий Дмитро Григорович
23.02.1927 -
15.11.1945
19. Серафим Степан Константинович
30.06.1941-
30.06.1941
20. Талас Василь Григорович "Остап"
28.01.1924 -
29.11.1945
21. Талас Іван Григорович "Тигр"
30.09.1922 -
10.12.1945
22. Тихоліз Текля Іванівна
09.09.1920 -
26.07.1947
23. Турула Петро Євгенович
1907 -
30.06.1941
24. Туркула Мирослав Лукович
31.08.1921 -
05.1944
25. Чигрин Іван Степанович
27.08.1921 -
13.04.1947.
26. Шкугра Григорій Васильович
14.10.1921 -
27.06.1944
27. Шкугра Григорій Степанович
05.05.1921 -
07.06.1944
28. Щербатий Федір Пилипович "Логін"
14.03.1921-
13.04.1947

Примітки:

У спільній могилі на сільському цвинтарі поховані повстанці за № в списку - 3, 11, 16, 19, 22, 24, 27.

На Буданівському цвинтарі похований Мороз Іван.

У Крегольці похований Бундзеляк Степан.

Всі решта повстанці поховані на полях і тюремному подвір'ї м. Чортків.

Додаток 9

Мешканці села Деренівка, запідозрені в співпраці з НКВД і знищені службою безпеки ОУН.

Прізвище, ім'я

Дата народження

Дата смерті

1. Байсарович Настя

18.03.1924 -

1945

2. Байсарович Франко

16.09.1942

3. Байсарович Юзько

15.07.1941

4. Баран Григорій

16.09.1882 -

06.08.1949

5. Бундзеляк Степан

10.07.1922 -

25.11.1945

6. Боровий Василь

24.09.1916 -

23.06.1941

7. Вовк Федір

11.04.1920 -

15.04.1946

8. Галонський Григорій

13.10.1921 -

06.08.1949

9. Зубик Марія

12.01.1907 -

22.06.1946

10. Зубик Софія

03.03.1928 -

22.06.1946

11. Зубик Стефанія

24.07.1931 -

22.06.1946

12. Зубик Степан

04.08.1887 -

17.06.1946

13. Копачинський Володимир

08.08.1922 -

17.06.1944

14. Копачинський Петро

15.07.1941

15. Копачинський Михайло

12.04.1920 -

17.06.1944

16. Копачинський Степан

27.05.1915 -

15.07.1941

17. Копачинський Кароль

01.08.1880 -

17.06.1944

18. Копачинська Анна

25.10.1887 -

17.06.1944

19. Копачинська Софія

24.06.1927 -

17.06.1944

20. Майовський Володимир

03.05.1932 -

літо 1949

21. Палідвор Василь

18.02.1916 -

16.07.1941

22. Тихоліз Василь

22.02.1894 -

17.06.1947

23. Тихоліз Анастасія

20.04.1896 -

17.06.1945

24. Тихоліз Анна

06.12.1880 -

17.06.1945

25. Тихоліз Павло

04.02.1918 -

15.07.1941

26. Трач Іван

1946

27. Фостяк Анастасія

1944

Додаток 10

Мешканці села Деренівка, розстріляні польською боївкою АК

1. Войтович Григорій

1900

1944

2. Кляпітура Федір

31.01.1911 -

26.10.1943

3. Пружиляк Дмитро

05.01.1894 -

01.02.1945

4. Сердечний Олекса

30.10.1909 -

26.10.1943

Примітки: Всі вони поховані в сільському цвинтарі. (ф. №)

Додаток 11

Список сімей с. Деренівка Тербовлянського району Тернопільської області, що були примусово вислані під конвоем за політичну діяльність своїх батьків і синів за межі України у 1941 - 1950 рр.

1. Сташишин Текля, з дому Польова.

Кравчук Парашка, тітка - вивезені 1949р.

2. Сташишин Євдокія, з дому Шкутра (за чоловіка Петра - солтиса при німецькій окупації, засуджено за ст. 54 на 10 років)

Сташишин Стефанія (дочка)

Сташишин Павло (син)

Сташишин Петро (син). Всі вивезені у 1949 р.

3. Бундзеляк Петро (за сина Степана уч.УПА)

Бундзеляк Анастасія (дружина, з дому Хома із Залав'я від Чигрина)

Бундзеляк Анна (дочка)

Бундзеляк Григорій (син). Всі вивезені у 1949 р.

4. Кравчук Андрій (за поле і хату під цинковою бляхою)

Кравчук Анастасія (дружина, з дому Шарків)

Кравчук Євгенія (дочка)

Кравчук Марія (дочка)

Кравчук Мирослава (дочка)

Кравчук Ольга (дочка)

Кравчук Оріся (внучка Стефи). Всі вивезені у 1949р.

5. Грицишин Катерина (мати, за сина Івана, засудженого за ст. 54-10)

Грицишин Анна (дочка), вивезена у 1949 р.

6. Вовк Анна (невістка, з дому Кравчук, за вбитого СБ чоловіка)

Вовк Оля (дочка, вивезені всі у 1949 р. за Федора)

7. Марцінів Василь (батько, за сина Дениса, засудженого за ст. 54-10)

Марцінів Парашка (мати)

Марцінів Мийхало (син). Вивезені всі у 1949 р.

8. Сокаль Марія (невістка) з дому Поздик (за братів членів ОУН)

Сокаль Григорій (син), студент 4-го курсу Чернівецького медичного інституту.

Сокаль Іван (свекор Марії).

Сокаль Євдокія (свекруха Марії. Всі вивезені у 1949 р.)

9. Серафін Текля (мати, з дому Туркула, за сина Степана, члена ОУН.

Вивезена двічі у 1941і 1949 р.)

10. Збаращук Данило (батько), вивезений за дочку Теклю - зв'язкову ОУН і сина-священика.

Збаращук Марія (мати, з дому Шкугра).

Збаращук Текля (дочка). Всі вивезені у 1949 р.

11. М'ягkota Йосиф (батько, за сина Василя, засудженого за ст. 54-11).

М'ягkota Марія (мати, з с.Довге. Всі вивезені у 1949 р.

12. Щербатий Семен (батько за братів Степана й Федора, чл. ОУН).

Щербата Текля (мати, з дому Пунь)

Щербата Марія (дочка)

Щербата Софія (сестра Семена по батькові). Всі вивезені у 1949р.

13. Джурба Анна (мати, з дому Гумінецьких за чоловіка Петра, судженого по ст. 54-11.

Джурба Марія (дочка)

Джурба Михайло (син)

Джурба Євген (син)

Джурба Володимир (син). Всі вивезені у 1949р.

14. Тихоліз Микола (батько, за сина Івана, що відмовився від співпраці з органами КДБ.

Тихоліз Марія (мати, з дому Грицишин).

Тихоліз Іван (син). Вивезені у 1949р.

Лучка Олена (мати, з дому Русин, за сина Миколу і Йосипа, членів ОУН). Вивезена у 1941р.

15. Поздик Іван(батько, за братів - Йосипа, Степана, Дмитра чл. ОУН

Поздик Анна (мати, з дому Сокаль).

Поздик Катерина (сестра Анни).

Поздик (Колов) Дмитро - (син Івана).

Поздик Михайло (син Івана). Всі вивезені у 1941р.

16. Маловський Микола (батько, за криївку на горі по сусідству)

Маловська Емілія (мати з дому Севіцьких).

Маловська Софія (дочка).

Маловська Ірина (дочка).

Маловський Степан (син). Всі вивезені у 1949р.

17. Литняк Марія (мати, з дому Грициків, за сина Дмитра чл. ОУН).

Литняк Михайло (син)

Литняк Іван (син). Всі вивезені у 1949р.

18. Кравчук Марія (мати, з дому Григорів, за зятя Туркулу Мирона).

Туркула Софія (дочка, дружина Мирона, вбитого янівськими стрибками).

Кравчук Ольга (дочка сестри Софії). Всі вивезені у 1947р).

19. Чернець Євдокія (мати, з дому Щербата, за чоловіка Івана)

Чернець Дем'ян (син, за засудженого батька по ст. 54-11.

Вивезені у 1949р).

20. Козіцька Ірина (мати, за сина Григорія, чл. ОУН. Вивезена у 1949р.)

Чигрин Марія (мати, з дому Бундзеляк, за сина Івана, члена ОУН).

Вивезені у 1941 і 1947рр. Разом з дочкою.

Чигрин Анна (дочка)

21. Палій Степан (батько, за вбитого підпільниками поляка, робітника залізниці біля їхнього дому).

Палій Анна (дружина, з дому Стасишин).

Палій Степан (син).

Палій Софія (дочка). Вивезені у 1949р.

22. Талас Юлія (мати, з дому Русин, за синів - Івана й Василя - чл. ОУН).

Вивезена у 1945 р.

23. Польовий Степан (вітчим, за прийомного сина- Лучку Степана, члена ОУН).

Польова Текля (мати з дому Лучків, за дочку Анастасію і сина Степана, членів ОУН).

Польова Ганна (сестра). Вивезені всі у 1947р.

24. Шкугра Степан (батько, за сина, Григорія, члена ОУН)

Шкугра Марія (мати, з дому Малєвичів). Вивезені у 1941 і 47р.р.

25. Мороз Катерина (мати, з дому Мороз, за сина Івана, чл. ОУН).

Мороз Магдалина (сестра Катерини). Вивезені у 1941р.

26. Литняк Анастасія (мати, з дому Поздик, за сина Михайла, чл. ОУН).

Литняк Анна (сестра Михайла)

Литняк Володимир (брат Михайла)

Литняк Анастасія (бабця Михайла). В дорозі померла і її викинули з вагона серед поля.

Вивезені у 1949р.

27. Бойко Параскевія (мати, за чоловіка Василя, засудж. за ст.54)

Бойко Степан (син)

Бойко Софія (дочка). Вивезені у 1949р.

38. Грицик Андрій (батько, за багатство – близько 10 гектарів поля).

Грицик Анна (дочка)

Грицик Зеновій (син)

Костюк Михайло (зять, з дому Шкугра). Вивезені у 1949р.

29. Федчишин Петро (батько, за сина Михайла, засудж. за ст 54.

Федчишин Ганна (мати). Вивезені у 1949 р.

30. Левицька Катерина (з родини Гумінецьких, за чоловіка – члена ОУН).

Вивезена у Тюменську область у 1941р.

31. Марцінів Євдокія (мати, за сина Григорія, члена ОУН).

Всього 93 особи

Мешканці села, вивезені у 1949р. були поселені у Пермській області.

Примітки: Не повернулися до села і померли на чужині:

Кравчук Андрій, Кравчук Анастасія, Грицик Андрій, Щербатий Семен, Щербата Софія, Мороз Магдалина, Шкугра Степан, Кравчук Мирослава, Кравчук Марія, Козицька Ірина, Марцінів Василь, Польова Анна, Польовий Федір.

Додаток 12

Вихідці з села Деренівка, що одержали вищу освіту.

Прізвище, ім'я, по батькові

1. Аморгович Галина

Львівський торговельний інститут

2. Андрусишин Віра Степнівна

Чернівецький університет

3. Брездень Галина Миколаївна

Тернопільський економічний інститут

4. Глинський Богдан Петрович

Львівський медичний інститут

5. Гоц Мирослава Михайлівна

Київський харчовий інститут

6. Гоц Роман Михайлович

Київський харчовий інститут

7. Гуцула Емілія Федорівна

Тернопільський політехнічний інститут

8. Драбик Галина Володимирівна

Чернівецький університет

9. Драбик Михайло Володимирович

Чернівецький університет

10. Драбик Ольга Володимирівна
Чернівецький університет
11. Збаращук Іван Данилович
Львівська Духовна семінарія
12. Зубик Віктор Іванович
Київське вище військ. уч.
13. Костюк Богдан Григорович
Львівський політехнічний інститут
14. Костюк Григорій Ількович
Львівський сільськогоспод. інститут
15. Костюк Володимир Ількович
Львівський політехнічний інститут
16. Кравець Галина Дмитрівна
Тернопільський педагогічний інститут
17. Кравчук Василь Васильович
Тернопільський медичний інститут
18. Кубів Василь Григорович
Львівський політехнічний інститут
19. Литняк Петро Федорович
Мінський сільськогосподарськ. інститут
20. Лучка Марія Йосипівна
Тернопільський фін. кредитний інститут
21. Лучка Степан Йосипович
Львівський інст. фізкультури
22. Лучка Оксана Петрівна
Чернівецький університет
23. Мороз Василина Богданівна
Чернівецький університет
24. Мороз Ольга Богданівна
Чернівецький університет
25. Муравка Галина Дмитрівна
Львівський політехнічний інститут
26. Онишко Михайло Миколайович
Львівський ветеринарний інститут
27. Пістун Софія Яківна
Львівський політехнічний інститут
28. Поздик Михайло Іванович
Ів.Франківський педагогічний інститут
29. Поздик(Колов)МихайлоІванович
Новосибірський політехнічний інститут
30. Поздик Ольга Іванівна

Ів. Франківський педагогічний інститут
31. Поздик Софія Миколаївна
Львівський торговий інститут
32. Савчук Стефанія Мирославівна
Чернівецький університет
33. Садовий Ігор Васильович
Кам'ян.Подільськ.сільськогосп.інститут
34. Сердечна Любов Мирославівна
Львівський сільськогосподар. інститут
35. Стасишин Галина Степанівна
Тернопільський фін. кредитний інститут
36. Стасишин Михайло Степанович
Львівський політехнічний інститут
37. Стасишин Павло Петрович
Львівський політехнічний інститут
38. Сташків Оксана Іванівна
Чернівецький університет
39. Скакун Оріся Василівна
Чернівецький університет
40. Сокаль Григорій Федорович
Томський медичний інститут
41. Туркула Марія Василівна
Чернівецький університет
42. Шкугра Віктор Володимирович
Тернопільський педагогічний інститут
43. Шкугра Оксана Володимирівна
Тернопільський педагогічний інститут
44. Шкугра Емілія Іванівна
Тернопільський педагогічний інститут
45. Тихоліз Лідія Іванівна
Тернопільський медичний інститут
46. Тихоліз Мирослав Іванович
Тернопільський медичний інститут
47. Чернець Дем'ян Іванович
Львівський політехнічний інститут
48. Грицишин Любов Іванівна
Чернівецький університет

Додаток №13

Невінчані наречені:

Грицишин Анна Іванівна, Грицишин Анна Пилипівна, Дзюрман Анастасія,
Збаращук Текля, Кляпітура Катерина, Кравчук Текля Миколаївна, Кравчук Катерина

Іванівна, Маловська Анна, Мороз Анастасія, Муравка Марія, Муравка Анна, Палій Текля, Панас Анна, Поздик Анна, Серафин Марія, Сердечна Катерина, Стасишин Марія, Стасишин Олена, Шаркова Катерина, Шиманська Текля, Татарчук Текля, Тихоліз Текля, Трояновська Текля, Шкугра Анна, Шкугра Марія.

Додаток № 14

Довідки про реабілітацію політичних в'язнів з числа колишніх студентів торговельки: Кубіва Василя, Лисої Марійки, Облуковського Василя, Стечишина Степана. стр

Додаток № 15

Мапа Тербовлянського району

Додаток 16

Ескізна схема цвинтаря в селі

Додаток № 17

Землі села Деренівка станом на 01.01.2004 р.

Фотографії

Слово до читача

Шановний читачу, перед Тобою коротенький сюжет бачених мною картин з 80-ти річного мого життя. Це ті картини, що глибоко запали в мою пам'ять. Але на Твій розсуд я приклав у книжці 18 додатків, які вимагають Твого аналізу і розкриття їх. Спробуй це зробити.

Більше 450 років існує село Деренівка. Тут жили люди наші предки. Тут їхні могили. У 2015 році Деренівка святкуватиме своє 450-річчя. Патріоти села повинні віднайти перші поховання. Там де лежать перші оборонці села від татарських наїзників. Перші будівельники – організатори нашої громади.

У церковному шематизмі зазначається, що між Деренівкою і Довгим існувало село Грицівка, яке було дуже активне, особливо в час козацького повстання проти польського панування. Так хто ж був засновником Грицівки? Чому воно захиріло? Воно ж мало найкраще географічне розташування, крім цього свій млин, корчму, ставок.

Відомо, що церкву в Деренівці збудували у 1715 р. Про церкву в селі Довге є згадка за 1565 рік. Якщо тоді вже існувало село Грицівка, то напевно в Деренівці теж була церква і біля неї цвинтар. Потрібно зробити розкопки в підніжжі Лисої гори, на Майданах, Селиськах. Етимологія тих назв говорить сама за себе.

У старій церкві є багато релігійних експонатів (ікони, хрести), які потрібно дослідити. Цвинтар теж зберігає багато інформації. На городі Тихоліза потрібно відновити хрест, встановлений з нагоди скасування панщини (оригінал зберігається у Львові біля церкви у Шевченківського Гаю).

Упершому і другому додатку перелічено найстарші роди села. Теперішні нащадки зобов'язані дослідити свій родовід.

Третій додаток. Цей список закликає сільську еліту віднайти на чужині (в Америці,

Канаді, Аргентині, Австралії) вихідців Деренівки і їх спадкоємців. Вони таки щось там досягнули...Наприклад: у Тернопільському енциклопедичному словнику, 2005,т.2, стр.466 ї згадка про Марцінів Теодора (1887— 1962) громадського діяча Канади

Шостий додаток - це перелік трагічних доль чоловіків села, що загинули на чужій землі за чужі інтереси. Треба віднайти їх могили, щоб мати право періодично їх відвідувати. Віднайти списки і могили вихідців із Деренівки, де лежать ті, що загинули на австро-російській війні, а також в армії УГА. Всі вони у передсмертній агонії линули думкою до рідних, до свого села.

Сьомий додаток - політичні в'язні села. Треба надрукувати їхні біографії і разом з фотографіями зберігати такий матеріал у сільській бібліотеці. Змонтувати хоч би такий плакат, як вбитим підпільникам, що висить у школі і читальні.

Одинадцятий додаток. Дослідити час і місця Сибіру, де каралися і вмирали наші односельчани.

Дванадцятий додаток. Вища освіта. Список з фотографіями може мати виховне і агітаційне значення, бо зобов'яже всіх випускників щось зробити для села, для суспільства. Соромно їм буде, будучи добрим спеціалістом, прожити вік і не залишити після себе живого сліду. Вони ж таки Homo sapiens.

Піднесені почуття виникають при аналізі статей "Перехресні долі" автор С. Пістун і "За все в житті треба платити" автор В. Кубів.

Обняти думкою всесвіт, увірватися розумом у світ Божого персту - нам смертним не дано. Це вічне табу на тайну всесвіту. Перед смертю філософ Сенека признався: "На кінець я зрозумів, що я нічого не знаю, та все-таки це досягнення, бо другі і того не знають".

Роби добро і тобі воздасться. За зло настигне кара, і не земна, а Божа. Всесвітній закон існування нашої цивілізації. Всі це знають, та потяг до гріха є сильніший, бо міраж щастя, добра, моди, безнаказаності засліплює здоровий глузд людини, і вона хитрить, собі прощає, змовивши наніч три рази "Отче наш".

Ні, шановний! Постав на терези умовної ваги свої добрі діла, а на другу шальку - те сумнівне, що скривдило ближнього, і сам побачиш, що переважить.

Стань сам собі суддею. Молитва тільки підштовхне тебе до роздумів над сенсом життя "...і не введи нас у спокусу, але ізбав нас від лукавого..."

Священик Глинський на вулиці Коперника у Львові мав можливість одним ласкавим поглядом своїх очей зробити щасливими двох молодих закоханих - свою дочку Дарку і хлопського сина Івана Збаращука. Не захотів...

Костюків Гаврило не захотів ошчасливити закохану Мальчичину Стефку і свого племінника Михайла. Міраж лукавої думки впав карою на три сім'ї. А могло бути по-іншому.

Трагічна доля Теклі Тихоліз, як і інших осіб, (додаток № 9) є таємною раною села. Вона ще довго буде кровоточити. У книжці "Ізійди, сатано" Любомир Сенік проник у психологічний стан стукача, що дав підписку на співпрацю з органами безпеки. Душевні муки сексота павутинням обплутували його душу.

Безхребетність людини веде до страшної особистої трагедії – морального і фізичного занепаду. Не суди і не будеш судженим, записано в святім письмі. Тому я не беруся осуджувати осіб, що належать до додатку №9, і тих, хто виконував смертний вирок над ними. Ці страшні вироки подібні до вироку, винесеного древлянами київському князю Ігорю. Я був особисто знайомий з "Богданом" і "Святославом". У Деренівці тоді переховувався і "Крук". Сільських підпільників тоді вже не було, тому вони, мабуть, непричетні до виконання присуду. Спецоперації органів КДБ, що стосувалися залучення невинних сільських активістів до співпраці, переслідували подвійну мету. По-перше, витягнути від жертви примусом і шантажем яку – небуть інформацію для звіту перед начальством, а потім служби рекогносцировки розробляли плани для оперативної діяльності. По-друге, кинути тінь на вимушених стукачів перед односельчанами, щоб з ними розправилася жорстоко СБ ОУН. При допиті вони щиро зізнавалися, що дали підписку на співпрацю, щоб вберегти сім'ю від депортації.

Любомир Сенік у книжці "Ізійди, сатано" веде свого героя Василя через всі пекельні муки вразливої душі і приводить його до трагічного кінця. Складалася ситуація, що немовби тільки смерть може зняти вимушену вину перед товаришами. Так закінчується роман Л.Сеніка. Бо за все в житті треба платити. А може не за все ?..

Перші стукачі заплатили за вимушену зраду життям. Перші комсомольці, перші члени КПРС "сухими" вийшли із скрутних ситуацій. Советська влада не поскупилася, дала їм матеріальні винагороди. Тепер вони — політичний бомонт. - "Якщо б нас не було, то хто б тепер будував Україну?" - переконливо доводять в суперечці з опонентами. "Я теж був в ОУН, але...але зрозумів, що головою муру не розіб'єш і...і не був дурним". То чи варто було ставати на прю повстанцям, що перелічені (Додаток 8,7)

Софія Пістун торкнулась теми трагічної долі Теклі Тихоліз. Свою точку зору стосовно засуджених людей на смерть (додаток 9) я висловив у книжці "Опозиція чи позиція", а також у розділі "Герої і зрадники".

Інтуїтивно відчуваю й аналізуючи події середини 20-го століття, припускаю, що всі схеми сексотства розроблялися в московських психологічних лабораторіях, щоб покорити свободолюбивий український народ, без якого Росія не була б імперією.

Чотири жіночих долі

Кожного разу, приїжджаючи в своє рідне село, відкриваю для себе все нові і нові горизонти пізнання як зовнішнього, так і внутрішнього світу людини.

Заробітчанська епопея, що виникла внаслідок масового безробіття в своїй рідній країні, підняла соціальний статус багатьох моїх односельців. У селі споруджуються або впорядковуються індивідуальні будинки з усіма необхідними для людини побутовими вигодами (газ, гаряча і холодна вода, водовідведення, телефон, телебачення). Село заповнили безліч машин вітчизняних й іноземних марок. На колишніх колгоспних полях, де трудилися жінки згорблені від фізичної малооплачуваної роботи, зараз працюють індивідуальні власники, які самі розпоряджаються плодами своєї праці.

Більшість мешканців села має власний транспорт.

На фоні такого, в якійсь мірі відносного благополуччя кидаються в очі невеликі, деформовані старістю, хатини, де доживають свій вік самотні жінки, яким уже понад сімдесят років.

Доторкнувшись ближче до їхніх сердець, пізнаєш всю складність цього непростого, можливо, трагічного життя.

Недалеко від хати моєї сестри мешкає самотня стара жінка – Татарчук Текля. Із моїх дитячих років (це повоєнні роки) залишилися спогади про її досить благополучну родину, на господарці якої був власний ткацький верстат. На ньому із конопляних ниток ткали різні полотна, з яких пізніше шили побутові речі. Зараз верстат демонтований, окремі його деталі розкидані по клунях і горищах. Зібрати його, навіть як експонат музею, є майже неможливо. Сама господиня важко пересувається на милицях, її зовнішній вигляд, крім болю і щирого співчуття, нічого іншого не викликає. Постає питання: в чому трагізм її сьогоденного становища? А відповідь така – молодість Теклі випала на ті страшні 40-50-ті роки, коли її суджений і наречений був вбитий у криївці або загинув на війні. Не стала вона ні чиею дружиною, ні матір'ю, ні бабусею. Так і доживає самотньою свій вік.

Аналогічною є доля і в моєї землячки – Шкугри Марії. Свою молодість вона провела в лісах, розносячи їжу й одягу своїм землякам – підпільникам, які виборювали незалежність України. Старший брат – бандерівець, за визначенням тодішньої влади, загинув у підпіллі, молодший – помер дуже молодим. От і доживає свій вік ця самотня жінка в напіврозваленій хатині, тримаючи на ліжку кішку з двома кошенятами та ще декілька гусей, що заходять із подвір'я прямо до сіней хати. Марія живе спогадами з часів своєї молодості, згадує ті різні небезпечні життєві ситуації, в які попадала, обслуговуючи свого брата та його побратимів. Не стала вона, як і Текля Татарчук, ні нареченою, ні заміжною жінкою, ні мамою, ні бабусею. Мені, авторові цих рядків, розказувала, як одного разу, вночі, на окраїну лісу хлопцям-підпільникам винесла два відра джерельної води. Вони випили її вмити, а їсти навіть не попросили, настільки були обезсилені. Хоч би на декілька днів створити подібні умови нашим ситим депутатам Верховної Ради, може тоді вони визнали б ОУН-УПА воюючою стороною за незалежність України.

Поруч з Шкугрою М., в такій же хатині, мешкає більш "благополучна" жінка одного з нею віку – це Грицишин (Лахотова) Ганна. До неї доля була більш поблажлива – вона мала чоловіка та дітей не встигла народити, – бо "загриміла" в Сибір на 25 років ув'язнення за "св'язь з бандерівцями". Вдивляючись в риси обличчя цієї вродливої, навіть на сьогодні, жінки я думаю: а де ж ненароджені тобою діти, наше майбутнє галицьке потомство? Зараз Ганна погано бачить і чує. І в хаті – пустка, ні родини, ні дитини.

На завершення хочу зупинитись на долі ще однієї жінки, з тої ж плеяди, – Теклі Кравчук. Їй судилося, на відміну від попередніх трьох, стати матір'ю. В часи лихоліття вона народила від чоловіка – бандерівця, з яким не могла взяти шлюб, бо його домівкою

була криївка, – двоє дітей: сина – у 1944 р. і доньку – у 1946р. Мені, жінці, матері двох дітей, важко уявити її мужність. Селом гуляла "червона мітла", нишпорячи по всіх закутках, а Текля в цей час виношувала в своєму лоні бандерівське дитя. Від своїх кровінок вона ніколи не чула слова "мама", бо вони були записані дітьми своїх рідних діда і баби. Вбитого чоловіка Теклі везли з криївки на возі повз її вікна. Вона сиділа з дворічним сином, а під грудьми відчувала рухи семимісячної донечки. Зараз доживає свій вік ця, ще й сьогодні красива, мужня жінка разом з своєю донею. Текля ходить на милицях, донька лежить паралізована, сина уже давно немає вживих. Поневолі приходиш до висновку, що діти, зачаті в страху і виношені в небезпеці, здоровими бути не можуть.

Що об'єднує цих чотирьох жінок? Це стан їхніх душ. Вони задоволені тим, що мають. Ні на кого не жаліються, не плачуть, не судять. Живуть за християнською мораллю: "Так послав Бог, так мусимо жити, а чому так сталося – думаймо". От нам би, ситим, вічно всім незадоволеним, зденерованим – їхній стан душ та рівновагу?

Софія Пістун

Чия тут вина?

Відійшли у вічність дві Гані і Стефа, мої землячки, представниці того покоління, чия молодість випала на ті буремні для Галичини 40-50-ті роки. Відійшли в небуття з віковичними питаннями, які в певному віці постають перед кожною нормальною людиною:

– А для кого я жив?

– Чому на моє, таке коротке життя, випало стільки мук, страждань і поневірянь?

І, як завжди, є єдина відповідь:

– Бог там, наверху, він все бачить, йому і дано право судити.

Народились обидві Гані в простих селянських родинях у середині 20-30-их років минулого століття. Стефа – в сім'ї сільського вчителя. Дитинство їхнє пройшло в рідних домівках на рідній землі. Як і всі діти, вони росли і раділи змінам пір року, сонцю, вітру, дощу, снігу, квітам і всьому іншому, що бентежило дитячі та юнацькі душі.

І от настав, так давно "очікуваний" і розрекламований більшовицькою пропагандою, вересень 1939 року. В їхні домівки, несподівано, без запрошення, прийшов чужинець, в кирзовках, у шинелі й шоломі з п'ятикутною червоною зіркою. Він вирішив, що всі тут малограмотні: живуть і господарюють не так, моляться не тому Богу, вчать не ту історію і т.д., і т.п. Своє визволення він розпочав з масових арештів найбільш свідомої частини селян, вбивств окремих із них і депортації їхніх родин в Сибір.

У відповідь на насильницькі дії режиму молодь сіл об'єдналася в різні партії чи гуртки і, запрягнувши на Декологі, стала в оборону своїх рідних, сусідів та близьких. Пішли в підпілля як члени ОУН рідні брати обидвох Гань. Став керівником обласного проводу ОУН і наречений Стефи.

Після другого приходу советів (березень 1944 р.) в селах почалися тотальні облави на підпільників, переслідування, доноси, масовий терор і т. ін. Тут ще й долучилась польська армія Крайова, яка також почала зводити рахунки із своїми "споконвічними ворогами- сусідами" - українцями. Загинули в нерівних боях рідні брати обидвох Гань, а пізніше - і коханий Стефи.

Як могли почувати себе в час такого дикого розгулу більшовизму ці юні дівочі душі, коли на їхніх очах чинились вбивства рідних, близьких, знайомих. Очевидно, крім страху за власне життя, за свою родину, не було нічого - ні думання, ні порівняння, ні аналізу.

Їх "как бандеровское отродье" почали тягати по тюрмах, допитувати з застосуванням різних методів насилля, яким володіли кваліфіковані кагебісти після майже 25-ти річного панування в Росії та Східній Україні.

Одна із Гань при зустрічі зі мною уже в 75-ти річному віці розказала, що після перебування в різних слідчих ізоляторах в неї не було ні одного зуба, який би не хитався. В Копиченцькому пересильному пункті перед відправкою в Сибір вона пережила стан клінічної смерті.

Рідний брат другої Гані у віці біля 30 р. був убитий у криївці на власному городі разом із своїм односельцем-побратимом. Родина не мала права на християнське поховання, мама - рідного сина, а сестра - брата. Ховали цих двох підпільників вночі, коли село й пильне око КГБ спало. Домовини робив мій стрийко, теж таємно, вночі. Закопали домовини цих двох хлопців на городі, у сусідів, без свідків, в темноті, ретельно замівши сліди. Відбулось це в час Великодніх свят, коли християнський світ святкував величне воскресіння Христове. Воістину мученики Христа, загинули у великодню п'ятницю, поховані на Пасху.

І три юні дівчини стали жертвами НКВД-иської провокації, влаштованої їм у криївці, що знаходилась у районі Микулинець. Не обізнані з методами ведення боротьби діючого режиму з повстанським рухом, вони прийняли переодягнених у національну одягу рубашників за хлопців-підпільників. Одна з Гань цю подію пережила окремо, а друга Ганя і Стефа пройшли провокаційну операцію одночасно. Вийшовши з бункера, вони зрозуміли зі слів жінки, що пасла недалеко корову, що попалися в НКВД. Посуті це було винесення самим собі смертного вироку. Пізніше одну Ганю з родиною вивезли в Сибір, друга зуміла втекти з чоловіком в Східну Україну, а Стефа, змінивши ім'я та прізвище, замешкала на Львівщині.

І ось настали 90-ті роки, почалася весна національного відродження. Під час перепоховання двох вбитих підпільників на одному із сільських цвинтарів Теробовельщини, одна із Гань серед найактивніших промовців, які виступали на цивільній панахиді, впізнала одного з тих "мазепинців-провокаторів", що чинив їй допит у криївці в Микулинцях. Від несподіванки вона крикнула: "Як то так, вчорашні рубашники ховають сьогоднішніх бандерівців". Її підхопили люди, що стояли поруч, не давши можливості дійти до промовця. Жінка поділилася своєю згодкою з другою Ганею, яка також підтвердила велику подібність цих двох різних за ідеологією людей.

На жаль, Стефи уже давно немає в живих. Підтвердити схожість провокатора з теперішнім націоналістом вона уже не зможе.

А хто ж він, сьогоднішній палкий патріот України, а в минулому – учасник провокаційних операцій НКВД? Щоб все зрозуміти, згадаймо події, що відбувалися на нашій землі в середині 40-50-их років.

У травні 1945 року закінчилася війна. Німеччина капітулювала. З фронту поверталися додому солдати Червоної армії. Схема вербування зводилася до влаштування демобілізованих солдатів на працю в райони або на учительську посаду в села. Ідеологічний апарат компартії запряцював ще в армії. Всіх мобілізованих з середньою чи навіть неповною середньою освітою записали "добровільно" в комсомол, про що зазначалося у військовому білеті.

Отож, такий комсомолец стає учителем фізкультури чи вчителем початкових класів. Уявіть таку ситуацію, що місцевому учителю доручають вести атеїстичну пропаганду. Він хитрить, та опиняється між двох сил. Ще гірше, йому пропонують ввечері поїхати на допит зв'язкової у псевдобункері СБУ УПА. Допити бувають пристрасними, хоча, можливо, він активної участі в ньому не бере. В незалежній Україні учитель вже доріс до директора школи, став патріотом і забув про прикрий випадок допиту у спецбункері, та не забула про нього катована колишня зв'язкова, що повернулася з тюремного ув'язнення з підірваним здоров'ям, без єдиного зуба в роті.

На похорон повстанців у село приїхав патріот – директор школи і виголошує прекрасну промову, а в гущі односельчан задихається від люті й образи колишня зв'язкова, яку він допитував у спецбункері як есбіст УПА. Промовець побачив той біль і сльози та згадав той вимушений допит, і, хоч зв'язкова уже відійшла у вічність, ця картина буде переслідувати його все життя. Хто винен? Ми обговорювали з його товаришем цей випадок. Все це мало місце в житті, хоч імена з етичних міркувань тут не названі.

Я особисто від свого імені та від імені всіх нас живучих, причетних і непричетних до описаних подій, а також від імені директора школи прошу вибачення у душ тих померлих жінок, які пронесли важкий хрест свого буття на землі.

Софія Пістун

Версія

Ранком 13 квітня 1947 року Ганка опустила через щілину між плитами до середини криївки запечатаний грипс і пішла готувати сніданок на трьох підпільників. Із вчорашнього вечора її переслідувало недобре передчуття. Брат лежав у криївці хворий. Олесь Левада душився від хронічного кашлю. Лиш Федір на здоров'я не жалівся. Часто зникав наніч, щоб розв'язатися із симпатичною молодницею, а Іванові казав, що йде на завдання від нового районного провідника, який прибув до села разом з Олесем пізньою осінню 1946 року. Він замінив вбитого 10 листопада місцевого провідника Івана Мороза "Василька". Іван цілу зиму пролежав хворим, тому не потрапив на зустріч

з новим провідником. Сирість у криївці підірвала його здоров'я: Все тіло Івана було покрите форункулами, до того, набутий ревматизм суглобів відбився на його дразливій психіці. Він сердився на всіх, часто без причини, особливо на Олесь, якого не злюбив із першого дня знайомства. "Де він взявся на нашу голову з його російським "да", "харашо". Інтуїтивно Іван з Федором йому не довіряли. Розпитувати про його минуле, було суворо заборонено. Час від часу вони перекидались короткими фразами про сільські новини, знаючи, що Олесь того не розуміє.

У цю трагічну ніч, пізно ввечері, повенувся Федір і запропонував хлопцям випити по 100 грам, щоб зігрітися, бо весна затягнулася, всюди було сиро, непривітно.

- Ти був у неї, чи в провідника, - запитав іронічно Іван.

- Лягаймо спати, щоб не розбурхувати фантазії,- відповів Федір. Підкотив комір кожуха і притиснув голову до подушини. О, ні! Згадав, ще треба перевірити запобіжник свого улюбленого автомата, бо береженого Бог береже.

- Добраніч хлопці! Доброї ночі! - лиш би не приснилися нам москалі. Поснули не скоро, і приснилася їм ... вічність!.

Ганка пізнім ранком принесла сніданок. Відкрила плиту над входом у криївку і відсахнулася, бо по драбині піднімався Олесь, тримаючи в руці револьвер, а на плечі карабін. Ганка задеревіла від страху. Олесь, не сказавши ні слова, вийшов із клуні, перейшов в спокійним кроком через подвір'я і попрямував боковою вуличкою до лісу Кregloця. Ганка супроводжувала його очима, ступаючи за ним. Відкрила рота, щоб щось запитати, та звук не виходив з горла. Гортанні спазми перекрили її зусилля ...

З важким передчуттям вона повернулася до клуні, опустила в криївку і заголосила.

- Братику, мій...братику! За що він тебе?... За що він вас обидвох убив?

На скронях голови Івана й Федора застигала ще тепла кров.

- Краще б він мене застрілив, або разом, щоб не дивитися на смерть, на похорон рідного брата...Боже! За що така кара на нас? Чим ми завинили перед Тобою? За що таке випробування для нас?

Приклякнула на коліна і цілувала скривавлену скроню брата.

- Горю не зарадиш, треба щось робити, бо вони можуть ось-ось появитися. На сімейній нараді вирішили тікати з хати до сусідів і почекати до вечора.

Олесь у лісі запорпав у сухе листя карабін і без труднощів добрався до району. Попросив Кравцова зв'язати його з обласним центром.

- Ало, это Соколов? Да! - Я - Олесь, докладаю, заданіє виконаніє. Жду распоряженія... - Харашо! Жді, висилаю за тобой автомашину. Передай трубку дежурному.

На обласній нараді КДБ доповідав Тарасенко, псевдонім "Олесь".

- Да, ты заслужил отдых, провести всю зиму среди бандитов- это героизм. Мы представим тебя к награде, только разработаем методы компроментации бандитов среди населения, не только на сегодня, но и для истории, для будущих историков. Создадим такие, как у них "криївкі", а методы устрашения - похлеще их. Иначе не сломишь их волю, их

борьбу за воображаемое государство націоналістов. Етому не бивать.

- У районі мікулінецького леса оборуодована криївка. Вот тебе, Тарасенко, предлагаем возглавить там допрос бендеровских связных от... імені СБ ОУН. Галіцкій діалект ти уже ізучіл на практике. У помощь дадім пару бандеровских отщепенцев, проверенных на убійстве своїх і, конечно, отделение хорошо обученных зауральских ребят.

Серед живих деренівських підпільників залишились тільки Поздиків Йосип "Евген" і Сердешний Микола. Про перебування Сердешного на Мшанці КДБ знало від добре вишколеного місцевого стукача, і він не представляв для них небезпеки, бо знаходився під надійним наглядом. "Євген" був небезпечний, бо мав широке коло зв'язків і його конче найти потрібно було і тільки живим. Мшанецький стукач догадувався, що про "Євгена" інформацію може дати мешканка Кобиловолок - Стефа Шкварок. За опрацьованою схемою її арештували, потім нібито відбулося "визволення" боївкою УПА. Накінець вона опинилася у микулинецькому бункері разом з Чигрин Анною. Обидві щиро розказували "своїм" хлопцям все, що знали. "Олесь", слухав допит за перегородкою, бо його могла пізнати Анна.

Псевдорайонний провідник доручив СБ ОУН викликати з хати, обов'язково при свідках, Тихоліз Теклю. Сам районний "провідник" вів допит у Савковій хаті.

Я, я.. не доносила, погодилася на співпрацю під примусом у буданівській катівні. Я перед вами не завинила. Чому мені не довіряєте, я ж свою молодість, здоров'я віддала за Україну, а тепер мене катують свої за зраду. Бог мені свідок, що я не зрадниця. Я.., я..., - ридала на долівці в ногах новоспеченого районного "провідника" героїня революційного підпілля, й не відаючи і навіть не здогадуючись, що над нею знущуються побратими буданівських катів.

- Від Імені революційного проводу засуджуємо тебе на страту, щоб іншим не хотілося співпрацювати зі..., - закашлявся від незвичного, - з чужинцями. Обвів поглядом боївку СБ. - Жорстока смерть наведе жах на село. Виконуйте наказ!

Літнього ранку 1947 року сонячне проміння заглядало з- поміж грабового листя на знівечене лице дівчини. У дитинстві тут збирала вона підсніжники, заплітала їх в довгу русяву косу. Тут виспівувала разом з соловейком веселі і сумні українські пісні. Тут на листочках ромашки загадувала свою долю: "Любить, не любит..." Але такої долі не могла передбачити... Не могла вона зрозуміти в передсмертну хвилину, що її карають "свої" за гріхи, не скоєні нею. "Господи, прости їх, бо не знають, що творять..."

Ні, вони знали! Під маскою "своїх" підступно діяла московська банда, щоб скомпрометувати героїзм повстанців, що клали голови за Україну, за її волю.

Село заціпеніло від страху. Як можна було її вбивати? Вона ж годувала їх, жила їхнім життям і так жорстоко? Тут щось не те... Не те! Перешіптувалися між собою селяни. А чи вкрався сумнів у скоєному злочині в "Крука", "Богдана", "Святослава", "Евгена" чи Миколи Сердечного?...

Такі й подібні схеми допитів і розправ були опрацьовані за вказівкою державних керівників у науково-дослідних інститутах КДБ СРСР. Туди і перенесені з України всі архіви оперативних донесень, щоб ми не знали правди...

Тепер за Тобою, дорогий читачу, право висловити свою думку на болючу тему "зради" і "геройства" тих, що загинули, і тих, що живуть.

Буду вдячний, коли отримаю від читачів доброзичливу критику, чи поміркований відгук на книжку.

Про автора книжки

Кубів Василь — народився 14.12.1926р. у селі Деренівка Теребовлянського повіту.

Початкову школу закінчив у рідному селі, опісля торговельну школу та культосвітній технікум (1946 р.) у м. Теребовлі. Ще навесні 1941 року став членом нелегальної організації "Юнацтво" ОУН. У районному "Юнацтві" пройшов курс підготовки пропагандистів і розвідників. У 1944 р. – учасник сільської самооборони 1946 – 1948 рр. – студент Львівського зооветеринарного інституту.

Разом зі студентами Л.Стебельським, І. Желемом, Я. Дем'янчуком, Ю.Дяковим за зв'язок з ОУН був арештований і засуджений на десять років ув'язнення у концентраційних таборах ГУЛАГу. Покарання відбував у Башкирії.

Після повернення працював у Львові, водночас учився в будівельному технікумі, а пізніше – на вечірньому відділенні Львівської політехніки.

Працював на будівництві майстром, виконробом, гол. інженером, гол. спеціалістом науково-дослідного інституту, начальником відділу капітального будівництва Львівського міжобласного цукротресту. Склав кандидатські іспити, але захистити дисертацію не зміг – завадило біографічне минуле.

У час перебудови організував на Янівському цвинтарі відновлення братської могили, де похований Міністр Андрій П'ясецький з уряду Ярослава Стецька, що був розстріляний німецьким гестапо разом з 28 членами ОУН. У 1990 р. заснував крайову Спільку політичних в'язнів України (СПВУ). Ініціював видавництво газети "Нескорені" при СПВУ. Ініціював й організував за громадські кошти спорудження пам'ятника жертвам комуністичних злочинів на площі Шашкевича у Львові. З 1992 по 1997 р. очолював обласний профспілковий комітет ветеранів праці "Нескорені". У 1995 році ініціював й став співзасновником Львівської обласної організації – Об'єднання ветеранів Другої світової війни. У 1998 році ініціював і став співзасновником Львівського товариства "Тернопільщина", в якому займає посаду першого заступника голови Товариства. У Товаристві В.Кубів відповідальний за випуск вісника "Тернопільщина".

У 90-х роках брав участь у двох конференціях політичних в'язнів Литви як голова делегації від України, а також у двох Всесвітніх з'їздах українських політичних в'язнів у Києві. У травні 1995 р. був учасником Львівської делегації на 50-річному відзначенні звільнення в'язнів із фашистських концентраційних таборів в Австрії (Ебензе, Маутгаузен).

У 1996 році видав книжку "Історія села Деренівка, нарис". У 2003 році видав книжку "Опозиція чи позиція". Друкував свої статті у часописах "Нескорені", "За вільну Україну", "Високий замок", Теребовлянській районній газеті "Воля", Тернопільській

обласній "Свобода"та у Віснику"Товариства. Підготував для школи і читальні "Просвіти" у рідному селі стенди з фотографіями всіх підпільників села, що загинули в боротьбі за волю України.

Використана література:

1. Люстрації королівського перепису за 1565 і 1570 рр.
 2. Джерела до історії України-Руси т.5 (Галицькі акти 1649-1651 р).
 3. Ян Байгер "Шкіц географічно-історичне і етнографічне" 1899 р.
 4. Шематизми за 1838-1938 рр.
Львівський Історичний архів.
 5. Ф. 5 Тереховлянський Гродський суд.
 6. Ф. 18. Тереховлянський земський суд.
 7. Ф. 19. Метрика Йосифівська за 1789 р. (Мова німецька, готика).
 8. Ф. 20. Метрика Францешканська 1829р.
 9. Ф 146. Галицьке намісництво, оп.86 (1013,.оп.18) 4374.
 10. Ф. 159. Галицька фінансова прокуратура.
 11. Ф. 201. Метричні книги, оп., 4а, спр.1512.
 12. Ф. 295. Прокуратура апеляційного суду, оп. 1722.
 - 13.Звідомлення Деренівського Виділу "Просвіти" від 15. 06. 1898р.
 14. Церковна метрика села за 1915.
 15. Копії матеріалів, складених сільською Радою на запит комісії по історії міст і сіл Української РСР.
 16. "Вільна Україна" - часопис номер 31 від 28.10.1939 р.
 17. Тернопільський Державний архів, фонд 32, 45, 395, Р-2098, Р-2.
 18. Бібліотека ім. Стефаніка. Відділ Україністики Ф. 574.
- Іван Білас "Репресивно - каральна система в Україні 1917- 1953рр.". т.1-424с. т.2-684с.

Усна інформація учителя Миколи Брезденя (м.Тереховля), інженера Мирослава Триліха (м.Львів), Івана Поздика і Степана Крупецького (с.Довге), Олі Захарій (с.Ілавче), Павла Тихоліза (Англія), Ярослава Баковського (м.Львів), Софії Пістун, Павла Сташишина, Степана Щербатого (м.Львів), мешканців села Деренівки: Анни Бундзеляк, Івана Грицишина, Анни Грицишин, Григорія Дацківа, Марії Кубів, Євгенії Кубів, Оксани Лучки, Івана Палідвора, Ганни Палідвор, Петра Сташишина, Миколи Тихоліза, Івана Тихоліза, Ілька Хоміва, Марії Шкугри, Степана Щербатого.

За всю інформацію і допомогу в зборі матеріалів вище названим особам автор складає щире подяку.